

**МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ
СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ**

МОНОГРАФІЯ

За загальною науковою редакцією

професора А. Ф. МЕЛЬНИК

Тернопіль

ТНЕУ

2015

Авторський колектив: вчені Тернопільського національного економічного університету: *Мельник Алла Федорівна*, д.е.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри державного і муніципального управління (передмова; підрозділи 1.1; 1.2; 2.2; 3.1; 4.1; 4.3; 4.4; висновки); *Лаврів Лілія Андріївна*, к.е.н., доцент кафедри державного і муніципального управління (підрозділи 2.1; 2.3; 4.2; 4.5); *Васіна Алла Юріївна*, к.е.н., доцент, доцент кафедри державного і муніципального управління (підрозділи 1.2; 3.1; 3.2; 4.3); *Августин Руслан Ростиславович*, к.е.н., доцент, доцент кафедри державного і муніципального управління (підрозділи 2.5; 4.7); *Кривокульська Наталія Михайлівна*, к.е.н., доцент, доцент кафедри державного і муніципального управління (підрозділи 2.6; 4.8); *Велецук Світлана Сергіївна*, к.е.н., доцент, доцент кафедри державного і муніципального управління (підрозділ 4.6); *Тинська Інна Іванівна*, аспірантка кафедри державного і муніципального управління (підрозділ 2.4).

Рецензенти:

Бобровська Олена Юріївна - доктор наук з держ. упр, професор, завідувач кафедри економіки та регіональної економічної політики Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України;

Михасюк Іван Романович - д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки підприємства Львівського національного університету ім. Ів. Франка;

Ткачук Ірина Григорівна - д.е.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені В.Стефаника.

Рекомендовано до друку Вченою радою Тернопільського національного економічного університету (протокол № від 04.2015 р.)

Мельник А.Ф. **Механізми реалізації регіональної структурної політики** : монографія / Мельник А.Ф., Лаврів Л.А., Васіна А.Ю. [та ін.] ; за заг. наук. ред. професора А.Ф.Мельник. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – 343 с.

У монографії підняті проблеми формування і реалізації регіональної структурної політики; обґрунтовано сутнісні імперативи регіональної структурної політики, визначено її інституційний базис; проаналізовано структурні дисбаланси в економіці регіонів України; сформульовано концептуальні підходи до формування механізмів регіональної структурної політики; здійснено оцінку чинних механізмів реалізації регіональної структурної політики та обґрунтовано шляхи їх модернізації.

Для науковців, аспірантів, слухачів магістратури, державних службовців, службовців органів місцевого самоврядування, керівників державних та громадських організацій, лідерів територіальних громад

© А. Ф. Мельник та авт. кол., 2015

© ТНЕУ, 2015

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Сутнісні імперативи регіональної структурної політики	
1.1. Регіональна структурна політика: сутнісні характеристики та їх модернізаційний прояв.....	7
1.2. Інституційний базис регіональної структурної політики в контексті світового та українського вимірів.....	26
Розділ 2. Структурні дисбаланси в економіці регіонів як виклик для формування активної структурної політики в регіонах	
2.1. Відмінності у територіальній структурі національної економіки як виклик формування державної регіональної структурної політики.....	48
2.2. Структурні дисбаланси економіки регіонів в контексті технологічного імперативу розвитку.....	78
2.3. Територіальні диспропорції в економіці регіонів (на прикладі Тернопільської області).....	95
2.4. Структура власності та її трансформація в економіці регіонів.....	107
2.5. Неформальна економіка як фактор структурної розбалансованості розвитку регіонів.....	127
2.6. Моніторинг екологічних ризиків та загроз у контексті регіональної структурної політики.....	154
Розділ 3. Концептуальні підходи до формування механізмів регіональної структурної політики	
3.1. Концептуальні засади структурування економік регіонів в умовах посилення агресивного середовища їх функціонування і появи нових глобальних та внутрішньо-національних викликів.....	171
3.2. Теоретико-методологічний аспект побудови механізмів регіональної структурної політики.....	185
Розділ 4. Інституціоналізація механізмів реалізації регіональної структурної політики	
4.1. Механізм інноваційно-технологічної реструктуризації економіки регіонів.....	194
4.2. Стратегування та програмування у контексті реалізації регіональної структурної політики: проблеми практики.....	210

4.3. Переорієнтація інвестиційних потоків у процесі реалізації механізму управління проектами.....	222
4.4. Механізм кластеризації та публічно-приватного партнерства в системі реалізації регіональної структурної політики.....	236
4.4.1. Кластеризація регіональної економіки як прояв її мережевого розвитку.....	236
4.4.2. Публічно-приватне партнерство: можливості в реалізації регіональної структурної політики.....	244
4.5. Механізм укладання угод між урядом та місцевими органами влади у процесі реалізації регіональної структурної політики.....	252
4.6. Формування бренду території в контексті реалізації регіональної структурної політики.....	261
4.7. Механізми усунення непрозорості регіонального економічного простору.....	281
4.8. Формування “зеленої” економіки регіону як чинник структурування в контексті сталого розвитку (на прикладі Тернопільської області).....	292
Висновки	308
Список використаних джерел	310

ПЕРЕДМОВА

Низка проблем, які постали перед Українською державою в зв'язку із загостренням політичної та економічної кризи, військовим конфліктом, необхідністю створення умов для імплементації економічної складової Угоди про асоціацію України з ЄС, вимагають реальних економічних реформ.

В сучасних реаліях увага урядового блоку влади сконцентрована на питаннях народногосподарської кон'юнктури, стабілізації курсу національної валюти, збалансування Державного бюджету, платіжного та торговельного балансів, погашення державного боргу, концентрації ресурсів на забезпеченні армії та оборонного комплексу. Зазначена низка складних, тактичних завдань, які вимагають термінового розв'язання, не може залишити поза увагою проблеми стратегічного характеру, до яких, в першу чергу, слід віднести проблему структурного реформування економіки. Від її розв'язання залежить не лише здатність її до відтворення, але й те, якою ввійде Україна в Європейський і світовий економічний простір (з високоінноваційною, високотехнологічною економікою чи з економікою перехідного типу, енергозатратною, сировинно-профільною), чи здатна вона створити базу для національної безпеки країни, для економічного зростання на інтенсивній основі і сталого розвитку.

Пропонована монографія є продовженням результатів дослідження проблематики структурного реформування національної економіки колективом кафедри державного і муніципального управління Тернопільського національного економічного університету, які були викладені в книзі «Структурні трансформації в національній економіці: проблеми діагностики та інституційного забезпечення» (монографія за ред. проф. А.Ф. Мельник. – Тернопіль: ТНЕУ, 2012), низці наукових статей і аналітичних записок, де були підняті проблеми аналізу чинників та суперечностей трансформації структури національної економіки, діагностики інституційного середовища цього процесу, прогнозування структурних зрушень на основі сформованих тенденцій, обґрунтування критеріїв та індикаторів оптимізації структури національної економіки, результативності механізмів державного регулювання структурних зрушень в національній

економіці України, обґрунтування пріоритетів структурної корекції національної економіки.

Сьогодні можна констатувати, що, попри напрацьованість певної інституційної бази структурних реформ, механізми їх реалізації не достатні, а ті, які започатковані, недостатньо ефективні. Особливої актуальності набувають проблеми вибору і розбудови механізмів реалізації структурної політики на рівні регіонів. Це обумовлено необхідністю децентралізації управління, адміністративно-територіальної реформи, які не можуть бути успішними при наявності значних структурних дисбалансів у розвитку економіки регіонів.

Піднімаючи проблему механізмів структурування регіональної економіки, автори ставлять перед собою завдання критично осмислити ефективність започаткованих в Україні практик, детально розглянути можливості модернізації деяких з використовуваних механізмів, удосконалення інструментарію їх імплементації з огляду на складнощі економічного розвитку регіонів та інституційні бар'єри структурного реформування.

Рамки дослідження обмежені можливостями інформаційного забезпечення та складністю прогнозування трансформаційних процесів в умовах невизначеності та складних економічних подій на Європейському та Євразійському просторі. Натомість авторський колектив має надію, що запропонований результат дослідження буде корисним для науковців - регіоналістів та державних службовців у галузі територіального управління і місцевого самоврядування.

**Керівник авторського
колективу, д.е.н., професор,
заслужений діяч науки і
техніки України,
А. Ф. Мельник**

РОЗДІЛ 1 СУТНІСНІ ІМПЕРАТИВИ РЕГІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Регіональна структурна політика: сутнісні характеристики та їх модернізаційний прояв

Проблемам регіонального розвитку присвячена низка праць зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема Ж. Міллера, Д. Біля, Ж. Марку, П. Хілдріт, І. Гладій, В. Чужикова, Н. Мікули, А. Мокія, О. Реут, М. Обрембальського, М. Долішнього, Н. Прокопенка та ін.

Попри розгляд цієї проблеми через імператив регіональної політики, недостатня увага в наукових дослідженнях присвячена питанням регіональної економічної політики, в т. ч. структурної регіональної політики. Натомість економічна, а відтак і соціальна та політична кризи, які виникли в Україні, зокрема, частково обумовлені недостатньою увагою до структурних реформ, в т. ч. і на регіональному рівні. Акцент на необхідності структурних реформ, а відповідно формування і реалізації структурної політики потребує більш пильної уваги до вихідних дефініцій, які лежать в основі даної сфери досліджень, зокрема таких як регіональна «економічна політика», «структура», «регіональна структура національної економіки», «структура регіональної економіки», «структурні трансформації», «структурна корекція», «структурні реформи». Не зважаючи на те, що проблеми структурного реформування економіки декларувалось як пріоритетні в реформуванні української економіки, теоретичне тлумачення понять «структурні реформи», «реструктуризація», «структура економіки» за оцінкою А. Мокія тривалий час було розпливчастим [96].

У працях [86; 87; 88; 89; 92; 219] нами підняті проблеми структурних дисбалансів в розвитку регіонів України, обґрунтовано поняття «структурна трансформація» і «структурне реформування», «регіональна структурна політика».

Розглядаючи проблему сутнісних характеристик регіональної структурної політики, вважаємо за доцільне йти від загального до часткового, розуміючи, що регіональна структурна політика є частиною регіональної економічної політики, так як

остання є складовою одночасно державної регіональної політики та економічної політики держави.

Слідуючи за такою логікою, визначимо зміст і місце в економічній політиці кожної із них.

Регіональна економічна політика посідає особливе місце в системі економічної політики. Вона пов'язана з забезпеченням регіонального розвитку, який полягає у здійсненні змін на краще, зазвичай у сенсі підвищення економічного, соціального, екологічного добробуту та якості життя громадян.

Об'єктивна необхідність виокремлення регіональної економічної політики як самостійної складової обумовлена тим, що не всі території чи регіони є однаково потужними з економічної точки зору. Це стосується: відмінностей у природних характеристиках, котрі є більш або менш привабливими для проживання, праці, здійснення інвестицій тощо; відмінностей у економічному потенціалі; відмінностей у доступності до ринків і ресурсів; відмінностей у можливостях економічного, соціального і екологічного розвитку. З цього випливають і відмінності у конкурентоспроможності регіонів, що зазвичай обумовлюється низкою факторів: невдале географічне положення щодо ринків; брак (достатність) у регіоні малих успішних підприємств; наявність чи нестача якісної кваліфікованої робочої сили; нерозвинутість або розвинутість інфраструктури; якість регуляторного середовища.

Водночас, регіональна економічна політика розглядається як складова регіональної політики, під якою розуміють сукупність економіко-правових засад функціонування регіональних і територіальних соціально-економічних систем, а також організаційно-управлінських рішень, спрямованих на створення повноцінного життєвого середовища для кожного громадянина незалежно від місця його проживання, гармонійне поєднання інтересів держави, окремих регіонів та адміністративно-територіальних одиниць щодо раціонального й ефективного використання їх природно-виробничого потенціалу для забезпечення динамічного й сталого розвитку зазначених регіональних і територіальних систем [126, с. 538].

В Концепції державної регіональної політики України визначено, що державна регіональна політика – це складова частина національної стратегії соціально-економічного розвитку України, тісно пов'язана із здійсненням адміністративної реформи

та впорядкуванням адміністративно-територіального устрою, і реалізується шляхом здійснення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування системи заходів для забезпечення ефективного комплексного управління економічним та соціальним розвитком України та її регіонів [65].

Політика регіонального розвитку охоплює всі процеси та явища, що відбуваються на регіональному рівні. З огляду на це, окрім регіональної економічної політики, основними складовими державної регіональної політики є: регіональна соціальна та культурна політика, регіональна інноваційна політика, регіональна екологічна політика, регіональна гуманітарна та соціальна політика, регіональна поселенська політика.

Кожна з цих складових характеризується своїми специфічними напрямками, пріоритетами, засобами та механізмами реалізації. Проте, в цілому, складові державної регіональної політики взаємозв'язані, спрямовані на досягнення єдиного завдання – забезпечення комплексного, збалансованого соціально-економічного та екологічного розвитку регіону.

Можна виокремити декілька підходів до трактування регіональної економічної політики: а) залежно від характеру впливу на регіональний розвиток; б) залежно від характеру втілення; в) залежно від суб'єкта впливу.

В першому випадку можна вирізнити:

- по-перше, політику активної фінансової підтримки через низку відпрацьованих організаційних та економічних інструментів, які опираються на екзогенні (зовнішні), а не ендогенні (внутрішні) чинники. Уряди держав, які застосовують таку політику, намагаються втручатися у справи регіонів та стимулювати економічний розвиток «згори вниз»;

- по-друге, політику розкриття внутрішнього потенціалу регіону через розвиток його внутрішніх спроможностей, поліпшення внутрішніх умов, які впливають на інвестиції, вдосконалення іміджу та маркетингу регіону, формування бренду території.

Залежно від характеру втілення в теорії і практиці є такі підходи до розуміння регіональної економічної політики: 1) підхід, при якому втілення регіональної економічної політики не пов'язане з автоматичною необхідністю реформування держави або її політичних чи адміністративних інституцій; 2) підхід, що

супроводжується ширшими політичними процесами на зразок децентралізації чи регіоналізації держави. Як перший (регіональний) підхід, так і другий (адміністративний) мали місце в практиці моделей політики регіонального розвитку різних країн світу. Зокрема, регіональна політика, зорієнтована на функціональний вплив на економічний розвиток, знайшла поширення в Нідерландах, Норвегії, Ірландії, Швеції. Перегляд конфігурації державних інституцій, регіоналізація мали місце в Західній Німеччині (після війни), в Іспанії після 1991 р., Великій Британії після 1997 р., Польщі з 1999 р., Чехії з 2001 р.

Залежно від суб'єктів здійснення регіональна економічна політика може розглядатися в сукупності двох її видів:

– як регіональна економічна політика держави, що проявляється через здійснення органами державної влади системи заходів у економічній сфері, яка спрямована на вирішення загальнодержавних проблем і завдань на основі врахування особливостей кожного регіону. За напрямом управлінського впливу цей вид регіональної економічної політики формується центральними органами виконавчої влади і здійснюється від центру - до регіонів;

– внутрішня економічна політика регіонів, яка здійснюється органами управління регіоном самостійно для забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку територій, максимального забезпечення потреб населення, раціонального використання всіх регіональних ресурсів за умови врахування загальнодержавних інтересів. За напрямом управлінського впливу цей вид регіональної економічної політики формується органами влади на рівні окремих регіонів і узгоджується з центральним рівнем державного управління.

Водночас, регіональну економічну політику держави і внутрішню економічну політику регіонів слід розглядати не як розрізнені частини, а як єдине ціле, елементи державної регіональної політики, які взаємодоповнюють одне одного.

Розробка та реалізація державної регіональної економічної політики ґрунтується на дотриманні системи наукових підходів, нормативно-правових засад та принципів. Згідно Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року було визначено, що державна регіональна політика загалом повинна бути спрямована на створення умов для підвищення

конкурентоспроможності регіонів як основи їх динамічного розвитку та усунення значних міжрегіональних диспропорцій [240, с. 2]. Відповідно, можна виокремити такі принципи формування державної регіональної економічної політики, які були закладені при формуванні цієї стратегії:

- принцип програмування, який означає, що регіональна економічна політика здійснюється на основі взаємопов'язаних довгострокових стратегій, планів та програм розвитку як на державному, так і на адміністративно-територіальному рівні;

- принцип концентрації, який передбачає концентрацію ресурсів на певних територіях, встановлення ієрархічності пріоритетів, вимог до ефективності їх використання;

- принцип субсидіарності – максимального наближення громадських і державних послуг, що надаються органами місцевого самоврядування та державними органами, до безпосередніх споживачів. Цей принцип передбачає гармонійний розподіл повноважень між рівнями і органами влади в питаннях економічного розвитку;

- принцип ефективності, який передбачає, що мобілізація капіталу, робочої сили, землі в неблагополучних регіонах може підвищити конкурентоспроможність цих регіонів і національної економіки в цілому;

- принцип поляризованого розвитку, який передбачає формування «опорних регіонів» (поліосів, локомотивів зростання), в яких концентруються фінансові, адміністративно-управлінські ресурси з подальшим посиленням інноваційної активності в інших регіонах;

- принцип унітарності – забезпечення територіальної цілісності, включаючи єдність економічного простору на всій території держави, її грошово-кредитної, фінансово-бюджетної, податкової, митної системи;

- принцип додатковості, який означає, що фінансова підтримка регіонального економічного розвитку здійснюється за рахунок державного та місцевого бюджетів;

- принцип диференційованості надання державної підтримки регіонам відповідно до умов, критеріїв та строків, визначених законодавством;

- принцип системності, тобто забезпечення комплексного підходу у вирішенні питань збалансування державних,

регіональних і місцевих інтересів, створенні відповідної інфраструктури, механізмів узгодження і координації;

- принцип партнерства, який реалізується через налагодження співпраці між органами виконавчої влади різного рівня, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, бізнесовими структурами у розробленні та реалізації заходів щодо регіонального економічного розвитку [33, с. 25-26].

Фактично через ці принципи було визначено рамкові умови для формування і реалізації регіональної структурної політики як складової регіональної економічної політики.

Враховуючи систему чинників, що впливають на соціально-економічний розвиток України в сучасних умовах, а саме – процесів глобалізації та регіоналізації світових економічних відносин, пріоритетності інноваційного шляху розвитку, інформатизації суспільства, загострення міжнародної конкуренції, реалізації адміністративної та інших реформ в країні, – держава повинна застосовувати таку політику впливу на регіональний економічний розвиток, яка б забезпечувала: створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів, забезпечення їх сталого розвитку на сучасній технологічній основі, високої продуктивності виробництва та зайнятості населення; зміцнення єдиного економічного простору держави; гарантування унітарності та територіальної цілісності держави за умови відповідної економічної самостійності регіонів; раціональне поєднання загальнодержавних і місцевих інтересів на основі децентралізації та деконцентрації влади; зменшення міжрегіональних відмінностей у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів, у рівнях та якості життя населення; підвищення конкурентоздатності регіонів на основі оптимального використання їх соціально-економічного потенціалу та геополітичного розташування; селективну підтримку депресивних (проблемних) територій та територій пріоритетного розвитку.

Метою державної регіональної економічної політики є розв'язання соціально-економічних проблем регіонів шляхом реалізації державного механізму стимулювання розвитку регіонів і депресивних територій, створення умов для зменшення відмінностей у рівнях соціально-економічного розвитку через стимулювання використання соціально-економічного потенціалу

та конкурентних переваг регіонів, оптимізацію структури регіональної економіки, узгодження інтересів загальнодержавного і регіонального розвитку, забезпечення фінансової самодостатності регіонів.

Виокремлення регіональної структурної політики у складі регіональної економічної політики пов'язано: по-перше, з деформаціями структурного розвитку окремих регіонів, які не дозволяють на сьогодні забезпечити ефективну децентралізацію управління і фінансову децентралізацію; по-друге, регіональними відмінностями і асиметрією регіонального розвитку регіонів країни; по-третє, внутрішньою розбалансованістю економіки регіонів, структурними дисбалансами різного типу.

Чітка ідентифікація сутнісних характеристик регіональної структурної політики, її мети, завдань, принципів і механізмів реалізації вимагає всестороннього розгляду структури як ознаки системи, цілого. На практиці та й навіть в економічній літературі структура регіональної економіки та регіональна структура національної економіки в основному розглядаються в контексті їх секторального (галузевого) або територіального зрізу. Такий підхід не дозволяє достатньо кваліфіковано оцінити структурні дисбаланси, що гальмують економічний розвиток, виявити причини неконкурентоспроможності регіонів, оцінити здатність регіональної економіки до самозабезпечення регіону і розв'язання соціальних завдань.

З огляду на необхідність імплементації інноваційної моделі розвитку очевидно є необхідність аналізу на регіональному рівні технологічної структури економіки. Цей висновок підкріплюється тим, що реальна ефективна економічна політика усіх успішних країн базується на шumpетерівських концептуальних засадах [240, с. 248]. Неошumpетерівські теорії сьогодні в центрі аналізу ставлять структурні зміни в економіці, які відбуваються під впливом технологічних змін. Іншими словами, головним стрижнем неошumpетерівської концепції економічного розвитку став технологічний імператив економічного розвитку. Відповідно, сучасним інструментом аналізу стає бачення структурної динаміки виробництва крізь призму закономірностей розвитку технологічних систем. В основі дослідження, зазвичай, лежить розгляд структури економіки регіонів через призму технологічних укладів [228], яких сьогодні в більшості випадків нараховують

шість. З них п'ять реалізувалися, а шостий утверджується.

За технологічним імперативом економічний розвиток як трансформацію структури економіки регіонів досліджують також на засадах: а) секторного підходу, що ґрунтується на оцінці зміни технологічної структури господарства регіонів за рівнем технологічної інтенсивності [125]; б) підходу за критерієм технологічного лідерства [230]; в) підходу на основі концепції технологічного базису економічного розвитку, в якій зміна технологічної структури подається вісьма стадіями [236].

В контексті досліджуваної проблеми варто врахувати: по-перше, що технологічна трансформація економіки безпосередньо пов'язана (обумовлена або впливає) з галузевою, відтворювальною, інституційною і навіть територіальною структурами економіки регіонів; по-друге, що вона здійснюється не лише на регіональному, але й на локальному та мікроекономічному рівнях.

Попри певні труднощі в інформаційному забезпеченні аналізу відтворювальної структури регіональної економіки, аналіз її в статичі і динаміці є теж важливим, оскільки регіони, в яких домінують виробництва з високою часткою доданої вартості є більш конкурентоздатними, мають можливість позиціюватись як регіони-донори, забезпечують збалансованість своїх бюджетів.

Найбільш поширеним явищем в практиці регіонального управління є зведення проблеми структурних змін до трансформації інституційної структури економіки, що проявляється у зміні інституту власності, розвитку підприємництва, формуванні і розвитку інститутів ринкової інфраструктури. Попри очевидну методологічну помилку в дослідженні проблеми структурування регіональної економіки за таким підходом, зазначимо що інституційний зріз має важливе значення як в регіональному аналізі, так і в системі прийняття управлінських рішень.

Децентралізація управління та фінансова децентралізація актуалізують необхідність особливої уваги до територіальної структури економіки регіонів. Однак, як зазначає А.Мокій, ані теоретичні моделі структурних перетворень, ані теорія і практика реформ у перехідних економіках, взагалі не розглядали територіальну структуру економіки як об'єкт впливу структурних реформ [96, 197-223].

Отже, структурою регіональної економіки є співвідношення, які відображають взаємозв'язки та взаємозалежності між окремими елементами регіональної економічної системи у процесі її розвитку. Основними видами структури економіки, які мають бути покладені в основу регіонального аналізу, є секторальна, галузева, технологічна, відтворювальна, соціальна, територіальна (регіональна), зовнішньоекономічна. Структурні трансформації в регіональній економіці, які проявляються у формі зміни стану елементів, часток, пропорцій і кількісних характеристик економічної системи, мають охоплювати усі зазначені зрізи.

Поняття структурної політики пов'язане з необхідністю зміни структури економіки (секторальної, (галузевої), технологічної, відтворювальної і територіальної). В умовах високого рівня конкурентного середовища, активного інвестування диспропорції, які виникають в економіці регіонів, ліквідуються значною мірою в процесі переливу капіталів. Проте, аналіз проведений в процесі дослідження, підтвердив, що для країн, що пройшли етап перехідної економіки, необхідне структурування економіки через ринковий механізм переливу капіталів відбувається надто повільно, що супроводжується збереженням суттєвих диспропорцій.

Іншими словами зміна структури регіональної економіки в цих її вимірах, яку вважаємо за доцільне означити як «структурну трансформацію», не відбувається адекватно до суспільних потреб, що вимагає вироблення і реалізації активної регіональної структурної політики, цілеспрямованого впливу, який можна означити як «структурну корекцію» або «структурне реформування».

Якщо під «структурною трансформацією» регіональної економіки ми розуміємо зміну її структури під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, що обумовлюють поведінку суб'єктів ринку, то «структурну корекцію» – як спосіб цілеспрямованого впливу центральної і місцевих органів влади на часткові зміни в структурі регіональної економіки, необхідні для її збалансованості в частині використання ресурсного потенціалу, а «структурне реформування» – як цілеспрямовану дію органів влади на радикальну зміну структури економіки, яка б могла забезпечити економічний розвиток регіону в принципово новій якості.

Необхідність формування і реалізації регіональної

структурної політики зумовлена і іншими причинами.

Процес структурного реформування є надто складним і відбувається в різних країнах по різному. Проведений раніше аналіз [88, с.59] свідчить, що з трьох можливих рівнів глибини цього процесу (структурної революції, структурної перебудови, структурної корекції економіки) в Україні та її регіонах має місце останній. Як результат, залишається деформованою галузева, технологічна, відтворювальна, зовнішньоекономічна структури національної економіки.

Саме дві останні обставини обумовлюють необхідність модернізації методологічних засад дослідження процесів структурної трансформації, вироблення і реалізації механізмів регіональної структурної політики.

Необхідно врахувати явище «нового регіоналізму», яке має прояви не лише в Європі, але й в Україні. Мова йде про сучасну регіональну політику.

Регіональна політика ЄС сформувалася і реалізується під впливом факторів глобалізації, ускладнення взаємозв'язку «регіоналізм – глобалізм», транснаціоналізації економіки, особливостей сучасної регіоналізації глобального ринку, формування нової моделі просторової архітектоники світового ринку.

В два останні десятиріччя у Європейському Союзі відбувалися два паралельних процеси: формальна регіоналізація, в рамках адміністративно-територіального устрою; неформальна регіоналізація – яка здійснювалася внаслідок трансформації глобального простору, формування полюсів економічного зростання, виокремлення регіональних ринків. Як наслідок, в ЄС сформувалися три види регіональних економічних систем: а) формальні, уніфіковані; б) функціональні (концентруються навколо фокусного центру – великої компанії, торгового центру, дослідного центру); в) перцептуальні (визначаються людським ставленням до території).

Дискусія «Європа регіонів» – «Європа ринку» завершилась прийняттям регіональної політики ЄС, зорієнтованої на адміністративно-територіальну регіоналізацію, сприяння соціально-економічній конвергенції країн і регіонів, тобто вирівнювання територіальних диспропорцій шляхом підтримки неконкурентоспроможних регіонів.

Основними її напрямками було визначено: сприяння структурній перебудові та розвитку депресивних територій (проблемних регіонів) (де рівень ВВП на душу населення за останні 3 роки < 75% від середнього – Греція, Ірландія, Східні регіони Німеччини і т. п.), надання фінансової допомоги регіонам, де спостерігається стагнація промисловості (старопромислові регіони); боротьба з тривалим безробіттям, підтримка ініціатив зайнятості; фінансування розвитку сільськогосподарських територій та прискорення структурної перебудови сільського господарства; допомога малонаселеним регіонам, де щільність населення не більше 8 чол. на 1 км² (Швеція, Фінляндія); зменшення диференціації у рівнях економічного розвитку країн – нових членів ЄС (країн Центральної та Східної Європи).

Для полегшення статистичного аналізу відсталих регіонів була розроблена Єдина система класифікації – NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistical Purposes).

Проведений нами аналіз досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених щодо суперечностей і тенденцій глобалізації дозволяє дійти висновку, що найбільш суттєвий вплив на розвиток регіонів країн-членів ЄС, як і України, мають наступні: 1) нова транснаціональність, проявами якої є формування виробничих мереж, створення виробничих альянсів; 2) проблема ресурсних обмежень для економік регіонів; 3) посилення впливу потоків капіталів, товарів, мігрантів на традиційні та відносні переваги країн, регіонів; 4) поглиблення структурних асиметрій в процесах алокації виробничих факторів у національних і регіональних економіках; 5) виникнення потужних перерозподільчих конфліктів через обмеженість ресурсів; 6) посилення влади недержавних суб'єктів; 7) відхід від використання нафти, газу, перехід на нові енергоносії; 8) наявність глобальних фінансових дисбалансів, здійснення монетарних реформ, необхідність підтримки єдиної європейської валюти; 9) поява ризиків уповільнення циклічного розвитку; 10) орієнтація посткризових та антикризових стратегій на відновлення темпів економічного зростання, попри ігнорування стратегічних цілей і завдань підвищення добробуту і якості життя [187, с. 173-190].

На розвиток регіонів та, відповідно, регіональну політику ЄС впливають такі мегатенденції як: посилення тиску транснаціональних компаній на національні та регіональні ринки,

активізація інтеграційних та партнерських відносин між суб'єктами-конкурентами з метою успішного функціонування на ринку; активізація конвергенції традиційних галузей; формування надпотужних корпоративних структур у новій галузевій організації; зростання диспропорцій в концентрації капіталу; зростання проблем конкурентності тощо.

В кінцевому рахунку можна констатувати декілька головних проблем Європейського простору: нерівномірність розвитку регіонів (країн) ЄС (приклад, Німеччина – Греція); відсутність бюджетної консолідації (зокрема, відмінність позицій, дискусії щодо бюджетної політики ЄС); невирішеність бюджетних проблем окремих країн; інституційні проблеми, пов'язані з відсутністю єдиного координаційного центру; боротьба протиріч між прагненням до централізації (за визначенням В. Гейця) і спробами регіональної самостійності [133, с. 2].

Ці та інші проблеми Європейського Союзу ускладнюють механізм перерозподілу в Регіональній політиці, спрямованого на вирівнювання, і актуалізують застосування механізмів «нового регіоналізму», спрямованих на підтримку конкурентоспроможності регіонів. За таких обставин Регіональна політика має розглядатися, що вже і має місце, не лише як спосіб компенсації регіональних диспропорцій, а й як конкурентна політика та всеосяжна політика розвитку. Це актуалізує визначення: регіональна політика – це політика, що передбачає створення умов, зокрема через реструктурування економіки, які дадуть змогу регіонам повністю реалізувати наявний потенціал здобути конкурентні переваги.

Основні проблеми регіонального розвитку Європейського Союзу мають «територіальний» вимір, який вимагає відповідних дій на регіональному і місцевому рівнях. В умовах загострення глобальних суперечностей в ЄС актуалізується необхідність знайти розв'язання цих проблем як за рахунок внутрішніх (організаційно-інституціональних, інформаційних, фінансових) ресурсів, так і зовнішніх. Це є однією з причин, що після розширення регіональна політика ЄС включає дві компоненти: внутрішню регіональну політику, яка охоплює країни-члени ЄС, забезпечує співпрацю між регіонами через внутрішні кордони ЄС, і регіональну політику ЄС, яка передбачає співпрацю з країнами, що не входять до ЄС.

Саме з останньою пов'язана регіональна політика ЄС щодо України, яка була включена в європейські регіональні процеси через Європейську політику добросусідства (ЄПД), а зараз через імплементацію угоди про Асоціацію.

Для України проблеми розвитку регіонів, адаптації регіональної політики до викликів глобалізації, відповідно, політика структурного реформування економіки регіонів, є значно гострішими ніж в країнах Європейського Союзу. Це зумовлено, в першу чергу, характером регіональної структури економіки. В праці [92] нами висвітлені регіональні дисбаланси в розвитку економіки України та в рівні добробуту громадян. Найразючішими проявами цього є: 1) слабка економічна інтегрованість регіонів всередині України, що обумовлена посиленням регіональних диспропорцій; 2) висока диференціація регіонів за економічним потенціалом (50% ВВП до останнього часу створювалися 5 регіонами – м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Одеська області); 3) нерівномірна локалізація іноземних інвестицій в регіонах (більше 65% прямих іноземних інвестицій концентрується в м. Київ та Дніпропетровськ, що обумовлює поділ України на фінансовий центр та периферію); 4) низька включеність більшості регіонів в експортну діяльність (3 регіони – м. Київ, Донецька, Дніпропетровська області в 2013 р. забезпечували більше 50% потоків товарного експорту); 5) значна концентрація у споживанні товарного імпорту (більше 50% товарного імпорту зосереджується в м. Києві і Дніпропетровську) [133, с. 19]; 6) значна диференціація інноваційної інфраструктури, нерівномірність інноваційного простору регіонів, що перешкоджає збалансованому соціально-економічному розвитку територій.

Значною мірою означені характеристики обумовлені проблемами фіскального простору, відсутністю жорсткої координації бюджетної, податкової, монетарної систем держави, недостатньою їх гнучкістю в контексті реакції на прояви світової фінансової кризи, невідповідністю бюджетної політики, системи міжбюджетних відносин потребам зниження міжрегіональної диференціації.

Оскільки економіка України влаштована так, що з метою економії ресурсів будувалися вертикальні інтегровані структури, в яких головні офіси (головні контори банків, кредитних спілок, інвестиційних фондів), тобто головні платники податків у

фінансовому секторі концентрувалися в м. Києві, то саме це місто є найбільш серйозним донором бюджету держави. Водночас система формування місцевих бюджетів тривалий час не містила належної мотивації щодо їх зміцнення. У зв'язку з цим, науковці та урядові структури прийшли до думки про необхідність серйозних змін в адміністративно-територіальному поділі і побудові місцевих бюджетів з метою їх самодостатності. Враховуючи досвід реформування адміністративно-територіального устрою в країнах ЄС, підготовлені пілотні проекти адміністративно-територіальної реформи в Україні, яка як очікувалось, мала розпочатися з 2013 року, але в зв'язку з військовими діями в країні залишається заблокованою.

В площині вдосконалення бюджетної політики та системи міжбюджетних відносин міжрегіональної диференціації та посилення єдності економічного простору України, що важливо для дотримання економічної безпеки країни в умовах загострення глобальних суперечностей, актуальними стають питання: 1) зміцнення фінансової незалежності регіонів та територіальних громад; 2) удосконалення системи бюджетного регулювання (незважаючи на зміни бюджетного та податкового законодавства, процес бюджетної децентралізації здійснюється повільно); 3) стимулювання ефективної реалізації фіскального потенціалу місцевої влади, підвищення її зацікавленості у стимулюванні економічної активності через удосконалення механізму перерозподілу загальнонаціональних податків; 4) узгодження розподілу повноважень та фінансових ресурсів між рівнями влади. Проблема децентралізації влади і фінансового ресурсу є вагомим причиною, що стримує реальну економічну інтеграцію України до Європейського Союзу. Однак, очевидно, що без структурного реформування економіки регіонів розв'язання цих завдань вряд чи буде успішним.

Пошук шляхів фінансового забезпечення розвитку регіонів в практиці України переважно концентрується на проблемах зміцнення бюджетів, нарощуванні дохідної бази і раціоналізації бюджетних видатків. Натомість, якщо враховувати явище неформальної регіоналізації, обумовлене глобалізацією та транснаціоналізацією світової економіки, ідеологія розв'язання проблеми ефективності бюджетного фінансування повинна базуватися на: врахуванні повного кола джерел фінансових

ресурсів муніципальних утворень (міст, селищ, сіл); визнанні їх як специфічних корпорацій; повноцінному використанні інструментів муніципального фінансового менеджменту. В практику роботи органів місцевого самоврядування доцільно запровадити ресурсний аналіз і прогнозування повного складу фінансових ресурсів територіальних громад: коштів місцевих бюджетів; коштів вищестоящих бюджетів, що спрямовуються на виконання делегованих повноважень; муніципальних і державних цінних паперів, що належать органам місцевого самоврядування; коштів комунальних підприємств, залучених коштів (міжнародних грантів, фондів, кредитних ресурсів).

Адміністративно-територіальна реформа, що має започатковуватися, створить для цього підґрунтя шляхом зміцнення територіальних громад. За таких умов в управлінні місцевими фінансами можна буде ширше використовувати методи муніципального фінансового менеджменту, зокрема: поступове впровадження середньострокового (дво-, трьохрічного) фінансового планування; впровадження бюджетування як сукупності технологій планування обліку і контролю грошових коштів та фінансових результатів в муніципальному утворенні; поширення практики фінансового контролінгу; відродження практики використання муніципальних позик; удосконалення контролю за використанням форм публічно-приватного (згідно законодавства України – державно-приватного) партнерства (концесії, контракту, оренди, угоди про розподіл продукції); застосування досвіду європейських країн щодо антикризового муніципального управління, включаючи механізм банкрутства.

Особливої уваги в контексті досліджуваної проблеми заслуговує вплив транснаціоналізації економіки на розвиток регіонів і формування відповідної регіональної структурної політики. Вплив діяльності ТНК на економіку регіонів України неоднозначний. З одного боку розміщення капіталів ТНК на певній території розглядається як очікуване залучення стратегічних інвесторів, з другого – існує відмінність між підприємницькими інвестиціями та інвестиціями ТНК, фінансова потужність яких є результатом експансіоністської політики. Діючи на території країни, ТНК схильні до виснаження природних ресурсів, здатні деформувати структуру економіки регіонів через монополізацію її окремих секторів і порушення об'єктивних пропорцій

територіального поділу праці, що призводить до руйнування внутрішньонаціональної регіональної інтеграції, виникнення соціальних та екологічних ризиків. Хаотичне залучення «стратегічних інвесторів» до економіки окремих регіонів країни нерідко призводить до руйнації «ядра» виробничо-технологічної структури національного господарства загалом. У цих умовах доцільною є державна політика використання переваг транснаціоналізації з одночасним захистом економічної самобутності і політичної самостійності України, інтересів національного виробника та стабільного зростання добробуту [220].

Процеси транснаціоналізації економіки регіонів України повинні регулюватися різними засобами регіональної структурної політики. Небажаний вплив діяльності ТНК на розвиток регіонів країни є проблемою конкретної території, тому регіональні та місцеві органи влади повинні мати важелі впливу на результати такої діяльності, відображені в сучасній концепції державної регіональної політики за умов формування законодавчої бази регулювання процесів транснаціоналізації економіки регіонів на державному рівні. Сутність політики транснаціоналізації економіки регіонів полягає у заходах, що здійснюються державою в особі регіональних органів влади для одержання позитивних синергетичних ефектів взаємодії із зарубіжними ТНК, а також створення умов для формування великих корпоративних інтегрованих структур з метою забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку і економічної безпеки регіонів. Учасники V Міжнародного науково-практичного семінару (27–27 жовтня 2012 р., м. Запоріжжя) прийшли до висновку, що в Україні повинна бути впроваджена модель трансформації інституціонального порядку транснаціоналізації економіки регіонів, яка дозволить враховувати ініціативи регіональних органів влади в регулюванні діяльності іноземних компаній та проводити аргументовану, логічну і прозору для іноземних інвесторів та міжнародних організацій політику регулювання [220].

Поєднання системного впливу ендогенних та екзогенних ризиків з диспропорційністю регіонального розвитку, що набула хронічного характеру, ставить перед Україною виклики та стратегічні завдання стосовно розробки та впровадження нової державної регіональної структурної політики. Нова якість

регіонального економічного розвитку передбачає: мобілізацію та використання наявних в регіоні ресурсів на потреби примноження потенціалу розвитку та надання стимулів до економічного зростання; створення стимулів до формування на регіональному рівні економічних «точок зростання» та посилення їх взаємозв'язків із периферією, залучення до цього процесу наявних місцевих матеріальних, фінансових та людських ресурсів; створення на регіональному рівні ефективних господарських структур, орієнтованих на інтенсифікацію використання регіонального економічного потенціалу (регіональних та міжрегіональних кластерів, індустріальних парків тощо) як основи інноваційно-інвестиційних структурних зрушень, створення нових робочих місць; покращення інвестиційного клімату в регіонах; формування на регіональному рівні розвинутої інфраструктури (транспортної, виробничої, інвестиційної, соціальної, комунікаційної) тощо.

Нова державна регіональна структурна політика, з огляду на досвід ЄС, має бути зорієнтована на раціоналізацію відносин «центр-регіони», максимальне сприяння освоєнню та використанню власного економічного потенціалу регіонів та активізації їх саморозвитку, усунення суттєвих диспропорцій регіонального розвитку, покращення його інституціонального забезпечення, підвищення рівня конвергенції регіональних соціально-економічних підсистем.

Серед пріоритетів державної регіональної структурної політики слід виокремити наступні: активізація участі держави в регулюванні міжрегіональних зв'язків; поживлення інвестиційної діяльності у регіонах; удосконалення інституційного забезпечення структурної трансформації національної економіки в регіональному вимірі.

Участь держави в регулюванні міжрегіональних зв'язків необхідна для посилення інтегрованості внутрішнього соціально-економічного простору країни. Інтеграція регіональних економічних систем, в свою чергу, потребує розробки адекватних механізмів упорядкування нових форм відносин, що складаються між регіонами, узгодження інтересів і стратегічного управління взаємодією регіонів між собою.

Поживлення інвестиційної діяльності у регіонах потребує передусім відповідного нормативно-правового забезпечення,

спрямованого на створення у регіонах розвиненої інституційної бази. За останні роки у законодавчій сфері здійснено низку суттєвих кроків, прийнято Концепцію державної цільової економічної програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011-2015 роки, затверджено Програму розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні. Проте вказані документи при всіх їх позитивних рисах і передбачених дієвих інструментах регулювання інвестиційної діяльності не містять положень щодо активізації ролі органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади у стимулюванні притоку інвестицій, а також не сприяють формуванню в регіонах виробничої та інфраструктурної основи для залучення цих ресурсів, тобто не стосуються питань формування інвестиційного потенціалу регіонів.

В контексті інноватизації структури економіки регіонів у світовій практиці склалися основні форми підтримки інноваційних підприємств, в тому числі і в рамках кластерних промислових систем. До числа таких форм входять: пряме фінансування (субсидії, позики), які досягають 50 % видатків на створення нової продукції й технологій (Франція, США й інші країни); надання позичок, у тому числі без виплати відсотків (Швеція); цільові дотації на науково-дослідні розробки (практично у всіх розвинених країнах); створення фондів впровадження інновацій з врахуванням можливого комерційного ризику (Англія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Нідерланди); безоплатні позики, що досягають 50 % витрат на впровадження нововведень (Німеччина); зниження державних мит для індивідуальних винахідників (Австрія, Німеччина, США й ін.); відстрочка сплати мит або звільнення від них, якщо винахід стосується економії енергії (Австрія); безкоштовне ведення діловодства за заявками індивідуальних винахідників, безкоштовні послуги патентних повірених, звільнення від сплати мит (Нідерланди, Німеччина). Інституційним вирішенням означеної проблеми в Україні має стати законодавче визначення процедури формування і функціонування кластерів.

При вирішенні питань трансформації структури економіки регіонів проблемою залишається обмеженість фінансових ресурсів. З цього приводу важливим є правове забезпечення використання потенціалу міжнародних фінансових інституцій, що

опікуються питаннями регіонального розвитку, зокрема Європейських структурних фондів, які, у межах виконання основних своїх завдань у регіональній політиці (конвергенція, регіональна конкурентоспроможність та зайнятість, територіальна співпраця), спроможні надавати істотну допомогу.

Оцінка глобальних чинників, мегарегіональних суперечностей ЄС, «нової політики» ЄС, підписання Угоди України з ЄС про асоційоване членство, окупація Криму та військові дії на сході країни, проблеми формування і реалізації регіональної структурної політики в Україні дозволяють окреслити виклики, що стоять перед Україною:

- поява ризиків (геоекономічних, економічних, енергетичних, демографічних), що обумовлені поляризацією полюсів економічного зростання, вибором альтернативи – відкрита конкуренція українських товарів і послуг на європейському ринку чи конкуренція на ринках СНД, необхідністю корекції галузевої і секторальної структури економіки регіонів;

- потреба виокремлення важливих питань і проблем регіональної структурної політики, які необхідно врахувати при розробці та реалізації стратегії співробітництва з ЄС. Основними напрямками такого співробітництва повинні стати: стратегічне визначення цілей; імплементація досвіду країн ЦСЄ щодо розвитку і функціонування євро регіонів, насамперед Польщі з ФРН, Чехії з ФРН, Словенії з Італією; підтримка інтегрованих програм покращення якості інфраструктури;

- необхідність модернізації механізмів регіональної структурної політики – механізму вибору пріоритетів, механізму фінансування структурних змін в регіонах, механізму стратегування, механізму переорієнтації інвестицій в пріоритетні галузі, сектори економіки тощо;

- подальше удосконалення системи інституційного забезпечення регіонального розвитку, зокрема задіяння нових форм транскордонного співробітництва, розвиток міждержавних регіональних кластерів.

1.2. Інституційний базис регіональної структурної політики в контексті світового та українського вимірів

Гіпотетично, відправною умовою забезпечення ефективності регіональної структурної політики, яка б знайшла прояв у формуванні підґрунтя соціально-економічного розвитку регіону, є її інституційний базис – сукупність інститутів, які виступають основою формування правових, організаційних, економічних умов цілеспрямованих структурних перетворень. Інституційний базис слід розглядати як складову інституційного середовища регіональної структурної політики. При цьому в науковій літературі інституційне середовище регіональної структурної політики розглядається як сукупність формальних (правила, норми, закони та інші юридичні регулятори) та неформальних (уявлення, традиції, звички) інститутів, що регулюють господарсько-управлінську діяльність суб'єктів регіональної політики, а також сукупність цих суб'єктів (інституцій) як інституціоналізованих організацій (органи регіонального та державного управління, структури місцевого самоврядування та самоорганізації громадян) [81, с. 38].

Інституційне середовище реалізації державної регіональної політики і внутрішньої регіональної політики складає основу формування інституційного базису структурних перетворень економіки регіону. Ключовим фактором, що визначає змістовні характеристики інституційного середовища регіональної політики в конкретний історичний період є природа процесів, які визначають особливості регіонального розвитку. Зміни умов, в яких відбувається розвиток регіонів, повинні відбиватися на змісті самої регіональної політики [190, с. 46], а відтак, і її складової – структурної політики, що у свою чергу слугує основою розвитку інституційного середовища їх розробки та реалізації.

Реалізація цілей регіональної структурної політики, пов'язаних із забезпеченням сталого розвитку регіональної соціально-економічної системи, підвищенням конкурентоспроможності економіки регіону та органічним включенням її у систему національної економіки і міжнародних регіональних утворень, актуалізує необхідність розвитку інституційного середовища структурних перетворень, що дозволило б підвищити його дієвість, як в напрямі об'єктивізації цілеорієнтованості

структурної політики на підставі оцінки наявного потенціалу регіонального розвитку, діагностики середовища функціонування регіональної соціально-економічної системи, засад узгодження національних і регіональних інтересів, викликів інтеграційного розвитку, так і в напрямі формування умов якомога повнішого залучення потенціалу суспільних інституцій до процесів структурної модернізації регіональної економіки.

Вирішення складних проблем усунення структурних дисбалансів та підтримання структурної збалансованості регіональної економіки можливе за умови постійної підтримки такого стану інституційного базису, який би дозволяв узгоджувати інтереси територіальних громад регіону, суб'єктів господарювання, держави, і у формуванні якого брали б участь, поряд з органами державної влади і органами місцевого самоврядування, бізнесові структури та громадські організації.

Обґрунтовуючи доцільність активної структурної політики, треба бути свідомим того, що в Україні процес формування інститутів, становлення інституційної архітектури структурної трансформації економіки має здійснюватися паралельно двома шляхами: 1) через ініційоване вимогами ринку формування якісно нових інститутів – інституту власності, інституту споживання, інституту соціального захисту населення, інституту ціноутворення, інституту кредитування, інституту самоврядування тощо, та інституцій, які виникають як потреба забезпечення їх функціонування (товариства захисту прав споживачів, стандарти якості, регламенти, угоди, нормативно-правові акти тощо); 2) через створення нових інститутів державою та відповідних інституцій, які окреслюють структурні рамки їх функціонування, визначають «структуру стимулів в економіці» [44, с. 13], є захищеними певними механізмами, підпадають під моніторинг і контроль. Наведені підходи дозволяють змодельовати наступну найбільш загальну архітектуру інституційного базису регіональної структурної політики (рис. 1.1).

На відміну від підходів, закладених ліберальним неінституціоналізмом, що орієнтуються на теорію раціональної поведінки суб'єктів ринку, які змушені діяти в умовах невизначеності, враховуючи обмеження у здійсненні вибору, в країнах з перехідною економікою, або з ринками, що розвиваються, через великі деформації в структурі мають бути

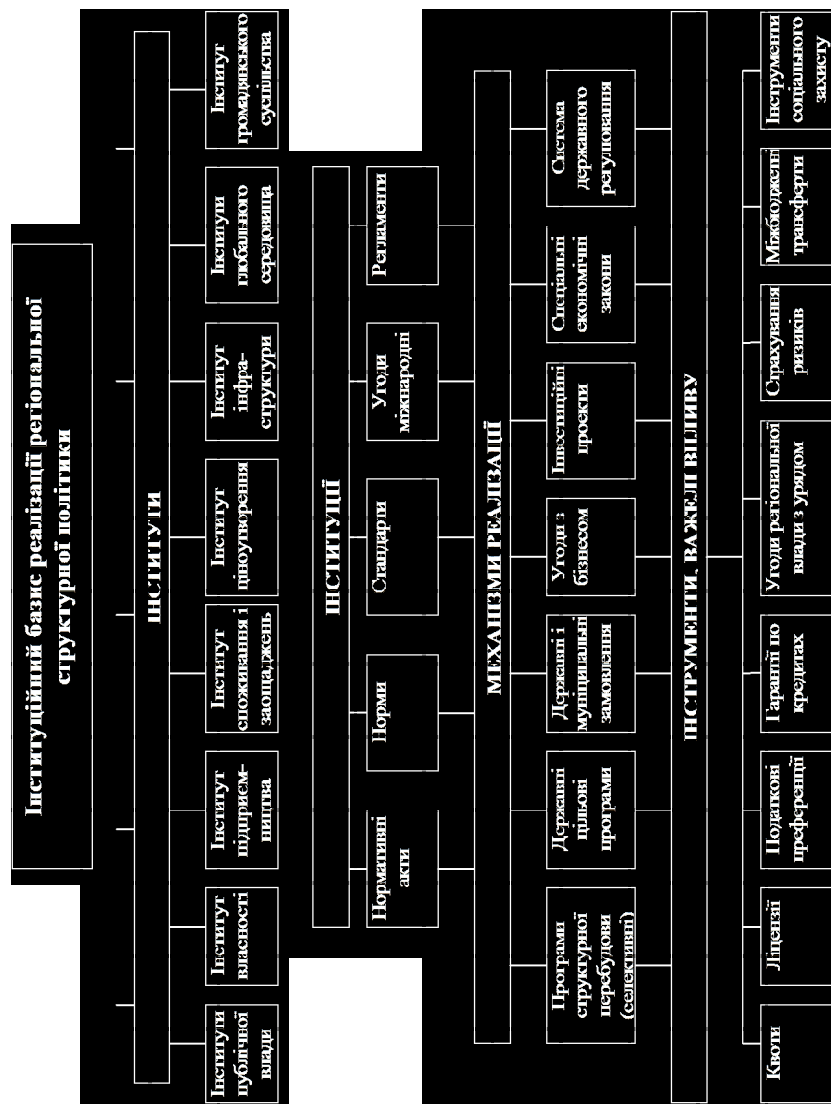

Рис. 1.1. Архітектура інституційного базису регіональної структурної політики

закладені підходи, що орієнтуються на участь держави. Це по суті інститут, який використовуючи низку інституцій (законів, правил, норм, структурної політики і механізмів її реалізації – програм структурної перебудови, інвестиційних рішень, цільових програм, національних проектів), використовує механізми, які забезпечують їх дотримання і контроль.

Проявом впливу інституту держави на структурування економіки регіонів є прийняття і забезпечення виконання законодавчо-нормативних актів. До базових законів, які складають правове підґрунтя здійснення структурних трансформацій в напрямі вирішення проблем та завдань соціально-економічного розвитку регіонів, належать Закони України „Про стимулювання розвитку регіонів” (2005 р.), „Про місцеве самоврядування в Україні” (1997 р.), „Про місцеві державні адміністрації” (1999 р.), „Про Генеральну схему планування території України” (2002 р.), „Про державні цільові програми” (2004 р.), „Про засади державної регіональної політики” (5.02.2015р.). Однак загострення кризових явищ в регіональних соціально-економічних системах через значні структурні диспропорції в їх економічному розвитку є наочним свідченням недостатньої спроможності наявної законодавчої бази створити інституційні умови структурних перетворень в економіці регіонів, адекватні викликам середовища їх розвитку.

Новим, важливим кроком у напрямі формування інституційного середовища розв’язання проблем структурної збалансованості економіки регіонів стала Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. “ Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року”. Значення Стратегії [34] в інституціоналізації регіональної структурної політики полягає в тому, що на підставі об’єктивної оцінки зміни зовнішніх та внутрішніх умов розвитку регіонів України, врахування впливу світових тенденцій просторового розвитку, яких не уникнути Україні, прорахунків політики регіонального розвитку нею визначається інтегрований підхід до формування і реалізації державної регіональної політики, який передбачатиме поєднання секторальної (галузевої), територіальної (просторової), управлінської складових частин.

Реалізація визначених в Стратегії таких цілей державної регіональної політики як – підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів; територіальна соціально-економічна

інтеграція і просторовий розвиток; ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку, сприятиме інституціоналізації як вироблення так і реалізації регіональної структурної політики. На це також зорієнтовані визначені в Стратегії завдання та інструменти для розв'язання соціальних проблем, підвищення рівня економічного потенціалу територій, продуктивності їх економіки, прибутковості бізнесу та доходів населення і, як наслідок, створення умов для загального підвищення соціальних стандартів, якості життя та розвитку бізнес-середовища. Стратегія в певній мірі формує передумови інституціоналізації фінансового механізму здійснення структурних перетворень економіки регіонів через визначення пріоритетів розподілу державних ресурсів та концентрації їх на тих заходах та територіях, що можуть забезпечити найвищий результат у найкоротший строк та матимуть довготривалий і комплексний вплив на розвиток не лише даної території, але і сусідніх регіонів.

Для інституційного забезпечення реалізації регіональної структурної політики важливими є ряд цілей, що передбачені Стратегією в кінцевій орієнтації на підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, а саме: підвищення ролі та функціональних можливостей міст у подальшому розвитку регіонів шляхом забезпечення розвитку інфраструктури міст, підтримки інтегруючої ролі міст як центрів економічного та соціального розвитку; поліпшення транспортної доступності в межах регіону; розвиток сільської місцевості; розвиток інтелектуального капіталу; підвищення рівня інноваційної та інвестиційної спроможності регіонів; розвиток підприємницького середовища та конкуренції на регіональних товарних ринках; раціональне використання природно-ресурсного потенціалу; розвиток транскордонного співробітництва; підвищення рівня енергоефективності в регіонах.

Реалізація такої цілі державної регіональної політики, передбаченої Стратегією, як територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток передбачається через створення таких інституційних передумов структурної корекції економіки регіонів як: розвиток міжрегіонального співробітництва; узгодженість політики стимулювання розвитку “точок зростання” та підтримки економічно менш розвинутих і депресивних

територій; надання державної підтримки суб'єктам господарювання, що створюють “точки зростання” (індустріальні парки) та розв'язують проблеми зайнятості населення, активізація економічної ініціативи, розвиток підприємництва на місцевому рівні; запровадження різноманітних інструментів та механізмів стимулювання місцевого економічного розвитку (кластерів, національних проектів, механізму державно-приватного партнерства тощо), утворення нових підприємств, що орієнтуються на місцеві джерела сировини, задовольняють насамперед потреби внутрішнього ринку; розширення сфери дії фінансового інструменту стимулювання місцевого економічного розвитку (інвестиційних субвенцій, бюджету розвитку в складі місцевого бюджету, філій банків); надання державної підтримки для розвитку інфраструктури малих міст; розроблення та виконання спеціальних державних програм економічного розвитку депресивних територій; розроблення та реалізації Концепції розвитку сільських територій; створення умов для продуктивної праці населення.

Для створення інституційних умов реалізації регіональної структурної політики важливе значення мають заходи держави щодо розвитку міжрегіонального співробітництва, якими передбачається: створення умов для зміцнення зв'язків між регіонами та територіальними громадами; розвиток інституційно-правових форм співробітництва територіальних громад; розроблення та впровадження моделі міжрегіональної взаємодії, що базується на принципах взаємного посилення “центрів зростання”; нормативно-правове забезпечення стимулювання та створення механізму об'єднання ресурсів різних місцевих бюджетів з метою розв'язання спільних проблем розвитку територій; сприяння виконанню угод щодо торговельно-економічного, науково-технічного та культурного співробітництва, розширення переліку регіонів-партнерів шляхом укладення відповідних протоколів намірів, виконання програм та планів заходів; сприяння організації та проведенню форумів, зустрічей представників ділових кіл, презентацій, виставково-ярмаркових заходів, засідань за круглим столом тощо; реалізація проектів, спрямованих на підвищення рівня соціально-економічного розвитку прикордонних територій, поліпшення їх екологічного стану, розбудову прикордонної інфраструктури, розвиток туризму

тощо.

Складовим елементом інституційного базису структурного реформування економіки регіонів виступає система державних і недержавних інституцій, які наділені певними повноваженнями щодо вироблення і реалізації регіональної структурної політики і знаходяться між собою у взаємозв'язку та взаємодії. На сучасному етапі модернізації системи управління суспільними процесами формування ефективних інституційних основ структурування регіональної економічної системи знаходиться в прямій залежності від реалізації цілей щодо підвищення ефективності державного управління у сфері регіонального розвитку, які стосуються: децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування; удосконалення системи стратегічного планування регіонального розвитку на загальнодержавному та регіональному рівні; підвищення якості державного управління регіональним розвитком; посилення міжгалузевої координації в процесі формування та реалізації регіональної політики; реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади.

Вплив держави на формування інституційного середовища реалізації регіональної структурної політики також частково здійснюється через розробку і реалізацію державних цільових програм, які є комплексом взаємопов'язаних завдань і заходів, що спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням. Однак, в зв'язку із значним дефіцитом бюджетних коштів, перелік таких програм є незначним в порівнянні з тими назрілими структурними проблемами, які потребують прямого втручання держави. Так, на початку 2014 року Міністерством економічного розвитку і торгівлі України був затверджений перелік 78 державних цільових програм, яким присвоюються облікові коди [120], з яких тільки 13 належать до економічних програм і 10 – до науково-технічних.

Вироблення і реалізація регіональної структурної політики гіпотетично лежить в площині налагодження дієвої взаємодії між центром і регіонами, чіткого закріплення повноважень органів місцевого самоврядування щодо визначення стратегічних

пріоритетів регіонального розвитку та забезпечення їх досягнення через прогресивні механізми стимулювання, управління ресурсним потенціалом регіону. В цьому зв'язку, значні очікування щодо удосконалення інституційного базису структурування економіки регіонів пов'язуються з реформуванням місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. У «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [174] домінуючою є ідея про те, що роль регіонів посилюється у всіх сферах місцевого і регіонального розвитку, а центральні органи влади виконуватимуть функції загального нагляду; контролю за впровадженням на місцевому, регіональному рівні проектів загальнодержавного значення; контролю за дотриманням законності та гарантування конституційних прав людини на всій території України. Реалізація Концепції дозволить підвищити інституційну спроможність органів місцевого самоврядування щодо забезпечення структурної збалансованості економіки територіальних громад та регіону, виробляти дієві механізми структурної корекції регіональної економіки виходячи з узгодженості інтересів та ефективного залучення потенціалу громади, району, регіону, держави.

В системі елементів інституційного забезпечення регіональної структурної політики, які зорієнтовані на врахування специфіки регіону та середовища його розвитку, важлива роль закономірно має відводитись регіональним стратегіям розвитку. Будучи за своєю сутністю стратегічним планом розвитку регіону, регіональна стратегія розвитку визначає цілі, завдання, пріоритети, напрям його сталого економічного і соціального розвитку на середньостроковий та довгостроковий періоди, і цим самим певною мірою окреслює орієнтири структурного реформування регіональної економічної системи.

Досвід розробки і реалізації стратегій розвитку в регіонах України свідчить, що, на жаль, поки що, через проблеми окреслення регіональних пріоритетів та їх неналежне узгодження з пріоритетами розвитку, визначеними у чинній Державній стратегії регіонального розвитку, недостатню увагу до діагностування структурних дисбалансів в економіці регіонів, не виділення в структурі стратегій програм структурної перебудови регіональної економіки, вони не стали дієвим засобом формування

інституційного базису реалізації регіональної структурної політики.

Однією з основних вимог до інституційного базису реалізації будь-яких державно-управлінських цілей, яка забезпечує його ефективність, є адаптивність до середовища, що в умовах динамічних змін суспільної життєдіяльності досягається через перманентну інституціоналізацію. На нинішньому етапі розвитку української держави відбувається пошук оптимальних варіантів побудови якісно нової інституційної архітектури перетворень у всіх сферах суспільної життєдіяльності, що формує основу для докорінного удосконалення інституційного базису реалізації державної політики в цілому, державної економічної політики, а відтак і регіональної структурної політики.

Підвалини розвитку інституційного забезпечення регіональної структурної політики має скласти інституційна база комплексного реформування всіх сфер суспільного життя, створення якої актуалізується реалізацією ініційованої Президентом України П. Порошенком “Стратегії реформ – 2020” [132], метою якої визначено досягнення європейських стандартів життя та гідного місця України в світі, через окреслення таких векторів руху як: розвиток, що першочергово стосується інфраструктури, інвестицій, економіки, конкуренції; безпека – країни, людини, власності, бізнесу; відповідальність, що стосується самоврядування, соціальних програм, енерго-ефективності, охорони здоров’я; гордість – через гарантування свободи особистості, розвиток громадянського суспільства, формування бренду “Україна”. Досягнення ключових показників за наміченими векторами руху передбачається шляхом реалізації більше 60 реформ та програм на засадах нового суспільного договору між владою, громадянським суспільством і бізнесом. Серед заявлених першочергових реформ, які мали б створити сприятливе інституційне середовище структурних перетворень в найближчій перспективі, як на національному, так і на регіональному рівнях, є оновлення влади та антикорупційна реформа, децентралізація та реформа державного управління, дерегуляція та розвиток підприємництва, податкова реформа.

Такий комплексний підхід до проведення реформ започатковує нову філософію здійснення модернізації суспільства, окремих його сфер, діяльності владних структур, вирішення

масштабних проблем соціально-економічного розвитку на всіх рівнях державно-управлінської ієрархії, в тому числі і структурної збалансованості економіки, і створює передумови для усунення наявних інституційних прогалин та формування системи інституційного забезпечення, яка б передбачала нову якість інститутів та інституцій, здатних задіяти адаптивні управлінські механізми на основі: чіткого окреслення ключових орієнтирів; запровадження узгоджувальних процедур по-вертикалі і по-горизонталі; прагнення до пошуку компромісу національних, регіональних, місцевих інтересів; залучення всіх видів потенціалу (включаючи управлінський та соціальний); об’єднання зусиль влади, громадянського суспільства, бізнесу. В умовах посилення і підтвердження євроінтеграційних прагнень України орієнтиром для встановлення векторів удосконалення інституційного базису регіональної структурної політики виступають положення економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [226], які охоплюють основні сфери та галузі економіки і складають та формують інституційний простір наближення економічної системи України до економічної системи Євросоюзу на основі взаємної лібералізації, передусім руху товарів, капіталів та послуг, гармонізації підходів та принципів, на яких будуються галузеві політики та системи регулювання виробничо-комерційної діяльності.

Для формування інституційного середовища структурних перетворень економіки регіонів України визначальними є домовленості між Україною і Європейським Союзом в питаннях транскордонного та регіонального співробітництва, закріплені у 27 главі Угоди про асоціацію [226]. Зміст цих домовленостей полягає в тому, що:

- сторони будуть сприяти взаєморозумінню та двосторонньому співробітництву в галузі розробки та реалізації регіональної політики, багаторівневого управління та партнерства;
- сторони підтримуватимуть та далі розвиватимуть участь місцевої та регіональної влади в транскордонному та регіональному співробітництві та пов’язаних з ними структур управління, зміцнюватимуть співробітництво шляхом створення сприятливої законодавчої бази, підтримки й розвитку заходів щодо створення потенціалу та сприяння зміцненню транскордонної і регіональної економічної та бізнес-мереж;

- сторони зміцнюватимуть і заохочуватимуть розвиток таких складових транскордонного та регіонального співробітництва, як: транспорт, енергетика, мережі зв'язку, культура, освіта, туризм, охорона здоров'я та інші сфери, охоплені цією Угодою.

За оцінками експертів [38] розвиток двостороннього співробітництва між Україною та ЄС у галузі транскордонного й регіонального співробітництва сприятиме активізації економічної активності в окремих регіонах через створення сприятливого бізнес-клімату, розширенню можливостей місцевих та регіональних органів влади для створення стимулюючих програм розвитку окремих регіонів, що потребують державної підтримки, а імплементація стандартів ЄС у національне законодавство та практику приведе до більшої децентралізації влади, оптимізації розподілу владних повноважень та відповідальності між різними її рівнями. Це, в свою чергу, створить умови для формування і реалізації механізмів регіональної структурної політики в орієнтації на подальшу інтеграцію економіки регіонів в систему сучасних світових господарських зв'язків.

Реалізація регіональної структурної політики в значній мірі визначається розвитком ринкових інститутів, які, забезпечуючи умови і активізацію прояву підприємницької ініціативи економічних агентів, цим самим, впливають на здатність економічної системи регіону адаптуватись до змін кон'юнктури й технологій, а відтак, формують її структуру. До таких інститутів в першу чергу належать такі як інститут власності, інститут підприємництва, інститут конкуренції, інститути інфраструктури.

Визначальна роль інституту власності в структурі регіональної економіки обумовлена тим, що вона виступає умовою здійснення економічної діяльності суб'єктів господарювання на основі закріплення їх прав на об'єкти власності та контролю за ними, налагодження через права власності прямих і зворотних зв'язків між суспільною системою і окремими економічними індивідами. Права власності є свого роду правилами, що впорядковують відносини між окремими економічними агентами щодо використання ресурсів та розподілу витрат і прибутків, які при цьому виникають. Сутність інституту власності знаходить прояв у встановленні трьох видів права: на володіння, використання та розпорядження. Володіння забезпечує власнику можливість

мати у себе певні економічні ресурси і утримувати їх у своєму господарському підпорядкуванні. Право використання окреслює можливості та правила вилучення корисних властивостей з економічних ресурсів. Право розпорядження встановлює правила, за якими економічні ресурси можуть переходити від одного до іншого власника. Розвиток інституту власності через реалізацію цих трьох прав закладає підґрунтя для реалізації інтересів та регулювання поведінки економічних агентів в процесі реалізації регіональної структурної політики.

Виступаючи визначальним чинником формування та досягнення цілей індивідів, набуття ними статусу економічних суб'єктів, власність забезпечує їм зайняття відповідних місць в структурі економічної системи. Володіння власністю і прагнення отримати від неї додатковий прибуток є передумовою налагодження виробництва нових економічних благ, їх розподілу та обміну, а відтак, і структуризації економіки в цілому.

Основу структуризації економіки регіону складають державна, комунальна і приватна форми власності, на підставі яких створюються і функціонують підприємства таких видів: приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи); підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності); комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади; державне підприємство, що діє на основі державної власності; підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності); спільне комунальне підприємство, що діє на договірних засадах спільного фінансування (утримання) відповідними територіальними громадами – суб'єктами співробітництва [27].

Питання забезпечення структурної збалансованості економіки регіону актуалізує необхідність пошуку варіантів оптимального поєднання різних форм власності з врахуванням специфіки завдань, що постають перед регіональною соціально-економічною системою. При цьому важливим є розуміння того, що значне домінування будь-якої з форм власності загрожує посиленням суперечностей в системі відносин власності та структурними деформаціями в регіональній економіці. Розвиток інституту власності, а відтак і його вплив на процеси

структурування економіки регіонів, пов'язаний з реформуванням відносин власності.

При цьому слід зауважити, що реформування виступає тільки одним з проміжних етапів у розвитку інституту власності і потребує подальшого доповнення належною раціоналізацією відносин володіння, користування та управління, що в сукупності сприятиме вирішенню проблем структуризації економіки регіонів.

Значні можливості здійснення корегуючого впливу на структуру регіональної економіки пов'язані з використанням комунальної власності, оскільки місцеві органи влади, реалізуючи структурну політику, мають в своєму розпорядженні важелі прямого управління нею. В цьому зв'язку заслуговує на увагу вироблення механізмів використання комунальної власності територіальних громад регіону в рамках реалізації форм їх співробітництва, визначених Законом України "Про співробітництво територіальних громад" від 17.06. 2014 р. У відповідності до статті 4 цього закону такими формами співробітництва визначено: 1) делегування одному із суб'єктів співробітництва іншими суб'єктами співробітництва виконання одного чи кількох завдань з передачею йому відповідних ресурсів; 2) реалізація спільних проектів, що передбачає координацію діяльності суб'єктів співробітництва та акумулювання ними на визначений період ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів; 3) спільне фінансування (утримання) суб'єктами співробітництва підприємств, установ та організацій комунальної форми власності - інфраструктурних об'єктів; 4) утворення суб'єктами співробітництва спільних комунальних підприємств, установ та організацій - спільних інфраструктурних об'єктів [172].

Використання потенціалу інституту власності в напрямі здійснення структурних перетворень в економіці регіонів в значній мірі залежить від загального рівня забезпечення прав власності, який в Україні характеризується наднизькими показниками захищеності будь-якої власності, і, в першу чергу, речових прав громадян та потенційних інвесторів, резидентів і нерезидентів у країні [122]. Стан захисту прав власності в країні не наблизився навіть до середньосвітових значень, зокрема Індексу захисту прав власності у Індексі економічної свободи.

Практично протягом усіх років незалежності він має значення, що ледь не у два рази нижчі від середніх значень серед 185 країн світу [264]. Низький рівень захисту прав власності виступає значним бар'єром для її залучення в процеси регіонального розвитку, оскільки зростають затрати, пов'язані з реалізацією та гарантуванням власності, а також ризики використання. Серед існуючих в Україні загальних проблем щодо захисту речових прав власності, дослідниками [122] до основних відносяться такі як: значна невизначеність речових прав власності внаслідок значного подрібнення цілісних майнових комплексів в процесі приватизації та переважаючого здійснення останньої на позаконкурсних засадах; відсутність координації та контролю у використанні земельних ресурсів, угідь та розвитку міських і сільських територій; формальність та розпорошеність реєстраційних процедур щодо захисту прав власності; обмеженість управління корпоративними правами держави. В напрямі вирішення окреслених проблем, заслуговують на увагу рекомендації науковців щодо удосконалення системи державного нагляду у сфері захисту прав власності та розвитку підприємництва шляхом інтегрування обліку прав власності і децентралізації дозвільних процедур на місцевому рівні, встановлення прозорості щодо належності прав власності за рахунок відкриття процедур набуття і утримання власності, створення умов для залучення непрямих інвестицій шляхом правового, а також процедурного захисту операцій з формування статутного капіталу підприємств [122].

Інституційне середовище структурних перетворень в регіоні значною мірою визначається потенціалом інституту підприємництва.

В сучасних умовах розвитку суспільних відносин в Україні, коли крупний корпоративний капітал формує інституційні умови участі у функціонуванні й розвитку економічних систем різних рівнів шляхом позиціонування в політичному процесі, в рамках вітчизняної моделі неокорпоративізму, подолання структурних дисбалансів в економіці регіонів із залученням потенціалу підприємництва знаходиться в площині налагодження дієвої взаємодії місцевих органів влади з суб'єктами середнього і малого підприємництва, діяльність яких має чітко виражену місцеву орієнтацію. З огляду на те, що малий бізнес, в основному, формує свою діяльність на основі

вимог і запитів регіонального ринку, враховуючи можливості залучення економічного потенціалу територій, а також обсяг і структуру попиту на локальних ринках, він виступає одним з інститутів структурування економіки регіонів.

Здатність малого і середнього підприємництва забезпечувати структурні перетворення в регіональних економічних системах формується завдяки: орієнтації на утвердження конкурентних відносин; спроможності мобілізації фінансових, виробничих, організаційних ресурсів; інноваційності й гнучкості; запровадженню новітніх технічних і комерційних ідей; чутливості до соціальних запитів і потреб; прагненню до налагодження взаємодії з великими підприємствами. У 2012 році питома вага суб'єктів малого та середнього підприємництва склала 99,96 % від загальної кількості суб'єктів господарювання, що в цілому відповідає європейським стандартам. Однак, в результаті переважання в Україні ліберальних підходів до організації економічних систем, не дивлячись на деякий прогрес, підприємницький сектор належним чином не виконує притаманні йому функції – каталізатора економічного зростання та рушійної сили структурних перетворень.

У розподілі за видами економічної діяльності пріоритетними сферами діяльності суб'єктів малого і середнього підприємництва залишаються торгівля та сфера послуг, питома вага яких від загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) сумарно більше 60 %. Значно нижчими є показники промисловості (20,3 %), сільського господарства (5,5 %), будівництва (5,4 %) [4].

Це свідчить про низький розвиток сектору малого підприємництва у інноваційних галузях та галузях економіки із значною доданою вартістю, і, дозволяє зробити висновок, що на даний час він не стимулює якісні структурні зрушення, які б сприяли збалансованому розвитку регіонів. За умов, коли переважання суто ринкових механізмів в регулюванні підприємницького сектору не забезпечило формування інституційного середовища, яке б спрямовувало розвиток бізнесових структур в напрямі оптимізації структурування економіки регіонів і розв'язання назрілих соціальних та економічних проблем, перед органами влади всіх рівнів постає завдання щодо залучення потенціалу підприємництва для здійснення структурних перетворень на засадах партнерської взаємодії.

Перевагами залучення малого підприємництва до розв'язання структурних проблем економіки регіонів на основі формування

моделі взаємодії влади і бізнесу є взаємне прагнення до чіткого визначення ролі суб'єктів взаємодії та задоволення взаємних очікувань: владні структури гарантують бізнесу створення сприятливого середовища для його функціонування у вигляді виробничої, соціальної, інституційної інфраструктури, надання організаційно-економічної підтримки, залучення до реалізації державних замовлень; бізнес бере на себе зобов'язання щодо відтворення економічних ресурсів, які використовуються суспільством, і сплати податків, посилення соціальної відповідальності, розвитку соціально-економічного потенціалу регіону в цілому.

Враховуючи засади побудови управлінських структур, дієва взаємодія органів влади і бізнесу в контексті структурування економіки регіонів можлива за умови: досягнення консенсусу інтересів влади і бізнесу під час ідентифікації основних напрямів структурних перетворень в економіці регіону; інституціоналізації взаємовідносин підприємницьких структур й органів влади в процесі структурування регіональної економічної системи; оптимального поєднання різних форм взаємодії органів влади й підприємницьких структур; транспарентності відносин владних структур і бізнесу; демократизації процесів ухвалення стратегічних рішень; врахування регіональної специфіки реалізації конкретних технологій співпраці владних і підприємницьких структур; стратегічної спрямованості, послідовності й стабільності.

Для громадянського суспільства, що існує в розвинених країнах, з високим рівнем демократії органічною нормою є партнерство і відносини співпраці, відвертість потоків інформації і публічність своєї позиції, змагання інтересів. Необхідність даного партнерства, як вірно зазначає В. Велков [19], витікає з його взаємовигоди, результативності для обох сторін взаємодії: держава отримує додаткові можливості для вирішення своїх специфічних завдань, пов'язаних з раціоналізацією структури суспільного виробництва і із запобіганням соціальних напруг, а бізнес – сприятливі умови господарювання і гарантії отримання прибутку.

Хоча досвід розвинутих країн наглядно демонструє переваги об'єднання зусиль органів влади і бізнесу на основі взаємних мотиваційних установок при подоланні структурних дисбалансів в економічних системах різних рівнів, в Україні такі механізми взаємовигідної дієвої взаємодії тільки запроваджуються і потребують

належного інституційного забезпечення на основі розвитку як формальних, так і неформальних інститутів.

Оскільки структурні перетворення в регіональних економічних системах залежать від структури і рівня розвитку економічного потенціалу регіону, носять стратегічний характер, і є пріоритетною функцією органів влади, саме останні повинні виступати ініціаторами формування таких інституційних умов міжсекторної взаємодії, які б дозволяли застосовувати прогресивні технології співпраці органів влади і суб'єктів підприємницької діяльності, якомога повніше залучати підприємницький потенціал, забезпечувати компроміс інтересів при вирішенні поточних проблем з орієнтацією на досягнення стратегічних цілей.

Залучення малого підприємництва до розв'язання структурних проблем економіки регіону має базуватись на виробленні та послідовній реалізації політики сприяння його розвитку, яка б охоплювала: формування сприятливого податкового клімату та надання певних тимчасових пільг суб'єктам підприємництва (пільг щодо сплати місцевих податків і зборів, плати за оренду земельної ділянки, пільгове надання в оренду нежитлових приміщень чи споруд); оптимізацію регуляторної політики; відпрацювання чіткої й доступної схеми вирішення земельних питань; забезпечення прозорої схеми надання нежитлових приміщень; впровадження маркетингової стратегії, спрямованої на підтримку та популяризацію місцевих товарів і послуг, можливостей і потреб підприємств усіх форм власності; матеріально-технічну, інформаційну та фінансову підтримку суб'єктів підприємницької діяльності; оптимальне, з точки зору врахування інтересів, поєднання різних форм співпраці органів влади і бізнесу; сприяння в налагодженні співпраці суб'єктів малого бізнесу з великими підприємствами.

З розвитком інституту підприємництва пов'язані можливості для використання в процесі структурування регіональної економіки такого інституту як конкуренція. Інститут конкуренції охоплює відносини між всіма типами економічних суб'єктів і виступає як система правил і обмежень їх економічної поведінки. Специфікою інституту конкуренції є поєднання формального і неформального характеру його прояву. Так, формальні умови розвитку і підтримки конкуренції визначаються законодавчо-нормативними актами, а неформальні – економічною культурою, системою цінностей, ментальністю осіб, які представляють

суб'єктів господарювання.

Для реалізації регіональної структурної політики бажаним є використання потенціалу ефективної конкуренції, яка створює передумови для прискореного інноваційного розвитку, стимулювання підприємств до збільшення своїх конкурентних переваг, вдосконалення умов виробництва, підвищення його технологічного рівня, якості продукції, робіт, послуг, освоєння нових ринків збуту при забезпеченні справедливого розподілу благ між виробниками та споживачами.

Напрями і умови структурування економіки регіонів в значній мірі визначаються рівнем розвитку конкуренції на регіональних товарних ринках, який залишається низьким і негативно впливає на їх функціонування. Свідченням недостатнього рівня розвитку конкуренції є: необґрунтоване зростання цін на регіональних товарних ринках; надмірний рівень концентрації та монополізації окремих товарних ринків; низький рівень інноваційної спрямованості регіональної економіки. Так, суттєві обмеження конкуренції мають місце на регіональних ринках, суміжних із ринками природних монополій (послуг з видачі технічних умов на приєднання до мереж суб'єктів природних монополій; будівельно-монтажних робіт, на ринках послуг з електропостачання, газопостачання, водопостачання), деяких ринках житлово-комунальних послуг (зокрема, послуг з вивезення побутових відходів, послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій), ритуальних послуг, автостанційних послуг, послуг паркування авто-транспорту, послуг з технічного обслуговування та ремонту автомобілів у період гарантійного строку їх експлуатації, послуг роздрібною торгівлі лікарськими засобами, платних медичних послуг, ветеринарних послуг, роздрібною торгівлі окремими марками нафтопродуктів, послуг кабельного телебачення. Ці обмеження конкуренції обумовлюються наявністю перешкод вступу на відповідні ринки, пов'язаних із значними витратами на створення матеріально-технічної бази для здійснення відповідних видів діяльності, або ж з організаційними обмеженнями, пов'язаними з необхідністю отримання відповідних ліцензій та дозволів на здійснення такої діяльності [142]. З огляду на таку ситуацію, з метою якомога повнішого використання потенціалу конкуренції в напрямі забезпечення структурного збалансування

економіки регіонів необхідним є удосконалення механізмів реалізації державної конкурентної та антимонопольної політики на регіональному рівні та узгодження їх з цілями регіональної структурної політики.

В структурі інституційного базису реалізації структурної політики вагома роль належить інститутам регіональної інфраструктури. Як сукупність видів діяльності та інституцій, що створюють комплекс умов для формування, функціонування та розвитку економічної та соціальної сфер регіону, регіональна інфраструктура виступає базисом структурування регіональної економіки та засобом забезпечення її структурної збалансованості.

Забезпечуючи створення необхідних факторів ефективного функціонування організацій та домашніх господарств, регіональна інфраструктура спроможна надати динамізму й гнучкості економіці регіону, сприяти формуванню такої її структури, яка б дозволяла адекватно реагувати на виклики, які постають перед розвитком регіонів в сучасних умовах.

Розвиток інфраструктури виступає одним з основних чинників інвестиційної привабливості регіонів. Однак використання інфраструктурного потенціалу в орієнтації на створення сприятливих умов для інвестиційної діяльності, і, забезпечення на цій основі структурного удосконалення економіки, суттєво різняться в розрізі регіонів України. Так, лідируючі позиції інфраструктури в формуванні індексу інвестиційної привабливості регіонів в 2013 році спостерігались в Харківській (1.74026), Рівненській (1.71949) областях, місті Києві (1.718395), а також у Львівській (1.632309) області. До регіонів, в яких чинник інфраструктури найслабше впливає на формування інвестиційного іміджу та передумов структурування економіки, належать: Миколаївська (1.208012), Тернопільська (1.219384), Запорізька (1.236159) області [184].

Дослідження впливу ринкової інфраструктури на удосконалення структури економіки регіонів через сприяння розвитку бізнесових структур показало, що попри певну динаміку зростання загальної кількості інфраструктурних об'єктів (на 2,8 %, в 2013 р. порівняно з 2012 роком), має місце диспропорція у формуванні інфраструктури в регіонах України. Так, 35,9 % від загальної кількості інфраструктурних об'єктів сконцентровано в

місті Києві, 7,2 % – в Харківській області. Тоді, як в інших регіонах України питома вага таких об'єктів є значно меншою, а саме: 4,2 % – в Полтавській, 3,4 % – в Луганській, 2,9 % – в Житомирській областях. В місті Севастополь лише 1,0 %, в Чернівецькій області – 0,86 %, в Чернігівській області – 0,8 % [4].

Така ситуація є свідченням наслідкового розвитку ринкової інфраструктури по відношенню до розвитку підприємництва в регіонах, в той час, коли для цілеспрямованого структурування регіональних економік вкрай важливим є її випереджаючий розвиток. В умовах формування інноваційної моделі розвитку економічних систем це особливо важливо для формування інноваційної інфраструктури, об'єкти якої мають ставати центрами зародження креативних ідей, нових векторів регіонального розвитку та нових бізнесових структур.

До переліку проблемних моментів, що стоять на заваді використання потенційних можливостей інституту інфраструктури в напрямі удосконалення структури регіональної економіки, слід віднести: високий ступінь фізичного і морального зносу основних фондів підприємств виробничої та соціальної інфраструктури; незадовільний стан інфраструктурних об'єктів через недостатнє ресурсне забезпечення їх функціонування; нерівномірність забезпечення різними інфраструктурними послугами та об'єктами всієї території регіонів; низький рівень використання прогресивних технологій, нових видів послуг та недостатнє впровадження сучасних екологічно сприятливих технологічних рішень інфраструктурними підприємствами; недостатня узгодженість функціонування й розвитку об'єктів різних видів регіональної інфраструктури. Усунення наявних прогалин в інфраструктурному забезпеченні регіонів та спрямування його розвитку в напрямі удосконалення структури регіональної економіки вимагає вироблення місцевими органами влади дієвого механізму управління інфраструктурним комплексом регіону.

Розвиток економіки регіону як відкритої системи знаходиться під впливом трансформацій світового економічного простору та формування нової парадигми глобального розвитку. Реалізація моделі відкритої економіки фактично означає вихід у глобальне конкурентне середовище суб'єктів господарювання з чіткою регіональною визначеністю [26, с.22]. За цих умов

посилюється вплив на структурування регіональних економік таких інститутів як: інституту міжнародної торгівлі; інституту міжнародного обміну капіталами; інституту трансферу технологій; інституту трудової міграції; інституту транснаціоналізації виробництва. Ці складові інституційного середовища формують передумови побудови структури економіки регіонів в орієнтації на інтегрування у світову економіку. При цьому важливим є вироблення регіональної політики, яка б дозволила, з одного боку, сповна скористатися тими можливостями, які відкриваються цими інститутами, а з іншого – запобігти можливим негативним проявам з їх сторони.

З метою посилення готовності регіональних економічних систем до змін в напрямі удосконалення їх структури на основі використання можливостей, пов'язаних з розвитком інтеграційних та глобалізаційних інститутів, важливою є: орієнтація суб'єктів регіональної економіки на міжнародні стандарти якості продукції та послуг, міжнародні стандарти використання ресурсів; посилення міжрегіонального економічного співробітництва; пошук варіантів постійного підвищення конкурентних переваг регіональної економіки на основі розширення виробництва її продукції і шостого технологічного укладів та розвиток її експортного потенціалу; розвиток інноваційної, зовнішньоекономічної та інших видів інфраструктури; налагодження співпраці регіону з міжнародними організаціями; формування позитивного іміджу регіону з метою залучення іноземного капіталу та розширення міжнародної співпраці.

В сучасних умовах економіки регіонів формують прямі відносини з глобальним економічним середовищем, минаючи рівень національної економіки, на регіональному рівні приймається більшість рішень щодо здійснення зовнішньоторговельних операцій, залучення прямих іноземних інвестицій, розміщення представництв транснаціональних корпорацій. А це зумовлює появу передумов транснаціоналізації регіональних економік під впливом втиснення філій ТНК у їх структуру. З огляду на невідконтрольність великих ТНК ні національним, ні наднаціональним інституціям, вимагає посиленої уваги питання розробки регіональної політики щодо прийому зарубіжних ТНК на основі визначених пріоритетів регіонального розвитку та окреслених “зон безпеки” для імплантації транснаціональних капіталів в економіку регіонів України

[26, с.27].

На сучасному етапі глибокої трансформації середовища функціонування регіональних економічних систем, удосконалення їх структури в контексті реалізації регіональної структурної політики можливе за умови забезпечення обох складових інституціоналізації останньої – вироблення інституційних інновацій та ефективного їх застосування.

РОЗДІЛ 2 СТРУКТУРНІ ДИСБАЛАНСИ В ЕКОНОМІЦІ РЕГІОНІВ ЯК ВИКЛИК ДЛЯ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В РЕГІОНАХ

2.1. Відмінності у територіальній структурі національної економіки як виклик формування державної регіональної структурної політики

Досягнення синергізму розвитку регіонів країни у процесі реалізації державної регіональної структурної політики потребує забезпечення їх структурованості і взаємоузгодженості у рамках національної економіки як ємерджентного утворення.

Оскільки системність розвитку регіонів як елементів національної економіки бере початок у раціональності побудови їх структури, впродовж тривалого періоду здійснення структурних перетворень в Україні піднімалось питання досягнення їх рівномірного й збалансованого розвитку. Однак проблема усунення диспропорційності розвитку регіонів у територіальному розрізі досі залишається нерозв'язаною, що обумовлює необхідність акцентування уваги на відмінностях у територіальній структурі економік регіонів, які спричиняють бар'єри в процесі формування державної регіональної структурної політики, а тому потребують детального вивчення.

В основі відмінностей територіальної структури економік сучасних регіонів України лежить низка чинників. Це, зокрема, історичні передумови та успадковані від колишньої планової економіки наслідки нераціонального розміщення об'єктів й екстенсивного розвитку господарства. Також до цих чинників належать природні умови і ресурси, вигідність чи не вигідність економіко-географічного розташування. Вагомий негативний вплив на розвиток окремих територій мають наслідки екологічних катастроф, спричиняючи зони екологічного лиха.

Сучасна система регіонів України представлена сукупністю територіальних утворень, диференціація яких має у своїй основі, насамперед, історичні передумови, адже вони сформовані на землях певних історико-етнографічних регіонів (Галичини, Буковини, Слобожанщини, Поділля та ін.) (рис. 2.1).

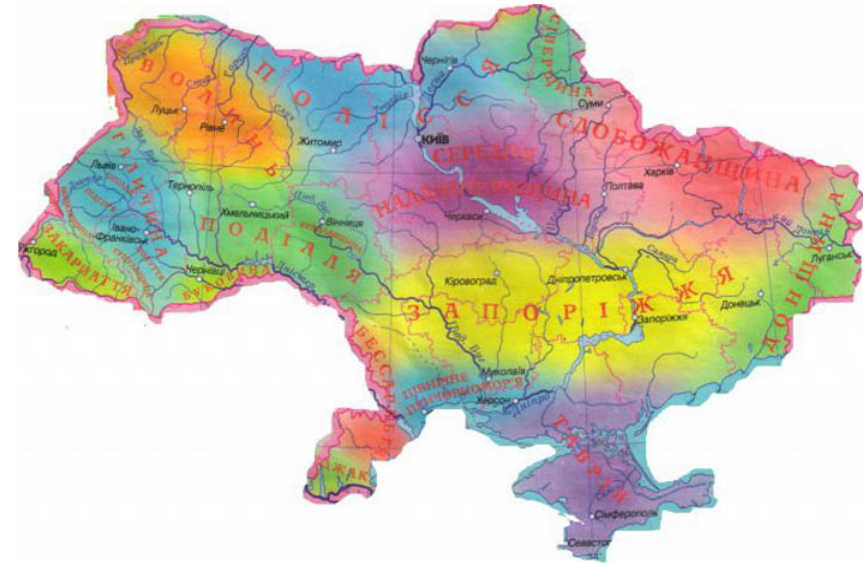

Рис. 2.1. Історико-етнографічна карта України

Примітка. Наведено за: [60]

Як зазначає А. Пономарьов, “головною складовою формування історично-етнографічних регіонів є колишня земля, яка окреслює зональний тип регіональної культури, що вирізняється своєрідністю, зберігаючись у пам’яті людей як символ етнічної історії” [127]. У контексті цього твердження доцільно зазначити, що у процесі структурування економіки закономірно проявлятимуться історично обумовлені особливості розвитку певних територій, які не можна ігнорувати.

Традиційно, на заселених корінним населенням територіях південно-західної частини України, де здавна родючі чорноземи й сприятливі кліматичні умови сприяли розвитку хліборобства, сільське населення переважає над міським (у Закарпатській області – 62,9%, Чернівецькій – 57,3%, Івано-Франківській – 56,5%, Тернопільській – 55,7%, Рівненській – 52,2%) (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Територія і кількість наявного населення в Україні
(на 1 січня 2014 року)

	Територія ¹ , тис. км ²	Кількість населення, тис.	У тому числі		Відсоток міського населення	Щільність населення, осіб на 1 км ²
			міське	сільське		
Україна	603,5	45426,2	31336,6	14089,6	69,0	75,3
АР Крим	26,1	1967,3	1233,6	733,7	62,7	75,4
Області						
Вінницька	26,5	1618,3	815,3	803,0	50,4	61,1
Волинська	20,1	1041,3	543,7	497,6	52,2	51,7
Дніпропетровська	31,9	3292,4	2751,8	540,6	83,6	103,1
Донецька	26,5	4343,9	3937,7	406,2	90,7	163,8
Житомирська	29,8	1262,5	739,7	522,8	58,6	42,3
Закарпатська	12,8	1256,8	466,8	790,0	37,1	98,6
Запорізька	27,2	1775,8	1369,0	406,8	77,1	65,3
Івано-Франківська	13,9	1382,1	600,8	781,3	43,5	99,2
Львівська	28,1	1725,5	1070,2	655,3	62,0	61,4
Сіровоградська	24,6	987,6	617,9	369,7	62,6	40,2
Луганська	26,7	2239,5	1945,3	294,2	86,9	83,9
Львівська	21,8	2538,4	1545,8	992,6	60,9	116,3
Миколаївська	24,6	1168,4	793,8	374,6	67,9	47,5
Одеська	33,3	2396,5	1603,8	792,7	66,9	71,9
Полтавська	28,8	1458,2	899,1	559,1	61,7	50,7
Рівненська	20,1	1158,9	553,7	605,2	47,8	57,8
Сумська	23,8	1132,9	772,0	360,9	68,1	47,5
Тернопільська	13,8	1073,3	475,1	598,2	44,3	77,6
Харківська	31,4	2737,2	2202,5	534,7	80,5	87,1
Херсонська	28,5	1072,6	656,2	416,4	61,2	37,7
Хмельницька	20,6	1307,0	729,5	577,5	55,8	63,4
Черкаська	20,9	1259,9	712,4	547,5	56,5	60,2
Чернівецька	8,1	908,5	388,2	520,3	42,7	112,2
Чернігівська	31,9	1066,8	682,0	384,8	63,9	33,4
Міста						
Київ	0,8	2868,7	2868,7	х	100,0	3433,2
Севастополь	0,9	385,9	362,0	23,9	93,8	446,8

Примітка. Наведено за: [210, с. 406]

Найбільшою густотою сільського населення характеризувались території етнічної Буковини, і ці тенденції зберігаються й на сьогодні, адже густина сільського населення Чернівецької області складає 64 ос./км², тоді як, наприклад, у Дніпропетровській області цей показник у 3,7 раза нижчий – 17 ос./км².

Водночас, високим рівнем урбанізації відзначаються території сучасних Дніпропетровської, Донецької, Харківської, Луганської, Запорізької областей, які у XVI-XIX ст. були

цілеспрямовано заселені українцями, переселенцями із Росії та представниками інших етносів. Станом на 1.01.2014 р. в Україні у міській місцевості проживало: 90,7% мешканців Донецької, 86,9% Луганської, 83,6% Дніпропетровської, 80,5% Харківської областей (див. табл. 2.1).

У регіонах, у яких зосереджені основні промислові центри країни (міста Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Кривий Ріг, Маріуполь, Миколаїв, до 2014 р. - Донецьк і Луганськ), традиційно вироблялась та реалізувалась найбільша частка промислової продукції. Зокрема, за результатами першого півріччя 2014 р., питома вага регіонів у загальному обсязі реалізованої продукції складала: Дніпропетровської обл. – 20,0%, Запорізької обл. – 7,8%, Харківської обл. – 6,1%. У зв'язку із розгортанням воєнного конфлікту на територіях Донецької і Луганської областей, частка цих регіонів у загальному обсязі реалізованої промислової продукції по Україні знизилась (із 20% у 2012 р. до 15,7% у 2014 р. в Донецькій обл., із 7,3% до 4,4%, відповідно, в Луганській обл.) (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) в Україні та регіонах у 2011-2014 рр. (у відпускних цінах виробника)

Регіон	2011 р.		2012 р.		2013 р.		2014 р.	
	млн грн.	питома вага, %	млн грн.	питома вага, %	млн грн.	питома вага, %	млн грн.	питома вага, %
Україна	1120325,4	100	1115826,1	100	1111268,8	100	958316,2	100
Автономна Республіка Крим	18726,8	1,7	22224,1	2,0	22673,4	2,0	х ¹	х ²
Вінницька	17709,8	1,6	19906,0	1,8	22739,0	2,0	22431,4	2,3
Волинська	9799,7	0,9	10152,2	0,9	10185,3	0,9	10143,6	1,1
Дніпропетровська	210593,7	18,8	204968,0	18,4	201228,3	18,1	191556,8	20,0
Донецька	246332,0	22,0	222772,7	20,0	205697,2	18,5	150299,7	15,7
Житомирська	13283,8	1,2	14939,8	1,3	15672,8	1,4	14759,0	1,5
Закарпатська	8255,9	0,7	8643,5	0,8	9290,7	0,8	8535,6	0,9
Запорізька	78031,8	7,0	77881,6	7,0	75846,9	6,8	74770,9	7,8
Івано-Франківська	22238,2	2,0	22818,0	2,0	20472,1	1,8	18359,3	1,9

¹ Дані за 2014 р. наведені станом на січень-жовтень

Київська	35462,3	3,2	38532,1	3,5	40271,5	3,6	37711,1	3,9
Кіровоградська	9577,2	0,9	12407,9	1,1	14416,7	1,3	14373,4	1,5
Луганська	93515,3	8,4	81013,7	7,3	67806,0	6,1	42634,8	4,4
Львівська	30087,0	2,7	31981,5	2,9	30786,8	2,8	27635,1	2,9

Примітка. Складено за даними: [97, с.9; 283]

На спеціалізацію господарств зазначених промислових регіонів України суттєво вплинула наявність відповідних природних ресурсів: господарство Донбасу засноване переважно на видобутку вугілля і чорній металургії, Придніпров'я – на гірничо-видобувній промисловості (завдяки наявності родовищ залізної і марганцевої руд, вугілля, газу), а також чорній металургії й машинобудуванні. Як наслідок, значна частка продукції, що виробляється у цих регіонах, має сировинну спрямованість (рис. 2.2), а використання багатих природних ресурсів, без доведення їх до стану продукції кінцевого використання, не може забезпечити ефективності у довгостроковій перспективі.

Відтак, із настанням кризових явищ у світовій економіці оголились проблеми, пов'язані із домінуванням екстенсивних чинників у промисловому виробництві, його високою енерго- і ресурсоемністю, орієнтацією на сировинну спеціалізацію експорту, що призвело до зниження конкурентоспроможності промислової продукції, виготовленої у згаданих промислових регіонах та засвідчило недосконалість і недостатню глибину проведеної структурної корекції економіки. Остання, як підтверджують С.О.Біла, О.В.Шевченко, була спрямована на формування регіонів - лідерів промислового розвитку, які одночасно виконували й функцію валютних донорів країни (м. Київ, Дніпропетровська, Харківська, Донецька, Запорізька, Луганська області). Високі темпи росту ВРП цих областей, стрімка інтеграція регіонального промислово-виробничого та ресурсного потенціалу до системи міжнародного поділу праці за часів економічного зростання (2000 р. - жовтень 2008 р.) традиційно розглядалися як запорука їх стабільного розвитку та як потенціал для подальшого нарощування індустріальних потужностей країни. Хоча таке зростання відбувалося на підґрунті домінування екстенсивних чинників та сировинної спеціалізації експорту [9, с. 97].

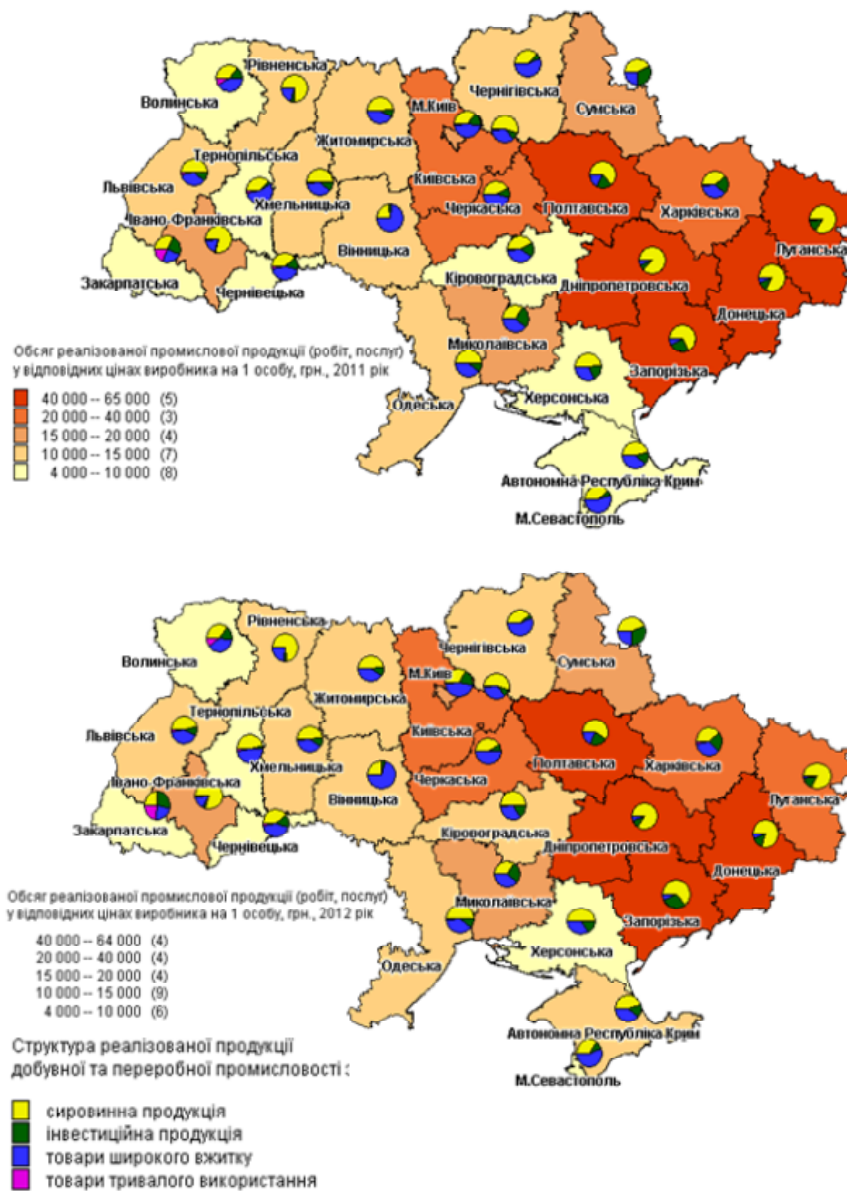

Рис. 2.2. Структура реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) в регіонах України у 2011-2012 рр.

Примітка. Наведено за: [97, с.10]

Водночас, з наданням пріоритетності розвитку промисловим регіонам, викликом для реалізації більш активної державної структурної політики стали значні регіональні диспропорції у сфері збереження навколишнього природного середовища. Так, у «Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» констатується, що в країні «найбільше забруднюючих речовин, які потрапили у повітря, було викинуто підприємствами Донецької, Дніпропетровської та Луганської областей, на які, за підсумками 2006-2013 років, припадало 65,9% від загального обсягу викидів, що пов'язано, насамперед, із розміщенням на території цих регіонів об'єктів, які провадять екологічно небезпечні види економічної діяльності» [34] (рис. 2.3).

Територіальна диференціація природних умов та ресурсів України була врахована в процесі структурування економіки за часів командно-адміністративного управління. Проте превалювання закону соціалістичної доцільності над законом економічної ефективності призвело до закладання високого рівня енергозатратності промислового виробництва у довгостроковій перспективі: необґрунтовано низькі ціни на паливно-енергетичні ресурси, з одного боку, та цілеспрямоване формування залежності тодішньої Української Республіки до джерел цих ресурсів й, відповідно, Росії, з другого боку, із переходом на ринкові відносини та встановленням ринкових цін на енергоресурси, мали суттєвий вплив на зростання собівартості промислової продукції в Україні та негативно позначились на її конкурентоспроможності на вітчизняному й зарубіжних ринках.

Вищенаведене дозволяє стверджувати, що позиціонування промислових регіонів (Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Харківської, Луганської областей) як лідерів промислового розвитку країни на сьогодні потребує їх переорієнтації на інноваційний розвиток та виробництво конкурентоспроможного продукту. Водночас, аналіз статистичних даних [183, с. 325] засвідчує суттєве зменшення у 2012-2013 роках впровадження інноваційних технологічних процесів у промисловість областей: на 60% - Харківської, на 51% - Дніпропетровської, на 18% - Донецької, на 10% - Луганської.

Зношеність основних фондів та їх недостатнє оновлення, що обумовлюють високу енерго- і матеріалоємність виробництва, висока собівартість продукції та вузька спеціалізація промислового виробництва негативно позначаються на конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Ці негативні прояви підтверджуються тенденціями до спаду у 2012-2013 рр. індексу промислового виробництва по Україні в цілому та у більшості регіонів (Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Луганській, Миколаївській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській областях і м. Києві) (табл. 2.3).

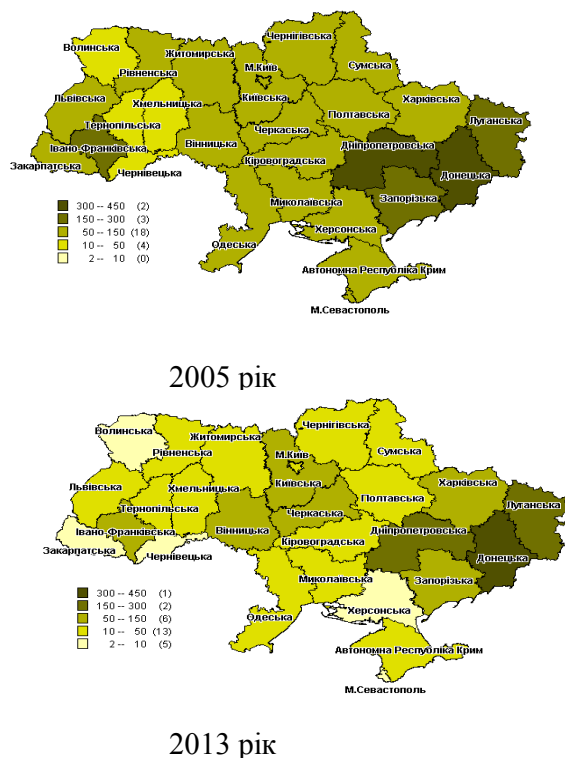

Рис. 2.3. Обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними і пересувними джерелами забруднення, у розрахунку на одну особу, кг

Примітка. Наведено за: [34]

Таблиця 2.3
Індекси промислової продукції за регіонами України у 2005-2013 рр.

(відсотків до попереднього року)

Регіон	2005	2010	2011	2012	2013
Україна	103,1	111,2	108,0	99,5	95,7
Автономна Республіка Крим	113,8	110,5	104,3	98,7	100,8
Області					
Вінницька	113,1	106,5	100,0	107,1	110,4
Волинська	121,9	126,7	112,6	94,5	102,9
Дніпропетровська	107,4	116,1	105,4	102,2	98,5
Донецька	92,1	114,7	113,6	94,6	93,6
Житомирська	113,1	108,2	125,3	116,6	113,4
Закарпатська	107,7	142,9	101,8	101,4	96,9
Запорізька	103,7	107,8	106,3	96,8	97,1
Івано-Франківська	104,8	100,2	125,7	101,2	95,3
Київська	117,6	108,0	110,6	96,8	99,1
Кіровоградська	110,5	113,3	111,0	107,5	106,6
Луганська	101,6	107,1	115,8	92,5	91,1
Львівська	93,2	100,9	112,8	101,6	101,2
Миколаївська	107,1	110,3	104,2	99,5	96,5
Одеська	99,5	102,9	83,6	96,9	100,6
Полтавська	97,6	112,6	99,6	100,0	94,7
Рівненська	113,2	129,6	107,6	96,7	91,4
Сумська	113,5	93,5	107,7	95,6	107,0
Тернопільська	109,0	102,5	112,4	102,1	99,5
Харківська	112,5	105,8	105,5	97,6	94,5
Херсонська	88,1	100,5	93,1	104,7	92,4
Хмельницька	118,6	104,9	109,2	101,2	97,6
Черкаська	113,6	117,1	103,4	94,9	95,2
Чернівецька	109,6	111,9	89,6	86,8	103,7
Чернігівська	111,1	99,8	98,0	98,1	89,6
міста					
Київ	115,4	104,1	102,0	95,9	89,9
Севастополь	116,8	114,4	110,4	95,0	112,7

Примітка. Наведено за: [210 , с.419]

Негативні тенденції у сфері виробництва промислової продукції збереглися у більшості регіонів й у 2014 році, за винятком 9-ти областей: Вінницької, Волинської, Житомирської, Закарпатської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Рівненської і Тернопільської (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Загальні тенденції розвитку регіонів в Україні (темпи приросту) у січні-жовтні 2014 р. відносно січня-жовтня 2013 р.

Регіон	Виробництво промислової продукції	Виробництво сільськогосподарської продукції	Виконано будівельних робіт	Доходи місцевих бюджетів без трансфертів	Реальна середньомісячна заробітна плата	Заборогованість з виплати заробітної плати	Заборогованість населення за ЖК послуги	Споживчі ціни на товари і послуги
	січень-жовтень 2014 р. до січня-жовтня 2013 р.	січень-жовтень 2014 р. до січня-жовтня 2013 р.	січень-жовтень 2014 р. до січня-жовтня 2013 р.	січень-жовтень 2014 р. до січня-жовтня 2013 р.	січень-жовтень 2014 р. до січня-жовтня 2013 р.	на 1.01.2014 до 1.01.2013	на 1.01.2014 до 1.01.2013	жовтень 2014 р. у % до грудня 2013 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	-9,4	7,5	-18,6	-4,8	-5,0	y2,9p.	-1,0	19,0
Вінницька	2,6	15,3	-24,6	11,2	-3,6	y1,5p.	-5,4	19,0
Волинська	4,0	6,0	-12,2	6,2	-5,3	y3,6p.	-4,3	20,4
Дніпропетровська	-6,9	1,8	-12,7	7,8	-1,3	y13,3p.	-3,2	19,1
Донецька	-27,6	2,7	-40,0	-17,5	-10,3	y8,2p.	14,4	16,0
Житомирська	8,9	8,0	-11,5	5,9	-2,6	38,3	-4,2	19,7
Закарпатська	3,8	0,1	-22,6	5,2	-3,1	-52,1	-13,2	19,3
Запорізька	-4,1	2,1	-15,0	3,1	-2,1	y1,6p.	-10,6	20,3
Івано-Франківська	-3,2	5,2	-31,8	3,2	-3	y1,5p.	-18,7	19,1
Київська	-0,6	13,2	-36,2	1,9	-7,3	-15,7	-10,4	20,2
Кіровоградська	3,3	9,1	-22,6	6,7	-3	11,8	-14,3	18,3
Луганська	-3,4	-20,5	-44,8	-19,9	-12,1	x	6,3	19,9
Львівська	-4,9	5,3	-14	6,1	-5,1	18,9	-15,5	24
Миколаївська	1,8	-2,7	-16	5,1	-2,6	-3,5	-12,6	19,6
Одеська	2,0	0,8	-5,4	7,2	-4,7	49,1	-12,3	25

Полтавська	-6,7	8,5	-5,8	-0,4	-3,3	у 1,9р	-9,1	17,9
Рівненська	0,5	3,8	39,2	1,3	-4,3	у 10,1	-3,2	21,1
Сумська	-12,3	21,8	-13,3	2,8	-3,6	у 2р.	-7,8	19,1
Тернопільська	15,5	11,7	6,0	0,4	-3,1	38,6	-12,5	19,9
Харківська	-4,2	13,6	-10,9	1,3	-4,3	у 1,6р.	6,7	19,3
Херсонська	-3,9	14,9	-31,6	6,7	-3,6	у 1,7р.	-6,3	18,5
Хмельницька	-3,1	16,8	-8,4	3,1	-1,7	21,2	-7,5	18,6
Черкаська	-5,9	4,7	-31,2	2,1	-4,5	у 2,1р.	-12,9	18,6
Чернівецька	-7,8	5,3	-18,1	-6,2	-4,8	у 5,5р.	-11,6	18,4
Чернігівська	-2,6	12,8	43,6	6,9	-3,1	26,9	-10,6	20,6
м. Київ	-14,6	x	-18,6	15,9	-4,1	у 2,3р	5,5	19,0

Примітка. Наведено за: [112, с. 3]

Як показують дані табл. 2.4, саме у тих регіонах, які у 2012 р. забезпечували найбільшу частку новоствореної валової доданої вартості в економіці країни (м. Київ, Київська, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Запорізька, Полтавська, Луганська області – рис. 2.4), у 2013-2014 рр. промислове виробництво зазнало спаду. У зв'язку з окупацією бойовиками територій Луганської і Донецької областей, на міжрегіональному рівні й надалі слід очікувати збільшення диспропорцій у розвитку промислового виробництва.

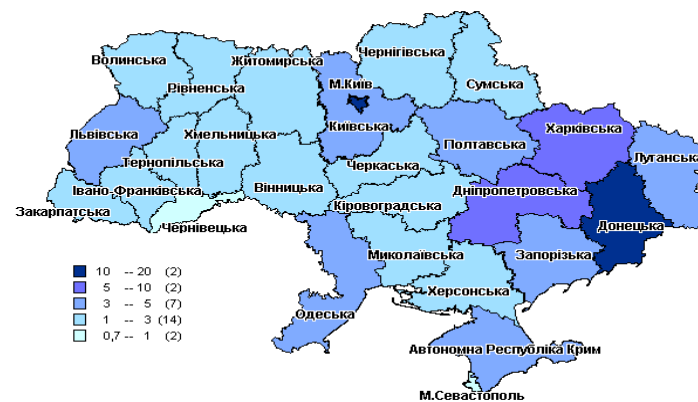

Рис. 2.4. Питома вага регіонів України за обсягами валової доданої вартості у 2012 р. (у фактичних цінах), %

Примітка. Наведено за: [34]

Розглядаючи передумови формування територіальних відмінностей у структурі економік регіонів, зазначимо, що під впливом історичних чинників практично на усій місцевості сучасної України (у етнічних регіонах Галичина, Волинь, Буковина, Поділля, Київщина, Сіверщина, Приазов'я, Придніпров'я) сформувались території, які спеціалізуються на сільському господарстві. Проте, маючи значний потенціал, сільськогосподарська галузь країни впродовж 1991-1999 рр. зазнала значного спаду за рахунок зниження обсягів виробництва у всіх регіонах, і, не зважаючи на певну позитивну динаміку у 2000-2011 роках та 2013 році, виробництво сільськогосподарської продукції у регіонах (за винятком Івано-Франківської та Київської

Регіони	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Україна	282774,2	183890,3	151022,2	179605,8	194886,5	233696,3	223254,8	252859,0
АР Крим	11337,5	6025,6	4938,2	5294,6	7194,6	8145,4	6515,5	6592,8
м. Севастополь	165,8	169,1	149,5	156,8
Області								
Вінницька	17729,0	11957,7	9539,6	10510,4	12601,3	15065,0	14492,2	17872,4
Волинська	7952,5	4757,8	4366,1	5009,2	5273,3	5781,2	6183,5	6344,9
Дніпропетровська	14624,9	10100,9	8046,2	10801,2	12348,3	14475,5	11835,4	15128,5
Донецька	13934,9	9161,7	7911,1	9988,5	9577,4	11464,5	10863,2	11488,2
Житомирська	11097,2	7648,0	5742,9	6088,5	6344,8	7222,6	7945,3	8408,1
Закарпатська	4184,4	3340,6	3272,4	3739,3	3838,3	4044,8	4207,3	4312,9
Запорізька	12890,6	7699,0	6136,3	7611,0	7642,5	8737,2	7083,2	9523,3
Івано-Франківська	5490,8	4459,2	4031,9	4251,9	4567,7	5176,2	5501,5	5613,8
Київська	14160,1	10140,3	7644,1	10164,4	11490,7	13627,8	14791,1	14986,4
Кіровоградська	12344,2	7841,1	5997,3	8404,0	8505,1	10542,3	8963,9	11462,0
Луганська	9661,1	5399,2	3984,4	5935,5	4951,6	6202,6	6280,2	6502,2
Львівська	10352,1	6920,8	6971,6	7129,7	7370,8	8400,9	8753,4	8813,3
Миколаївська	10621,5	6195,2	4365,9	6064,5	7462,2	8374,2	6936,5	9394,1
Одеська	13599,8	7978,4	7914,3	9003,0	9381,1	10020,3	8046,9	11355,9
Полтавська	16180,8	10732,9	7038,7	10307,6	10999,2	14922,5	13399,8	16022,9
Рівненська	7746,2	5161,8	4391,3	4781,5	5401,8	5993,0	6190,1	6564,4
Сумська	11736,0	7385,9	5968,7	5986,1	5751,8	7860,1	8227,8	9413,0
Тернопільська	9531,4	6341,4	5273,1	5267,8	5825,6	7295,0	7949,3	8051,4
Харківська	15632,8	10208,8	8730,0	11206,1	8946,1	13270,6	12198,8	14644,5
Херсонська	10346,7	5768,0	5550,0	6435,2	8142,3	9964,3	8334,2	9811,1
Хмельницька	12759,8	8968,9	7375,2	6995,5	8376,3	9678,3	11162,2	11522,6
Черкаська	11276,5	7522,3	6532,8	8257,1	12318,3	14489,1	14028,8	14946,9
Чернівецька	4805,8	3444,3	3044,2	3406,8	3899,1	4318,6	4363,3	4514,5
Чернітвська	12777,6	8530,5	6255,9	6966,4	6510,5	8455,2	9151,9	9412,1

обл.) досі не вийшло на рівень 1990 року, що в цілому відобразилось на динаміці показника по країні (табл. 2.5).

Оскільки зміна частки регіонів у загальному обсязі виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у 2013 р., в порівнянні із 1990 р., не перевищує 1%, тобто суттєво не змінилась (рис. 2.5), це підтверджує загалом певну пропорційність спаду виробництва у регіонах.

Водночас, регіони України мають різноманітну структуру виробництва сільськогосподарської продукції за видами діяльності. Зокрема, у 2012 році у структурі сільськогосподарського виробництва двадцяти трьох регіонів продукція рослинництва перевищувала 50% (від 50,9% в Автономній Республіці Крим до 77,7% у Кіровоградській області), і лише у двох (Закарпатській та Івано-Франківській) областях переважало виробництво продукції тваринництва [97, с. 30].

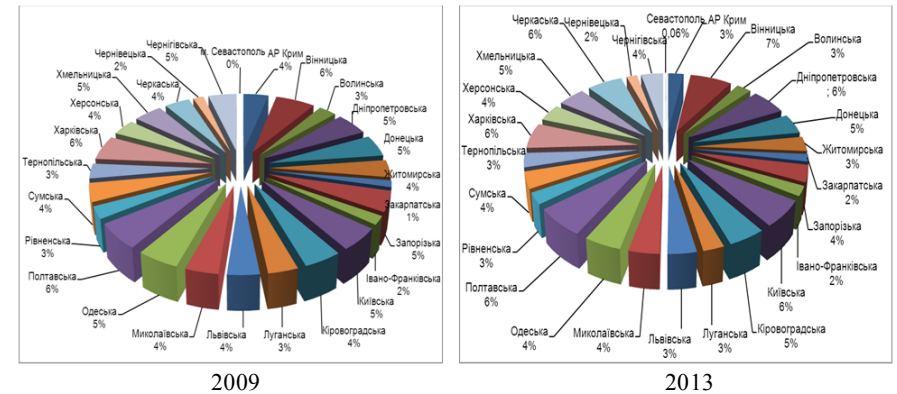

Рис. 2.5. Частка регіонів у загальному обсязі виробництва валової продукції сільського господарства у 1990 та 2013 роках

Примітка. Складено за даними табл. 2.5

Аналіз територіальної структури національної економіки, проведений за показником зайнятості (табл. 2.6), засвідчив, що в Україні сформувались значні територіальні відмінності за структурою зайнятості населення. У 2013 р. у сільському, лісовому та рибному господарстві було зайнято більше третини населення Вінницької (33%), Тернопільської (33%), Кіровоградської (31%) і

Таблиця 2.6
Кількість зайнятого населення за видами економічної діяльності в Україні у 2013 р., тис. осіб

	Разом	сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	промисловість	будівництво	товари та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів та мотоциклів	транспорт, складова гостиниц та курортна діяльність	інформаційні та телекомунікаційні організації керування	фінансова та страхова діяльність	операції з нерухомим майном	професійна, наукова та технічна діяльність	діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	освіта	охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	інші види економічної діяльності	
Україна	20404,1	3577,5	3274,8	888,8	4556,2	1221,2	357,8	312,2	318,1	332,3	527,4	367,6	1025,3	1690,9	1256,7	240,7	456,6
Автономна Республіка Крим	911,0	183,7	81,8	34,0	246,2	48,9	24,3	9,0	9,8	12,8	28,2	20,4	48,1	63,7	73,0	11,1	16,0
Області																	
Вінницька	704,6	232,5	75,8	18,8	130,0	40,0	6,0	6,5	7,2	6,2	11,0	10,5	38,3	63,1	47,7	4,2	6,8
Волинська	445,7	119,0	54,3	13,8	95,4	21,8	5,8	3,5	5,7	4,9	6,2	5,1	24,3	47,4	28,7	4,7	5,1
Дніпропетровська	1531,0	106,3	403,0	57,8	391,2	93,5	23,4	27,5	29,7	23,1	38,7	31,6	62,3	116,6	84,1	12,2	30,0
Донецька	1968,1	210,9	496,4	103,2	466,0	134,1	28,3	18,5	22,2	29,7	35,5	43,0	74,0	124,6	110,6	24,3	46,8
Житомирська	552,3	84,8	77,6	27,5	134,4	40,3	7,5	8,0	5,1	5,0	9,2	7,5	37,4	50,5	35,6	7,0	14,9
Закарпатська	541,2	137,5	60,3	30,6	96,7	28,0	16,0	3,8	4,2	5,8	5,7	4,1	25,4	49,3	28,8	6,2	38,8
Запорізька	821,9	134,9	188,4	32,6	184,4	39,6	15,5	10,0	9,3	12,5	20,9	11,8	32,9	59,9	49,1	8,9	11,2
Львів-	562,7	157,7	72,2	25,8	104,5	24,4	8,7	3,7	5,2	4,3	8,1	7,7	22,7	54,9	38,5	7,7	16,6
Франківська																	

Продовження табл. 2.6

Київська	758,4	53,1	135,4	31,9	159,3	70,0	16,2	12,2	17,7	18,9	29,4	19,3	50,8	61,5	58,6	12,2	11,9
Кіровоградська	434,0	133,3	54,4	15,8	76,4	27,4	5,1	4,6	2,9	7,0	4,8	3,2	22,0	37,6	27,3	6,2	6,0
Луганська	1011,7	130,8	240,7	41,2	271,6	62,1	16,5	8,8	8,5	8,3	15,7	12,7	43,3	68,6	57,1	8,8	17,0
Львівська	1104,7	219,4	158,3	78,9	202,9	65,9	24,7	18,8	13,1	12,1	21,8	16,8	55,3	103,3	79,2	11,0	23,2
Миколаївська	534,5	137,8	73,3	19,8	115,4	32,9	8,7	3,7	4,8	6,5	7,0	6,3	29,9	44,1	28,1	5,4	10,8
Одеська	1064,5	172,3	93,8	47,1	251,9	110,5	25,0	18,0	16,1	27,0	24,4	25,9	54,1	92,7	63,2	12,6	29,9
Полтавська	648,3	128,5	122,4	22,1	138,4	39,5	10,5	6,2	7,0	7,5	10,8	10,1	32,9	53,0	42,2	6,7	10,5
Рівненська	494,9	93,3	64,8	24,2	126,2	26,6	10,9	5,6	4,5	4,5	6,7	4,9	22,3	48,5	32,7	6,8	12,4
Сумська	515,9	111,6	82,8	24,5	106,7	28,7	4,8	4,6	5,2	4,7	9,0	7,5	27,9	44,3	32,7	5,6	15,3
Тернопільська	442,9	148,3	41,2	16,0	73,1	18,9	8,4	3,6	3,7	3,5	6,1	4,4	21,1	47,0	29,2	6,8	11,6
Харківська	1282,8	172,6	248,8	55,4	303,2	73,7	18,6	27,9	16,1	39,0	44,3	19,2	55,3	106,6	71,8	11,5	18,8
Херсонська	480,2	148,1	47,2	13,9	102,7	22,4	7,1	3,9	4,4	6,3	8,4	4,5	24,7	41,8	27,0	8,2	9,6
Хмельницька	573,7	162,9	70,2	17,0	128,8	29,1	6,2	4,3	5,1	5,7	7,2	6,0	30,7	52,7	34,6	6,2	7,0
Черкаська	562,1	156,4	81,4	28,0	100,9	30,1	5,7	5,1	6,8	5,2	9,8	7,5	25,7	47,8	37,0	5,8	8,9
Чернівецька	391,6	107,3	39,4	19,4	75,2	17,6	8,8	3,8	3,4	4,4	4,6	3,3	16,9	36,0	24,5	4,3	22,7
Чернігівська	473,4	125,6	59,1	12,4	103,3	20,2	4,5	4,9	6,6	5,0	8,2	6,7	30,9	39,3	34,5	6,7	5,5
Міста																	
Київ	1413,1	4,1	128,8	63,4	330,9	66,3	36,0	82,4	91,7	57,2	140,1	63,7	101,2	120,1	69,0	26,5	31,7
Севастополь	178,9	4,8	23,0	13,7	40,5	8,7	4,6	3,3	2,1	5,2	5,6	3,9	14,9	16,0	11,9	3,1	17,6

Харківської (31%) областей та близько третини економічно активного населення Івано-Франківської, Хмельницької, Черкаської (28%); Волинської, Чернівецької, Чернігівської (27%); Миколаївської (26%) областей, при середньому значенні показника по Україні 17,5% та п'ята частина активного населення Полтавської області й тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим (рис. 2.6).

У 2013 р. частка зайнятого населення у промисловості перевищувала середнє значення показника по країні (16%) у Дніпропетровській (26%), Донецькій (25%), Луганській (24%), Запорізькій (23%) областях (рис. 2.6). При цьому частка валового регіонального продукту цих регіонів (табл. 2.7) в сукупності складала майже третину (29,6%) ВВП країни.

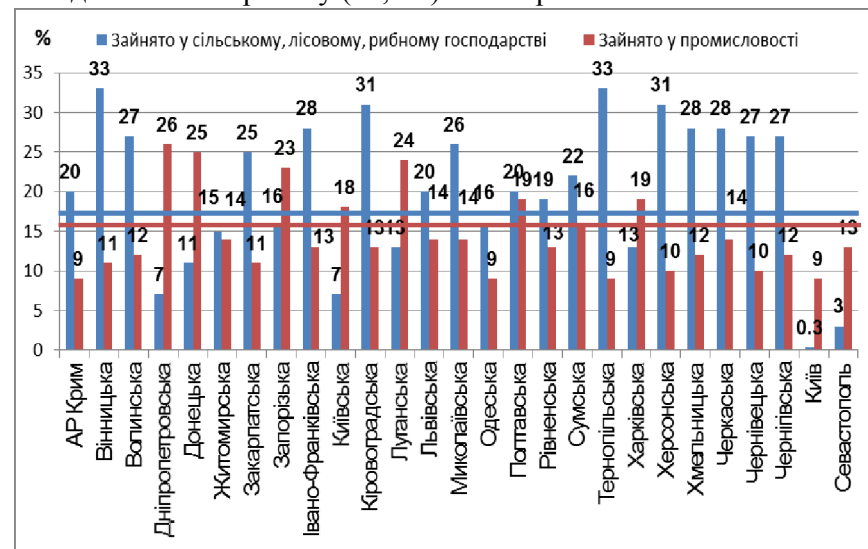

Рис. 2.6. Територіальні відмінності у структурі зайнятого населення у сільськогосподарському та промисловому виробництві в регіонах України у 2013 р.

Примітка. Складено за даними табл. 2.6

Сільське господарство визначене пріоритетною галуззю виробництва для семи регіонів країни (Вінницької, Волинської, Кіровоградської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької та

Чернівецької областей) [97, с. 3], у яких зайнято від 27 до 33 відсотків працездатного населення (рис. 2.6) й у 2013 р. вироблено в сукупності 27,6% загального обсягу сільськогосподарської продукції країни (табл. 2.7).

Проте, за обсягами валової продукції сільського господарства на одну особу, високий рівень виробництва в країні у 2012 р. забезпечували лише три із зазначених регіонів (Вінницька, Хмельницька, Кіровоградська області) (рис. 2.7).

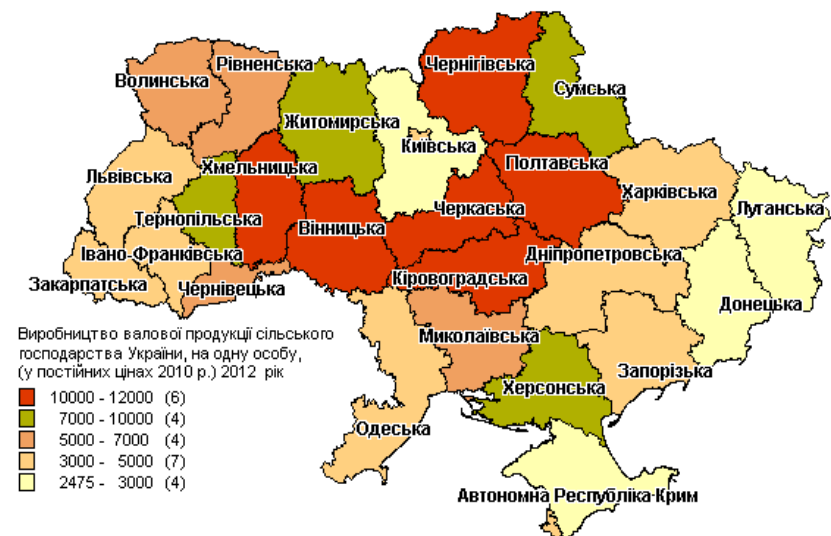

Рис. 2.7. Виробництво валової продукції сільського господарства України на одну особу, грн. за 2012 рік

Примітка. Наведено за: [97, с. 5]

У 2012 р. стало помітним зниження продуктивності праці у сільському господарстві та суттєве зниження рентабельності виробництва великими сільськогосподарськими підприємствами.

Регіони, у яких сільськогосподарське виробництво має пріоритетне значення, не змогли вплинути на позитивну динаміку продуктивності праці сільськогосподарського виробництва в країні. Спад цього показника у 2012 р. в 11 регіонах (у т.ч. на -10,9% у Вінницькій, -17,7% у Кіровоградській, -26,6% у Херсонській областях) був настільки вагомим, що перевищив приріст у 14 регіонах (у т.ч. на 25,8% у Волинській, 11,8% у

Питома вага регіонів в загальнодержавних основних

соціально-економічних показниках у 2013 році, %

Таблиця 2.7

	Територія	Кількість зайнятих економіч- нодієль- нісно	Валовий регіо- нальний продукт (у фактичних цінах), 2012р.	Обсяг реалізо- ваної промис- лової продукції (товарів, послуг)	Продукція сільського	
					всього	у тому продукції рослинниц- ва
Україна	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
АР Крим	4,3	4,5	3,1	1,9	2,6	2,1
області						
Вінницька	4,4	3,5	2,3	1,9	7,1	7,2
Волинська	3,3	2,2	1,4	0,8	2,5	2,0
Дніпропетровська	5,3	7,5	10,1	16,1	6,0	6,0
Донецька	4,4	9,6	11,7	16,3	4,5	4,2
Житомирська	4,9	2,7	1,7	1,2	3,3	3,1
Закарпатська	2,1	2,7	1,5	0,7	1,7	1,2
Запорізька	4,5	4,0	3,8	5,8	3,8	4,2
Івано- Франківська	2,3	2,8	2,2	1,6	2,2	1,5
Київська	4,7	3,7	4,8	4,1	5,9	5,3
Кіровоградська	4,1	2,1	1,5	1,3	4,5	5,4
Луганська	4,4	4,9	4,0	5,4	2,6	2,6
Львівська	3,6	5,4	4,3	2,5	3,5	2,9
Миколаївська	4,1	2,6	2,0	1,7	3,7	4,3
Одеська	5,5	5,2	4,4	2,2	4,5	5,2
Полтавська	4,8	3,2	3,9	5,3	6,3	7,0
Рівненська	3,3	2,4	1,5	1,2	2,6	2,4
Сумська	4,0	2,5	1,7	1,8	3,7	4,2
Тернопільська	2,3	2,2	1,2	0,6	3,2	3,3
Харківська	5,2	6,3	5,6	5,8	5,8	6,3
Херсонська	4,7	2,4	1,3	0,8	3,9	4,3
Хмельницька	3,4	2,8	1,8	1,3	4,6	4,5
Черкаська	3,5	2,8	2,1	2,2	5,9	5,1
Чернівецька	1,3	1,9	0,9	0,3	1,8	1,6
Чернігівська	5,3	2,3	1,6	1,4	3,7	4,0
м. Київ	0,1	6,9	18,9	15,5
м. Севастополь	0,2	0,9	0,7	0,3	0,1	0,1

господарства	Роздріб- ний това- рооборот підпри- ємств	Обсяг реалізо- ваних послуг	Експорт товарів	Імпорт товарів	Експорт послуг	Імпорт послуг	Капіта- льні інвестиції
числі							
продукція тваринництва							
100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0⁷	100,0
3,8	4,2	3,3	1,4	1,4	3,5	1,0	5,8
6,8	2,0	1,4	1,1	0,6	0,4	0,4	2,3
3,7	1,9	0,9	1,0	1,4	0,4	0,6	1,2
5,8	8,7	5,8	15,5	7,0	3,7	6,6	7,9
5,3	9,3	6,2	19,6	5,3	4,3	8,2	10,4
3,7	1,8	0,9	1,0	0,5	0,3	0,2	1,1
2,8	1,9	0,8	2,1	2,7	2,0	0,6	1,0
2,9	3,9	1,9	5,8	2,3	1,5	1,4	2,5
3,9	1,7	0,9	0,7	0,8	0,5	0,5	1,8
7,4	5,2	3,3 ⁶	3,1	6,2	3,2	4,1	7,7
2,5	1,5	1,2	1,4	0,3	0,1	0,6	1,2
2,4	3,5	1,7	5,6	2,4	1,1	2,2	4,2
4,8	4,6	4,2	2,0	3,4	2,7	1,5	3,7
2,4	2,0	2,0	3,4	1,2	4,2	1,0	1,9
2,9	6,7	8,2	2,6	4,5	7,9	3,5	4,4
4,9	2,5	1,5	4,2	1,4	0,5	2,5	3,6
3,0	1,5	0,8	0,8	0,4	0,4	0,4	1,1
2,7	1,4	0,8	1,5	0,8	0,4	1,0	1,0
2,9	1,2	0,7	0,6	0,5	0,4	0,2	1,1
4,6	6,5	4,2	3,1	3,0	2,3	2,4	3,5
3,0	1,8	0,9	0,6	0,4	0,3	0,1	0,8
4,6	1,7	0,7	0,8	0,6	0,3	0,2	1,4
7,7	1,9	1,4	1,2	0,6	0,2	0,3	1,3
2,3	1,2	0,5	0,2	0,2	0,1	0,0	0,8
3,1	1,6	0,9	0,9	0,8	0,1	0,4	1,1
...	18,4	37,6	19,5	34,7	27,1	41,2	26,3
0,1	1,4	0,6	0,2	0,1	0,5	0,1	0,9

Примітка. Складено за: [182, с.18-20]

Механізми реалізації регіональної структурної політики

Тернопільській, 0,5% у Чернівецькій, 23,9% у Хмельницькій обл.) та призвів до скорочення приросту продуктивності праці сільського господарства на 3,4% по Україні в цілому (табл. 2.8).

Загалом регіони України відзначаються значною асиметрією за показником продуктивності праці у сільськогосподарській галузі, різниця між яким у 2012 році склала 4,9 раза (від 55723,6 грн. у Закарпатській до 271316,5 грн. в Івано-Франківській обл.) (табл. 2.8).

Також суттєво знизився у 2013 р. рівень рентабельності виробництва великих сільськогосподарських підприємств – у порівнянні із 2012 р., у 1,8 раза. Негативна динаміка за цим показником мала прояв у всіх регіонах, за винятком Львівської, Одеської, Херсонської областей та Автономної Республіки Крим (табл. 2.9).

Суттєве зниження рентабельності продукції сільськогосподарських підприємств в Україні (11,2% у 2013 р. проти 42,6% у 1990 р.) свідчить про необхідність зниження ресурсоемності галузі, оновлення основних фондів, підвищення рівня конкурентоспроможності продукції, а в деяких випадках – виведення діяльності з тіньового сектору.

Низький рівень заробітної плати у аграрній сфері по країні в цілому, а особливо у регіонах, де сільськогосподарське виробництво є пріоритетним: від 1500 до 2000 грн. у Волинській, Херсонській, Чернівецькій, від 2000 до 2300 грн. у Тернопільській, Вінницькій, Кіровоградській областях (рис. 2.8), призводить до погіршення рівня життя населення у сільській місцевості. В умовах девальвації гривні, високого рівня інфляції це загрожує перетворенню багатьох сільськогосподарських регіонів у «регіони бідності».

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що в Україні не використовується у повній мірі наявний сільськогосподарський потенціал, а пріоритети структурування економіки регіонів потребують перегляду.

Як позитив можна відмітити те, що проблема розвитку сільськогосподарської галузі регіональної економіки піднімається у «Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року», де зазначається, що «враховуючи світові тенденції до дефіциту продовольства і підвищення цін, сільськогосподарська галузь України має ресурси для стрімкого збільшення обсягу

Таблиця 2.8

Валова продукція сільського господарства України у постійних цінах 2010 року на одну особу та продуктивність праці

Регіон	Продукція сільського господарства на одну особу, грн.			Міжрегіональну			Продуктивність праці сільськогосподарської, грн.			Міжрегіональну			Темп приросту, %		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Україна	4249	5113	4897				1328304	1652290	1596790				10	245	-34
АР Крим	3139	3547	2841	20	20	23	968936	1112609	945662	24	23	23	04	148	-150
Вінницька	7656	9199	8888	3	4	4	1540646	1881396	1677246	6	9	11	44	221	-109
Волинська	5086	5570	5950	10	12	11	979443	1219348	1533868	23	22	14	252	245	258
Дніпропетровська	3690	4349	3481	17	17	18	1633320	1852375	1451113	2	10	17	-13	133	-217
Донецька	2152	2595	2475	24	25	25	1120506	1325710	1339798	18	19	18	85	183	11
Житомирська	4948	5660	6251	11	11	10	997460	1461016	1958749	22	15	7	76	465	341
Закарпатська	3080	3238	3359	21	22	21	312006	459005	557236	25	25	25	-73	467	214
Закарпатська	4231	4863	3960	15	14	17	1286519	1381459	1027741	13	18	22	-07	74	-256
Івано-Франківська	3309	3751	3984	81	19	16	1618036	2065690	2713165	3	3	1	280	277	313
Кієвська	2547	3011	3251	23	23	22	1433445	1803319	1931964	9	11	8	-44	258	71
Кіровоградська	8388	10477	8975	2	2	3	1542119	1903845	1614247	5	7	12	27	269	-177
Луганська	2152	2718	2773	24	24	24	1202030	1582940	1595303	15	13	13	-25	317	08
Львівська	2894	3304	3446	22	21	19	1516820	1882306	2252619	7	8	5	212	241	196
Миколаївська	6290	7092	5899	7	8	12	1271205	1407661	1171033	14	17	20	-07	107	-168
Одеська	3925	4195	3365	18	18	20	1065367	1096027	878834	19	24	24	88	29	-198
Полтавська	7364	10066	9100	5	3	2	1288451	1732163	1478410	12	12	16	-168	344	-146
Рівненська	4689	5196	5557	13	13	13	1023367	1234872	1526861	21	21	15	37	204	236

Область	4929	6794	7168	12	9	9	118515,7	1969048	2203578	16	6	6	6	661	11,9
Тернопільська	5362	6740	7368	9	10	8	149095,5	2089782	2336869	8	2	4	-61	402	11,8
Харківська	3239	4828	4447	19	15	15	132592,3	198138,1	179150,7	11	5	9	-9,7	494	-9,6
Херсонська	7465	9177	7711	4	5	7	134473,7	158265,7	116149,1	10	14	21	3,1	177	-26,6
Хмельницька	6296	7313	8475	6	7	5	156330,5	199480,0	247110,3	4	4	3	19,4	276	23,9
Черкаська	9547	11308	11019	1	1	1	224742,4	256781,2	254969,4	1	1	2	72	143	-0,7
Чернівецька	4312	4773	4815	14	16	14	116675,9	129291,6	129292,2	17	20	19	19,1	108	0,5
Чернігівська	5897	7733	8449	8	6	6	103250,2	144436,2	170600,3	20	16	10	-64	399	18,1

Примітка. Наведено за: [97, с.4]

Таблиця 2.9
Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах¹, %²

	1990	2000	2010	2011	2012	2013
Україна	42,6	-1,0	21,1	27,0	20,5	11,2
АР Крим	51,1	1,6	12,8	23,7	8,8	12,2
Вінницька	43,4	9,8	19,4	24,9	15,3	9,5
Волинська	37,8	-10,0	9,0	19,7	15,5	10,5
Дніпропетровська	44,0	-2,9	28,1	32,2	17,9	16,8
Донецька	45,3	-8,6	25,7	30,8	22,7	9,6
Житомирська	37,8	-11,6	7,3	12,2	19,2	5,0
Закарпатська	22,9	-24,4	-13,3	-0,5	6,3	4,5
Запорізька	48,8	-1,4	30,6	28,5	14,4	6,7
Івано-Франківська	26,5	-6,8	29,3	32,0	38,0	26,2
Київська	40,8	6,4	31,1	39,0	34,1	14,2
Кіровоградська	55,5	1,1	40,7	42,5	33,7	15,2
Луганська	41,2	-2,6	11,6	27,7	28,5	17,8
Львівська	27,2	-18,2	27,6	21,4	2,2	36,9
Миколаївська	53,7	-7,0	35,8	33,5	28,3	20,8
Одеська	40,3	5,2	20,1	18,8	6,1	12,7
Полтавська	52,9	2,4	21,7	27,6	16,1	8,3

Продовження табл. 2.9

Рівненська	37,5	-3,0	5,9	9,7	9,6	2,5
Сумська	43,0	5,4	-0,6	11,0	17,0	5,5
Тернопільська	25,5	-4,7	16,1	27,5	15,3	8,1
Харківська	53,4	2,7	17,6	27,5	23,0	10,8
Херсонська	44,7	-12,9	18,7	24,4	10,4	16,2
Хмельницька	35,8	0,1	14,0	21,6	24,9	14,8
Черкаська	41,8	4,7	18,1	27,1	24,9	9,7
Чернівецька	29,0	-4,8	-1,2	13,4	8,9	0,7
Чернігівська	39,6	-9,5	2,8	14,6	16,7	-4,0
Київ	25,2	42,9	30,2	-3,0
Севастополь	2,6

¹ Крім малих сільськогосподарських підприємств.

² Наведено за: [182]

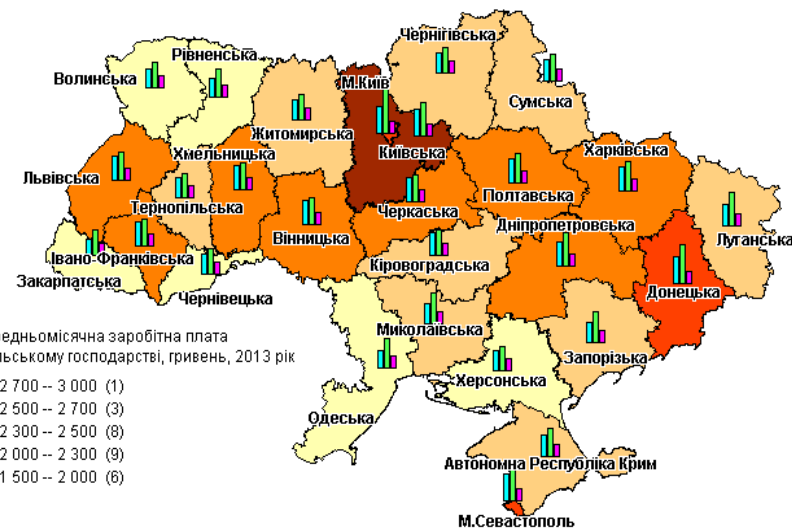

Рис. 2.8. Середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві за регіонами України у 2013 р., грн.

Примітка. Наведено за: [34]

виробництва та нарощення експорту її продукції. Разом з тим потрібно прискорити процеси реформування аграрного сектору, здійснити заходи, спрямовані на стабілізацію внутрішнього продовольчого ринку [34]”. Підтримуючи таку позицію, зауважимо, що реформування означеного сектору потребує, в першу чергу, здійснення інноваційно-орієнтованих заходів структурної корекції, у т.ч. оновлення основних фондів, залучення значних інвестицій та інновацій, переорієнтації на широке використання у діяльності сільськогосподарських підприємств передових технологій тощо. Адже досі ступінь зносу основних фондів у країні в цілому (75% у 2010 р.) та у регіонах, зокрема, дуже високий й набуває негативних тенденцій. Зокрема, у 2010 р. його показник у Вінницькій обл. склав 95%, у Кіровоградській – 94%, у Харківській – 88%, у Дніпропетровській – 79%, у Закарпатській і Миколаївській – 75% (рис. 2.9), тоді як у високорозвинутих країнах ступінь зношеності основних фондів не перевищує 25%.

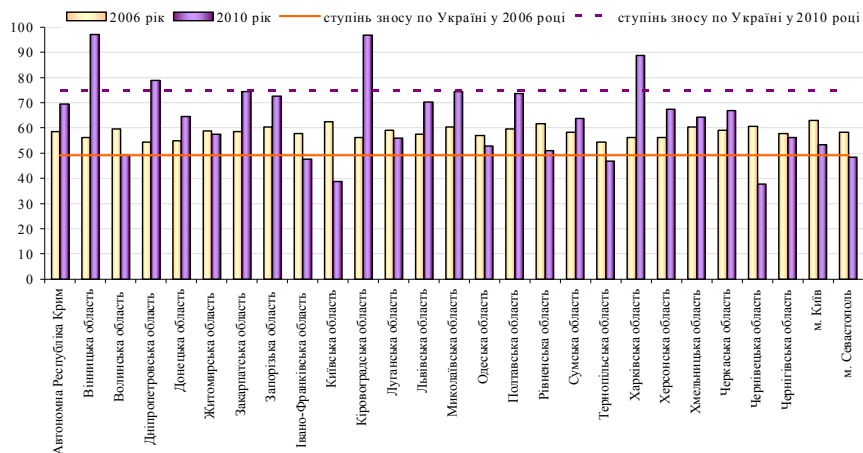

Рис. 2.9. Ступінь зносу основних фондів у регіонах України у динаміці 2006-2010 рр., %

Примітка. Наведено за: [34]

Проблема недостатнього технологічного оновлення є критичною для економіки більшості регіонів країни. У 2012 р., при 76,6%¹ зношеності основних фондів в Україні, у Вінницькій та Кіровоградській областях цей показник перевищив 90 %, у Харківській – 80 %, у Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій, Львівській, Миколаївській, Полтавській областях – 70 % і лише у Волинській, Івано-Франківській, Київській, Тернопільській, Чернівецькій областях та м. Севастополі складав менше 50% [34]. Ці тенденції обумовлюють необхідність невідкладного вжиття відповідних заходів щодо технологічного оновлення у секторі матеріального виробництва регіонів, адже, як зазначається у «Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» [34], існуючий стан матеріальної бази економіки є прямою загрозою виникнення техногенних катастроф у найближчому майбутньому.

Окреслені проблеми особливо загострюються у зв'язку із загрозою утворення в країні так званих сірих зон у Донецькій та Луганській областях, де ідуть бойові дії. Адже існування зон заморожених конфліктів унеможливує залучення туди

інвестиційних ресурсів та призводить до занепаду існуючої інфраструктури, яка зазнала суттєвих руйнувань у ході антитерористичної операції.

Наявність нерозв'язаного військового конфлікту знижує інвестиційну привабливість не тільки окупованих територій, але й негативно позначається на інвестиційно-інноваційній активності суб'єктів господарювання у інших регіонах.

При цьому територіальні диспропорції у сфері інноваційної діяльності в Україні традиційно є досить значними. Так, на фоні загального зниження у 2013 р. на 2,86%² кількості підприємств, що використовують передові технології по країні в цілому, кількість створення передових технологій значно різниться: при 156 од. у м. Києві та 88 од. у Харківській області, є регіони, у яких практика запровадження запатентованих винаходів у 2012-2013 рр. взагалі відсутня (у Рівненській, Черкаській, Чернівецькій областях). Вагомим є розрив між регіонами за кількістю використаних передових технологій підприємствами, зокрема, між Харківською (2650 од.) та Чернівецькою (64 од.) областями він сягає 41,4 раза (табл. 2.10). Усе це свідчить про гранично низьку інноваційну активність підприємств та значні міжрегіональні диспропорції у сфері інноваційної діяльності.

Проведення необхідних структурних змін в економіці за рахунок внутрішніх джерел у більшості регіонів унеможливується через обмеженість бюджетних ресурсів та їх значну диференціацію у регіональному розрізі (рис. 2.10), низький рівень життя населення й, відповідно, платоспроможного попиту, недовіру населення до банківської системи тощо.

Через наявність значних диспропорцій у рівні заробітної плати та зниження рівня життя населення у регіонах відсутні внутрішні резерви для інвестування структурних заходів засобами, акумульованими від заощаджень фізичних осіб.

Значні міжрегіональні диспропорції за рівнем бідності, які, у зв'язку із наявністю в країні зон воєнних конфліктів, прогресуватимуть, негативно позначаються на рівні соціально-економічного розвитку регіонів.

¹ Примітка: у високорозвинутих країнах ступінь зношеності основних фондів не перевищує 25%

² Розраховано за даними: [183, с.327]

Кількість підприємств та кількість створених і використаних передових технологій в Україні та регіонах у 2012-2013 рр., одиниць

	Кількість підприємств										Кількість створених передових технологій		Кількість використаних передових технологій			
	усього		які створили передові технології		з них		які використували передові технології		2012		2013		2012		2013	
			2012	2013	2012	2013	2012	2013								
Україна	2170	2105	179	176	2134	2073	516	486	13219	14038	3	197	214	233	257	1190
АР Крим	31	28	8	3	30	27	12	3	197	214	3	197	214	233	257	1190
Вінницька	21	24	3	2	21	24	13	16	200	233	16	200	233	257	1190	1190
Волинська	22	17	1	1	21	16	1	1	293	257	1	293	257	1190	1190	1190
Дніпропетровська	108	110	18	11	105	108	64	32	1269	1190	32	1269	1190	1190	1190	1190
Донецька	162	156	15	14	160	155	39	28	1461	1168	28	1461	1168	1168	1168	1168
Житомирська	137	135	3	3	137	135	16	27	190	225	27	190	225	225	225	225
Закарпатська	84	85	3	—	82	85	4	—	551	655	—	551	655	655	655	655
Запорізька	147	100	6	4	147	100	15	10	762	706	10	762	706	706	706	706
Івано-Франківська	27		5	6	24	28	26	23	182	245	23	182	245	245	245	245
Кілівська	61	61	2	—	61	61	2	—	266	329	—	266	329	329	329	329
Кіровоградська	22	19	1	1	21	18	2	1	156	208	1	156	208	208	208	208
Луганська	116	96	7	7	116	96	11	19	546	551	19	546	551	551	551	551
Львівська	61	54	4	9	59	53	33	18	374	505	18	374	505	505	505	505

Миколаївська	62	35	6	6	61	35	22	20	387	288	20	387	288	288	288	288
Одеська	142	122	1	1	142	122	1	1	486	467	1	486	467	467	467	467
Полтавська	50	42	5	5	50	41	12	11	427	567	11	427	567	567	567	567
Рівненська	65	70	—	—	65	70	—	—	414	560	—	414	560	560	560	560
Сумська	11	14	3	2	11	13	9	6	64	123	6	64	123	123	123	123
Тернопільська	9	11	4	4	9	11	7	6	105	130	6	105	130	130	130	130
Харківська	484	477	23	24	481	473	67	88	2569	2650	88	2569	2650	2650	2650	2650
Херсонська	19	14	4	2	17	14	7	7	111	108	7	111	108	108	108	108
Хмельницька	23	24	—	1	23	24	—	1	84	96	1	84	96	96	96	96
Черкаська	102	110	—	—	102	110	—	—	210	218	—	210	218	218	218	218
Чернівецька	22	19	—	—	22	19	—	—	55	64	—	55	64	64	64	64
Чернігівська	23	24	2	5	23	24	3	5	127	135	5	127	135	135	135	135
Київ	110	179	52	63	95	164	143	156	1290	1705	156	1290	1705	1705	1705	1705
Севастополь	49	47	3	2	49	47	7	7	443	441	7	443	441	441	441	441

Таблиця 2.10: [183, п. 327]

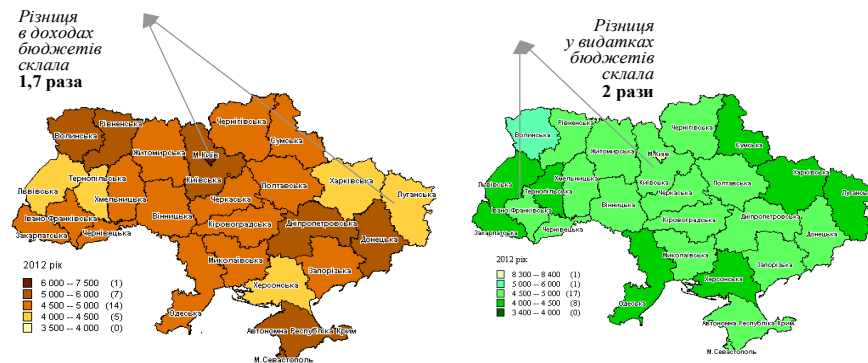

Рис. 2.10. Доходи та видатки місцевих бюджетів (з урахуванням трансфертів) на одну особу у 2012 р.

Примітка. Наведено за: [98, с. 121]

У контексті викликів регіональній структурній політиці доцільно відмітити, що в Україні залишаються значними міжрегіональні диспропорції у залученні інвестиційних ресурсів. Зокрема, як свідчать статистичні дані [112, с.14], за 10 місяців 2014 р. найвищий показник залучення прямих іноземних інвестицій на одну особу в м. Києві у 155,1 р. перевищував їх найнижчий показник по Тернопільській області, а рівень капітальних інвестицій на одну особу у м. Києві у 12,9 разів перевищував їх рівень у Чернівецькій області.

Таким чином, наявні відмінності у територіальній структурі національної економіки, що є викликом для здійснення активної регіональної структурної політики, мають бути усунуті, адже диспропорційність розвитку регіонів не дозволяє забезпечити системного розвитку регіональної економіки.

2.2. Структурні дисбаланси економіки регіонів в контексті технологічного імперативу розвитку

В сучасних умовах становлення постіндустріального суспільства траєкторія розвитку національних економік визначається формуванням і утвердженням моделі, яка б забезпечувала збалансоване, стійке економічне зростання й структурно-технологічні зрушення. Формування сучасної моделі економіки України вимагає її структурно-технологічної

трансформації не лише на макроструктурному рівні, але й на рівні окремих регіонів. Проблема загострюється в зв'язку з тим, що в Україні на початок 2014 р., як показав наведений раніше емпіричний аналіз, сформувалася центропериферійна структура економіки з концентрацією ділового лідерства в основному в трьох мега-містах – Київ, Дніпропетровськ, Донецьк. Водночас, сформувались структурні дисбаланси регіонального розвитку, його асиметричність за багатьма структурними ознаками: секторальною, галузевою, технологічною тощо. Відсутність упродовж усього періоду незалежності України реальних структурних реформ як в країні в цілому, так і в її регіонах обумовила складність взаємовідносин «центр – місцевість», дотаційність багатьох регіонів, невідповідність їх економічного розвитку концентрації економічного потенціалу. Необхідність розв'язання зазначених проблем актуалізує проблему ідентифікації структурно-технологічної деформації економіки регіонів та формування в цьому контексті відповідного науково-методологічного апарату.

Наукові основи дослідження структури та структурних трансформацій економіки закладено в працях Дж. М. Кейнса, К. Г. Мюрдала, Р. Харрода, Е. Хансена, М. Фрідмена, Й.А. Шумпетера, С. Кузнеця, У. Фелпса, Дж. Форестера, Р. Лукаса, Дж. Стігліца, Дж. Сакса та ін. Питання пошуку нових структурних можливостей для економічного розвитку розглядали такі вчені як О. Амоша [218], А. Гальчинський, В. Геєць [23], С. Єрхоїн [41], В. Крючкова [73], Л. Федулова [228; 229] та ін. Дослідження проблеми технологічної модернізації в європейській економіці провели О. Бурмич, О. Лук'яненко, Є. Панченко, В. Чужиков [236].

Натомість проблеми діагностики структурно-технологічної деформації економіки регіонів, вибору методологічних підходів її здійснення та емпіричних оцінок залишаються малодослідженими. Тут важливо визначити теоретичну і методологічну базу такого дослідження. Реальна ефективна економічна політика усіх успішних країн базується на шумпетеровських концептуальних засадах. Неошумпетерівські теорії сьогодні в центрі аналізу ставлять структурні зміни в економіці, які відбуваються під впливом технологічних змін. Іншими словами, як зазначає Л. Федулова, головним стрижнем неошумпетерівської концепції економічного розвитку став

технологічний імператив економічного розвитку. Відповідно, сучасним інструментом аналізу стає бачення структурної динаміки виробництва крізь призму закономірностей розвитку технологічних систем.

Формуючи методологічну базу розв'язання проблеми ідентифікації структурно-технологічної деформації економіки регіонів висунемо гіпотезу, що правильний вибір методологічного підходу та індикаторів інноваційно-технологічного розвитку регіонів дозволить створити належну інформаційну базу для об'єктивної управлінської рішень щодо регіональної структурної політики.

Аналіз наукової літератури дозволяє виокремити декілька методологічних підходів, прийнятних для оцінки інноваційно-технологічного рівня розвитку регіонів, про які згадувалось у параграфі 1.1 і які могли б бути використані для діагностики їх структурно-технологічної деформації, зокрема:

- 1) підхід на основі виокремлення технологічних укладів [219];
- 2) секторний підхід, що ґрунтується на оцінці технологічної структури національного господарства і господарства регіонів за рівнем технологічної інтенсивності [125];
- 3) підхід за критерієм технологічного лідерства [230], який на наш погляд, може бути використаний як на міждержавному, так і на національному, і регіональному рівні аналізу.

Для дослідження може бути використана також діагностика за концентрацією сучасних інтеграційних угруповань – кластерів, технопарків, технополісів, іннотехів тощо.

Певну інформативність для наукових висновків щодо характеру економіки регіонів і формування її структури могли б дати методологічні підходи до оцінки їх технологічного базису на основі концепції технологічного базису економічного розвитку, яка авторами [224, с. 66-67] подається вісьма стадіями. Такий підхід дозволяє зрозуміти основи становлення структури економіки в тому чи іншому регіоні, змодельовати готовність і змістовну складову стадій подальшої еволюції. Даний тип аналізу збігається з аналізом за чергуванням технологічних укладів, водночас відбиває етапність розвитку та її зв'язки з фазами розвитку людства, що на думку дослідників може слугувати основою для виокремлення основних ознак лідерства на корпоративному рівні [224, с. 68].

За методичними підходами, які використовуються ОЕСД [276] за «продвинутістю» технологій, що використовуються, та з врахуванням Міжнародної стандартної галузевої класифікації всіх видів економічної діяльності КВЕД вченими України було згруповано позиції видів економічної діяльності щодо реалізованої промислової продукції, що дозволило виявити концентрацію I-V технологічних укладів по регіонах. Аналіз підтвердив асиметричність рівня технологічного розвитку економіки регіонів України. Економіка регіонів представлена в основному III, IV, V технологічними укладами. В останні роки вона погіршилась. Так питома вага I, II, III технологічних укладів за 2000-2012 рр. зросла (в сукупності майже на 50%), а маса V (фармацевтична, автомобільна, хімічна, інструментальна промисловість) та VI технологічних укладів (біотехнології, нанотехнології, нові матеріали, оптоелектроніка, системи штучного інтелекту, мікроелектроніка, фотоніка, мікросистемна механіка, інформаційні супермагістралі, програмне забезпечення і засоби, молекулярна електроніка впала) більш як на 25% [283]. За оцінками Л. Федулової, здійсненими у 2009-2012 рр., низькотехнологічні галузі промислового виробництва та переробки, що представляють III технологічний уклад, зосереджувались у Донецькій, Луганській, Полтавській, Запорізькій областях (приблизно 49-53%), середньонизькотехнологічні галузі промисловості (гумові й пластикові вироби, суднобудування, базова металургія, виробництво неметалевих мінеральних продуктів, машинобудування), що належать до IV технологічного укладу, приблизно 40% – майже у всіх областях (крім Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Херсонської, Чернівецької, Чернігівської), середньо-високотехнологічні галузі промисловості, машинобудування (включаючи виробництво електричного та електронного устаткування), фармацевтична, що належить до V технологічного укладу – у Київській, Харківській, Львівській областях і високотехнологічні галузі VI технологічного укладу – біотехнології, системи штучного інтелекту, глобальні інформаційні мережі та інтегровані високошвидкісні транспортні системи – у Київській, Харківській, Львівській областях [229].

Авторський аналіз, проведений в розрізі областей (табл. 2.11), підтверджує, що і в 2013 році наявна структура економіки

регіонів характеризувалась концентрацією виробництв, що належать до I, II, III, IV технологічних укладів, в Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Сумській, Полтавській, Черкаській областях, IV і V технологічних укладів – в центральних і західних областях. Галузі, які належать до IV і V технологічного укладів, зосереджені у м. Києві, Дніпропетровській, Харківській, Львівській областях, м. Севастополь.

Таблиця 2.11
Концентрація виробництв в регіонах України за галузями

Регіон	Структура економіки регіону, за галузями
1	2
АР Крим	Рекреація і туризм, харчова промисловість, овочівництво, виноградарство і садівництво, виробництво соди
Вінницька область	Цукрова, харчова промисловість, лікєро-горілчана та спиртова промисловість, промисловість будівельних матеріалів
Волинська область	Деревообробка, рекреація і туризм, видобуток торфу, сільськогосподарське машинобудування
Дніпропетровська область	Ракетно-космічна промисловість, металургія і металообробка, коксохімія, кольорова металургія
Донецька область	Вугільна, хімічна промисловість, виробництво мінеральних добрив, лікєро-горілчана промисловість
Житомирська область	Лісова та деревообробна, виробництво лляних тканин, технологічне машинобудування для АПК, тваринництво
Закарпатська область	Рекреація, садівництво і виноградарство, деревообробна промисловість, виробництво вин і коньяку
Запорізька область	Автомобілебудування, виробництво глинозему, авіабудування, електроенергетика
Івано-Франківська область	Нафтогазовидобувна, хімічна промисловість, деревообробна, хутрова промисловість, туризм і рекреація
Київська область	Машинобудування і металообробка, електроенергетика, харчова і переробна промисловість
Кіровоградська область	Сільськогосподарське машинобудування, сільське господарство (зернове)
Луганська область	Вугільна промисловість, виробництво добрив, верстатобудування, вагонобудування
Львівська область	Автомобілебудування, транспортне машинобудування, вугільна, целюлозно-паперова, поліграфічна промисловість, туризм і рекреація

Продовження табл. 2.11

1	2
Миколаївська область	Суднобудування, кольорова металургія, електроенергетика, зернове господарство
Одеська область	Рекреація і туризм, судноремонт, нафтохімічне устаткування, оптоволоконне та оптичне устаткування, зернове господарство
Полтавська область	Нафтогазовидобувна, гірничо-видобувна машинобудування, харчова, сільське господарство
Рівненська область	Деревообробна промисловість, виробництво мінеральних добрив, цементу, добування бурштину, харчова, переробна промисловість
Сумська область	Нафтовидобувна, виробництво сірчаної кислоти, харчова промисловість
Тернопільська область	Спиртова промисловість, м'ясо-молочна промисловість, виробництво будівельних матеріалів
Харківська область	Літакобудування, енергетичне устаткування, фармацевтична промисловість, продукція ВПК
Херсонська область	Машинобудування, рослинництво, харчова промисловість, плодоовочева галузь, транспортна інфраструктура
Хмельницька область	Цукрова промисловість, виробництво цементу, рекреація, верстатобудування
Черкаська область	Виробництво мінеральних добрив і аміаку, виробництво хімічних волокон, видобуток торфу, цукрова промисловість
Чернівецька область	Деревообробка, туризм і рекреація, виробництво обладнання для нафтової промисловості
Чернігівська область	Харчова, целюлозно-паперова промисловість, тютюнова промисловість, легка промисловість
м. Київ	Машинобудування, легка, харчова промисловість, літакобудування, послуги (фінансові, інжинірингові), туризм і рекреація
м. Севастополь	Машинобудування, електротехніка, легка промисловість, туризм і рекреація

Примітка: Згруповано за даними [183]

Характерним явищем стало наростання технологічного консерватизму, що проявляється в інституційній неспроможності сприймати бюджетні інновації. В Україні частка шостого технологічного укладу не перевищує 1%, тоді як у світі намітився рух до сьомого технологічного укладу.

Забезпечення системності в аналізі вимагає:

- по-перше, оцінки технологічного середовища в регіоні,

наявності базових і стартових галузей для формування вищого технологічного укладу;

- по-друге, вибору індикаторів для оцінки інноваційно-технологічного рівня економіки регіонів;
- по-третє, діагностики адекватності сучасної статистичної бази запитам дослідження;
- по-четверте, оцінки факторів, що визначають умови і можливості структурної трансформації (в контексті зміни технологічної структури економіки), виявлення ризиків і загроз (що і визначає алгоритм наукової розвідки).

Технологічне середовище формування технологічної структури економіки в тому чи іншому регіоні обумовлюється специфікою його економічного потенціалу, зокрема:

- природно-ресурсного (мінеральні ресурси, земельні, водні, біологічні, зокрема, лісові, агрокліматичні, ресурси енергії, природних процесів, а також рекреаційні);
- виробничо-технологічного, що є сукупністю засобів виробництва та способів їх залучення до процесу виробництва для перетворення предметів праці на продукцію (товари і послуги) для кінцевого споживання, необхідну для задоволення потреб регіону і суспільства в цілому. Його недостатньо оцінювати вартістю основних виробничих фондів, виробничими потужностями, парком машин та устаткування технологіями виробництва, підприємницькою здатністю. З позицій світових тенденцій варто оцінити ступінь поширення технологічних інновацій, опанування нових форм енергії, технологічну інноваційність засобів зв'язку, ступінь розвитку сучасних інформаційних, маркетингових, фінансових технологій;
- трудового потенціалу (використовуваного і потенційного) як сукупності працездатного населення з урахуванням інтелектуального розвитку, знань, умінь, досвіду;
- науково-технічного (як сукупності матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, які спрямовуються у сферу науково-технічної діяльності і здатні забезпечити можливість формування вищого технологічного укладу);
- інноваційного, як сукупної здатності науково-технічних знань і практичного досвіду впровадити новачки в процес виробництва та оновлення продукції;
- інвестиційного потенціалу, як максимально можливої

здатності залучати у виробництво і ефективно використовувати інвестиційні ресурси для технологічної модернізації економіки регіонів.

Оцінка технологічного середовища регіону має бути спрямована на виявлення потенційних можливостей для переходу до вищого технологічного рівня. При цьому варто врахувати: наявність базових галузей, які відігравали визначальну роль для II, III і IV технологічних укладів (видобувна, хімічна, металургійна, рослинництво, освіта, охорона здоров'я), стартові галузі, які можуть стати основою модернізації V технологічного укладу і становлення VI технологічного укладу. Зокрема, такими стартовими галузями для окремих регіонів, залежно від розміщення виробництв, можуть стати ядерна енергетика, верстатобудування, транспортне машинобудування, електроніка, сонячна енергетика, телекомунікації, приладобудування, ракетокосмічний комплекс, фармацевтична промисловість. Уже в найближчий час при правильній інноваційній політиці, враховуючи світовий процес технологічної модернізації, такі із них як фармацевтична промисловість, енергетика, електроніка, телекомунікації, повинні швидко змінюватися і розглядатися як вихідні для формування нових галузей – нано-, біо-, ікіт-виробництв. Військовий конфлікт на сході України обумовив необхідність модернізації оборонної промисловості, що може стати основою зростання частки високотехнологічних укладів.

Розв'язання проблеми оцінки технологічного середовища регіонів вимагає вибору індикаторів, які могли б лягти в його основу. До таких, на нашу думку, слід віднести: основні ресурси, що концентруються в регіоні; види економічної діяльності, що сконцентрувалися у ньому; концентрація суб'єктів господарювання; капітал, інвестиції; якість людського капіталу; переважаючий характер праці (інтелектуальна, ручна, механізована).

Обмеженість сучасної статистичної бази дозволяє здійснити таку оцінку лише частково. Зокрема, розрахунки, проведені за даними Державної служби статистики України, свідчать, що на початок 2014 р. основна частка суб'єктів господарювання, враховуючи всі організаційно-правові форми, була зосереджена в Київській області і м. Києві (339294, 24,72% кількості суб'єктів ЄДРПОУ); в Дніпропетровській області (106517, 7,76%);

Донецькій (97566, 7,11%); Харківській (80021, 5,83%); Одеській (79836, 5,82%); Львівській (69677, 5,07%) [183, с.14]. Попри середньорічний темп росту кількості суб'єктів ЄДРПОУ за період 2001-2013 рр. 1,03 по Україні в цілому, кращу динаміку мали лише м. Київ (1,05), Київська обл. (1,04), м. Севастополь (1,04).

Оцінка концентрації суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності наведена в табл. 2.12. Як бачимо з табл. 2.12, лідерами з концентрації виробництв, що належать до сфери АПК (сільське господарство, мисливство, лісове господарство), залишаються Одеська (7826 суб'єктів), Миколаївська (6087), Дніпропетровська (6113), Запорізька (4000) області. Добувна промисловість, що належить до нижчих технологічних укладів, найбільшою мірою сконцентрована в Донецькій (777 суб'єктів), Луганській (661), АР Крим (262), Дніпропетровській області (247). Галузі переробної промисловості, які більшою мірою відносяться до III і IV технологічного укладів, сконцентровані у Донецькій (9154 суб'єкти), Харківській (9058), Дніпропетровській (8898), Львівській (7004) областях. Деякі регіони зберігають свою частку в загальній кількості суб'єктів ЄДРПОУ. В порівнянні з 2001 р. помітним є зростання кількості суб'єктів господарювання в сфері послуг, що дозволяє ідентифікувати формування укладів, характерних для постіндустріального суспільства. Так, зокрема, кількість суб'єктів, що займаються діяльністю готелів та ресторанів загалом в Україні зросла з 16769 одиниць до 23372; лідерами за кількістю стали м. Київ (4313), АР Крим (2273), Львівська (2120) області. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ, які займалися фінансовою діяльністю, зросла з 11346 в 2001 р. до 18315 у 2012 р. Основна їх частина в 2012 р. була зосереджена у м. Київ (6306), Дніпропетровській (1203), Донецькій (1203) і Харківській областях.

Технологічний імператив економічного розвитку пов'язаний з інноваційною моделлю розвитку економіки. В зв'язку з цим важливим елементом технологічного середовища регіону, який має підлягати аналізу, є науковий та інноваційний потенціал. Показниками, які на сьогодні дозволяють здійснювати аналіз і представлені в статистиці, є: кількість організацій, які виконують наукові і науково-технічні роботи; чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи; чисельність фахівців вищої кваліфікації, які зайняті в економіці регіонів.

Проведений аналіз свідчить, що домінуюча частка дослідницьких структур за даними 2013 р. зосереджена в м. Києві (312 одиниць), Харківській (183) та Львівській (76) областях [183, с. 307]. Негативною тенденцією є скорочення кількості організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи, загалом по Україні (з 1453 одиниць у 1995 р. до 1143 одиниць на кінець 2013 р.) [183, с. 307] та по всіх регіонах. Аналогічна тенденція фіксується і за показником чисельності фахівців, що виконують наукові та науково-технічні роботи, яка скоротилась в цілому по Україні з 179799 до 77853 осіб або на 56,7%. Подібні тенденції характерні для регіонів України. На кінець 2013 р. лідерами в концентрації науково-інноваційного потенціалу за даним показником залишається м. Київ (33309 осіб), Харківська (12685), Дніпропетровська (6892), Донецька (5230), Львівська (3422) області [183, с. 308].

За чисельністю фахівців вищої кваліфікації, які були зайняті в економіці регіонів на кінець 2013 р., домінують м. Київ (24547 осіб), Харківська (12330), Львівська (6604) Донецька (5596), Дніпропетровська (5334) області [183, с. 310].

Використовуючи секторний методологічний підхід, що ґрунтується на врахуванні технологічної інтенсивності, можна відслідкувати динаміку процесів, що обумовлюють структурні зрушення. За основу доцільно взяти показники: інноваційної активності підприємств в регіонах; витрат підприємств і організацій на інноваційну діяльність; впровадження прогресивних технологічних ресурсів у промисловості; показники, які характеризують освоєння інноваційних видів продукції у промисловості, що в сукупності дозволяє діагностувати схильність окремих регіонів до модернізації виробництва, становлення нових технологічних укладів; внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технологічні роботи.

Проведений аналіз засвідчив, що за період 2009-2012 рр. кількість інноваційно-активних підприємств у промисловості в Україні зросла, з 1411 до 1758 одиниць, але у 2013 р. більшість регіонів засвідчили негативну динаміку за цим показником, що призвело до його спаду по країні в цілому (до 1715 одиниць). Позитивна динаміка мала місце лише у 10 регіонах (у Вінницькій, Дніпропетровській, Житомирській, Київській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Харківській, Чернігівській областях та

Таблиця 2.12

Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за

видами економічної діяльності

	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство		Промисловість				Будівництво		Торгівля; автомобілів, виробів та особистого
			добривна		переробна				
	2001	2012	2001	2012	2001	2012	2001	2012	
Україна	66793	85338	1757	5226	85142	118112	51077	91650	213142
АР Крим	2655	3364	97	262	3175	3919	2710	4891	8985
області									
Вінницька	2468	3830	43	157	2201	3004	1004	1611	4782
Волинська	1257	1763	12	44	1096	1542	601	910	2954
Дніпропетровська	4872	6113	111	247	6097	8898	4933	7838	16708
Донецька	3670	3686	403	777	7751	9154	5001	7343	26278
Житомирська	1534	2453	108	587	1771	2699	842	1391	4015
Закарпатська	1615	2154	40	82	2121	2109	1001	1052	3675
Запорізька	3135	4000	37	85	3001	4433	2185	3378	6689
Івано-Франківська	1557	1413	36	108	2528	2750	903	1722	5481
Київська	2535	4504	28	152	3019	5660	2088	4442	5326
Кіровоградська	3544	4411	49	161	1571	1797	1021	1530	5054
Луганська	2621	2611	201	661	3211	4008	1868	2949	7970
Львівська	1856	2814	62	149	4939	7004	1839	3792	9751
Миколаївська	5199	6087	132	211	2549	3287	1606	2517	8304
Одеська	5203	7826	29	78	4462	5625	3270	5381	10868
Полтавська	3134	3818	39	97	2410	2947	1589	2381	6448
Рівненська	1354	1424	53	185	1613	2007	783	1233	3415
Сумська	2173	2038	18	37	1679	1981	1067	1455	4091
Тернопільська	2224	2253	24	123	1545	1979	605	972	2443
Харківська	2642	3085	37	123	7062	9058	3503	4963	14938
Херсонська	3925	4236	12	45	1679	2035	1392	1855	5012
Хмельницька	2136	3039	32	141	2099	2671	1023	1555	4707
Черкаська	1928	2914	33	71	2650	3048	1247	1945	5385
Чернівецька	1247	1647	11	72	1436	1694	516	941	2328
Чернігівська	1683	1886	15	44	1461	1669	746	1014	4412
міста									
Київ	512	1767	86	512	10935	21807	7084	21166	31208
Севастополь	114	182	9	15	1081	1327	700	1423	1915

ремонт побутових предметів вжитку	Діяльність готелів та ресторанів		Діяльність транспорту та зв'язку		Фінансова діяльність		Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям		Освіта	
	2012	2001	2012	2001	2012	2001	2012	2001	2012	2001
329555	16709	23372	22164	45776	11346	18315	72670	187596	27841	47216
11460	1587	2273	1441	2600	524	660	3151	8453	956	1585
6478	352	378	380	722	218	311	1187	2907	429	1840
3924	298	274	369	581	167	205	686	2017	1189	1512
30316	884	1248	1532	2946	699	1203	5912	14189	1021	2664
31353	1016	1372	1926	3118	873	1203	5745	14646	2060	3054
4920	252	277	363	592	182	186	920	2366	1365	1893
3555	456	474	475	718	197	218	850	1725	482	1505
12164	624	1011	725	1475	413	592	2360	6949	395	1445
5141	620	540	381	617	205	256	1317	2473	1166	1404
11397	363	841	560	1782	259	444	1906	7126	1507	1887
5984	260	238	315	561	159	240	1113	1892	428	1190
12093	421	438	760	1401	511	630	2069	4632	982	1805
14191	1718	2120	1185	2333	547	802	3528	8342	2177	2705
11175	426	644	744	1327	376	429	2657	5035	614	1491
17023	1660	2105	2403	5028	534	824	4538	10659	1221	2276
8348	456	463	585	1015	330	386	1759	3799	1581	1807
3947	257	238	351	627	150	188	921	1923	1028	1438
4883	263	282	335	557	186	200	1208	2484	580	1193
3113	294	303	340	515	187	233	728	2055	1278	1723
23297	984	1300	1188	1973	765	1171	5762	12950	1661	2265
6411	477	492	492	877	249	354	1589	3061	1095	1295
5674	291	369	438	750	209	265	1023	2899	889	1911
6202	265	337	468	781	260	369	1522	3233	940	1510
2899	253	303	358	669	153	199	870	1915	736	1001
4463	229	293	328	606	190	248	898	1930	340	1357
75957	1815	4313	3329	10846	2622	6306	17148	54109	1588	3141
3187	248	446	393	759	181	193	1303	3827	133	319

Примітки: ¹Сформовано на основі: [181, с. 45-52]

²Дані наведені за 2012 р. в зв'язку відсутністю інформації за 2013 рік.

м. Києві), лідерами за кількістю таких підприємств в 2013 р. залишались Харківська обл. (182 одиниць), м. Київ (142), Запорізька (115), Івано-Франківська (87) області [183, с. 316].

Негативна тенденція щодо впровадження інноваційних технологічних процесів у промисловості України (скорочення процесів з 2936 у 2009 році до 1576 у 2013 році) характерна і для більшості регіонів. Позитивну тенденцію засвідчили Запорізька, Тернопільська, Херсонська, Волинська, Полтавська, Рівненська, Чернівецька, Чернігівська області [183, с. 325].

Впровадження інноваційних видів продукції в 2013 р. скоротилося до 3128 найменувань порівняно з 15223 найменуваннями у 2000 р. Найсуттєвіший спад мав місце в м. Київ (з 2052 до 349 найменувань), Львівській (з 1242 до 111), Вінницькій (з 1008 до 78) областях, хоча дані регіони поряд з Запорізькою областю і м. Києвом залишаються лідерами за цим показником [183, с. 326].

Індикатором можливостей модернізації технологічної структури виробництва в регіонах є зростання внутрішніх поточних витрат на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових організацій, основна частина яких сконцентрована в м. Києві (42,62%), Харківській обл. (17,81%), Дніпропетровській (8,41%) областях [183, с. 311]. Домінуюча частина витрат пов'язана з науково-технічними розробками і концентрується у м. Києві, Харківській, Дніпропетровській, Миколаївській, Донецькій і Запорізькій областях. Загалом, технологічна структура національного господарства і господарства регіонів за рівнем технологічної інтенсивності оцінюється українськими дослідниками наступним чином: 20% високотехнологічні, 30% середньо-технологічні, 20% середньонизько-технологічні, 30% низькотехнологічні [125, с. 20].

Більш повне уявлення про структурно-технологічну еволюцію регіонів України, ступінь консервації структурно-технологічних диспропорцій можна було б отримати, врахувавши: ступінь опанування новими видами енергії, підвищення рівня технологічності системи зв'язку, підвищення ступеня поширення нових фінансових технологій, а також маркетингових технологій, які дозволили б оцінити інноваційно-технологічний розвиток регіонів. Обмеження в даній царині аналізу обумовлені відсутністю зазначених рубрикаторів у вітчизняній базі

статистичних даних.

Таким чином, на основі оцінки структурно-технологічної активності регіонів можна зробити висновок, що:

- по-перше, протягом досліджуваного періоду продовжувалось формування ядра технологічного розвитку, до якого відносяться м. Київ, Харківська, Запорізька, Дніпропетровська, Донецька області;
- по-друге, відбувалася зміна регіонів-лідерів інноваційної активності;
- по-третє, у ряді регіонів зберігалась консервація старих технологічних процесів;
- по-четверте, зберігається асиметрія концентрації інноваційного потенціалу;
- по-п'яте, не відбулося переведення регіонів на інноваційний шлях розвитку.

В результаті, в регіонах з великим виробничим та інноваційним потенціалом не відбулося необхідної модернізації стартових галузей і становлення вищих технологічних укладів. В Україні має місце асиметричність рівня технологічного розвитку промисловості регіонів:

- низько-технологічні галузі промислового виробництва та переробки, що представляють III технологічний уклад, і далі зосереджуються у Донецькій, Луганській, Полтавській, Запорізькій областях, середньонизькотехнологічні галузі промисловості (гумові й пластмасові вироби, суднобудування, базова металургія, виробництво неметалевих мінеральних продуктів, машинобудування, що належать до IV технологічного укладу, майже у всіх областях (крім Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Херсонської, Чернівецької, Чернігівської), середньо-високотехнологічні галузі промисловості, машино-будування (включаючи виробництво електричного та електронного устаткування, фармацевтична (V технологічний уклад) – у Київській, Харківській, Львівській областях) і високотехнологічні галузі VI технологічного укладу – біотехнології, системи штучного інтелекту, глобальні інформаційні мережі та інтегровані високошвидкісні транспортні системи – у Київській, Харківській, Львівській областях.

Така асиметрія концентрації технологічних укладів могла б бути використана для налагодження внутрішньої кооперації підприємств різних регіонів за умов посилення міжрегіональних зв'язків в Україні. За відсутності цієї роботи це призвело до посилення зовнішніх зв'язків елементів системи (національної економіки) і загострення економічних

внутрішніх суперечностей, зокрема це в першу чергу стосується східних регіонів України.

Досягнення генеральної цілі – створення передумов для розвитку високотехнологічних виробництв, обумовлює необхідність залучення факторного аналізу, суть якого полягає у виявленні ступеня впливу окремих факторів на розвиток технологічної структури економіки, виявлення сильних і слабких сторін, можливостей і загроз.

Найсуттєвішими з них, які мають, на наш погляд, бути проаналізовані, є: частка валового нагромадження; інвестиції та характер їх розподілу за видами економічної діяльності; режим оподаткування; інноваційний фактор; розподіл видатків бюджету; структура експорту – імпорту; зростання державного боргу і видатків на його обслуговування.

В країнах, яким доводилося здійснювати модернізацію, структурну перебудову своєї економіки, щоб зробити її конкурентоспроможною, протягом тривалих періодів спостерігався високий рівень нагромадження основного капіталу. В повоєнній Європі до 1970 р. норма нагромадження складала не менше 25%; у Японії – 30%, у період індустріалізації СРСР – 33-35% [77, с. 6].

В 2011 р. Монголія, Китай, Білорусія, Індія, Румунія, Грузія, Мексика, Молдова, Росія, Болгарія мали питому вагу валового нагромадження у ВВП у 2011 р. в межах 25%. Норма нагромадження в Україні у 2011 р. склала 18,8%, що недостатньо для модернізації економіки.

Структурні показники інвестицій в основний капітал як вітчизняних, так і іноземних, упродовж 2005-2013 рр. в такі види економічної діяльності як послуги, фінанси, операції з нерухомим майном, у нерухомість перевищили інвестиції у машинобудування, від якого залежить структурно-технологічна модернізація національної економіки. В 2013 р. основними сферами інвестування стали: сільське господарство, промисловість, будівництво, транспорт і зв'язок. Зберігається значна асиметрія інвестицій серед регіонів України. В 2013 р. основна частина інвестицій в основний капітал припадала на м. Київ (26,26%), Донецьку (10,42%), Дніпропетровську (7,95%), Київську (7,8%) області. Аутсайдерами залишились Херсонська (0,79%) та Чернівецька (0,84%) області. Найбільш різкі відмінності серед регіонів засвідчує показник інвестицій на одну особу, який коливався в 2013 р. в межах

24975,3 грн. в м. Києві до 1978,4 грн. у Херсонській області [183, с. 126, 124].

У 2013 році прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в Україну склали 58156,9 млн. дол. США, при цьому основними реципієнтами стали такі регіони, як м. Київ (48,21%), Дніпропетровська (15,63%), Донецька (6,03%) області [183, с. 124]. Аналіз структури інвестицій в основний капітал за видами економічної діяльності дозволяє виділити регіони-лідери за окремими видами економічної діяльності: сільське господарство, мисливство і лісове господарство (Чернігівська, Кіровоградська, Черкаська області); промисловість (Луганська, Запорізька, Донецька Полтавська області), будівництво (Чернігівська, м. Севастополь, Рівненська обл.), торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (Київська, Луганська області, м. Київ), діяльність транспорту і зв'язку (Миколаївська, Одеська, Дніпропетровська області), фінансова діяльність (Дніпропетровська область, м. Київ), операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям (Волинська, Львівська області), освіта (Харківська, Закарпатська області) [183, с. 129-137].

Концентрація виробничої діяльності в окремих секторах і видах економічної діяльності і динаміка цього явища значною мірою визначаються режимом оподаткування. Спеціальний режим оподаткування в Україні був поширений через звільнення від ПДВ сільськогосподарських виробництв, операцій з постачання природного газу, звільнення від податку на прибуток підприємств літакобудівної промисловості. Водночас, система преференцій до останнього часу не була зорієнтована на підтримку інноваційної діяльності підприємств, стимулювання формування і розвитку VI і VII технологічних укладів.

У 2012-2013 рр. в Україні продовжено реалізацію Програми розвитку інвестиційної діяльності та інноваційної діяльності в Україні (постанова Кабінету Міністрів України від 2.02.2011 р. № 389) шляхом створення сприятливого конкурентного середовища, зокрема для забезпечення розвитку малого та середнього підприємництва та надання державної підтримки реалізації інвестиційних та інноваційних проектів з метою забезпечення високотехнологічного виробництва.

Як інституційний фактор, визначені пріоритети розвитку окремих регіонів, передбачено застосування договірних засад при визначенні спільних дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації

пріоритетів розвитку. Однак, дієвість інституційних чинників в контексті модернізації регіональної структури економіки низька через складність взаємовідносин «центр-місцевість», невиконання зобов'язань щодо фінансових зобов'язань сторін.

Негативно впливає на розв'язання проблеми усунення структурно-технологічних деформацій економіки регіонів структура експорту-імпорту. Посилення експорту відбувалося в останні роки за рахунок сировинної продукції та продукції з низьким рівнем переробки. Імпорт в основному складався з високотехнологічної продукції поглибленої переробки і кінцевого споживання. Це зумовило тенденцію зниження коефіцієнта покриття імпорту експортом, ріст зовнішнього боргу. Видатки державного бюджету на обслуговування державного боргу зросли в 2012 р. в 1,1 рази, а в 2013 р. на 30,9% [58].

Неоднозначно на розв'язання структурно-технологічної деформації економіки регіонів впливають суперечності розподілу. Видатки на економічну діяльність в 2012 р. склали 62.37 млрд. грн., що на 9.1% більше ніж у 2010 р. В 2013 р. вони знизились на 18.7%. Засвідчуючи переорієнтацію структури видатків з соціальної сфери в сферу економічної діяльності, очевидним є те, що нажалі вони сприяли консервації низькотехнологічних виробництв. Фактично бюджетні вливання були сконцентровані на сільському господарстві, вугільній галузі та інших галузях видобутку місцевого палива, дорожнього господарства.

Водночас, попри слабкі сторони і загрози, варто взяти до уваги і деякі можливості. Наявність в окремих регіонах перспективних потенціалів – важлива не тільки для регіону, а й для корпоративного сектору, який може за умов корпоративного тиску їх мобілізувати. Певний ефект може дати в цьому відношенні формування мережевої глобальної економіки, розміщення на території окремих регіонів дочірніх підприємств ТНК, формування інтеграційних утворень – технопарків, технополісів, інноваційних кластерів, які могли б посприяти активізації наявної науково-технологічної бази економіки регіонів.

Таким чином, можна констатувати, що: по-перше, за відсутності реальних структурних реформ відбулась консервація структурно-технологічної деформації економіки регіонів; по-друге, об'єктивною необхідністю є посилення технологічної складової регіонального розвитку, яка б опиралась на механізм інноваційної політики; по-третє, в умовах військових операцій в Україні важко говорити про дію законів

ринкової економіки і позитивну динаміку структурування економіки в багатьох регіонах. Військові дії в Донецькій та Луганській областях обумовили руйнацію інфраструктури та виробничого потенціалу цих регіонів, водночас, якби це не звучало цинічно, це створило шанс для модернізації технологічної структури цих регіонів; по-четверте, по-п'яте, питання аналізу, моніторингу структурно-технологічних змін має стати в центрі функціональної діяльності місцевих органів виконавчої влади, в контексті чого можуть бути використані запропоновані методологічні і методичні підходи.

2.3. Територіальні диспропорції в економіці регіонів (на прикладі Тернопільської області)

В сучасних умовах, згідно парадигми регіонального саморозвитку, територіально-структурні процеси в регіонах мають стати основою максимально ефективного використання потенціалу та набуття реальних конкурентних переваг. Адже, як слушно стверджує В.С.Куйбіда, “дієздатна територіальна громада повинна утримувати і розвивати необхідну інфраструктуру; нею повинні надаватися базові адміністративні і громадські послуги (водопостачання, водовідведення, енергозабезпечення, дошкільна та середня освіта, соціальний захист, утримання доріг, санітарне, медичне, культурне обслуговування тощо [74, с. 11]”. Але досі не кожна територіальна громада володіє так званою дієздатністю, тому важливо проаналізувати стан їх конкурентних переваг та, водночас, наявність структурних обмежень, які стримують розвиток адміністративно-територіальних одиниць.

Проведений у підрозділі 2.1 даної праці аналіз відмінностей у територіальній структурі національної економіки в цілому дає підстави стверджувати про диспропорційність територіального розвитку регіональних економік як її елементів. Подальший аналіз, на прикладі структури економіки Тернопільського регіону та його адміністративних районів, дасть можливість виявити наявність відповідних структурних передумов і обмежень щодо їх розвитку, які матимуть вплив на формування конкурентних переваг територіальних громад, що входять до складу районів та області.

В економіці Тернопільської області можна відмітити певні позитивні зміни щодо динаміки валового регіонального продукту: у 2004-2012 роках його фізичний обсяг зріс, відповідно, із 3516 грн./ос. до 16664 грн./ос., а темпи росту за цим показником,

незважаючи на певні негативні тенденції у 2008-2009 рр., впродовж 2010-2012 рр. також збільшувались (табл. 2.13).

Як показав проведений у параграфі 2.1 аналіз, у січні-жовтні 2014 р. в області було забезпечено темпи приросту промислового (15,5%) та сільськогосподарського (7,5%) виробництва, на відміну від загальної ситуації по країні та в окремих регіонах (див. табл. 2.4).

Водночас, аналіз показників щодо продукування в області додатково створеної валової доданої вартості засвідчує відсутність стійкої позитивної динаміки: за останні роки приріст ВДВ склав 10,8% у 2011 р., але вже у наступному, 2012 р., знову знизився – до 9,2% (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Динаміка валового регіонального продукту по Тернопільській області у 2004-2012 рр.

Ріки	Валовий регіональний продукт		Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту (у цінах попереднього року; відсотків)		Індекси фізичного обсягу валової доданої вартості (у цінах попереднього року; відсотків)	
	усього	у розрахунку на одну особу, грн.	усього	у розрахунку на одну особу	Усього	у розрахунку на одну особу
2004	3948	3516	106,4	107,1	107,0	107,7
2005	5137	4603	102,5	103,1	102,0	102,6
2006	6452	5819	110,3	111,0	110,6	111,3
2007	8276	7510	108,3	109,0	109,4	110,0
2008	10618	9688	105,1	105,7	104,8	105,4
2009	11173	10240	94,5	94,9	96,4	96,8
2010	12726	11713	100,4	100,8	99,6	100,1
2011	16294	15055	111,3	111,7	110,8	111,2
2012	17957	16644	109,0	109,4	109,2	109,6

Примітка. Складено за: [210, с.34-35]

У структурі доданої вартості впродовж 2001-2011 років хоча й відбулись певні зрушення щодо розширення певних видів діяльності, якими вона продукується, але традиційно найбільшу частку у виробництві новоствореної вартості охоплюють: сільське господарство (23%), торгівля, ремонт автомобілів та предметів особистого вжитку (16%), діяльність транспорту і зв'язку (13%), переробна промисловість (9%) (рис. 2.11).

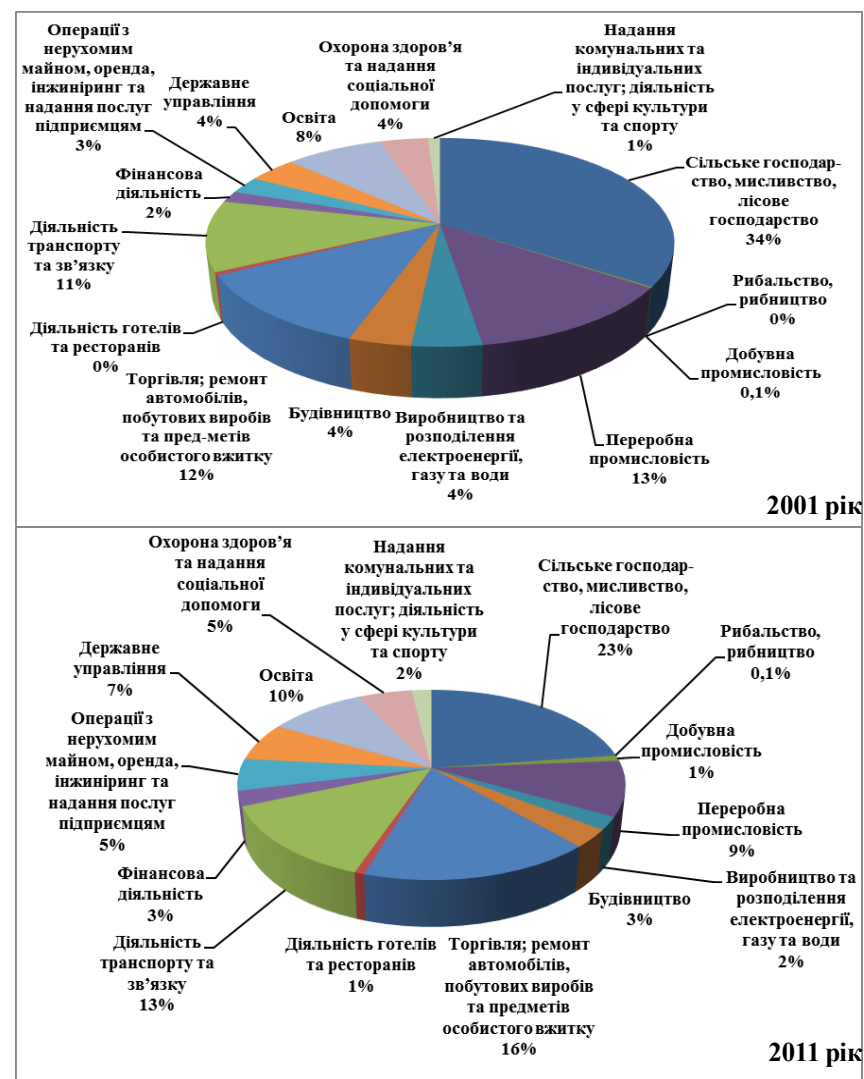

Рис. 2.11. Зміна галузевої структури валової доданої вартості у Тернопільській області в 2001 та 2011 рр.

Примітка. Складено за: [210, с. 39]

«Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 року» [33] було визначено пріоритетом структурних перетворень

в Тернопільській області розвиток високопродуктивного сільського господарства, що, за умови успішної реалізації стратегії, могло б сприяти піднесенню конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі регіону.

Проте, на противагу очікуванням, виробництво сільгосп-продукції в Тернопільській області знизило свою рентабельність майже удвічі (із 16,1% у 2010 р. до 8,1% у 2013 р.), а в частині адміністративних районів у 2013 р. було взагалі збитковим (-19,3% у Бережанському, -15,1% у Кременецькому, -10,2% у Борщівському, -9,2% у Монастирському, -8,6% у Збаразькому, -7,8% у Підгаєцькому, -3,9% у Чортківському – табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Рівень рентабельності (збитковості) виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області за адміністративними районами

	2010			2012			2013(відсотків)		
	усього	у тому числі рос- линни- цтво	тваринни- цтво	усього	у тому числі рос- линни- цтво	тваринни- цтво	усього	у тому числі рос- линни- цтво	тваринни- цтво
По області	16,1	18,1	2,1	15,3	16,4	7,7	8,1	8,3	7,1
Бережанський	2,1	14,9	-11,0	51,0	59,1	-32,3	-19,3	-19,7	-10,2
Борщівський	-4,9	-1,6	-14,8	0,6	5,6	-24,4	-7,0	-10,2	0,3
Бучацький	53,8	79,7	15,1	43,8	61,2	9,4	43,9	70,2	7,1
Гусятинський	12,8	13,0	4,4	1,9	1,2	16,0	9,4	9,9	2,3
Заліщицький	10,5	20,2	-16,2	28,6	35,8	0,5	24,1	28,6	-3,4
Збаразький	2,8	3,7	-5,3	7,0	7,5	3,8	-8,6	-9,1	-5,4
Зборівський	0,9	0,2	8,5	11,5	12,2	2,6	4,7	5,1	1,1
Козівський	26,4	27,8	6,8	8,2	8,2	5,6	8,6	9,1	-0,5
Кременецький	-15,2	-14,7	-45,6	-11,8	-11,8	-16,8	-15,1	-15,1	0,0
Лановецький	14,1	13,1	17,8	14,3	14,6	13,1	2,4	-1,4	14,2
Монастирський	42,9	46,8	-3,0	10,2	11,0	-21,4	-9,2	-9,6	5,2
Підволочиський	43,0	47,1	7,7	27,1	29,8	-3,6	6,8	7,1	3,3
Підгаєцький	37,0	37,2	1,4	-10,1	-10,2	4,6	-7,8	-7,8	3,2
Теребовлянський	5,6	6,4	0,7	26,4	30,1	3,2	8,2	9,1	3,8
Тернопільський	21,5	32,2	5,1	20,2	22,9	16,1	11,1	6,9	15,4
Чортківський	-7,4	-5,2	-21,7	16,0	18,9	-15,4	-3,9	-2,7	-16,9
Шумський	34,9	35,0	-36,6	34,4	34,5	7,7	38,9	39,1	9,3

Примітка. Наведено за: [210, с. 99]

Зменшення рівня прибутковості сільськогосподарського

виробництва, що було спричинене переважно зниженням рентабельності у галузі рослинництва, на фоні позитивної динаміки виробництва зернових культур у 2012-2013 рр. підприємствами Збаразького (з 98,8 до 108,1 тис. грн.), Кременецького (з 69,0 до 88,8 тис. грн.), Монастирського (з 30,7 до 62,8 тис. грн.), Підгаєцького (з 44,4 до 62,0 тис. грн.) [210, с. 107], свідчить про в цілому низький технологічний рівень сільськогосподарського виробництва та потребу в оновленні основних засобів й введенні прогресивних технологій. Оскільки в умовах зниження обсягів капітальних інвестицій це стає проблемним, слід очікувати подальших негативних тенденцій у сільськогосподарській галузі.

Недосконалість структурної перебудови економіки області має місце також стосовно розвитку промисловості регіону.

Серед пріоритетних напрямів розвитку Тернопільської області, визначених «Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 року», а також закладених в основу реалізації регіональної стратегії розвитку, – технологічне оновлення машинобудування й переробної промисловості. Однак, за даними регіональної статистики [210, с.38-39], у 2011 р. переробна промисловість, продукуючи 23,8% валового випуску продукції області й посідаючи за цим показником друге місце, після сільського господарства, мисливства, лісового господарства, на які припадало 25,1%, характеризувалась високою собівартістю продукції у зв'язку із низьким технологічним рівнем та значною затратністю виробництва, що негативно відобразилось на обсягах проміжного споживання. Як наслідок, у структурі ВДВ області частка переробної промисловості знаходилась вже на четвертому місці (лише 9,5%), після сільського і лісового господарства та мисливства (22,7%), торгівлі і ремонту (16,5%), транспорту і зв'язку (13,2%), та була у 2,4 р. нижчою від частки ВДВ лідируючої галузі.

В основі територіальних факторів економічного розвитку вагоме місце займає рівень накопиченого економічного, в т.ч. інноваційного, капіталу. Однак аналіз статистичних даних по промисловості у Тернопільській області [57] засвідчує негативні тенденції у цій сфері. Так, зокрема, у 2013 р. знизилась інноваційна активність промислових підприємств регіону (порівняно із 2012 р., питома вага промислових підприємств, які займались інноваціями, знизилась із 22,3 до 17,1%, а загальна сума витрат промислових підприємств на інновації за цей період зменшилась у 3,5 р. (з 84917,9 до 24236,9 тис. грн.). Якщо у 2011-2012 рр. питома вага підприємств промисловості, які запровад-

Механізми реалізації регіональної структурної політики

жували інновації, вже складала 17,8 та 17,4%, відповідно, то у 2013 р. їх частка знизилась до 11,8%, таким чином впавши нижче рівня 2008 року. В результаті, замість збільшення темпів запровадження нових технологічних (у т.ч. маловідходних, ресурсозберігаючих) процесів, освоєння інноваційних видів продукції та необхідної нової техніки, відбулись зворотні процеси, а питома вага реалізованої інноваційної продукції в промисловості області у 2013 р. склала лише 2,6%. Для порівняння доцільно вказати, що у зарубіжній практиці в 2008 р. частка підприємств, які займалися інноваційною діяльністю, складала: в ЄС 51,6%, у Німеччині – 79,9%, Люксембурзі – 64,7%, Бельгії – 58,1%, Португалії – 57,8% [217, с.44].

Окреслені негативні тенденції несприятливо впливають на конкурентоспроможність промисловості області, адже у структурі реалізованої промислової продукції за 2013 р. лише 5,3% складають інвестиційні товари, тоді як товари проміжного споживання – 33,2%, споживчі товари короткострокового використання – 37,5% (табл. 2.15). При цьому реалізація інвестиційних товарів, які є джерелом оновлення та якісного вдосконалення основних засобів, мала місце лише у двох районах (Тернопільському та Підгаєцькому), а також у м. Тернополі (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Розподіл обсягу реалізованої продукції за основними промисловими групами по адміністративних районах Тернопільської області та м. Тернополю за 2013 рік

(відсотків до загального обсягу реалізованої промислової продукції)

	Товари проміжного споживання	Інвестиційні товари	Споживчі товари короткострокового використання	Споживчі товари тривалого використання	Енергія
1	2	3	4	5	6
По області	33,2	5,3	37,5	2,0	22,0
Бережанський	79,3	-	20,7	-	-
Борщівський	37,6	-	62,2	-	0,2
Бучацький	6,9	-	93,1	-	-
Гусятинський	59,5	-	40,5	-	-
Заліщицький	95,5	-	4,5	-	-
Збарзький	28,6	-	71,4	-	-

Продовження табл. 2.15

1	2	3	4	5	6
Зборівський	74,1	-	25,9	-	-
Козівський	50,1	-	49,9	-	-
Кременецький	6,2	-	93,2	0,6	-
Лановецький	7,3	-	92,7	-	-
Монастирський	91,7	-	8,3	-	-
Підволочиський	67,2	-	32,8	-	-
Підгаєцький	17,4	82,6	-	-	-
Теребовлянський	45,1	-	54,1	-	0,8
Тернопільський	23,3	69,7	7,0	-	-
Чортківський	39,9	-	59,6	-	0,5
Шумський	1,0	-	99,0	-	-
м. Тернопіль	21,8	2,0	23,5	4,4	48,3

Примітка. Наведено за: [163, с. 15]

Негативна динаміка залучення капітальних інвестицій у всіх районах Тернопільської області (за винятком Кременецького і Тернопільського районів) у 2012-2013 роках (табл. 2.16) в цілому несприятливо впливає на підтримку у належному стані оновлення основних засобів й придбання нематеріальних активів, а відтак і на конкурентоспроможність продукції районів у довгостроковій перспективі.

Важливими джерелами фінансування капітальних інвестицій в Тернопільському районі виступають власні кошти підприємств і організацій, зовнішні інвестиції.

Таблиця 2.16

Капітальні інвестиції по адміністративних районах Тернопільської області та м. Тернополю у 2010-2013 рр.

(у фактичних цінах; млн. грн.)

	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5
По області	2138,4	2524,2	3374,8	2976,2
Бережанський	18,4	15,4	39,9	23,5
Борщівський	60,2	41,6	142,0	132,5
Бучацький	55,5	65,2	177,9	123,7

Продовження табл. 2.16

1	2	3	4	5
Бучацький	55,5	65,2	177,9	123,7
Гусятинський	517,4	590,6	449,4	412,3
Заліщицький	18,3	40,2	142,5	101,4
Збаразький	47,3	57,5	62,2	58,2
Зборівський	15,1	27,4	46,8	31,6
Козівський	26,9	75,3	117,6	65,9
Кременецький	55,9	55,8	56,2	71,7
Лановецький	20,8	30,9	50,1	32,3
Монастирський	11,0	5,9	11,7	9,2
Підволочиський	95,4	79,9	102,7	56,5
Підгацький	5,4	3,9	4,6	4,2
Теребовлянський	137,9	92,2	143,4	138,7
Тернопільський	297,1	317,7	580,9	586,4
Чортківський	114,9	121,9	227,8	158,2
Шумський	20,4	22,2	31,8	28,2
м. Тернопіль	620,5	880,6	987,3	941,7

Примітка. Наведено за даними [210, с. 172]

Слід відзначити як позитив те, що останні кризові явища в економіці в цілому не знизили інвестиційної активності зарубіжних інвесторів по Тернопільській області та адміністративних районах (за винятком Збаразького і Підволочиського): у 2011-2014 рр. спостерігалась позитивна динаміка залучення прямих іноземних інвестицій (з 59759 тис. до 68188,9 тис. дол. США) – табл. 2.17, проте темп їх приросту у 2014 р. відносно 2013 р. склав невеликий відсоток (6,7%) і в цілому недостатній для того, щоб вирівняти існуючі міжрегіональні диспропорції між регіонами.

Аналіз тенденцій щодо залучення іноземного інвестиційного капіталу в економіку Тернопільської області засвідчує певну позитивну динаміку, проте в цілому цей капітал є недостатнім для усунення територіальних диспропорцій у технологічному розвитку пріоритетних для економіки галузей, адже залучення інвестицій, зокрема прямих іноземних інвестицій, в господарство Тернопільської області на фоні інших регіонів є досить незначним і нерівномірним у розрізі окремих адміністративних районів.

Таблиця 2.17
Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал)¹ по адміністративних районах Тернопільської області та м. Тернополю у 2001-2014 рр.

Адміністративні одиниці	(станом на 1 січня, тис. дол. США)													
	2001	2006	2010	2011	2012	2013	2014							
Тернопільська область	21287,1	39316,8	66512,8	59759,0	61882,4	63899,3	68188,9							
Бережанський	—	945,4	...	1089,2	1068,2	1091,7	1144,1							
Борщівський	388,5	1708,1	11291,9	10494,0	10164,1	9925,6	10397,8							
Бучацький	184,9	204,0	353,4	365,5	295,7	222,1	1476,4							
Гусятинський	379,1	903,2	1798,2	3339,2	3350,5	4094,3	4094,4							
Заліщицький	—	—	...	9,2							
Збаразький	36,3	37,7	282,6	483,0	492,7	530,5	433,6							
Зборівський	5157,0	724,0	11410,5	11452,5	12583,5	12634,0	12849,0							
Козівський	15,1	167,0	391,6	199,1	317,8	321,8	331,8							
Кременецький	—	313,3	325,3	342,3	328,5	248,0	266,0							
Лановецький	—	140,7	1666,7	...	246,1	251,5	275,1							
Монастирський	—	—	15,7	...	2,2	437,2	458,1							
Підволочиський	204,0	547,0	476,4	674,6	710,6	733,9	593,8							
Підгацький	—	—							
Теребовлянський	120,0	342,1	1457,5	1387,5	1407,3	1617,0	1679,5							
Тернопільський	81,4	1718,2	6678,7	6606,6	6763,9	7729,2	8026,0							
Чортківський	1370,5	1960,4	2616,5	1710,8	1765,3	2673,2	2781,8							
Шумський	—	1960,7	2796,7	2875,7	2833,0	2564,2	2783,3							
м. Тернопіль	9850,3	21045,0	23217,8	18287,1	19216,1	18760,3	20590,6							

² ... - означає, що інформація конфіденційна відповідно до Закону України «Про державну статистику».

Ситуація щодо залучення прямих іноземних інвестицій на одну особу, що характеризується значними міжрегіональними диспропорціями, є значно гіршою у адміністративних районах області. Станом на 1.01.2014 р. обсяг прямих іноземних інвестицій на одну особу по Тернопільській області склав 63,6 дол. США. У Підгаєцький район у 2014 р. вони взагалі не надходили, а по Заліщицькому району прями іноземні інвестиції на особу впродовж 2011-2014 рр. стабільно щороку складали лише 0,2 дол. США, що, у свою чергу, у 757 разів менше від показника, зафіксованого по Борщівському району (151,4 тис. дол. США) та у 1494 р. менше, ніж у Зборівському районі (298,8 дол. США), де він є найвищим (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) на одну особу по адміністративних районах Тернопільської області та м. Тернополю

(станом на 1 січня, дол. США)

Адміністративні одиниці	2001	2006	2010	2011	2012	2013	2014
Тернопільська область	18,5	35,3	61,1	55,2	57,4	59,4	63,6
Бережанський	–	21,5	37,5	25,9	25,5	26,2	27,6
Борщівський	51,2	23,3	159,8	149,9	146,2	143,6	151,4
Бучацький	2,8	3,2	5,5	5,7	4,6	3,5	23,0
Гусятинський	5,6	13,8	28,6	53,2	52,2	65,9	66,4
Заліщицький	–	–	0,0	0,2	0,2	0,2	0,2
Збарзький	0,6	0,6	4,8	8,2	8,4	9,0	7,4
Зборівський	108,6	158,8	256,6	260,3	288,6	291,8	298,8
Козівський	0,4	4,0	9,8	5,0	8,1	8,2	8,5
Кременецький	–	4,4	4,7	4,9	4,7	3,6	3,9
Лановецький	–	4,4	53,6	8,2	8,1	8,3	9,1
Монастирський	–	–	0,6	0,1	0,1	14,6	15,5
Підволочиський	4,3	12,1	10,3	15,4	16,3	16,9	13,7
Підгаєцький	–	–	6,7	9,5	16,6	2,9	–
Теребовлянський	1,7	5,0	21,6	20,7	21,0	24,2	25,3
Тернопільський	1,3	27,6	103,6	103,1	104,9	118,9	122,3
Чортківський	16,8	24,8	34,0	22,3	23,2	35,2	36,7
Шумський	–	55,2	81,1	83,8	82,8	75,2	82,1
м. Тернопіль	42,9	96,3	107,5	84,7	89,0	87,0	95,5

Примітка. Наведено за даними [210, с. 172]

Таким чином, на сьогодні інвестиційний потенціал периферійних

районів Тернопільської області є обмеженим, а при переході на саморозвиток територіальні громади, які входять до складу Підгаєцького, Заліщицького, Кременецького та інших районів, у яких відмічено низький рівень залучення прямих іноземних інвестицій (табл. 2.18), можуть зіткнутись із проблемою обмеженості (або відсутності) притоку інвестиційного капіталу, необхідного для підвищення ділової активності малого і середнього бізнесу, впровадження нових технологій та передового досвіду, для створення нових робочих місць та акумулювання надходжень до місцевих бюджетів.

Водночас, наявністю значного інвестиційного потенціалу характеризується економіка Тернопільського району та м. Тернополя (див. табл. 2.16-2.18). За даними Тернопільської райдержадміністрації, станом на жовтень 2014 р. в районі здійснювалась реалізація великих інвестиційних проектів: будівництво зернового елеватора у с. Острів (ПАТ «Компанія «Райз»), розширення заводу з виробництва кабельних мереж до автомобілів в с. Байківці (ТОВ «СЕ Борднетце-Україна»); реконструкція пташника № 2 в с. В. Гаї (ПАТ «Птахофабрика «Тернопільська»), будівництво цеху переробки яєць (ПАТ «Птахофабрика Тернопільська» на території Товстолузької територіальної громади), будівництво виробничих та складських корпусів у с. Байківці (ТОВ «Людмила»); будівництво комплексу з переробки сільськогосподарської продукції в с. Підгороднє (ТОВ «ТЕМП 94»); будівництво виробничої бази в с. Великі Гаї (ПМП «Верствіт») [59]. Наведена інформація дозволяє припустити, що Тернопільський район має достатній інвестиційний потенціал, а також сприятливі перспективи щодо його залучення в майбутньому та може стати одним із локомотивів зростання для територіальних громад, які до нього входять, а також найближчих громад.

Внутрішні резерви населення щодо стимулювання структурних перетворень в економіці районів є дуже малими, адже 83,9% своїх доходів населення області витрачає на придбання товарів і послуг і тільки 8,2% їх витрат складає приріст фінансових активів, 2,5% - нагромадження нефінансових активів [210, с. 280]. При цьому диференціація життєвого рівня населення хоча й зменшилась у динаміці 2000-2012 років, все ж залишалася досить значною у 2012 р.: розрив між найбільшим та найменшим рівнем грошових доходів по області складав 2,6 рази, загальних доходів – 2,5 раза, а співвідношення доходів найбільш і найменш забезпечених 10%

населення – 4,6 рази. Частка населення з середньодушовими еквівалентними доходами в місяць, нижчими прожиткового мінімуму, сягнула 32,9% (табл. 2.19). В умовах знецінення вітчизняної валюти, підвищення цін на комунальні послуги та замороження рівня заробітної плати слід очікувати суттєвого погіршення життєвого рівня населення та ще більшої його диференціації як в окремих районах, так і в області в цілому.

У даному контексті слушно погодитись, що “утримання низьких стандартів оплати праці та відсутність безпосереднього зв’язку між оплатою й ефективністю праці дестимулюючим чином впливають на зростання економічної і трудової активності, поліпшення якості людського капіталу, а наявність бідних з-поміж працюючих є викликом, що загрожує соціальній стабільності в державі, не стимулює працівників до продуктивної праці [217, с. 24]”.

Таблиця 2.19

Диференціація життєвого рівня населення Тернопільської області

	Децильний коефіцієнт диференціації доходів населення, разів		Співвідношення доходів найбільш та найменш забезпечених 10% населення, разів		Частка населення з середньодушовими еквівалентними доходами в місяць, нижчими прожиткового мінімуму, відсотків	
	грошових	загальних	грошових	загальних	грошових	загальних
2000	6,4	4,1	11,8	6,2	90,9	80,7
2001	5,3	3,4	7,6	5,1	91,5	83,4
2002	4,4	3,4	8,2	5,5	92,2	87,4
2003	6,4	4,6	12,7	10,1	79,3	65,2
2004	4,7	3,9	6,8	5,4	82,5	73,2
2005	4,4	3,3	7,5	5,9	78,1	65,1
2006	5,7	4,5	9,2	7,4	70,9	63,3
2007	3,0	2,7	4,9	4,3	36,3	19,3
2008	3,1	2,7	4,7	4,4	21,7	10,1
2009	2,8	2,5	4,4	3,2	22,7	7,7
2010	3,1	2,9	5,4	5,1	30,8	16,1
2011	2,8	2,4	5,5	4,4	25,6	11,8
2012	2,6	2,5	4,6	4,3	32,9	20,2

Примітка. Наведено за даними: [210, с. 287]

В цілому, існуючі на сьогодні територіальні диспропорції між адміністративними районами засвідчують недосконалість, а скоріше відсутність, структурних перетворень й обумовлюють необхідність

подальшого стимулювання розвитку територіальних громад на конкурентних засадах.

Для усунення окреслених диспропорцій необхідно, насамперед:

- забезпечити пріоритетний розвиток високотехнологічних галузей промисловості, продукція яких має високу частку валової доданої вартості;

- розвивати на високотехнологічній основі агропромисловий комплекс області, орієнтуючись на збут не сировинної, а переробленої екологічно чистої конкурентної продукції;

- в оновленій стратегії розвитку Тернопільської області закласти пріоритетні напрями структурної перебудови економіки, здатні забезпечити конкурентні переваги регіону на вітчизняному і зарубіжних ринках, а також розробити механізми щодо їх реалізації.

2.4. Структура власності та її трансформація в економіці регіонів

Інституційною основою структури економіки регіонів та її трансформації є інститут власності. Стратегічне планування і програмування відносно нього виявилися неефективними, особливо в тих аспектах, що стосувалися регіонального розподілу форм власності, що має наслідком поглиблення соціально-економічних диспропорцій регіональної динаміки в результаті необґрунтованої концентрації окремих форм власності в регіональному розрізі.

Підтверджує це наявність низки проблем, характерних для усіх регіонів без винятку, а саме: висока залежність регіонів від центру; низька соціальна орієнтованість їх економік; недостатній рівень розвитку соціально-виробничої інфраструктури; нерівномірна концентрація промисловості; переважання експортної зорієнтованості сировинних галузей економіки. Сукупність даних аргументів, як вірно зазначає Т. Пепа, пояснює причини виникнення регіональної напруженості, викликані розбіжностями в масштабах та етапах проведення реформаційних заходів [119, с. 67].

Державна регіональна політика донедавна займала другорядне значення, а тому цілі просторового розвитку не завжди відповідали загальнодержавним у зв’язку з довготривалим пануванням ідеології “державного патерналізму” [34]. Розгортання дивергентних процесів між регіонами ігнорувалося, адже макроекономічні показники виконувалися, а те, що основна маса ресурсів розвитку спрямовувалася в м. Київ, обласні центри та оточуючі їх райони, виправдовувалося

розміром виробленого в кінці кожного року ВВП.

Подальше розгортання таких тенденцій набуло загрозливого характеру, оскільки в умовах центропериферійної структури економіки сформувалися так звані “зони економічного зростання”, що ускладнило можливості та шляхи подолання державою наявних структурних дисбалансів регіонального розвитку та суперечило синергетичному принципу єдності галузево-секторального, просторового та управлінського підходів, що декларувався в усіх державних програмах регіонального розвитку [193].

Регіони отримали своєрідну класифікацію, в основу якої було закладено економічний потенціал, яким вони володіли, та тип економіки, який їм характерний (індустріальний тип економіки; сільськогосподарський тип економіки; тип економіки з домінуванням сфери послуг; тип економіки з орієнтацією на сферу послуг; промислово-аграрний тип економіки). Окрім регіонів - центрів економічної активності, існують ще індустріальні “регіони-локомотиви”, проблемні аграрні та старопромислові регіони, “периферійні” або “депресивні” території [123]. Таке розмежування дещо схоже на систему “каст”, потрапивши в ряди однієї з яких, згодом, практично неможливо змінити статус в короткостроковій перспективі, зважаючи на те, що це зумовлено впливом низки груп чинників, серед яких центральне місце посідає трансформація відносин власності, що є структуроутворюючим фактором в економіці регіонів.

Саме тому структуру власності слід розглядати як ключовий та стратегічний аспект на шляху до стабілізації та забезпечення умов збалансованого розвитку усіх регіонів України, що актуалізує необхідність її детального аналізу в динаміці та статично.

Кожна історично виокремлена соціально-економічна епоха, будучи представленою у працях А. Берлі, К. Маркса та Г. Мінзі, характеризувалася різноманітністю підходів щодо трактування сутності власності, її структури, типів та форм [63].

Теоретичні принципи виробничої спеціалізації регіонів і міжрегіональної торгівлі були вперше сформовані в рамках теорій міжнародних економічних відносин класиками англійської політичної економіки А. Смітом і Д. Рікардо, а також шведськими науковцями Е. Хекшером і Б. Оліном [193].

В свою чергу, американський вчений Е. Куклінски наполягав на необхідності застосування нематеріального підходу при розгляді регіональних питань, а російський фахівець в галузі регіональної

економіки Н. Некрасов наполягав, що регіональні проблеми слід розглядати з соціально-економічної позиції, що допоможе врахувати такі складові його розвитку, як: комплекс природних ресурсів, матеріально-технічна база, промислова і соціальна інфраструктура [193]. Структурна трансформація економіки була об’єктом дослідження А. Вебера, Дж. М. Кейнса, Дж. Стігліца, Дж. Фрідмена та Й. Шумпетера [63].

Серед вітчизняних вчених дана проблематика зустрічається у працях О. Алімова, О. Амоші, В. Ляшенка, А. Мельник, В. Семенова та плеяди інших науковців.

Регіони України розвивалися в контексті певних макроекономічних змін як складових трансформації вітчизняної економіки в ринкову, що відбулися у кілька етапів [43]:

1) етап скорочення (1991-1999 рр.), що асоціюється із безпосереднім переходом до ринкової економіки і супроводжувався гіперінфляцією, пануванням державної форми власності майже у всіх галузях економіки та скороченням ВДВ в усіх регіонах;

2) етап економічного підйому (2000-2007 рр.), пов’язаний з проведенням масштабної приватизації та активізацією інвестування в економіку країни нерезидентами. Набули свого розвитку приватний та корпоративний сектори економіки, змістивши державний з лідируючих позицій. Якраз в цей час почали формуватися основні центри економічного зростання (східна Україна – Донецьк, Харків; центральна Україна – Київ, Дніпропетровськ, Полтава; західна Україна – Львів);

3) етап світової фінансово-економічної кризи (2008-2012 рр.), що продемонстрував різний рівень адаптивності регіонів країни до викликів внутрішнього та зовнішнього середовищ. Наслідки кризи найбільше відчували на собі регіони індустріального та промислово-аграрного типів, структура економіки яких виявилася неефективною.

На сучасному етапі, коли на часі перегляд структури економіки, першочерговим завданням є завершення реформи власності, затяжний характер якої зумовлений безсистемністю процесів приватизації, починаючи ще з 90-их рр. ХХ ст. Тільки протягом зазначеного періоду часу приватні особи оволоділи понад 5 тис. роздержавлених об’єктів, що функціонували у межах споживчого ринку, а саме: підприємствами оптової та роздрібною торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування [51]. Попри це, на початках, зокрема в 1999 р., 57,9% приватизованих підприємств

державної та комунальної форми власності отримали збиток, що свідчить про низький рівень передприватизаційної підготовки об'єктів та відсутність навичок з управління ними новими власниками в складних економічних обставинах [51]. Тільки з початком грошової приватизації розпочався пошук ефективних власників, які б працювали на перспективу і покращення рівня конкурентоспроможності регіонів України.

Згідно статистичних даних, наведених у табл. 2.20, зміна державної та комунальної форм власності відбувалася в основному протягом 1992-2005 рр. В цей же час спостерігалася масштабне зростання кількості підприємств приватної та корпоративної форми власності, а іноземні фірми почали освоювати регіональні ринки.

В загальному підсумку найбільша кількість об'єктів, що змінили державну форму власності в період 1992-2013 рр., була зафіксована у Донецькій (5741 од., 28,5%), Дніпропетровській (2687 од., 15,1%), Луганській (2437 од., 13,3%), Харківській (2468 од., 16,7%), Запорізькій (2370 од., 13,6%) областях. Щодо комунальної форми власності, то лідерами залишаються не лише перелічені регіони, а й Львівська (11065 од., 34,2%), Запорізька (4461 од., 16,8%), Чернівецька (2631 од., 7,3%) області та м. Київ (11997 од., 38,2%) [49]. Середній показник реформованих об'єктів державної власності в 2013 р. дорівнював 23,3%, а комунальної – 76,7% [49]. Реформації зазнали такі об'єкти власності, як: цілісні майнові комплекси підприємств; структурні підрозділи; об'єкти незавершеного виробництва. За видами економічної діяльності процесом приватизації найбільше були охоплені єдині майнові комплекси торгівлі, побутових виробів і предметів особистого вжитку, промисловості, з надання комунальних та індивідуальних послуг [49].

Реформа власності створила передумови для регіональної диверсифікації форм власності та дозволила сформувати значний за розмірами приватний сектор економіки. У табл. 2.21 наведено дані, що показують кількість суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання в розрізі окремих регіонів, починаючи з 2000 р.

Таблиця 2.20
Кількість об'єктів, які змінили державну та комунальну форму власності у 1992-2014 рр. в регіональному розрізі

№ п/п	Перелік областей	Форма власності:											
		державна						комунальна					
		1992-2005 рр.		2006-2009 рр.		2010-2013 рр.		1992-2005 рр.		2006-2009 рр.		2010-2013 рр.	
		усього, од.	питома вага регіону, %	усього, од.	питома вага регіону, %	усього, од.	питома вага регіону, %	усього, од.	питома вага регіону, %	усього, од.	питома вага регіону, %	усього, од.	питома вага регіону, %
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	1	1087	4,0	175	1,0	91	12,7	1445	1,9	175	1,0	21	0,3
	2	677	2,5	194	1,1	13	1,8	1718	2,2	194	1,1	7	0,1
	3	1745	6,5	917	5,1	25	3,5	5095	6,7	917	5,1	300	4,8
	4	4039	15,0	1671	9,2	31	4,3	6954	9,1	1666	9,3	494	8,0
	5	1138	4,2	295	1,6	18	2,5	1323	1,7	295	1,6	130	2,1
	6	385	1,4	386	2,1	17	2,4	2118	2,8	384	2,1	118	1,9
	7	1231	4,6	1119	6,2	20	2,8	2923	3,8	1119	6,2	419	6,8
	8	465	1,7	554	3,1	5	0,7	3198	4,2	554	3,1	192	3,1
	9	1035	3,9	153	0,8	12	1,7	1861	2,4	153	0,9	19	0,3
	10	667	2,5	362	2,0	10	1,4	1491	2,0	362	2,0	191	3,1
	11	1581	5,9	836	4,6	20	2,8	2867	3,8	836	4,7	466	7,5
	12	1405	5,2	1919	10,7	92	12,9	8373	11,0	1918	10,7	774	12,5
	13	985	3,7	745	4,1	35	4,9	1926	2,5	744	4,1	219	3,5

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
13	Миколаївська	985	3,7	745	4,1	35	4,9	1926	2,5	744	4,1	219	3,5
14	Одеська	1404	5,2	419	2,3	17	2,4	3030	4,0	416	2,3	91	1,5
15	Полтавська	820	3,1	404	2,2	53	7,4	1859	2,4	404	2,2	176	2,8
16	Рівненська	768	2,9	177	1,0	21	2,9	1231	1,6	176	1,0	69	1,1
17	Сумська	814	3,0	260	1,4	16	2,2	1850	2,4	260	1,4	198	3,2
18	Тернопільська	718	2,7	275	1,5	19	2,7	2045	2,7	225	1,3	141	2,3
19	Харківська	1466	5,5	960	5,3	42	5,9	4336	5,7	948	5,3	762	12,3
20	Херсонська	521	1,9	283	1,6	15	2,1	1472	1,9	283	1,6	91	1,5
21	Хмельницька	543	2,0	207	1,1	7	1,0	1653	2,2	207	1,2	117	1,9
22	Черкаська	736	2,7	291	1,6	25	3,5	1362	1,8	288	1,6	107	1,7
23	Чернівецька	478	1,8	602	3,3	5	0,7	1951	2,6	602	3,4	78	1,3
24	Чернігівська	610	2,3	101	0,6	22	3,1	923	1,2	101	0,6	44	0,7
25	м. Київ	1047	3,9	3330	18,5	48	6,7	8106	10,6	3330	18,5	561	9,1
26	м. Севастополь (тимчасово окупована територія)	151	0,6	110	0,6	31	4,3	407	0,5	110	0,6	83	1,3
27	АР Крим (тимчасово окупована територія)	361	1,3	1317	7,3	5	0,7	4904	6,4	1305	7,3	305	4,9
	Всього	26877	100	18012	100	715	100	76421	100	17970	100	6193	100

Примітка. Наведено за: [49]

Таблиця 2.21
Кількість суб'єктів ЄДРНОУ за організаційно-правовими формами господарювання у 2000-2013 рр.

Види підприємств	Рік												
	2000	2006	2008	2010	2012	2013							
	Вінницька область												
Приватне підприємство	3595	5022	5566	5952	6073	5980							
Державне підприємство	233	181	170	155	141	135							
Комунальне підприємство	471	537	561	556	554	525							
Інше підприємство	18	41	50	56	59	58							
Акціонерне товариство	949	788	681	615	532	509							
у % до загальної кількості п-ств по всій Україні	-	2,7	2,4	2,1	2,4	2,4							
у % до загальної кількості суб'єктів по регіону	-	87,5	90,8	88,9	92,9	86,2							
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	-	433	562	389	260	272							
	Дніпропетровська область												
Приватне підприємство	17879	23238	24856	25632	24920	24438							
Державне підприємство	1048	852	803	759	722	699							
Комунальне підприємство	1033	1223	1215	1209	1183	1160							
Інше підприємство	167	167	188	192	188	183							
Акціонерне товариство	2531	2536	2421	2283	2051	1960							
у % до загальної кількості п-ств по всій Україні	-	7,1	7,3	7,2	7,5	7,2							
у % до загальної кількості суб'єктів по регіону	-	83,7	85,8	81,3	74,7	73,6							
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	-	422	507	356	243	239							

	Донецька область											
	17778	19423	20080	20486	20127	19721	1268	929	827	781	736	549
Приватне підприємство	17778	19423	20080	20486	20127	19721	1268	929	827	781	736	549
Державне підприємство	1100	1447	1423	1331	1277	1162	135	125	135	133	129	129
Комунальне підприємство	2832	2433	2258	2135	1869	1798	-	8,0	7,2	7,2	7,7	7,3
у % до загальної кількості п-мств по всій Україні	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
у % до загальної кількості суб'єктів по регіону	-	82,5	86,5	85,0	79,4	80,3	-	-	-	-	-	-
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	-	325	399	348	245	268	Київська область					
Приватне підприємство	4834	7159	8215	8955	9137	9091	433	284	280	273	255	243
Державне підприємство	482	629	692	715	731	736	30	27	31	32	27	26
Комунальне підприємство	1211	1233	1195	1142	1007	963	-	3,7	3,8	4,0	4,8	4,7
Іноземне підприємство	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Акціонерне товариство	-	84,1	87,0	84,3	75,1	76,0	-	-	-	-	-	-
у % до загальної кількості п-мств по всій Україні	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
у % до загальної кількості суб'єктів по регіону	-	440	572	475	307	343	Львівська область					
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Види підприємств	Рік											
	2000	2006	2008	2010	2012	2013	7312	10183	11097	11584	11528	11310
	Луганська область											
Приватне підприємство	355	271	252	237	207	199	732	812	814	783	759	742
Державне підприємство	6	9	7	7	7	8	6	9	7	7	7	8
Комунальне підприємство	1353	1122	1032	969	860	800	1353	1122	1032	969	860	800
Іноземне підприємство	-	3,5	3,4	2,9	2,9	2,9	-	-	-	-	-	-
у % до загальної кількості п-мств по всій Україні	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
у % до загальної кількості суб'єктів по регіону	-	86,7	89,3	88,6	85,8	84,9	-	-	-	-	-	-
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	-	374	476	368	264	284	Львівська область					
Приватне підприємство	10845	14089	15650	16717	17122	16980	549	428	405	377	358	336
Державне підприємство	1044	1099	1086	1074	1046	1030	293	257	245	240	234	225
Комунальне підприємство	1094	1099	1035	965	776	737	-	5,2	5,5	5,4	4,8	4,8
Іноземне підприємство	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Акціонерне товариство	-	78,9	82,3	80,3	76,7	77,3	-	-	-	-	-	-
у % до загальної кількості п-мств по всій Україні	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
у % до загальної кількості суб'єктів по регіону	-	299	390	327	225	252	-	-	-	-	-	-
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Види підприємств	Рік					
	2000	2006	2008	2010	2012	2013
Івано-Франківська область						
Приватне підприємство	5138	5480	5590	5733	5464	5286
Державне підприємство	162	107	89	80	78	74
Комунальне підприємство	356	394	391	332	332	324
Інше підприємство	25	26	21	19	16	14
Акціонерне товариство	570	541	468	413	327	297
у % до загальної кількості п-ств по всій Україні	-	2,2	2,1	2,0	2,1	2,0
у % до загальної кількості суб'єктів по регіону	-	85,3	88,3	87,6	81,2	80,7
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	-	369	456	393	240	241
Одеська область						
Приватне підприємство	11369	15069	16975	18343	18523	18359
Державне підприємство	521	395	379	357	351	306
Комунальне підприємство	499	727	755	758	767	752
Інше підприємство	75	58	61	61	55	55
Акціонерне товариство	1465	1304	1218	1126	973	932
у % до загальної кількості підприємств по всій Україні	-	6,2	6,6	6,6	6,8	6,6
у % до загальної кількості суб'єктів по регіону	-	83,2	85,2	81,9	75,9	77,1
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	-	501	623	474	325	365

Види підприємств	Рік					
	2000	2006	2008	2010	2012	2013
Харківська область						
Приватне підприємство	12480	15100	17254	17566	17304	17152
Державне підприємство	590	419	475	442	423	413
Комунальне підприємство	639	834	790	687	669	677
Інше підприємство	25	26	41	41	32	37
Акціонерне товариство	3218	2982	2793	2621	2317	2234
у % до загальної кількості п-ств по всій Україні	-	5,9	6,4	6,8	6,8	6,6
у % до загальної кількості суб'єктів по регіону	-	85,8	87,2	82,6	78,0	78,2
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	-	501	612	444	322	342
Чернівецька область						
Приватне підприємство	2069	2642	3091	3329	3504	3477
Державне підприємство	169	122	121	115	105	101
Комунальне підприємство	225	251	284	279	284	278
Інше підприємство	41	34	34	33	32	32
Акціонерне товариство	298	295	276	247	170	159
у % до загальної кількості п-ств по всій Україні	-	1,3	1,2	1,4	1,1	1,1
у % до загальної кількості суб'єктів по регіону	-	87,6	92,5	89,6	87,6	88,2
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	-	413	660	508	312	342

Процеси приватизації в регіональному розрізі характеризуються неоднозначною динамікою. Зокрема, у деяких регіонах упродовж 2000-2010 рр. відбувалося значне нарощення кількості приватних підприємств, проте згодом даний процес набув спадних значень. Наприклад, у Дніпропетровській області станом на 2013 р. нараховувалось 24438 суб'єктів приватної форми власності, коли ще 3 роки тому їх число становило 25632 од. (табл. 2.21). Така ж ситуація спостерігалася у Донецькій, Одеській, Луганській, Івано-Франківській, Вінницькій та Харківській областях, в той час як у Львівській, Чернівецькій і Київських областях кількість приватних підприємств продовжувала зростати.

Характерним явищем для усіх регіонів країни стало зменшення кількості підприємств державної форми власності. Тим не менше, в 2013 р. певна їх кількість була збережена на території усіх областей, хоча найбільшою мірою в: Дніпропетровській (699 од.), Донецькій (549 од.), Харківській (413 од.), Львівській (336) та Київській (243) областях. Що стосується комунальних підприємств, то позитивну тенденцію продемонстрували лише Київська та Харківська області, тоді як інші, починаючи з 2010 р., мають негативний тренд (табл. 2.21). В цілому, присутність певної частки державних та комунальних підприємств в загальній кількості суб'єктів господарювання є виправданою з огляду на їх зацікавленість у максимальному наближенні суспільних благ до населення.

В регіонах також представлені іноземні підприємства, проте їх питома вага в загальній кількості суб'єктів ЄДРПОУ є незначною та постійно зазнає змін в міру впливу ендегенних та екзогенних факторів. Найчисельнішими вони є у Львівській області, де в 2013 р. було зареєстровано 225 од. підприємств даного типу (табл. 2.21).

Розгортання приватизаційних процесів сприяло розширенню корпоративного сектора. Основна маса корпоративних структур утворилася на базі роздержавлених підприємств в період до 2006 р. [189]. У 2005 р. питома вага акціонерних товариств у загальній кількості підприємств становила 3,38%, а вже, починаючи з 2007 р., цей показник зменшувався з кожним роком на рівні 0,13-0,22% [189]. Наглядним прикладом є Донецька область, дані щодо кількості акціонерних товариств в якій наведені у табл. 2, де в 2000 р. їх чисельність становила 2832 од., в 2010 р. – 2135 од., а вже у 2013 р. – всього 1798 од., що на 36,5% менше від максимального значення в 2000 р.

Переважає більшість акціонерних товариств у 2013 р. розташовувалася в регіонах, що належать до сфери регулювання Центрального територіального департаменту НКЦПФР (43,70%, 10721 акціонерне товариство), Дніпровського (11,00%, 2713 акціонерних товариств), Донбаського (10,10%, 2484 акціонерних товариств) та Східного (10,00%, 2447 акціонерних товариств) територіальних управлінь, що свого часу були місцями локації лівової частки державних підприємств, котрі були приватизовані або ж реорганізовані переважно в структури корпоративного типу [189].

Ще однією рисою приватизаційних процесів в регіонах України є наявність у вітчизняних корпорацій пакетів акцій, що належать державі внаслідок тривалого знаходження у її власності майже всього майна виробничої та споживчої сфери. Іншою причиною стало те, що державні корпоративні права дозволяли державі виконувати покладені на неї соціально-економічні функції. В 2013 р. (як і в попередні роки) у регіональному розрізі найбільше підприємств з державною часткою у статутному капіталі зосереджено у м. Київ, Луганській, Київській, Донецькій областях, дещо менше в Львівській та Дніпропетровській областях [50]. Це засвідчує нерівномірність розподілу державних корпоративних прав по регіонах України та по-різному впливає на рівень їх економічного розвитку. Структура корпоративних прав держави в господарських товариствах за галузевою ознакою охоплює промисловість, сільське господарство, транспорт і зв'язок, торгівлю і громадське харчування, будівництво, науку і наукове обслуговування, охорону здоров'я та фізичну культуру, житлово-комунальне господарство, рибне господарство.

Розглянувши структуру власності, що сформувалася в регіонах у процесі приватизації, можна зробити висновок про те, що переважаючою є приватна форма власності, однак державна та комунальна все ж таки присутні. Очевидним є і те, що більшість суб'єктів ЄДРПОУ концентруються у промислово розвинутих регіонах, в тому числі в: Дніпропетровській, Харківській, Донецькій, Львівській, Запорізькій, Київській областях та м. Києві [181, с.17-18]. Здебільшого там функціонують підприємства, що займаються такими видами економічної діяльності, як: добувна та переробна промисловість, будівництво та торгівля, операції з нерухомим майном і фінансова діяльність. Аутсайдерами є Тернопільська, Чернівецька, Чернігівська, Рівненська, Закарпатська і Волинська області, де промисловість є мало представлена, коли сільське господарство

розвинуте в найбільшій мірі [181, с.17-18].

Зміни в структурі власності регіонів за результатами проведення приватизаційних реформ призвели до змін в секторальній структурі виробництва [92, с. 125]. Для ряду регіонів стала притаманною монофункціональна спрямованість, коли основну роль в економіці відігравала лише одна чи кілька галузей. Як результат, зросла кількість регіонів з агропромисловою структурою економіки (Вінницька, Волинська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька, Хмельницька та Кіровоградська області) [97, с.12-15]. Найбільш благополучними вважалися Дніпропетровська, Донецька, Харківська області та м. Київ з огляду на галузевий склад економіки (домінувала економіка індустріального типу та економіка з орієнтацією на сферу послуг) [97, с.12-15].

Зміна структури власності загалом забезпечила сприятливі умови для створення підприємств малого та середнього бізнесу. Їх приріст відбувався в основному до 2009 р., проте в наступні роки спостерігалось різке скорочення як внаслідок світової економічної кризи, так і в результаті недосконалої податкової політики [4, с. 5-6].

За даними Державного комітету статистики України станом на 2013 р. в Україні налічувалося 1 600 127 суб'єктів господарювання, з яких 698 суб'єктів великого підприємництва, 20 550 суб'єктів середнього підприємництва та 1 578 879 суб'єктів малого підприємництва [4, с. 5-6]. Як і в попередні роки, переважна більшість середніх і малих підприємств України акумулювалась в Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Львівській, Одеській, Харківській областях та в місті Києві. Найменші кількісні показники середніх і малих підприємств демонструють Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області та м. Севастополь, що викликане недостатнім рівнем забезпечення об'єктами інфраструктурної підтримки суб'єктів господарювання. Негативні тенденції торкнулися підприємств усіх форм власності. Відповідно до реєстраційних даних ЄДРПОУ, кількість суб'єктів підприємницької діяльності, що припинили свою діяльність у 2013 р. порівняно з 2012 р., у великих розмірах була зафіксована у наступних областях: Вінницька (11,9%), Львівська (11,4%), Сумська (10,5%), Полтавська (10,5%), Хмельницька (10,2%) та м. Київ (11,4%). Темпи приросту зареєстрованих підприємницьких структур були значно меншими, аніж тих, що припинили свою діяльність і не перевищували 4% (Вінницька (3,5%), Волинська (3,5%),

Житомирська (3,2%), Київська (3,7%), Чернівецька (3,8%) та м. Київ (4,1%)). Середнє значення темпів приросту зареєстрованих суб'єктів господарської діяльності в Україні у 2013 р. дорівнювало 3,2%, коли темпів приросту підприємств, що припинили свою діяльність – 8,3% [4, с. 5-6].

Загалом, виходячи з інформації, представленій в Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р., а також з результатів проведеного аналізу, можна стверджувати про те, що і сьогодні залишається актуальним питання формування ефективної структури власності [34].

Форма власності, як уже зазначалося, була і залишається структуроутворюючим фактором, який здійснює беззаперечний вплив на рівень розвитку регіонів та відображає стан використання його економічного потенціалу. Певну кореляцію її перетворень (з економічним зростанням (спадом)) засвідчує зміна показника характеристики рівня розвитку регіональної економіки, яким є валовий регіональний продукт (ВРП) (табл. 2.22).

Числові значення ВРП в 2000-2012 рр. (показник ВРП за 2013 р. не відображений, оскільки Державна служба статистики України наводить лише його попередні розрахунки (у% до попереднього року)) ще раз підтверджують те, що центрами економічного зростання в Україні упродовж тривалого часу залишалися три регіони, а саме: Дніпропетровська, Донецька області, м. Київ. Виходячи з цього, справедливо буде стверджувати, що процес трансформації в економіці більшості регіонів ще не завершився. Так, в Україні існує 48 економічних центрів різного рівня розвитку і тільки у 9-и з них структура економіки набула свого кінцевого, хоча й не досконалого, вигляду (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Полтавська, Сумська і Вінницька області, а також м. Київ та м. Севастополь) [34].

Загалом в табл. 2.22 наведені дані про вклад кожної з областей в загальний ВВП. Понад 50% ВВП формують Дніпропетровська, Донецька, Харківська, Київська, Одеська, Луганська області та м. Київ. Частка решти регіонів у ВВП України вимірюється в межах 0,7%-3,1%.

Найвищого рівня економічного розвитку було досягнуто у м. Києві (це пояснюється тим, що саме там зосереджена значна частина великих компаній, що виробляють товари та послуги в інших регіонах), а найнижчого – в Чернівецькій області [97, с.12-15]. Помітне

Таблиця 2.22

Валовий регіональний продукт у регіональному розрізі упродовж 2000-2012 рр.

№ п/п	Перелік областей	Усього, млн. грн. (фактичний)											Питома вага регіону, %										
		2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012						
1	Вінницька	3802	10207	15381	21094	20104	23389	29099	33024	2,8	2,3	2,1	2,1	2,2	2,2	2,2							
2	Волинська	2195	6553	10972	17784	12225	14429	17657	20005	1,6	1,5	1,4	1,3	1,3	1,4	1,4							
3	Дніпропетровська	13163	41227	71173	104687	93331	116136	140020	147970	9,5	9,3	9,9	11,0	10,2	10,7	10,8							
4	Донецька	17278	58044	92093	117646	103759	128986	161021	170775	12,5	13,1	12,8	12,4	11,4	11,9	12,4							
5	Житомирська	2835	7430	11127	15008	14731	18743	21928	24849	2,1	1,7	1,5	1,6	1,6	1,7	1,7							
6	Закарпатська	2151	6700	10508	13208	12542	15299	18054	21404	1,6	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,5							
7	Запорізька	7568	19968	33158	42445	37446	42736	49525	54828	5,5	4,5	4,6	4,5	4,1	3,9	3,8							
8	Ів.-Франківська	3117	9622	13916	17883	17241	20446	26752	32286	2,3	2,2	1,9	1,9	1,9	1,9	2,1							
9	Київська	5926	15362	26221	35687	37548	44953	59154	69663	4,3	3,5	3,6	3,8	4,1	4,2	4,9							
10	Кіровоградська	2159	6877	9989	13961	13389	15749	20041	22056	1,6	1,6	1,4	1,5	1,5	1,5	1,5							
11	Львівська	6403	19716	32280	45985	38451	45541	57207	58767	4,6	4,5	4,5	4,5	4,2	4,2	4,4							
12	Львівська	5850	17192	27987	35534	35955	41655	52103	61962	4,2	3,9	3,9	3,7	3,9	3,8	4,0							
13	Миколаївська	3314	9553	14767	19410	20336	24055	27633	29205	2,4	2,2	2,0	2,0	2,2	2,2	2,1							
14	Одеська	7072	20762	33116	46994	48647	53878	61499	64748	5,1	4,7	4,6	5,0	5,3	5,0	4,7							
15	Полтавська	5712	18099	26355	34118	33629	44291	52252	56580	4,1	4,1	3,9	3,6	3,7	4,1	4,0							
16	Рівненська	2513	7263	11180	14074	13469	15882	19302	21795	1,8	1,6	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5							
17	Сумська	3495	8025	12341	16210	16060	18333	22907	24933	2,5	1,8	1,7	1,7	1,8	1,7	1,8							
18	Тернопільська	1853	5137	8276	10618	11173	12726	16294	17957	1,3	1,2	1,1	1,1	1,2	1,2	1,2							
19	Харківська	8271	25618	43868	59389	58923	65293	76866	82223	6,0	5,8	6,1	6,3	6,5	6,0	5,9							
20	Херсонська	2348	6469	9034	13174	13436	15649	18448	19357	1,7	1,5	1,3	1,4	1,5	1,4	1,3							
21	Хмельницька	2949	7938	12339	16061	15738	18096	22848	26237	2,1	1,8	1,7	1,7	1,7	1,7	1,8							
22	Черкаська	3179	9014	13656	19101	18707	22354	27012	31265	2,3	2,0	1,9	2,0	2,0	2,1	2,1							
23	Чернівецька	1313	4234	6672	8333	8484	9892	11969	13166	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9							
24	Чернільська	3073	7627	11532	14918	14636	17008	21165	23934	2,2	1,7	1,6	1,9	1,6	1,6	1,6							
25	м. Київ	15715	77124	135900	169564	169537	196639	223774	275685	11,4	17,5	18,9	21,0	18,6	18,2	17,2							
	м. Севастополь (тимчасово окупована територія)	654	2823	4916	6305	6452	7785	9359	9891	0,5	1,0	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7							
26	АР Крим (тимчасово окупована територія)	4085	12848	20874	27365	27396	32426	38220	44536	3,0	2,9	2,9	2,9	3,0	3,0	2,9							
27	АР Крим (тимчасово окупована територія)																						

зростання ВРП в окремих регіонах не забезпечило необхідного темпу економічного зростання, що говорить про недостатню кількість або ж недовість ринкових форм господарювання та свідчить про щорічне поглиблення диспропорцій економічного простору країни.

Іншим важливим показником, який опосередковано ілюструє важливість процесів трансформації власності, є індекс конкурентоспроможності регіонів України, розрахований науковцями Фонду ефективного управління на основі методики Світового Банку. Індекс конкурентоспроможності у 2013 р. визначений на основі статистичних даних та соціологічних опитувань керівників підприємств, зібраних за 2011-2013 рр.

В період 2011-2013 рр. індекс виріс в регіонах в середньому на 0,14 балів (з 3,87 до 4,01). У 2013 р. лідерами з конкурентоспроможності економіки стали: м. Київ, Харківська, Одеська, Донецька та Дніпропетровська області. До регіонів, які займають найгірші позиції в даному рейтингу, слід віднести такі: Чернігівська, Тернопільська, Житомирська, Херсонська і Кіровоградська області. Рівненська (4,06 бала), Закарпатська (4,45 бала) і Харківська (4,38 бала) області стали кращими з огляду на ефективність управління підприємствами, що виражалось в проявленій адаптивності бізнесу до викликів сьогодення. Список регіонів замикають Полтавська (3,75 бала), Донецька (3,70 бала) і Сумська (3,68 бала) області [97, с.12-15].

Це пояснюється тим, що підприємства галузей, які працюють із сировиною, виявилися менш гнучкими до змін та характеризуються низьким рівнем доступності новітніх технологій (добувна промисловість, будівництво, виробництво електроенергії, газу і води, сільське господарство), тоді як галузі, що надають послуги, якнайкраще пристосувалися до нових умов діяльності та виявилися більш технологічно розвинутими (торгівля, готельний і ресторанный бізнес, страховий і банківський сектор).

Підтвердженням цьому є приклади Донецької та Житомирської областей. Індекс конкурентоспроможності Донецької області становив 4,17 при тому, що кількість суб'єктів ЄДРПОУ на 1000 населення становила 21 од., коли у Житомирській області індекс значно нижчий – 3,88, а кількість суб'єктів ЄДРПОУ в розрахунку на 1000 населення практично така ж – 22 од. Найкращий показник індексу конкурентоспроможності належить м. Києву (4,4), де також сконцентрована найбільша кількість суб'єктів ЄДРПОУ на 1000 населення (99 од.) [52].

Графічний аналіз індексу конкурентоспроможності регіонів України у 2013 р. у взаємозв'язку з розподілом суб'єктів ЄДРПОУ за регіонами в розрахунку на 1000 населення наведений на рис. 2.12.

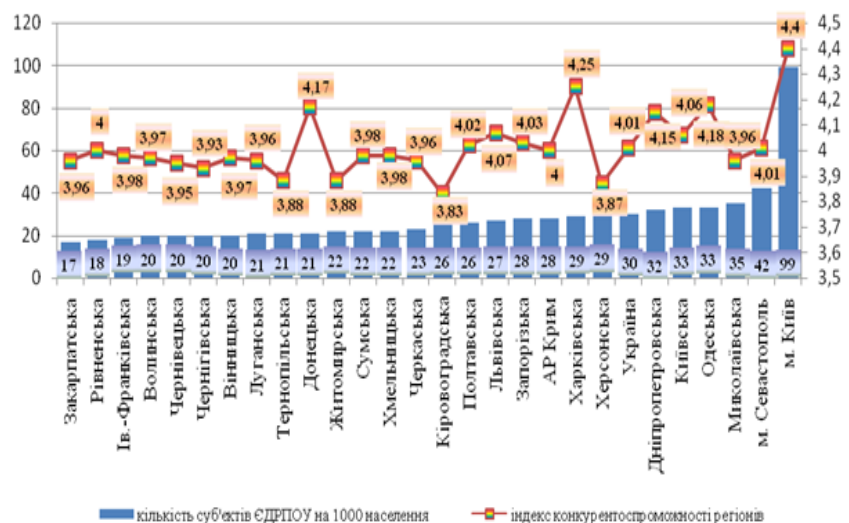

Рис. 2.12. Розподіл кількості суб'єктів ЄДРПОУ за регіонами та індекс конкурентоспроможності регіонів України у 2013 р.

Примітка. Побудовано авторами на основі даних [52; 211]

Експерти, що формували даний рейтинг, визначили 12 його складових, серед яких базовими є: інституції; інфраструктура; макроекономічне середовище; охорона здоров'я та початкова освіта. Решта чинників, включаючи рівень розвитку фінансового ринку, бізнесу, інновації, ефективність ринку товарів і праці є підсилюючими факторами [114, с. 5-7].

Кожна із груп складових індексу вказує на типи економік регіонів, серед яких основними є наступні: факторно-орієнтована; орієнтована на ефективність; інноваційно-орієнтована. Таке ранжування регіонів, що враховує показники економічного розвитку, інноваційної та інвестиційної діяльності, державні фінанси, населення та ринок праці, дозволяє якнайповніше оцінити ситуацію, що склалася сьогодні в регіонах на сучасному етапі проведення структурної трансформації економіки.

У табл. 2.23 показано місце регіонів у інших рейтингах, складених за вимогою Кабінету Міністрів України.

Таблиця 2.23

Місце регіонів за окремими напрямками оцінки в 2013 р.

Назва показника	Загальне місце регіону за усіма напрямками оцінки	Економічний розвиток	Інвестиційна та інноваційна діяльність	Державні фінанси	Споживчий ринок	Населення та ринок праці
1. Вінницька	10	3	7	12	10	17
2. Волинська	19	20	26	22	3	5
3. Дніпропетровська	15	2	5	15	16	15
4. Донецька	22	17	13	2	26	19
5. Житомирська	14	13	12	13	4	9
6. Закарпатська	23	15	19	21	18	8
7. Запорізька	13	7	14	16	9	12
8. Івано-Франківська	12	16	8	25	7	21
9. Київська	4	8	4	5	8	26
10. Кіровоградська	18	1	6	4	23	24
11. Луганська	27	26	2	17	25	18
12. Львівська	24	23	23	14	27	16
13. Миколаївська	17	6	10	27	15	14
14. Одеська	9	14	21	6	19	3
15. Полтавська	25	4	11	20	24	27
16. Рівненська	21	22	20	10	13	13
17. Сумська	26	9	18	26	20	20
18. Тернопільська	8	12	24	19	14	23
19. Харківська	3	19	27	8	6	4
20. Херсонська	6	11	22	7	22	11
21. Хмельницька	7	10	16	3	17	7
22. Черкаська	16	5	25	23	21	25
23. Чернівецька	5	18	17	9	5	10
24. Чернігівська	20	25	9	24	12	22
25. м. Київ	2	27	1	18	11	1
26. м. Севастополь (тимчасово окупована територія)	1	21	3	1	2	2
27. АР Крим (тимчасово окупована територія)	11	24	15	11	1	6

Примітка. Наведено за: [114, с. 5-7]

Зміна форми власності мала безпосередній вплив на показник “економічний розвиток”, який охоплює: виробництво продукції сільського господарства, індекс обсягів виробництва продукції рослинництва і тваринництва, індекс промислової продукції, обсяги реалізованої продукції, а також експорт-імпорт товарів.

Згідно Оцінки результатів діяльності Ради міністрів АРК, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, станом на 2013 р. найвищі позиції за рівнем економічного розвитку посідали Кіровоградська, Дніпропетровська, Вінницька, Полтавська та Черкаська області [114, с. 5-7].

Інноваційна та інвестиційна діяльність (включає капітальні інвестиції, прямі іноземні інвестиції) була широко представлена у м. Києві та м. Севастополі, Луганській, Київській та Дніпропетровській областях [114, с. 5-7].

Лідерами за напрямом “державні фінанси” (враховує рівень виконання доходів загального фонду місцевих бюджетів та обсяги податкових надходжень у розрахунку на одиницю населення) були м. Севастополь, Донецька, Хмельницька, Кіровоградська та Київська області, а за напрямом “споживчий ринок” (складається з темпів зростання (зменшення) обороту роздрібної торгівлі, індексу споживчих цін та абсолютного приросту обсягу обороту роздрібної торгівлі у розрахунку на одиницю населення) – АР Крим, Донецька, Волинська, Житомирська і Чернівецька області [114, с. 5-7].

Приріст (зменшення) чисельності населення, рівень безробіття та зайнятості, індекс реальної заробітної плати характеризують напрям “населення та ринок праці”, найкращі позиції в якому належать таким регіонам, як: м. Київ та м. Севастополь, Одеська, Харківська та Волинська області [114, с. 5-7].

Отже, структура власності зазнала значних змін, починаючи з 90-их рр. ХХ ст., та має значний, хоча і не визначальний, виходячи з результатів аналізу статистичних даних та представлених рейтингів, вплив на трансформацію структури економіки регіонів. Відносини власності в регіонах слід розглядатися не з позицій оптимальної структури власності, а з погляду ефективного її використання за функціональним призначенням, що, безумовно, залежить від рівня розвитку регіональних соціально-економічних систем.

Регіональний розвиток формує умови, що проявляються у структурному коректуванні економіки, яке покликане створювати нові переваги. Через військові дії на території регіонів Східної України

погіршилася економічна динаміка, тому не можна однозначно дати характеристику структури власності, що склалася там сьогодні. Чимало суб’єктів підприємницької діяльності змінили свою юридичну адресу, що, беззаперечно, внесе свої корективи в структурне наповнення економіки інших регіонів та стане поштовхом до переосмислення регіональної політики в період проведення радикальних реформ в сторону збільшення уваги до територій пріоритетного розвитку з перспективою появи нових регіонів-лідерів. Ці структурні зміни можуть реалізовуватися як у вигляді трансформації секторів, так і в зміцненні зв’язків між ними.

Ще одним очевидним фактом є те, що в більшості регіонів державний сектор порівняно менш представлений, аніж приватний або комунальний, що пов’язано з низькою ефективністю господарювання відповідних підприємств. В цілому в розрізі усіх регіонів помітним є зменшення кількості підприємств усіх форм власності, що є тривожним сигналом та пов’язане, насамперед, з нестабільною макроекономічною ситуацією в країні.

Проведене дослідження показало, що існує значна різниця у розвитку інституту власності в окремих регіонах. Подальше посилення диференціації власності й промислового виробництва як результату управління власністю породжує проблему концентрації власності, яка характеризується зіткненням інтересів різних груп власників. Тому, потрібно з обережністю підходити до реформи власності, яка триває сьогодні та має ґрунтовний вплив на формування економічного потенціалу регіонів.

2.5. Неформальна економіка як фактор структурної розбалансованості розвитку регіонів

В умовах сучасної військово-політичної кризи з’явилися беззаперечні докази того, що параметри соціально-економічного розвитку України мають чітко виражений регіональний характер, а отже формування будь-якого аспекту державної політики повинно враховувати регіональну диференціацію, навіть за умови подальшої децентралізації влади, про що заявляє у своїх програмних документах Президент України П.Порошенко.

Цілком логічно припустити, що регіональні особливості функціонування неформального сектору призводять до диференціації його проявів та впливу на функціонування пересічних економічних агентів. Зрозуміло, що структурні та регіональні диспропорції значною мірою

впливають на тіньовий потенціал економіки. Для України ці диспропорції базуються як на спадщині планової економіки, так і на особливостях поточної трансформації економічної системи в умовах загострення сепаратистських настроїв в окремих регіонах. Успадкована ізоляція національної економічної системи призвела в умовах лібералізації зовнішньоекономічних відносин до гіпертрофованого розвитку монополізованого експортоорієнтованого сектору економіки. Значна частка цього сектору функціонує в тіні та спрямована на вивіз капіталу за межі країни. З іншого боку, розвал промислового сектору економіки створив умови для розквіту спекулятивно-посередницької діяльності, яка за своїм змістом більш притаманна тіньовій економіці і значно диференціюється у регіональному розрізі.

Загалом, частка тіньового сектора є навіть певною характеристикою просторово-структурної конкурентоспроможності регіону, але це у випадку якщо спостерігається «природний» рівень цього явища (не більше 10% від офіційного ВРП) [273], яке може відігравати й позитивну роль та сприяти вирішенню окремих важливих соціальних проблем (йдеться, насамперед, про зайнятість та додаткові доходи населення, рентабельніше функціонування суб'єктів господарювання за умови неефективної діяльності інститутів державної влади тощо). Проте, надмірна «тінізація» призводить до «деформації» ринкового середовища, отримання конкурентних переваг суб'єктами тіньового сектора з негативними наслідками для суспільства у формі зменшення надходжень до місцевих бюджетів, банкрутства легальних підприємств та вивільнення їх персоналу, погіршення соціального захисту населення, зниження стандартів якості товарів і послуг і, як наслідок, це призводить до істотного зменшення рівня конкурентоспроможності економіки регіону.

У цьому контексті порівняння і класифікація регіонів за ступенем концентрації тіньових процесів має стати одним з основних напрямків регіонального аналізу і базою для регулювання розвитку регіонів. Для України компаративна типологізація сьогодні є особливо актуальною. Вона дозволяє ідентифікувати ознаки та критерії визначення проблемних регіонів. Однією з перших спроб групування регіонів за ознаками прояву процесів їх тінізації в Україні було дослідження Мушинської Н.Ю., у якому автор запропонувала карту тінізації регіонів нашої країни у 2008 р. (рис. 2.14), що базується на оцінках ймовірного підходу, суть якого викладена нижче.

Рис. 2.14. Територіальна концентрація тіньових процесів за регіонами України у 2008 р.

Примітка. Наведено за [101]

Оскільки рівень тінізації економіки завжди супроводжується невизначеністю оцінок, то автором запропонований ймовірнісний підхід до побудови моделі, за якою видається можливим оцінити потенційний обсяг податкових надходжень від легалізації тіньової економіки в конкретних регіонах, галузях чи за конкретним видом продукції (рівняння 2.1)¹:

$$P\{T \leq \Phi\left(\frac{C}{B} - 1\right)\} = 1 - P\{T \geq \Phi\left(\frac{C}{B} - 1\right)\}, \quad (2.1)$$

де P – імовірність події; T – обсяг податкових надходжень, недоодержаних державою внаслідок існування тіньової економіки в j -му регіоні (j -ї галузі, для j -го виду продукції), грн.; Φ – фактичний обсяг податкових надходжень від j -ї галузі (j -го виду продукції), грн.; C – споживання продукції j -м регіоном (j -ю галуззю, j -го виду продукції) – ця змінна може бути отримана в результаті обстеження домогосподарств або з матеріалів офіційної статистики залежно від регіону, (виду галузі чи продукції), од.; B – обсяги випуску продукції j -ї галузі (j -го виду продукції). Ця змінна отримується з офіційних статистичних даних з урахуванням експортно-імпорتنних операцій, од.

¹ Примітка. Рівняння наведено за [101]

Проблеми, пов'язані з відсутністю загальноновизнаних адекватних методів для вимірювання обсягів та рівня тінізації економіки, ускладнюють аналіз цього явища. Особливо, коли це стосується оцінки тіншового сектора в регіональному розрізі. Попри певний методичний прорив метод, наведений вище, характеризується певною суб'єктивністю та ускладнюється в застосуванні в зв'язку з недосконалістю вітчизняної системи статистики. З огляду на зазначені недоліки більш придатним, на нашу думку, для аналізу на рівні регіону, міг би стати метод сталих взаємозв'язків Н.Муцинської, який доповнює вище викладений методичний підхід і має достатньо високу точність розрахунків та прикладний характер.

В таблиці 2.24 висвітлено розраховані за цим методом коефіцієнти тінізації як для України в цілому, так і для її окремих регіонів (за винятком м. Києва та м. Севастополь, відповідно до специфіки яких доцільно застосовувати інші підходи). Як бачимо з таблиці у 2012 р. спостерігалось різке збільшення рівня тінізації економіки у всіх регіонах України. Причому найбільшим рівнем тінізації характеризувалися такі області, як: Донецька (75,2%, що на 23,6 % більше від середньоукраїнського показника), Луганська (71,8%; 20,2 %), Львівська (70,4%; 18,8 %), Одеська (68,7%; 17,1%), Дніпропетровська (68,3%; 16,7 %), Київська (67,3%; 15,7%). Найнижчі показники тінізації були притаманні таким регіонам, як Вінницька (15,6%; -36,0 % середньоукраїнського показника), Волинська (27,2%; -24,4 %), Тернопільська (29,4%; -22,2 %) та Житомирська (33,7%; -17,9%) області.

Таблиця 2.24

Рівень тінізації економіки України за регіонами за 1997-2012 рр.

Регіони/роки	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2012
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	42,8	42,0	40,9	37,0	32,1	28,9	24,2	51,6
АР Крим	44,7	50,3	51,4	46,9	34,8	26,3	22,3	52,8
Вінницька	41,7	46,3	48,2	39,6	19,3	20,3	10,1	15,6
Волинська	38,4	43,0	40,8	17,7	3,1	5,2	3,6	27,2
Дніпропетровська	50,7	52,6	52,4	49,9	46,6	42,9	38,5	68,3
Донецька	45,9	48,4	47,6	40,6	29,7	25,8	19,5	75,2
Житомирська	44,5	51,0	49,6	44,6	44,3	40,4	40,7	33,7
Закарпатська	48,7	48,8	50,1	40,9	32,6	29,5	21,5	64,2
Запорізька	35,7	36,6	41,1	39,0	41,5	41,0	40,7	51,0

Продовження табл. 2.24

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Івано-Франківська	46,8	47,0	30,6	19,7	23,4	26,1	28,6	34,9
Київська	40,5	46,2	45,0	39,8	24,1	24,7	17,2	67,3
Кіровоградська	48,2	50,3	54,5	50,8	42,0	36,4	29,9	45,2
Луганська	43,6	50,1	51,9	49,6	46,6	41,7	36,5	71,8
Львівська	43,8	48,4	47,5	34,3	27,6	20,4	11,0	70,4
Миколаївська	39,5	66,6	44,7	31,8	16,8	13,2	11,3	65,2
Одеська	42,1	48,3	48,5	39,5	30,7	25,5	25,7	68,7
Полтавська	48,4	50,9	47,0	45,3	42,2	41,9	42,3	49,5
Рівненська	47,4	51,3	50,4	67,8	63,5	63,6	62,5	60,0
Сумська	44,1	45,9	48,1	37,1	32,7	30,6	33,1	48,2
Тернопільська	41,0	43,6	43,1	28,3	17,4	4,1	6,7	29,4
Харківська	42,2	46,8	47,7	44,5	36,9	33,8	25,3	50,6
Херсонська	38,0	41,3	41,6	22,1	23,1	24,8	27,2	40,7
Хмельницька	45,4	53,3	54,6	46,9	41,6	38,5	30,9	42,9
Черкаська	45,6	42,4	52,4	48,4	48,5	49,0	45,0	54,7
Чернівецька	41,1	47,3	50,9	41,7	17,6	8,1	1,2	52,4
Чернігівська	42,8	45,7	44,4	38,4	37,5	35,2	30,0	43,8

Примітка. Згруповано за: [100]

У доповнення запропонованого методу Н.Муцинської економетрична оцінка основних параметрів тіншової економіки України для 2012 р. засобами методу Ф.Шнайдера (з врахуванням показника попиту на гроші) [274], регресійного аналізу та комплексу тестів (Гренджера, Джохансена, ADF, Філіппа-Перона) [263] дозволила нам визначити основні чинники динаміки тіншової господарської діяльності та корупції в регіонах.

Далі методом багатовимірною статистичного аналізу (БСА) нами виокремлено чотири основних групи за рівнем тінізації та поширення корупційних зв'язків в регіонах України (рис. 2.15). Як бачимо, групування децю корелює з розподілом за показником індексу інвестиційної привабливості за жорсткими факторами, тобто підтверджується теза, що тіншова економіка певною мірою дублює легальну, а економічна злочинність, як правило, пов'язана з основними центрами економічної активності.

На основі проведених досліджень у 2013 р. нами встановлено, що у м. Києві (рівень тінізації 68,5% від офіційного ВРП) та близьких до столиці областях істотні темпи поширення тіншових операцій спостерігалися переважно у кредитно-фінансовій сфері, операціях з

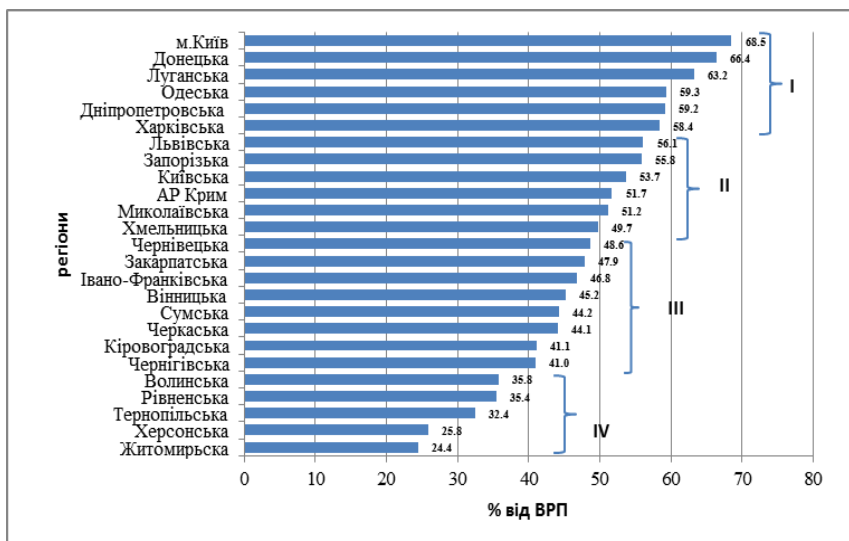

Рис. 2.15. Групування регіонів України за показниками тінізації економіки та корупції у 2013 рр. методом кластерного аналізу

Примітка. Згруповано автором за: [207; 283; 284; 286]

нерухомістю та неформальних операціях за допомогою офшорних зон. У багатьох регіонів, які характеризуються високим рівнем тінізації сконцентроване експортоорієнтоване сировинне виробництво: Донецька (66,4%), Запорізька (55,8%), Дніпропетровська (59,2%), Харківська (58,4%). Це області, які приваблюють тінізаторів, насамперед, сферами діяльності пов'язаними з продуктами металургійної та хімічної промисловості, Луганська область (63,2%) – вугільна промисловість. Саме області з найпотужнішим сировинним потенціалом виявилися найбільш тінізованими (53,7-69,0 %).

Своєю чергою, Закарпатська, Львівська, Волинська, Рівненська області характеризуються прикордонним статусом, що створює поле для контрабандної діяльності. Вагома частка тіньового сектора цих областей також сконцентрована у таких сферах і галузях, як деревообробна промисловість, виробництво лікєро-горілочних виробів та інших підакцизних товарів, роздрібна торгівля. Функціонування потужного тіньового сектора економіки забезпечується у вказаних областях високим рівнем корупції, яка одночасно є передумовою та

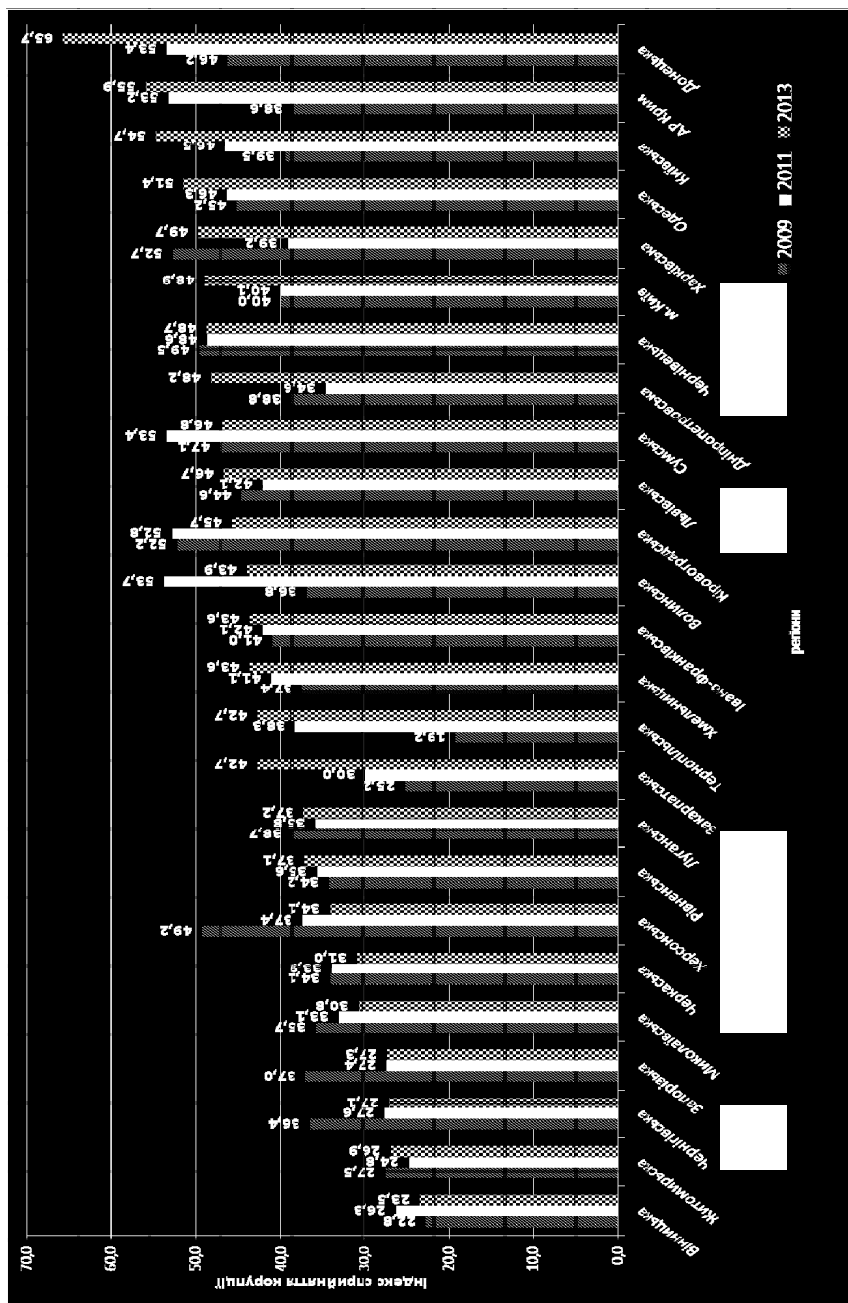
наслідком тіньового сектора.

Оцінку рівня тінізації економіки регіонів можна здійснювати опосередковано, використовуючи методи експертних оцінок або соціологічні методи.

Загальні тенденції сприйняття корупції в регіонах України (індекс сприйняття корупції – ІСК) у 2013 р., як прояву тінізації економічних відносин, було оцінено експертами Європейської дослідницької асоціації за сприяння Агентства США з Міжнародного Розвитку (USAID) на основі відповідей респондентів на запитання про те, наскільки, на їхню думку, корупція є поширеною у владних структурах України та серед державних службовців. Що більше респондентів вважало, що корупція поширена у 20 різних функціях та секторах, то вищим є середнє значення ІСК (від 100 – найбільшого сприйняття до 0 – найменшого сприйняття корупції). Середнє значення індексу сприйняття корупції становило 33,0 у 2007 р., 38,2 у 2009 р., 39,9 у 2011 р. та у 2013 р. збільшилося до 41,8 [207]. Тобто в уявленнях населення за останні роки тенденція із поширеністю корупції в країні тяжіє до зростання. Ситуацію після Революції гідності у 2013-2014 рр. потрібно досліджувати додатково, що й стане предметом наших подальших досліджень поза межами цієї роботи. Повертаючись до згаданого дослідження, і надалі в середньому більше третини всіх основних сфер та інституцій України практично у всіх регіонах України розглядаються населенням як надто корумповані.

У регіональному розрізі найгірша ситуація залишається в Донецькій області (ІСК становив у 2013 р. 65,7), АР Крим (55,9), Київській (54,7), Одеській (51,4) Харківській (49,7) областях та м. Київ (48,9), де більше половини сфер у досліджуваному періоді видавалися жителям цих областей дуже корумпованими, тим більше, що у сприйнятті населення ситуація в цих регіонах навіть погіршилась в 2011-2013 роках (рис. 2.16). Загалом, індекс сприйняття корупції населенням зріс у шістнадцяти регіонах, причому в дев'яти з них він збільшився на п'ять або більше пунктів. Навпаки, скорочення індексу спостерігалось лише в дев'яти областях: Вінницькій (-2,8), Чернігівській (-0,5), Запорізькій (-0,1), Миколаївській (-2,3), Черкаській (-2,9), Херсонській (-3,3), Волинській (-9,8), Кіровоградській (-7,1) та Сумській (-6,6) областях.

Напротивагу попередньо наведеним дослідженням Генеральна прокуратура України представила оцінки регіонального зрізу корупції станом на кінець 2012 р., де спостерігаються дещо інші тенденції

Примітка. Згруповано за: [207]

(рис. 2.17). Як бачимо, у цих оцінках різко превалюють корупційні прояви у областях, менш лояльних до тодішньої влади, а саме Львівська, Волинська, Дніпропетровська області. Таким чином, можна припустити певну суб'єктивність наведених оцінок.

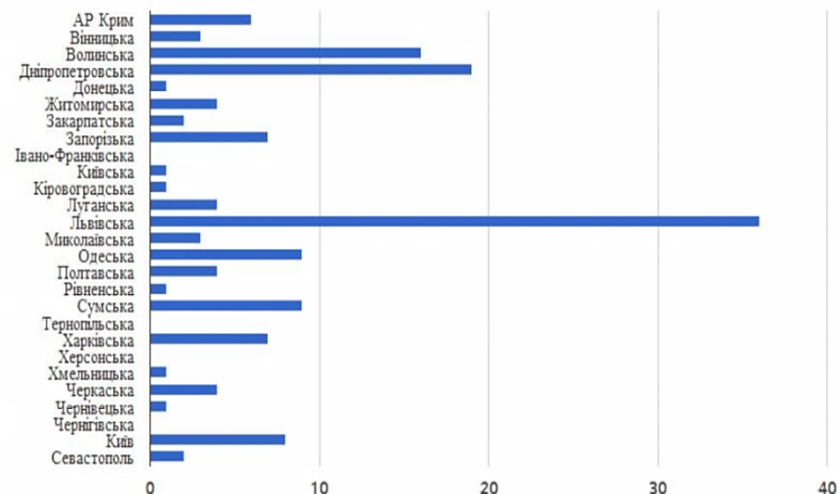

Рис. 2.17. Індекс сприйняття корупції у регіонах України у 2012 р.

Примітка. Згруповано за [251]

Узагальнено, проаналізувавши різні результати досліджень тінізації економіки та проявів корупції можемо стверджувати, що у переважній більшості на перші позиції у цьому негативному рейтингу виходять уже згадані, прикордонні регіони, що й не дивно, зважаючи на більші потенційні можливості одержання надприбутків з врахуванням транснаціональної злочинності (у тому числі контрабандні потоки) та можливість швидкої втечі правопорушників з країни у випадку розкриття злочинів.

Щодо регіональних тенденцій, то певною мірою про рівень тінізації економіки регіонів свідчить динаміка економічної злочинності. Загалом, у 2013 р. в багатьох регіонах спостерігалось певне збільшення показників розкриття справ, пов'язаних з економічною злочинністю, хоча кількість розкритих економічних злочинів в абсолютному вимірі, порівняно з відповідним значенням минулого періоду може свідчити не стільки про

активізацію боротьби із порушниками закону, скільки про перерозподіл сфер впливу організованих злочинних угруповань, які тісно співпрацюють з окремими посадовими особами органів влади та представниками правоохоронної системи. Така співпраця має свою специфіку у портових і прикордонних містах: Одеса, Миколаїв, Харків, Львів, Ужгород, Луганськ (які входять до перших двох груп областей, що характеризувалися високим рівнем тінізації економіки станом на 2013 р.). Тут тіньова діяльність в основному пов'язана із контрабандою, махінаціями із майном судноплавних компаній, «човниковим бізнесом», незаконною приватизацією та прямим іноземним інвестуванням.

Регіони з високим рівнем офіційного безробіття (Волинська, Львівська, Закарпатська області) стали також джерелом дешевих трудових ресурсів для тіньової економіки, забезпечуючи відповідні ринки Російської Федерації, Чехії, Польщі, країн Західної Європи. За інформацією дипломатичних представництв України, у Польщі з метою отримання роботи станом на 2012 р. перебували близько 300 тис. громадян нашої країни, в Італії та Чехії – біля 200 тис. у кожній країні, у Португалії – 150 тис., у Іспанії – 100 тис., у Туреччині – 35 тис., у США – 20 тис. Чисельність українців, які працюють у Росії, перевищує 1 млн. осіб [283]. Існують й інші, значно вищі оцінки, зокрема Уповноважений Верховної Ради України з прав людини вважає, що на заробітки за кордон виїхали до 7 млн. громадян, причому більшість з них працюють нелегально [280].

У великих промислових містах України організовані злочинні угруповання розгорнули активну діяльність навколо потужних промислових підприємств («Криворіжсталь», «Іллічівський рудно-ремонтний завод», «Миколаївський глиноземний завод», «Автобаз», «Укррудпром», «Ленінська кузня», «Краматорський коксохімічний завод» та ін.) [18]. Навколо підприємств сформувалася розгалужена мережа посередницьких організацій, тіньову діяльність яких складно контролювати. Російські дослідники тіньової економіки в регіонах, на протиположності українським реаліям, стверджують, що основна частка тіньового сектору в РФ концентрується навколо малого та середнього бізнесу [212], що вимагає додаткових досліджень як в умовах української, так й інших пострадянських країн.

В умовах же нашої країни неформальні домовленості особливо помітні у приватизаційних процесах. Так, для прикладу, одна з дніпропетровських фінансово-промислових груп впливу (центр НВІГ «Інтерпайп») фактично відіграла технічну роль під час тендера з продажу контрольного пакета акцій ОАО «Харцизький трубний завод»,

«перемогу» в якому одержала корпорація «Індустріальний союз Донбасу» (донецький фінансово-економічний центр) [287].

Зрозуміло, що залежно від виду економічної діяльності окреслюється і структура тіньової економіки регіонів. Такі її типи, як кримінальна діяльність, економічна злочинність, корупція, властиві для «анклавів» української економіки, де спостерігається відносно активна економічна діяльність навіть у період економічної кризи. У регіонах-аутсайдерах (Тернопільська, Хмельницька, Херсонська області) показники тіньової активності порівняно нижчі та знаходяться в межах «природного рівня» тіньового сектору (13-15 %), що знову ж пояснюється тотожністю темпів поширення тіньової діяльності. При цьому наголосимо, що наші дослідження показують відсутність зв'язку між тінізацією економіки регіону та рівнем ВРП на одну особу. Як підтвердження, наведемо дослідження інструментарієм Scatterplot (програмний пакет Statistica 7.0) для дослідження взаємозв'язку між вказаними показниками в Україні на початок 2013 р. (рис. 2.18). Аналогічне підтверджується й результатами нелінійного моделювання за допомогою програмного забезпечення CurveExpert 7.0, на основі якого можемо підтвердити висновок про відсутність такого зв'язку. На це, насамперед, вказує коефіцієнт кореляції, який становить всього 0,48 та інші показники статистичної значущості (рис. 2.19). Тобто, на основі отриманих даних є підстава заперечити думку окремих фахівців, які стверджують, що в умовах України тіньова економіка є потужним і майже що не єдиноможливим двигуном розвитку регіонів України.

На основі оцінки рівня економічної злочинності виявимо чинники тінізації економіки регіону за ситуаційним підходом. Це дозволить визначити характеристики неправомірного розвитку економіки на стадії виробництва, розподілу, обміну й споживання нелегального ВРП.

Так як показали наші розрахунки, у 2011 р. за рівнем економічної злочинності рівень тінізації економіки характеризувався помітною асиметрією в розрізі різних регіонів та формуванням блукаючого атратора II типу: найвищий рівень, на відміну від ситуації 2012-2013 рр. був характерний для Тернопільської (87,9%), Чернівецької (86,7%) областей, що було вищим мінімального значення у 2 рази.

Внаслідок зростання кількості випадків корупції, ухилення від сплати податків, хабарництва, зловживання службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень ускладнюються процеси відтворення легального ВРП, знижується ефективність виробничого, фінансово-кредитного та соціального забезпечення розвитку

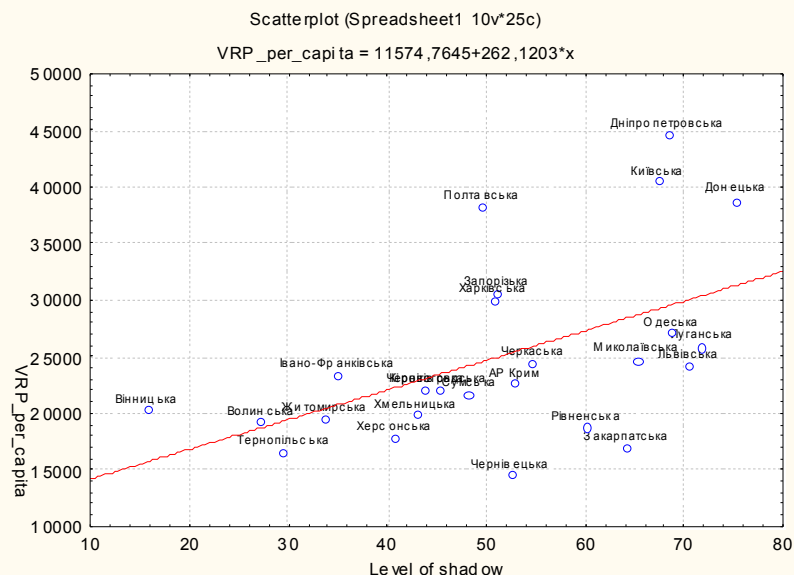

Рис. 2.18. Взаємозв'язок між показником рівня тінізації та ВРП на одну особу в регіонах України на поч. 2013 р. (інструментарій Scatterplot)

Примітка. Розраховано за даними: [283]

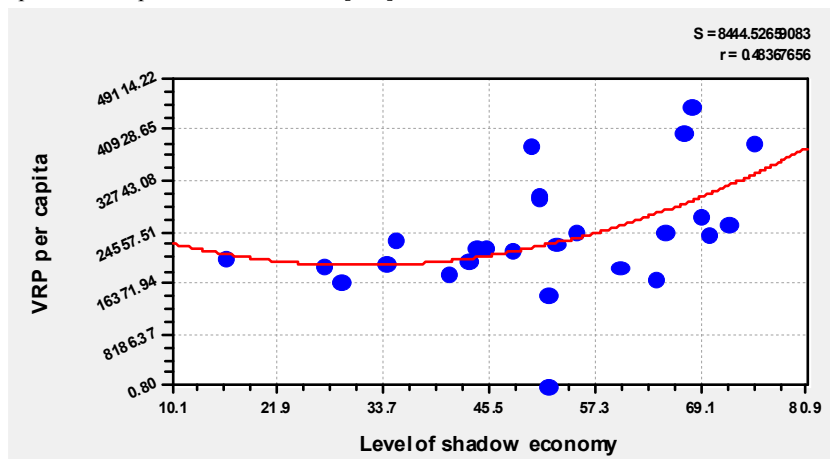

Рис. 2.19. Взаємозв'язок між показником рівня тінізації та ВРП на одну особу в регіонах України на поч. 2013 р. (інструментарій Curve expert)

Примітка. Розраховано за: [283]

продуктивних сил. Розрахунок індексу тінізації економіки на основі індикатора «економічна злочинність» дозволяє отримати регіональний зріз процесів тінізації економіки за регіонами в динаміці (табл. 2.25).

Загалом, якщо повернутися до показників економічної злочинності в регіонах України, то зазначимо, що, починаючи з 2007 р. по теперішній час простежується тенденція до зниження виявлених фактів злочинів економічного спрямування: у 2007 р. виявлені злочини цього типу склали 42,8 тис. од., у 2008 от р. – 38,6 тис., 2009 р. – 36,6 тис., у 2010 р. – 34,6 тис., у 2011 р. – 34,0 тис., що на 1,3% менше порівняно з показником 2010 р. і на 20,43% менше, ніж у 2007 р. Проте, причини такої, на перший погляд позитивної тенденції, криються в неадекватності поданої інформації і висловлені нами вище.

Розрахунок питомої ваги економічних злочинів у структурі загальної кількості всіх зареєстрованих злочинів по регіонах України засвідчує значну міжрегіональну диференціацію протягом 2007–2011 рр.: різниця у 5,0 разів в 2007 р. – від 6,7% у Донецькій області до 35,2% у Львівській області та 4,9 рази у 2011 р.: від 3,8% у Кіровоградській області до 16,6% у Тернопільській області.

Аналізуючи рівень тінізації економіки регіонів України за рівнем економічної злочинності, відзначимо, що у 2011 р. найвищий рівень тінізації економіки спостерігався у Львівській області – 81,5%, Чернівецькій – 74,86% та Тернопільській – 77,1%, а найменший рівень – у Кіровоградській області, яка має, відповідно, найменше значення питомої ваги економічних злочинів в структурі загальної кількості зареєстрованих злочинів регіону, що нижче максимального значення у 81,5 рази. В цілому, індекс тінізації економіки регіонів за рівнем економічної злочинності був найвищим у 2008 р. – 49,6%, у 2011 р. становив 42,69%, що на 4,48% більше у порівнянні з попереднім 2010 р. [284].

Для дослідження причин тінізації економіки регіонів за рівнем економічної злочинності слід використати інструментарій економічного аналізу – деталізацію, який широко використовують при визначенні чинників і факторів та результатів злочинної діяльності в часовому та просторовому вимірі. Аналізуючи офіційні статистичні джерела для оцінки чинників розвитку тінізації економіки регіонів України, спостерігаємо зростання окремих видів економічної злочинності, які все виразніше набувають міжрегіональної диференціації, так званого галузевого та територіального спрямування.

Таблиця 2.25
 Розрахунок індексу тінзації економіки регіонів України за рівнем економічної злочинності
 індикативним методом за 2007–2011 рр.

Регіони/роки	Питома вага економічних злочинів в структурі загальної кількості зареєстрованих злочинів, %					Індекс тінзації економіки за рівнем економічної злочинності в регімі					Відхилення, «+», «-»				
	2007	2008	2009	2010	2011	2007	2008	2009	2010	2011	2007	2008	2009	2010	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
АР Крим	751	729	63	428	44	3339	3145	2036	119	1408	-194	-1078	-1947	1289	
Вінницька	12	1455	13,6	993	7,2	5833	6563	6309	5741	4738	73	-254	-568	-1003	
Волинська	1134	864	7,18	788	8,32	559	4216	3034	4632	5444	-13,74	-1182	1597	812	
Дніпропетровськ	1428	1132	9,24	689	9,06	6499	5581	45,9	3856	3732	9,18	-991	-734	-124	
Донецька	688	535	5,38	423	4,5	252	9,86	10,4	0,11	1677	-15,34	0,54	-1029	1666	
Житомирська	118	1323	10,4	1015	9,29	5791	6221	51,98	5835	5919	4,6	-1023	636	084	
Закарпатська	1622	1533	11,6	1175	10,36	6918	6779	56,85	64	634	-1,8	-1094	715	-059	
Запорізька	737	748	6,71	568	5,21	3218	3311	25,43	2552	2731	0,98	-768	009	178	
Івано-Франківська	141	1243	13	1323	12,76	6454	5976	61,65	6802	7029	4,78	189	637	227	
Київська	751	826	6,79	487	5,3	3342	3944	26,36	1322	3467	6,02	-1309	-1313	2144	
Кіровоградська	1161	709	4,88	433	3,9	5692	2946	5,21	672	631	-27,46	-2946	672	-672	
Луганська	1209	1281	11,8	1015	9,4	5816	6096	57,7	5834	6055	2,3	-326	064	222	
Львівська	1543	1576	14,2	956	10,42	6716	6828	64,79	5577	6362	0,68	-349	-902	786	
Миколаївська	1315	1536	8,71	893	7,86	6198	6745	42,59	5263	5179	5,48	-2486	1004	-084	

Продовження табл. 2.25

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Одеська	155	1465	14,2	965	8,76	6775	6588	6482	5618	5671	-1,87	-106	-864	054
Полтавська	105	8	5,27	485	5,77	5237	3748	5,15	1283	3437	-149	-3252	768	2154
Рівненська	959	988	8,42	887	9,32	4786	494	40,59	52,3	5936	1,54	-881	1171	705
Сумська	989	992	6,8	631	5,14	4945	4961	26,49	3298	263	0,16	-2312	649	-669
Тернопільська	1601	16,1	14,4	1437	16,55	6877	6895	65,3	7056	771	0,8	-365	525	654
Харківська	944	8,5	7,34	562	3,96	4703	4116	31,89	2477	419	5,86	928	-711	-2059
Херсонська	1023	10,29	8,4	706	6,98	5113	5139	40,47	4008	4572	0,27	-1092	-039	564
Хмельницька	914	9,88	7,06	737	6,2	4528	4941	29,14	4259	4186	4,3	-2027	1345	-073
Черкаська	1059	10,04	8,1	822	6,5	5279	5019	38,3	4857	4195	-2,6	-1189	1026	-662
Чернігівська	1351	10,19	6,98	817	10,17	6306	5094	28,38	482	6274	-12,13	-2255	1981	1451
Чернівецька	1397	13,76	10,3	1115	15,07	6421	6365	51,52	6207	7486	-0,55	-1214	1056	1279
м. Київ	832	8,29	6,47	512	5,28	3993	3971	22,67	1743	2822	-0,22	-1704	-524	1079
м. Севастополь	813	6,9	6,98	587	5,2	385	2752	28,38	2788	2714	-10,98	085	-05	-074
Всього	1101	10,4	8,67	71	6,6	5458	5191	42,3	404	4936	-2,67	96	-191	356

Загалом, однією з основних причин всебічного поширення тіньового сектора економіки в Україні є втрата керованості суспільством та економікою з боку держави. На регіональному рівні ця проблема набуває своєї специфіки, насамперед, фінансово-економічної. Відомо, що економіка багатьох українських регіонів є дотаційною, тобто існує за рахунок трансфертів із держбюджетних і позабюджетних фондів. Дотаційними станом на поч. 2014 р. є її 98,4 % районних бюджетів, 53,8 % загальної кількості міст республіканського й обласного значення та 88 % – обласних бюджетів. Серед них райони та міста Донецької, Луганської областей, окремих центральних областей (Київської, Черкаської). При цьому з-поміж найбільших боржників між підприємствами та установами України варто виокремити саме лідерів дотаційних областей – Київська (81,5 млрд грн. або 36,6 % загального обсягу кредиторської заборгованості вітчизняних підприємств та установ), Донецька (31,8 млрд грн. або 14,3 %), Дніпропетровська (23,3 млрд грн. або 10,4 %), тобто 61,3 % від загальної заборгованості [283]. Безумовно, що дотаційність та будь які інші види пільг створюють поле для зловживань, поширення корупції та подальшої тінізації економіки регіонів.

Традиційно до основних чинників розвитку тіньової економіки і кримінальної економічної діяльності в економіці країни у трансформаційний період зараховують такі: надмірна важкість та комплікативність податкового навантаження; не виправдано жорстка регламентація і контроль економічної діяльності, значні масштаби монополізації економіки.

Зазначимо, що природа тінізації навіть у різних регіонах України різниться між собою. Наприклад, з-поміж факторів, що сприяли зародженню та зміцненню тіньової економіки в західних прикордонних регіонах України (як межа між різними типами систем господарювання), Р. Чайковський виділяє такі:

- відсутність повноцінного ринкового середовища;
- важкість податкового навантаження;
- наявність недостатньо контрольованого кордону, що довгий час розділяв різні господарські системи;
- поширення прихованої зайнятості;
- структурні диспропорції в економіці [234].

Загалом, у перехідній економіці прикордонних регіонів регулювання економічної діяльності, як чинник зростання тіньової і

кримінальної економіки, має особливе значення. Найважливішим напрямом інституційних перетворень при переході до ринку (оскільки на разі Україну можна вважати країною з ринковою економікою лише де-юре) є лібералізація економічної діяльності. Її зміст, як відомо, полягає у запровадженні ринкових «свобод» – конкуренції, підприємницької діяльності, ціноутворення тощо (зокрема, це передбачено й підписаною у червні 2014 р. Угодою про Асоціацію з ЄС) [226]. Проте через різні причини цей процес відбувається нерівномірно, непослідовно і неповно. У багатьох сферах економіки прикордонних регіонів все ще зберігаються обмеження для дії ринкових сил, як і раніше, істотна державна регламентація. Такий стан незавершеності лібералізації економічної діяльності багатьма фахівцями визнається основною причиною формування тіньової економіки і криміналізації економічної сфери у перехідних господарських системах [234].

Важливим чинником поширення «тіньової» економічної діяльності в прикордонному регіоні є також законодавча неврегульованість механізму відшкодування ПДВ суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності. Крім вибіркового характеру, розроблені й застосовуються кримінальні схеми здійснення зовнішньоекономічної діяльності, за якими ПДВ відшкодовується без здійснення експорту взагалі. Зрештою, саме через «тінізацію» ПДВ фактично перетворився з джерела бюджетних надходжень на чинник формування державного боргу.

Так, наприклад, за даними Міндоходів і зборів у Волинській області, у 2014 р. зафіксовано факт подання суб'єктом господарювання незаконної заявки на відшкодування ПДВ обсягом 640 тис. грн. За матеріалами, що зібрали співробітники оперативного управління ГУ Міндоходів і зборів у Волинській області та фактами ухилення від сплати ПДВ у 2014 р. розпочато 10 кримінальних проваджень. Йдеться про незаконні оборудки на суму 6,9 млн. грн. Щодо експортних операцій, то співробітники згаданої контролюючої інституції зібрали матеріали щодо ухилення від сплати податків під час незаконного експорту на суму 4,3 млн. грн. [295].

Надзвичайного поширення у регіонах набули й тіньові схеми «продажу» податкового кредиту, нарахованого від сплати ПДВ при імпорті товарів так званим «вигодоформуєчим» суб'єктам господарської діяльності («фіктивних» та «транзитних» підприємств). Тільки у 2011 р. на внутрішньому ринку встановлено 150 підприємств-

імпортерів, обсяги імпорту яких становили 8,8 млрд. грн, а сума розбіжності з контрагентами – 1,4 млрд. грн. [285].

В умовах глобалізації наявність міждержавного розриву – вартісного порогу у вигляді істотних відмінностей в умовах утворення вартості та розподілу доходів, інструментів державного регулювання регіонального, прикордонного та зовнішньоекономічного обміну (цін, податків, митних платежів, бюджетних преференцій, квот тощо) та їхня експлуатація тіньовими механізмами для вилучення тіньового доходу утворюють механізм тіньової економіки.

У зовнішньоекономічній сфері прослідковується експансія глобальної тіньової економіки в українську як недостатньо розвинуту периферійну капіталістичну модель економіки. Невипадково, як наслідок цієї тенденції, у вітчизняній зовнішньоекономічній сфері масово з'явилися не лише тіньові, а й відверто кримінальні схеми, зокрема так, як «човникова» діяльність, работоргівля, тіньовий ринок трансплантатів, наркотиків, зброї, широке використання бартерних, давальницьких, толінгових схем тощо.

Суб'єкти тіньової економіки широко користуються відсутністю контролю за якістю експортованої продукції, експортуючи високоякісну вітчизняну продукцію під виглядом низькосортних товарів. Отже, нагальною є необхідність створення єдиної системи оцінки кількості та якості товарів, що експортуються, або покласти цей обов'язок на контролерів вже існуючих структур.

Недоліки державної політики в сфері зовнішньоекономічної діяльності, низька ефективність діяльності органів виконавчої влади у цій галузі позначилися на загостренні такої проблеми, як контрабанда. Поки існуватиме різниця у цінах на товари у двох державах, існуватиме й контрабанда, із залученням, переважно представників регіонів, що стала загальнонаціональною проблемою і сьогодні безпосередньо загрожує національній безпеці України. Недоотримання державним бюджетом митних платежів становить десятки мільярдів доларів США, які автоматично відходять у тіньовий сектор. Наприклад, лише у I квартал 2014 р. відділом правозахисної діяльності, протидії корупції та злочинності у сфері транспорту прокуратурою Закарпатської області розпочато кримінальне провадження за фактом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 364 КК України) та службової підробки (ч. 2 ст. 366 КК України) посадовцями митного поста «Мукачєво» Чопської митниці ДМСУ (на даний час Чопської митниці Міндоходів).

Відповідно до проведеної перевірки прокуратори встановлено, що здійснивши митний контроль та митне оформлення транспортного засобу, який перетинав державний кордон України у напрямку «в'їзд», митники, під виглядом фотопаперу в рулонах, оформили дорогі мобільні телефони, які не були задекларовані та перетнули кордон з порушенням митних правил. А відтак, згідно розрахунку, державний бюджет України недоотримав майже 95 тис. грн, які підлягали сплаті при ввезенні незаявленого у деклараціях товару. При цьому майже 250 тис. грн. митних платежів, через зловживання посадовців митниці, не надійшли в держбюджет [293]. Інші правопорушники «приховувалися» за вексельними платежами, сумнівними судовими рішеннями тощо. Крім того, на митницях процвітає хабарництво та приховування реальної вартості ввезеної продукції [291].

Аналіз стану боротьби з контрабандою свідчить про те, що, незважаючи на комплекс вжитих органами виконавчої влади заходів, вона дедалі поширюється, а пов'язані з нею негативні процеси набувають витонченіших форм, що завдає значної шкоди економіці України.

Найбільшою на кордонах України є питома вага контрабандної продукції на ринку автомобілів, тютюну, алкогольних напоїв, аудіо-, відео-, комп'ютерної та побутової техніки, виробів легкої промисловості, продуктів харчування (насамперед, цукру та м'ясної продукції), нафтопродуктів, ювелірних виробів.

Визначальними чинниками поширення контрабанди в Україні є: наявність економічних передумов; недостатня ефективність митного і прикордонного контролю; недосконалість нормативно-правової бази у сфері регулювання імпорту та боротьби з контрабандою; неефективність обміну інформацією між державними органами, що здійснюють контроль за зовнішньоекономічною діяльністю.

Особливу роль у поширенні контрабанди відіграє людський фактор. За інформацією правоохоронних органів, переважну більшість злочинів, пов'язаних з незаконним переміщенням вантажів через державний кордон, скоєно з використанням корумпованих зв'язків з посадовими особами митних органів, органів охорони державного кордону та інших контролюючих органів. Найпоширенішими протиправними діями є: незаконне звільнення вантажів від митного огляду; оформлення документів про вивезення за межі території держави товарів, що мали переміщуватися територією України

транзитом, але були реалізовані в Україні; опломбування транспортних засобів без огляду вантажу; оформлення подвійних митних документів; заниження митної вартості товару; здійснення митного оформлення неіснуючих або з навмисно завищеною вартістю вантажів на експорт, що дає змогу незаконно відшкодувати з державного бюджету податок на додану вартість [13].

Зауважимо, що, зважаючи на істотні показники неформальної зайнятості не лише у прикордонних, але й інших регіонах України, доцільним є аналіз тіньового товарообороту та витрат домогосподарств, які безпосередньо пов'язані між собою. Стратегічні пріоритети і напрями розвитку внутрішньої торгівлі відобразилися у наукових розробках і працях, але проблема детінізації обороту торговельних підприємств регіонів вивчена недостатньо. В окремих публікаціях лише відзначається масштабність сектору тіньової торгівлі, величину якого оцінюють від однієї до двох третин обороту офіційно зареєстрованих суб'єктів роздрібною торгівлі. З позицій системного підходу структурно система торгівлі складається з багатьох підсистем, кожна з яких включає різновиди її елементів. Окремі дослідники сфери торгівлі у структурному відношенні виділяють такі сектори і сегменти: організована, неорганізована та нелегалізована роздрібна торгівля [212, с. 186].

Організований сектор охоплює мережу юридичних осіб, які здійснюють роздрібну торгівлю (тобто, офіційний сегмент), і формальний сегмент, який охоплює обсяги продажу товарів на ринках та фізичними особами-підприємцями. Неорганізований сектор охоплює мережу торговельних об'єктів підприємств різних видів економічної діяльності регіону, зокрема будівництво, транспорт, сфера послуг, де торгівля розвивається як суміжна галузь діяльності. Цей сектор містить не менше 30 % загальної кількості об'єктів торгівлі і орієнтовно стільки ж загального обсягу товарообороту [212, с. 209-211]. Найменше дослідженим і найбільше прихованим є нелегалізований сектор торгівлі, до якого відносяться неорганізовані і стихійні ринки, незареєстровані суб'єкти і напівлегальні об'єкти торгівлі.

Уточнимо, що тут і далі під тіньовим сектором роздрібною торгівлі розуміємо саме реалізацію товарів і послуг на неформальних ринках незареєстрованими суб'єктами і через напівлегальні об'єкти торгівлі (тобто тіньовий сектор торгівлі), а також приховані обсяги обороту товарів і послуг в організованому і неорганізованому секторах

торгівлі. Для дослідження обсягів тіньового товарообороту використаємо метод зіставлення «витрат населення з обсягом роздрібною торгівлі».

Зазначимо, що при цьому доцільно врахувати обсяги витрат населення на послуги і відповідне коригування обсягів товарообороту (табл. 2.26).

За результатами оцінки обсягів і рівня тінізації (з використанням методики, що включає аналіз товарообороту підприємств, обсяги продажу на ринках, оборот роздрібною торгівлі, у тому числі послуг, та зіставлення значень цих показників з витратами населення на придбання товарів та послуг), а також розрахунку обсягів тінізації у розрахунку на одну особу у регіональному розрізі визначено основні групи регіонів України за рівнем тінізації внутрішньої торгівлі у 2012 р. Як бачимо з табл. 2.26, до областей з найвищим рівнем тінізації роздрібною торгівлі, увійшли майже всі прикордонні області, у тому числі припортові, а також Черкаська та Хмельницька області (в останній, як відомо, розташований один із найбільших оптово-роздрібних промислових ринків України (щорічно оборот цього суб'єкта господарювання становить близько 7,5 млрд грн)) [282]. До регіонів з найнижчим рівнем тінізації сфери роздрібною торгівлі відносяться області, у яких сконцентровано промисловий потенціал нашої держави (Донецька та Дніпропетровська), або фінансові ресурси (Київська – 60,5 %), у тому числі хімічна та нафтохімічна промисловість – близько 51,85 %.

Таблиця 2.26

Групування регіонів України за показниками тінізації внутрішньої торгівлі у 2012 р.

№ кластера	Регіон	Характеристика групи	Окремі показники тінізації сфери внутрішньої торгівлі		
			обсяг тінізації, млрд грн.	обсяг тінізації на одну особу, тис. грн	рівень тінізації, %
1	2	3	4	5	6
1	Вінницька обл.	Найвищий рівень тінізації сфери внутрішньої торгівлі (63,1-78,5 %)	4,66	2,84	61,99
	Івано-Франківська обл.		3,12	2,29	51,74
	Луганська обл.		5,69	2,45	58,88
	Миколаївська обл.		3,69	3,11	61,25
	Хмельницька обл.		3,54	2,66	55,19
	Черкаська обл.		4,00	3,09	64,37
	м. Севастополь		1,62	4,11	56,58

Продовження табл. 2.26

1	2	3	4	5	6
2	Житомирська обл.	Вищий від середнього рівень тінзації внутрішньої торгівлі (44,8-58,2 %)	3,66	2,80	56,6
	Запорізька обл.		5,93	3,27	44,94
	Кіровоградська обл.		2,16	2,11	40,02
	Львівська обл.		5,55	2,21	36,74
	Полтавська обл.		3,54	2,36	39,43
	Рівненська обл.		2,53	2,23	47,72
	Чернігівська обл.		2,46	2,21	44,77
АР Крим			4,02	2,07	28,78
3	Волинська обл.	Нижчий від середнього рівень тінзації внутрішньої торгівлі (24,8-37,7 %)	1,86	1,82	30,75
	Закарпатська обл.		1,70	1,39	24,35
	Київська обл.		2,87	1,70	22,63
	Одеська обл.		5,09	2,16	26,32
	Сумська обл.		1,48	1,26	27,80
	Харківська обл.		4,94	1,80	20,34
Херсонська обл.			2,00	1,83	30,91
4	Чернівецька обл.	Низький рівень тінзації внутрішньої торгівлі (5,3-12,0 %)	1,37	1,54	26,57
	Дніпропетровська обл.		3,02	0,90	9,86
	Донецька обл.		3,36	0,75	9,32
	Тернопільська обл.		3,45	3,19	7,95
м. Київ			3,26	1,22	4,12
Загалом по Україні			90,57	59,37	36,66

Примітка. Згруповано за: [212, с.186-207]

Таким чином, можливості тінзації у сфері саме роздрібно торгівлі тут мінімальні, натомість можна припустити найістотнішу частку тінзації у цих областях, зокрема у оптовій торгівлі та фінансово-банківському секторі. Проте аналіз цих секторів за регіонами видається ускладненим, зважаючи на недостатню достовірність статистичних даних.

Віднесення Тернопільської області до цієї ж групи пояснимо відносним відставанням практично за всіма мезо- та макроекономічними показниками (для прикладу, за обсягом ВРП у розрахунку на одну особу (що становив 7,5 тис. грн.), область у 2008 р. перебувала на передостанньому місці рейтингу перед Чернівецькою

областю; за показником частки експорту до загальноукраїнського обсягу – на останній позиції (0,2 %); за показником частки імпорту до загальноукраїнського – на 25 позиції (з показником 0,2 %) перед м. Севастополь (0,1%) та Чернівецькою областю (0,2%); за показником середньомісячної заробітної плати – у 2009 р. – на останній позиції [283].

Для порівняння наведемо підхід, удосконалений Бурлуцьким С. В. і використаний щодо оцінки тінзації товарообороту у період 2001-2011 рр. з використанням методу «витрати – роздрібний товарооборот» (табл. 2.27).

Таблиця 2.27

Показники та джерела вхідної інформації для розрахунку рівня тіншової економіки в регіонах України, модифікованим методом «витрати – роздрібний товарооборот» на рівні домогосподарств

№ з/п	Показники	Розрахунок	Джерело вхідної інформації
1	Споживчі сукупні витрати домогосподарства	x	«Доходи і витрати населення»
2	Оплата житла, комунальних продуктів та послуг	x	Структура сукупних витрат домогосподарств [16]
3	Витрати на непродовольчі товари та послуги: охорона здоров'я, транспорт, зв'язок, відпочинок і культура, освіта, ресторани та готелі	x	«Доходи і витрати населення»
4	Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	x	Структура сукупних ресурсів домогосподарств [16]
5	Скориговані споживчі сукупні витрати домогосподарств	(1)-(2)-(3)-(4)	«Продаж товарів за каналами реалізації». Обороти роздрібно торгівлі [13]
6	Оборот роздрібно торгівлі		
7	Надлишок скоригованих споживчих витрат над оборотом роздрібно торгівлі	(5) – (6)	x

Наведено за: [13, с. 44-49]

За оцінками даного автора, протягом 2001–2011 рр. за всіма

регіонами України переважно спостерігався надлишок скоригованих споживчих сукупних витрат домогосподарств над оборотом роздрібною торгівлі. Так, у 2005 р. середнє домогосподарство Миколаївської області витратило в рік на 3,38 тис. грн. більше, ніж це зареєстровано офіційною статистикою. Найменший надлишок 0,13 тис. грн. в рік спостерігався у Дніпропетровській області. Починаючи з 2006 р., ситуація докорінно змінюється. Переважаючим став дефіцит аналізованого показника. Так, у 2011 р. максимальний дефіцит 12,49 тис. грн. на рік спостерігався у Харківській області, а мінімальний – 0,21 тис. грн. в Чернігівській. Єдиною областю з надлишком у розмірі 0,03 тис. грн. виявилася Черкаська область.

Істотними розбіжностями характеризувалися також показники Одеської (-11,83 тис. грн), Запорізької (-11,34 тис. грн), Київської (-9,52 тис. грн) та Дніпропетровської (-9,42 тис. грн) областей. Проведений нами розрахунок показників тінзації товарообороту в динаміці подано у табл. 2.28.

Як бачимо, істотна тінзація практично у всіх областях розпочалася у 2006-2011 рр. Протягом аналізованого періоду відносно високим рівнем тінзації відзначалися Волинська (де спостерігається розбіжність протягом 2004-2011 рр. – найбільший рівень тінзації спостерігався у 2008 р. і становив -9,23 тис. грн), Закарпатська (відповідно 2002-2011 рр.; -4,87 тис. грн.– у 2011 р.), Запорізька (2002-2011 рр.; -11,34 тис. грн.– у 2011 р.), Одеська (2004-2011 рр.; -11,83 тис. грн.– у 2011 р.), Рівненська (2004-2011 рр.; -3,96 тис. грн.– у 2011 р.), Харківська (2003-2011 рр.; -12,49 тис. грн.– у 2011 р.) та Хмельницька (2002-2011 рр.; -6,19 тис. грн.– у 2008 р.) області. Як видно з рис. 2.20, у східних областях у 2011 р. загальний обсяг тінзації був вищий порівняно з іншими регіонами. При цьому зазначимо, що дослідники цього явища вважають, що зміна надлишку дефіцитом не є свідченням зникнення тіншового сектору, це, швидше, вказує на зміну форми його прояву [62].

Для вироблення механізмів регіональної структурної політики необхідно в'яснити причини існування тіншових явищ, які відрізняються залежно від типології регіону. Зокрема, Ретунських В. до причин існування тіншових процесів в кожному окремому регіоні відносить [186, с. 56-63]: відсутність повноцінного ринкового середовища; важкість податкового навантаження; наявність недостатньо контрольованого кордону; поширення прихованої зайнятості; структурні диспропорції; недосконалість бюджетної політики. Автор

Таблиця 2.28
Динаміка надлишку (дефіциту) скоригованих споживчих сукупних витрат домогосподарств над оборотом роздрібною торгівлі, тис. грн

Регіони	Роки											
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
АР Крим	1,95	1,11	0,54	0,14								
Вінницька	2,49	2,66	1,92	2,74	2,84	1,22			1,85			
Волинська	0,82	0,47	0,01									
Дніпропетровська	1,04	0,79	0,54	0,44	0,13							
Донецька	3,01	2,13	2,29	2,60	1,56							
Житомирська	2,88	1,97	1,57	2,12	1,83	0,21				0,50		
Закарпатська	1,19											
Запорізька	0,81											
Івано-Франківська	1,63	1,48	0,09	2,09	1,96	0,39						
Київська	2,09	0,92	0,85	0,94	1,23							
Кіровоградська	1,07	0,92	0,80	1,28	1,08	0,11						
Луганська	1,55	1,42	1,74	1,78	1,86							
Львівська	1,69	1,02	0,73	0,58	0,13							
Миколаївська	1,75	1,62	2,43	2,56	3,38	0,18						

	2001	2002	2003	2004	2005	
Миколаївська	1,75	1,62	2,43	2,56	3,38	0,18
Одеська	2,90	1,66	1,08			
Полтавська	1,73	1,00	1,03	0,96	0,86	
Рівненська	2,20	0,69	0,34			
Сумська	1,25	0,97	0,58	1,14	0,87	
Тернопільська	3,37	2,36	2,87	2,43	1,55	0,70
Харківська	1,93	0,28				
Херсонська	2,26	0,95	0,69	1,43	0,29	
Хмельницька	0,61			0,17	0,85	
Черкаська	1,79	1,76	1,27	2,32	2,06	0,00
Чернівецька	2,10	1,32	1,15	1,36	1,72	1,04
Чернігівська	1,65	1,61	1,40	1,46	1,65	0,44
						0,93
						0,03

Примітка. Розраховано за [283]

найтипівшими формами прояву тіньової економіки вважає: реалізацію конфіскованих матеріальних засобів, «човникову» діяльність, контрабанду, тіньове працевлаштування. При цьому широко використовуються бартерні, давальницькі, толінгові схеми.

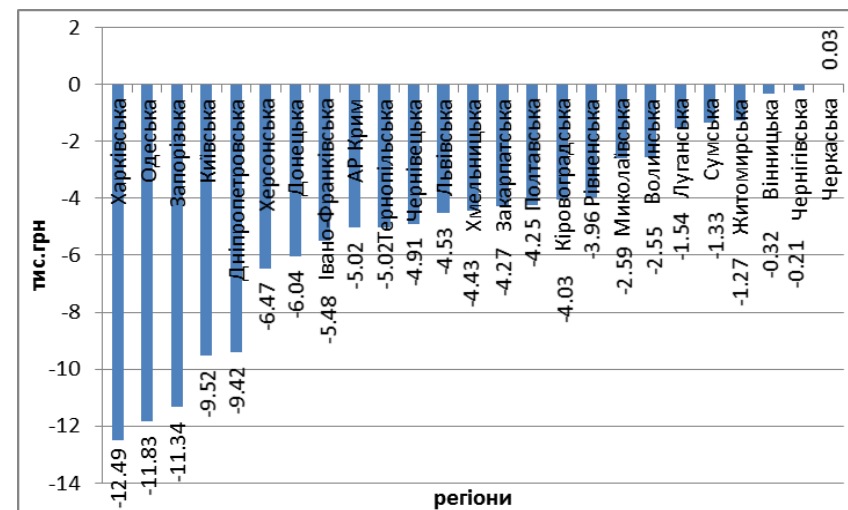

Рис. 2.20. Тінізація сфери торгівлі в регіонах України за методом «витрати – роздрібний товарооборот» у 2011 р.

Примітка: Згруповано за даними табл.2.28

Узагальнюючи зазначимо, що тіньова економіка в регіонах глибоко інтегрована в тіньовий сектор економіки країни і обумовлюється такими визначальними передумовами та особливостями: соціально-економічною структурою регіону (тіньова економіка сконцентрована навколо основних центрів економічної діяльності); недосконалістю правової бази відносин між центральною і регіональною владою, зокрема тим, що регіональна нормативно-розпорядча база у деяких випадках прямо суперечить Конституції України і сприяє тінізації господарських операцій у регіоні (нецільове використання бюджетних і позабюджетних коштів, укладання сумнівних договорів із іноземними партнерами); взаємопроникненням органів регіональної влади та регіональних фінансово-промислових злочинних утворень; дискримінаційною політикою застосування різного виду економічних пільг, наданих переважно за політичними

критеріями для окремих регіонів і, таким чином, перетворення окремих регіонів у джерела тінізації економіки; регіональною політичною владою й особистими характеристиками керівників регіонів (ідеологічна орієнтація, етична основа, особиста відповідальність), від яких істотно залежать характер і масштаби поширення тіньової економіки, форми і методи боротьби з нею в регіоні; соціокультурними факторами: історичними та етнічними особливостями, ментальними і культурними особливостями мешканців; недосконалістю інститутів громадянського суспільства (незалежні ЗМІ піддаються тиску з боку регіональної влади, лише формування об'єднань підприємців, профспілки стикаються з процесом реорганізації, товариства споживачів не впливають на торгівлю).

Зважаючи на специфіку тінізації економіки регіону, необхідно формувати механізми усунення непрозорості регіонального економічного простору, що дозволить не тільки покращити структурну конкурентоспроможність, але й підвищити рівень якості життя населення, як одного з головних цільових орієнтирів соціально-економічного розвитку та інтегральної конкурентоспроможності регіону.

2.6. Моніторинг екологічних ризиків та загроз у контексті регіональної структурної політики

Відсутність ефективної системи управління в сфері охорони навколишнього природного середовища та повільне проведення структурних реформ і модернізації технологічних процесів в умовах розвитку національної економіки призводить до збільшення рівня забруднення довкілля в процесі природоперетворювальної діяльності людини та зумовлює підтримку старих, неефективних підходів до використання природних ресурсів. Взаємодія суспільства (людини) і навколишнього природного середовища, зокрема, природоперетворювальна діяльність людини, яка пов'язана з різними формами функціонування людського суспільства, формує групу антропогенних факторів впливу на довкілля. Негативні наслідки впливу антропогенних факторів на довкілля можуть бути охарактеризовані як екологічна криза, екологічний ризик, екологічна загроза.

Екологічна криза – такий стан системи, при якому “ще можна ідентифікувати її автентичність, тобто динаміка процесів відбувається в межах однієї якості. Цим “криза” суттєво відмінна, наприклад, від

“катастрофи”, коли спостерігається повна руйнація первісної системи” [61].

Екологічні кризи, в тому числі, регіонального рівня, бувають двох типів: перші – зумовлені природними процесами (наприклад, руйнування озонового шару), другі – природоперетворювальною діяльністю людини. Причому, кризи другого типу є домінуючими, що спричинено двома причинами: по-перше, життєдіяльність людей справляє відчутний вплив на навколишнє природне середовище регіону; по-друге, ці кризи призвели до багатьох негативних екстерналій у житті регіонів та їх населення.

Природоперетворювальна діяльність людини має місце в ході взаємодії в системі “природа – людина”. Види такої взаємодії на регіональному рівні можуть бути представлені наступним чином:

1) виробничо-господарська діяльність людини, пов'язана із безпосереднім виробництвом і споживанням продукції (послуг);

2) цілеспрямована зміна навколишнього природного середовища, пов'язана із: будівництвом промислових об'єктів, розташуванням непаспортизованих сміттєзвалищ (характеризуються руйнуванням екосистем) та меліоративними роботами (супроводжуються зміною екосистем);

3) природокористування;

4) пристосування людини до природних умов (наприклад, через асиміляцію, анаболізм).

Розгляд природоперетворювальної діяльності суспільства з позиції причинно-наслідкового зв'язку дозволяє констатувати, що неврахування екологічного результату (причина) зумовлює виникнення негативних наслідків, зокрема, негативних зовнішніх ефектів, одним із яких є екологічний ризик (рис. 2.21).

Тлумачення поняття „загроза” у науковій літературі не є однозначним. Так, у роботі [113], у якій наводиться досвід США і Канади, загроза розглядається як природне чи техногенне явище з прогнозованими але неконтрольованими небажаними подіями, що можуть у певний момент часу в межах даної території завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити матеріальні збитки, зруйнувати довкілля. Пропонується загрози характеризувати уражаючими факторами загроз, які за походженням можуть бути: екологічними (природними), соціально-економічними (соціальними, економічними, психологічними тощо), антропогенними (техногенними, комунальними тощо), військовими (воєнно-техногенними, специфічними тощо).

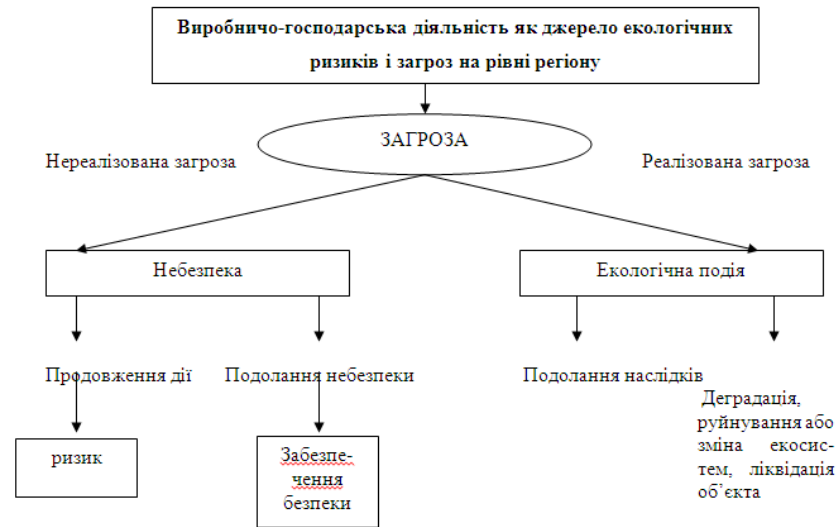

Рис. 2.21. Виробничо-господарська діяльність (антропогенна діяльність) як джерело екологічних ризиків і загроз на рівні регіону

Розвиваючи думку щодо характеристики загроз уражаючими факторами загроз, зазначимо, що результатом реалізованої антропогенної загрози є надзвичайні ситуації техногенного характеру. Вони є наслідком реалізації науково-технічних рішень у виробничій сфері та сфері послуг, котрі супроводжуються такими проблемами: нераціональним використанням природних ресурсів, помилками в проектно-технічній документації, порушенням технології виробництва, правил експлуатації устаткування і обладнання, техніки безпеки, аваріями на виробництві.

Умовами, які формують основи для виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру в регіонах, є:

- недостатність і недостовірність інформаційних даних про виробничі об'єкти екодеструктивного впливу, що представляють небезпеку, та ступінь небезпеки на кожному з таких об'єктів;

- обмеженість інформації про ступінь зносу виробничого обладнання, розмір грошових коштів, що виділяються підприємствами на здійснення природоохоронних заходів (наприклад, у співвідношенні з обсягами виробництва продукції);

- низький рівень матеріально-технічного забезпечення проведення технічного переозброєння та реконструкції виробництва;
- висока вартість екологічно орієнтованих технологій (ресурсозберігаючих, технологій утилізації відходів, технологій очищення води);

- недосконалість стимулюючих державних впливів, зорієнтованих на екологізацію виробничої діяльності.

Екологічний ризик пов'язаний з поняттям екологічної безпеки. Загальне розуміння категорії „ризик” пов'язане з імовірністю настання небажаних подій та наслідків. На думку В.Ярчак, близьке за змістом до наведеного вище є стандартизоване визначення екологічного ризику як імовірності настання негативних наслідків від сукупності шкідливих впливів на навколишнє природне середовище, що спричиняють незворотну деградацію екосистеми [245, с. 209-210].

У юридичній літературі екологічний ризик визначається як встановлені нормами екологічного законодавства обставини, з якими пов'язуються виникнення, зміна, припинення правовідносин щодо здійснення діяльності з екологічно небезпечними об'єктами, що визначає формування і реалізацію спеціальної правосуб'єктності фізичних, юридичних осіб та держави стосовно виявлення, запобігання і усунення природних і техногенних загроз для довкілля, життя і здоров'я населення та особливий режим відповідальності за невиконання чи неналежне виконання вимог щодо забезпечення екологічної безпеки, включаючи й випадкове (імовірне) настання небезпеки. Отже, екологічний ризик є різновидом більш загальної категорії ризику і є істотною ознакою екологічної небезпеки або екологічно небезпечної діяльності. Він відбиває об'єктивну сутність такої діяльності, а саме – імовірність настання небезпеки [128].

У рамках екологічної взаємодії суспільства і природи, до видів діяльності, які супроводжуються екологічним ризиком, віднесемо: антропогенне забруднення довкілля; використання природних ресурсів (звичайне природокористування, нераціональне використання природних ресурсів, погіршення їх якості); надзвичайні ситуації техногенного характеру.

Структурні відмінності, пов'язані з особливостями виробництва, використанням природних ресурсів, зумовлюють неоднаковий статус регіонів і різні екологічні ризики. Комплекс заходів природоохоронного характеру формується у кожній адміністративно-територіальній одиниці. Однак, основним типом регіону, на прикладі якого слід

розглядати склад і функції такого комплексу, є область, як адміністративно визначена, замкнута відтворювальна система, де є значні ресурсні можливості для покращення її екологічного стану та реалізації природоохоронних заходів.

Особливості динаміки структурних змін, їх масштабів та інтенсивності демонструють показники маси та швидкості структурних зрушень. Аналіз цих показників свідчить, що впродовж 2006-2013рр. в цілому в економіці України найвищими темпами зменшувались такі види економічної діяльності, як промисловість, діяльність транспорту і зв'язку та будівництво [223].

Маса структурних зрушень, наприклад, в економіці Тернопільської області зростала за рахунок таких видів економічної діяльності як: операції з нерухомим майном (7,6%), фінансова діяльність (0,3%), охорона здоров'я (1%), державне управління (0,1%) та сільське господарство (3,2%) [223, с. 19].

Найбільша інтенсивність структурних зрушень упродовж 2006-2013рр. за показником швидкості спостерігалась у Донецькій (0,152), Сумській (0,148), Івано-Франківській (0,141), Сумській (0,138), Тернопільській (0,138) областях. Інтенсивність структурних зрушень в економіці регіонів зростала за рахунок таких видів економічної діяльності як: операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям, торгівля, охорона здоров'я та сільське господарство [223, с. 20].

Серед проблем структурних трансформацій економіки Тернопільської області, що зумовлюють виникнення екологічних ризиків і загроз, виокремимо наступні.

Наявність структурних диспропорцій. У галузевій структурі регіональної економіки переважають галузі первинного і вторинного секторів економіки. Так, у добувній промисловості і розробленні кар'єрів у 2014 році у порівнянні з 2013 роком індекс промислової продукції регіону становив 101,7%, у переробній промисловості – 118,7% [137]. Навіть попри те, що індекс промислової продукції регіону у постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря у 2014 році склав 98,1% (обсяги виробництва продукції зменшились на 1,9%) [137], усе це спричиняє виникнення загроз, пов'язаних із зростанням рівня забруднення через зношеність основних фондів. Наприклад, у середньому рівень зносу промислово-виробничих основних фондів в регіонах, які старіють як морально, так і фізично, становить близько 50%, а машин, устаткування і обладнання

перевищує 50%. Це спричиняє виникнення ризику збільшення антропогенного тиску на довкілля області.

У структурі промислового виробництва регіону домінують дві галузі: харчова промисловість і виробництво газу, води, електроенергії. Так, наприклад, частки цих галузей у структурі реалізованої промислової продукції сягали від 40 % до 50 % у 4 регіонах (Кіровоградська, Тернопільська, Черкаська та Чернігівська області). Протягом 2010-2012 років виробництво харчової продукції стабільно зростало у Вінницькій, Житомирській, Кіровоградській, Полтавській, Тернопільській, Львівській, Хмельницькій областях [97]. Домінування цих двох галузей у структурі промислового виробництва регіону спричиняє нераціональне використання ресурсів, наприклад, енергетичних, земельних, мінеральних і зумовлює неналежний стан довкілля Тернопільської області.

За даними, оприлюдненими Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг, по Україні в середньому лише 35 % житлових будинків оснащені лічильниками тепла (приладами комерційного обліку та регулювання теплової енергії). При цьому є регіони, де оснащеність є значно нижчою: в Тернопільській (7,22%), Луганській (15,32%), Харківській (16,23%), Полтавській (19,14%), Житомирській (19,69%), Рівненській (20,77%), Волинській (22,34%) областях та в м. Севастополі (13,16%) [290].

Проблеми неефективного використання енергоресурсів мають місце в усіх секторах економіки Тернопільської області, і в першу чергу, у трьох складових паливно-енергетичного комплексу: виробництво, транспортування та споживання енергії. Це призводить до підвищених витрат енергоресурсів, які в структурі собівартості витрат на виробництво товарів та послуг зумовлюють зниження соціальних виплат, ускладнення інвестування в модернізацію виробничих фондів і технологій та ін.

Слід вказати також і на те, що у 2013 році основне та допоміжне обладнання значної кількості комунальних котельнь (близько 25%) вичерпало допустимі терміни експлуатації, які перевищують 20 років. У цих котельнях експлуатуються малоефективні, морально та фізично зношені котли з низьким коефіцієнтом корисної дії (70-80%), застарілою автоматикою і пальниковими пристроями, що обумовлює значні витрати палива (на 20% вищі середнього світового рівня), неприпустимо високе забруднення оточуючого середовища і, в

цілому, призводить до зниження надійності та якості теплопостачання.

Найбільші перевитрати природного газу мають місце при виробництві теплової енергії (у котельнях) - до 22 % та при її транспортуванні - до 25 %. Загалом втрати палива при теплопостачанні становлять до 60% [110].

З метою забезпечення ефективності використання енергоресурсів регіону доцільним є:

- зменшення енергоємності виробництва одиниці продукції, виконаних робіт, наданих послуг;
- скорочення рівня невиробничих втрат паливно-енергетичних ресурсів та води;
- оптимізація паливно-енергетичного балансу області;
- відносне скорочення бюджетних видатків на використання паливно-енергетичних ресурсів та води в бюджетних установах.

Ці заходи, власне, позиціонувалися як мета Тернопільської обласної комплексної програми енергоефективності на 2010-2014 роки, яка на сьогодні досягнута не в повному обсязі. Разом із тим, слід акцентувати увагу на позитивних тенденціях. Так, тільки у 2013 році відповідно до обласної комплексної програми енергоефективності та енергозбереження Тернопільської області на 2010-2014 роки за рахунок впровадження енергоефективних заходів зекономлено понад 9 млн. куб. метрів природного газу та 20,2 млн. кВт. год. електричної енергії на суму понад 70 млн. гривень. За підсумками 2013 року 227 котелень бюджетних установ та організацій (в тому числі, в закладах освіти - 102, охорони здоров'я - 101, культури - 18, соціального захисту населення - 6) і 5 котелень підприємств комунальної теплоенергетики регіону було переведено на альтернативні види палива (відходи деревини, торф), а у 152 установах та організаціях бюджетної сфери Тернопільської області використовується для опалення електрична енергія (в тому числі, в закладах освіти - 44, охорони здоров'я - 107), що дозволяє забезпечувати заміщення споживання понад 8 млн. куб. метрів природного газу або 25% від загального споживання природного газу бюджетними установами та організаціями (у 2012 році бюджетними установами та організаціями спожито 32 млн. куб. м. природного газу) [137].

На сьогодні основним документом для практичного досягнення енергоефективності є розроблений «Національний план дій з енергоефективності на період до 2020 року» [106]. Цей План розроблено на

виконання зобов'язань України в рамках Протоколу про приєднання до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства [169]. Згідно цього Плану, Україна повинна досягти у 2020 році економії енергоресурсів у розмірі 9 % відносно середнього енергоспоживання впродовж 2005 по 2009 років.

Сьогодні ж на думку Шевцова А.І., Баранніка В.О, Земляного М.В. як авторів аналітичної доповіді „Енергоефективність у регіональному вимірі. Проблеми та перспективи” [39], держава досі не здійснила будь-яких дієвих політичних кроків для суттєвого підвищення ефективності використання енергії. Періодичні кроки щодо підвищення цін на основні паливно-енергетичні ресурси та обмеження рівнів споживання певних видів енергоресурсів (природного газу) не можуть лежати в основі такої державної політики. Це свідчить про наявність ще однієї проблеми структурних трансформацій економіки регіону, які зумовлюють виникнення екологічних ризиків і загроз, а саме неналежну роботу державних органів екологічного управління різних рівнів.

Важливими питаннями, які повинні вирішувати регіональні і місцеві органи влади в процесі реалізації енергоефективного розвитку регіонів, є забезпечення відкритості й прозорості роботи регіональних енергетичних ринків, залучення громадськості до процесів формування енергетичної регіональної політики та проведення заходів щодо підвищення рівня культури ощадливого використання енергоресурсів серед населення. До сфери відповідальності органів регіональної влади також повинні бути віднесені такі важливі питання, як проведення енергоаудиту та енергопаспортизації будівель, визначення реальних потреб населених пунктів у постачанні енергії з врахуванням реалізації заходів енергоефективності, а також стимулювання до економного споживання енергії. Серед першочергових завдань, без яких неможливо задіяти заходи стимулювання до енергоефективності, є забезпечення повного обліку енергії та можливості регулювання обсягів споживання безпосередньо споживачами в залежності від їх потреб [39].

Про нераціональне використання енергетичних ресурсів України та її регіонів, зокрема, торфу, свідчить те, що, наприклад, поклади торфу є у п'ятнадцяти областях України, в тому числі, й у Тернопільській області. Проте з 834 родовищ на початок 2012 року розроблялося тільки 48. Найбільш значні поклади торфу мають Волинська (0,46 млрд. тонн), Рівненська (0,36 млрд. тонн), Чернігівська

(0,28 млрд. тонн), Київська (0,27 млрд. тонн) та Львівська (0,22 млрд. тонн) області [35].

Свідченням нераціонального використання мінеральних ресурсів, наприклад, є те, що Тернопільська область має запаси мінералів (одне родовище), які можуть використовуватися у будівництві або для виробництва будівельних матеріалів — цементної сировини, глини, будівельного та облицювального каміння, піску. Однак, ці родовища не розробляються.

Екологічний стан земельних ресурсів регіону, на сьогодні, характеризується як екологічно нестабільний, а рівень антропогенного навантаження на них як високий. Вважаємо, що однією із причин цього є невирішеність питання належного поводження з твердими побутовими відходами (ТПВ) регіону. Це є комплексною еколого-економічною проблемою, яка потребує як оновлення промислового комплексу для виробництва конкурентоспроможної продукції, так і зменшення негативного впливу цих відходів на довкілля.

Ситуація із забрудненням ґрунтів в Україні та її регіонах ускладнилася після аварії на Чорнобильській АЕС. Радіонуклідами забруднено 74 райони 11 областей України, у тому числі 3,1 млн. га ріллі. З використання вилучено 119 тис. га сільськогосподарських угідь, у тому числі 65 тис. га ріллі. Загальна площа сільськогосподарських угідь, забруднених радіонуклідами, становить 6,7 млн. га, значна частина котрих розташована в Житомирській області та південних районах Київської області. Інші забруднені ділянки у вигляді “плям” розміщені на територіях Рівненської, Волинської, Чернігівської, Вінницької, Черкаської та Тернопільської областей. Проблемою є й обмеженість і вичерпність територіальних земельних ресурсів, а поступове зменшення площі продуктивних земель загострює в окремих регіонах України проблему землезабезпечення. За останні 30-40 років площа ріллі, що припадає на одного мешканця України, скоротилася в середньому на 30%. У Закарпатській, Київській та Львівській областях на одного мешканця припадає 0,16, 0,36 і 0,33 га ріллі, відповідно, що за нормативами Міжнародної комісії з продовольства ФАО при ООН оцінюється як недостатньо, а в областях Донецько-Придніпровського регіону — на рівні нижньої межі [75].

Погіршення стану земельних ресурсів у Тернопільській області як результат неналежного поводження з твердими побутовими відходами пов'язане із: відсутністю належно облаштованого місця

розміщення твердих побутових відходів; відсутністю технологій сортування і переробки твердих побутових відходів регіону; низькими тарифами на вивезення твердих побутових відходів (22,29 грн. за тону відходів).

У зв'язку з цим, пріоритетні напрями поводження з твердими побутовими відходами регіону повинні бути представлені такими заходами організаційного, проектно-будівельного, експлуатаційного і економічного характеру:

- спорудження сміттесортувальної станції (захід організаційного характеру);
- спорудження полігону твердих побутових відходів (захід організаційного характеру);
- будівництві необхідних споруд для забезпечення належного функціонування і безпеки полігону твердих побутових відходів (захід проектно-будівельного характеру);
- дотримання природоохоронного режиму санітарно-захисної зони, в межах якої знаходиться місце розміщення твердих побутових відходів регіону (захід експлуатаційного характеру);
- залучення приватних інвестицій у сферу поводження з твердими побутовими відходами (захід економічного характеру).

Сьогодні питання поводження з твердими побутовими відходами Тернопільської області частково вирішується шляхом спорудження додаткових майданчиків для роздільного збору ТПВ. Так, ТОВ “ЕкоБалансТер” використовується система роздільного збирання та вивезення з населених пунктів Тербовлянського району твердих побутових відходів згідно з укладеними договорами на територію паспортизованого сміттєзвалища с. Плебанівка. На території цього сміттєзвалища підприємством збудовано сміттесортувальний комплекс потужністю 50 тис. тонн на рік, що дає можливість збирати та сортувати тверді побутові відходи з інших районів області [137].

У рамках розв'язання питання поводження з твердими побутовими відходами важливим є вирішення проблеми виділення цінних компонентів з цих відходів. Так, за дослідженнями Кабінету Міністрів України, вміст цінної вторинної сировини у побутовому смітті для використання його у подальшій переробці має складати: папір – 10,3-26,4%; харчові відходи – 20-40%; деревина – 0,75-3,7%; текстиль – 0,2-8%; метал – 1-5,8%; скло – 1,1-9%; полімери – 0,6-6% [244, с. 310-311]. Інша частина не придатна для вторинної переробки. Проте відходи, що містять горючі компоненти, можуть бути використані в

подальшому за допомогою технології газифікації з використанням когенераційних установок. У контексті поводження з твердими побутовими відходами слід вказати на те, що доцільним для застосування в Україні є досвід Швеції. Так, кількість полігонів для видобування біогазу з твердих побутових відходів становить 90 одиниць. За попередніми прогнозами, така кількість відходів може забезпечити 400 млн. м³ біогазу на 1 рік (при $Q = 19,8$ МДж/ м³ за допомогою використання 150 когенераційних установок. Електричний потенціал біогазу в Україні становить 745 млн. кВт/рік [244, с. 310-311].

Неналежною є робота органів екологічного управління різних рівнів. На сьогодні, причинами, які знижують результативність функцій щодо регулювання охорони довкілля в регіоні, є:

- ґрунтування природоохоронної політики, переважно, на принципі „реагуй і виправляй”;

- послаблення економічної бази органів місцевого самоврядування для здійснення регулятивних функцій (починаючи з 1999 року, збір за забруднення навколишнього середовища на окремі рахунки до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що утворюються в складі сільських, селищних, міських бюджетів, платники перераховували у розмірі 20%, тоді як у 1992-1998р.р.– 70%);

- неповне охоплення в процесі лімітування суб'єктів ринку, що здійснюють виробничу діяльність;

- дезінтегрованість тенденцій в сфері охорони довкілля, що зумовлено слабкістю взаємодії між органами виконавчої влади різних рівнів;

- нестача кваліфікованих кадрів;

- нерозвиненість багатосуб'єктної системи управління охороною довкілля, яка сьогодні представлена, в основному, державними органами екологічного управління загальнодержавного і регіонального рівня;

- недосконалість інституціональних основ природокористування.

У цьому контексті слід наголосити, що після прийняття нового Земельного кодексу України, в якому узаконено приватну форму власності на земельні ресурси, у першу чергу, сільськогосподарського призначення, виникає необхідність розробки таких інституціональних основ роздержавлення та приватизації окремих складових “природного капіталу”, що сприятимуть посиленню соціальної та екологічної

спрямованості природокористування, не кагалізуючи лише комерційну сторону господарського освоєння природних ресурсів і природоохоронної діяльності [25]. Також необхідним є чітке розмежування прав і обов'язків власників і користувачів природних ресурсів задля формування дієвої системи врегулювання державних і корпоративних інтересів, а також інтересів галузевих стейкхолдерів і місцевого населення. Крім того, в сучасних умовах суто декларативного ставлення до природи, важливо створити передумови для перегляду і переоцінки орієнтирів природокористування. Цього, власне, і можна досягти через формування відповідних інститутів, які й сприяли б формуванню відтворювальних пропорцій у сфері захисту довкілля як України, загалом, так і її регіонів та передбачали врахування у практичній діяльності усіх аспектів розгляду природокористування як джерела ризику. Приміром, регіональне природокористування як джерело ризику, слід розглядати в таких аспектах: ресурсоспоживання (ризик недопоставки природних ресурсів); нераціонального використання природних ресурсів (ризик швидкого вичерпання природних ресурсів); неналежного поводження з природними ресурсами (ризик погіршення якості природних ресурсів) [69, с. 14].

Відсутність таких інститутів, на думку, Геєця В.М., призвела до того, що “ресурси, які використовувалися всі ці роки не мають довгострокового характеру дії і будуть весь час зменшуватися, що не відповідає умовам забезпечення як стійкого розвитку, так і стабільного економічного зростання” [24].

Свідченням нераціональності відтворювальної структури економіки Тернопільської області, наприклад, є зростання рівня ресурсо- і матеріаломісткості регіональної економіки на фоні недостатньої інвестиційно-інноваційної активності суб'єктів господарювання, фізичного і морального зносу основних фондів. Приміром, у 2013 році ступінь зносу основних фондів в усіх галузях у регіоні становив 48,1%, а у сільському господарстві та ЖКГ – перевищив 50%. Впродовж 2010-2014 рр. і до сьогодні у найгіршому технічному стані знаходяться водопровідні мережі у таких містах та селищах регіону: Гусятин, Почаїв, Заліщики, Борщів та Чортків, де зношеність мереж складає більше 60%, а також у м. Тернополі, де зношеність мережі становить 51% [204]. Це зумовлює виникнення ризику збільшення антропогенного навантаження на довкілля.

Із структурною трансформацією економіки регіону прямо

пов'язане питання необхідності розвитку екологічного бізнесу, що зумовлено такими причинами: необхідністю покращення стану навколишнього природного середовища, важливістю задоволення потреб екологічного підприємництва у товарах і послугах екологічного характеру, значимістю питання зміни характеру взаємодії бізнесу і екології у напрямку викоринення споживацького ставлення до природи, потребою у створенні нових робочих місць у природоохоронній галузі.

Серед шляхів підтримки розвитку екологічного підприємництва, виділимо такі:

- сприяння поширенню еколого безпечних технологій через застосування механізму екологічного лізингу;

- попереднього (до початку введення в дію) та заключного (після демонтуювання) оцінювання впливів виробничих об'єктів на довкілля;

- активізація участі підприємницьких структур у розробці державних та недержавних природоохоронних програм;

- сприяння зростанню рівня екологічної свідомості суб'єктів екологічного бізнесу шляхом здійснення інформаційної діяльності; здійснення навчання працівників підприємницьких структур основам екологічних знань;

- використання нових видів екологічного інформування підприємств про результати власної діяльності (обов'язкове та добровільне екологічне маркування продукції, рекомендації з екологобезпечного споживання продукції та ін.);

- використання форм суспільної кооперації (формування корпоративних об'єднань виробничо-комерційного характеру, які сприятимуть поглибленню ступеня переробки сировини, відходів, створенню циклів повторного використання відходів; укладення добровільних обмежувальних угод з питань використання компонентів довкілля між юридичними особами в межах певної території).

Факторами, які сприятимуть розвитку екологічного бізнесу, на наш погляд, є:

- визнання та законодавче закріплення корпоративного пріоритету серед системи принципів природоохоронної політики;

- здійснення структурних перетворень, зорієнтованих на формування економіки замкнутого циклу, зокрема, у напрямку скорочення, уловлення і використання (рекуперації) та повторного застосування відходів виробництва. Важливими складовими таких перетворень повинні стати: екологічна модернізація та реконструкція

підприємств за результатами висновків екологічного аудиту, зміна способів покращення екологічних характеристик продукції через використання виробничих процесів з низькою капіталомісткістю;

- створення територіальними органами екологічного управління сприятливих умов для ведення діалогу з працівниками бізнесових структур;

- збільшення кількості форм екологічної статистичної звітності з метою одержання максимального обсягу інформації про екологічні показники виробництва та його вплив на довкілля.

Розвиток екологічного підприємництва охоплює фактично весь комплекс внутрішніх проблем розвитку країни: інвестиційну політику, питання зміни структури споживання, охорони, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, економічної і екологічної безпеки, соціальної, науково-технічної і регіональної політик, зовнішньоекономічних аспектів, в яких екологічний чинник відіграє значну або ж навіть головну роль [202].

Активного розвитку повинно зазнати інформаційне забезпечення природоохоронного процесу та процесу виробництва і споживання екологічної продукції та послуг. Засобами такого регулювання повинні стати:

- створення інформаційно-рекламних агентств, функціонування яких визначається потребою споживачів у послугах рекламно-інформаційного характеру, необхідністю поширення передового досвіду в природоохоронній сфері;

- розвиток системи екологічного менеджменту, яка зорієнтована на реалізацію дій, направлених на контроль забруднень і зниження навантаження підприємств на довкілля регіону;

- розвиток маркетингових послуг (наприклад, інформаційних, рекламних).

Розглядаючи під поняттям «екологічний менеджмент» добровільну, ініціативну, результативну та внутрішньо мотивовану діяльність економічних суб'єктів, спрямовану на реалізацію їх власних природоохоронних цілей, розроблених на основі визначених державою природоохоронних принципів та пріоритетів, вважаємо, що економічна зацікавленість підприємств, які імплементують систему екологічного менеджменту у власну діяльність, пов'язана з можливістю скорочення ризику фінансової відповідальності за нанесений екологічний збиток, з економією енергії, матеріалів, перспективою набуття іміджу «чистого» підприємства у споживачів, що в

подальшому може сприяти збільшенню попиту на продукцію останнього.

В цілому, система екологічного менеджменту передбачає розвиток партнерства між суб'єктами господарювання-екодеструкторами та суб'єктами управління і регулювання в екологічній сфері. В той же час, можливість переходу до системи екологічного менеджменту повинна бути обумовлена жорсткими вимогами державного регулювання охорони довкілля. Тобто, сучасна еколого-економічна політика повинна представляти собою комбінацію державного регулювання, ринкового саморегулювання (представлене екологічним ринком, який формується) і екологічного менеджменту.

Загальновідомою небезпекою ринку виступає пріоритетне становище виробника по відношенню до споживача (ринок продавця). Негативним проявом останнього є диктат виробника і, відповідно, звуження кола вибору товарів споживачем, великий перелік продукції, яка не відповідає екологічним вимогам, використання технологій, які забруднюють довкілля. Виходом із наведеної ситуації є спроба "прив'язки" споживача до товару, при забезпеченні їх потреби і паралельному випуску безпечної для здоров'я продукції. З цього моменту розпочинається становлення ринку споживача і практичне впровадження концепції маркетингу. Тобто, з одного боку, здійснюється усестороннє вивчення ринку, попиту, потреб і адресність випуску продукції, з іншого, - активний вплив на ринок і споживчий попит, формування потреб і покупних переваг.

На гармонізацію відносин між товаровиробником та споживачем спрямований екологічний маркетинг, який має соціальну спрямованість й виконує важливу соціально-екологічну функцію – приведення у відповідність суперечливих ринкових інтересів виробників (продавців) і споживачів (покупців) шляхом формування екологічно-збалансованого споживання та екологічно-збалансованого виробництва.

До основних завдань екологічного маркетингу М.І.Бублик відносить: екологізацію бізнесу (загалом), спрямовану на зменшення забруднення навколишнього природного середовища; формування у споживачів екологічної свідомості щодо участі у механізмах природокористування; рекреаційне природокористування, спрямоване на розробку механізмів урбоекологічного маркетингу, оскільки мешканці міст є основними споживачами неекологічних продуктів і послуг і формують високий попит на екологічні продукти [12].

Перевагами впровадження екологічного маркетингу у

практичну діяльність підприємств, установ і організацій регіону можуть стати: економія фінансових ресурсів завдяки збереженню ресурсів; економія коштів завдяки зниженню кількості утворених організацією відходів; зменшення витрат на покриття екологічних ризиків; покращення загального іміджу організацій.

Підходи, напрацьовані в сфері маркетингу, можуть використовуватися в ході моніторингової діяльності та здійснення екологічної експертизи, еколого-просвітницькій діяльності, в процесі здійснення екологічного менеджменту і екологічного аудиту та ін.

Приміром, на екологічний аудит як один із видів екологічного контролю та правовий механізм забезпечення безпеки в екологічній сфері, в свою чергу, покладено виконання таких завдань:

- одержання достовірної інформації про діяльність суб'єктів господарювання у сфері природокористування й охорони довкілля;
- сприяння суб'єктам господарської діяльності в самостійному регулюванні своєї екологічної політики, формуванні пріоритетів зі здійснення запобіжних заходів, спрямованих на виконання та дотримання екологічних вимог, норм і правил;
- створення інструменту реалізації основних напрямів регулювання природокористування;
- інтеграції діяльності у сфері захисту довкілля з іншими сферами діяльності [30].

Перспектива розвитку екологічного аудиту на регіональному рівні повинна бути пов'язана з подальшою стабілізацією виробництва та збільшенням обсягів випуску підприємствами регіону екологічно чистої продукції, підвищенням конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках за рахунок покращення екологічних характеристик продукції, підвищенням продуктивності праці та економічної ефективності виробництва, ефективним використанням сировинних і паливно-енергетичних ресурсів регіону.

Суттєві еволюційні зміни повинно перенести матеріально-технічне забезпечення природоохоронної діяльності, яке, на сьогодні, представлене технічним обслуговуванням природоохоронної техніки і обладнання та послугами фірм, які здійснюють підготовку дозволів на викиди і скиди забруднюючих речовин в атмосферу та водні об'єкти.

Принципово новими засобами регулювання матеріально-технічного забезпечення природоохоронної діяльності повинні стати: біржова торгівля з купівлі-продажу ліцензій на право забруднення

навколишнього природного середовища; аукціонна торгівля з продажу квот на право забруднення довкілля; послуги лізингових структур з передачі у користування екологічної техніки та обладнання, інших матеріальних засобів та майна. Так, створення бірж з купівлі-продажу ліцензій на право забруднення навколишнього природного середовища забезпечить об'єднання зацікавлених у купівлі чи продажу ліцензій на право забруднення довкілля фізичних та юридичних осіб, дозволить отримати інформаційні дані про попит та пропозицію на названі вище ліцензії, сприятиме оптимізації цінових механізмів в сфері природоохорони, зокрема, через формування рівноважних цін. Необхідність формування структур з організації аукціонів квот на право забруднення навколишнього природного середовища визначається наявністю потреби у суб'єктів ринку як у товарах і послугах екологічного характеру, так і квотах на право забруднення довкілля. Крім того, мірилом доцільності та ефективності зазначеної діяльності виступатиме обсяг зекономлених коштів суб'єктів господарювання-клієнтів названих вище структур. Лізинг, як прогресивна форма оренди, пов'язана з передачею екологічної техніки, обладнання у користування орендарю. Лізингова діяльність забезпечить доступ до сучасних технічних засобів і дозволить оперативно реагувати на зовнішнє середовище та зменшити антропогенний тиск на довкілля.

Таким чином, заходи щодо зменшення екологічних ризиків і загроз, що пов'язані з структурною трансформацією економіки регіону, є шляхом до економічного зростання і суспільного розвитку, зменшення антропогенного тиску на довкілля, покращення взаємовідносин в системі „людина-природа”.

РОЗДІЛ 3 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ РЕГІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Концептуальні засади структурування економік регіонів в умовах посилення агресивного середовища їх функціонування і появи нових глобальних та внутрішньонаціональних викликів

Дослідження розвитку економіки регіонів України засвідчили про наявність значних деформацій у їх структурі, які поставили під загрозу стабільність функціонування регіональних соціально-економічних систем, їх спроможність адекватно задовольняти вимоги зовнішнього середовища, інтегруватись в національну та світову економіку. За цих умов, перед системами регіонального управління постає складне завдання забезпечення належної об'єктивізації цільових орієнтирів структурних перетворень в економіці регіонів, яке є одним з відправних в процесі розробки регіональної структурної політики.

Економіка регіону є складною відкритою системою, у якій через формування соціально-економічних відносин та налагодження організаційно-економічних зв'язків відбувається значна кількість відтворювальних, виробничих, соціальних, організаційних, інвестиційних і т.п. процесів під впливом величезної кількості зовнішніх та внутрішніх факторів, що визначаються регіональною специфікою. Це обумовлює не лише складність структури регіональної економіки, але й неоднозначність її структурування в часі, а також проблемність її комплексної модернізації.

Зазначене націлює на необхідність розв'язання чотирьох груп найважливіших завдань: 1) діагностика відповідності структури економіки регіонів потребам їх самодостатнього розвитку; 2) аналіз ендо- та екзогенних чинників зміни структури економіки; 3) чітке формування цілей структурування економіки (структурної корекції, структурного реформування); 4) вироблення моделі перебудови структури у вигляді концептуальних засад трансформації від діагностованого наявного стану до бажаного. Така модель за своєю сутністю, має, на наш погляд, бути моделлю стратегічного прориву і базуватись на концепції “від майбутнього до сучасного, а не від минулого до майбутнього”.

Експертна оцінка стратегій регіонального розвитку Львівської, Одеської, Волинської, Тернопільської областей свідчить, що більшість із них, хоча і містять деякі заходи із реструктуризації економіки регіонів, обмежують їх косметичними змінами, демонструючи “обережність” з огляду на обмеженість ресурсів. Але саме фактор відсутності структурних змін породжує проблему обмеженості ресурсів. Пропонований нами концептуальний підхід дозволить: подолати бар’єр зациклення на наявних умовах і ресурсах, більшість з яких є обмеженими і дефіцитними, на управлінському раціоналізмі; використати можливості регіональної економіки, як відкритої системи; при розвитку економічного потенціалу, переорієнтувати бізнесові і владні структури не тільки на залучення потенціалу регіону, але і на його системне відтворення; виробити дієві механізми постійної адаптації структури економіки регіону до вимог, які постануть у майбутньому.

В рамках моделі структурного оновлення економіки регіону потребують чіткого окреслення цілі структурного реформування, принципи управління структурними перетвореннями, критерії оптимізації структури регіональної економіки, підходи до вироблення і реалізації механізмів регіональної структурної політики.

Стратегічні орієнтири структурування економік регіонів впливають з цілей стратегій регіонального розвитку, до яких належать такі, як: забезпечення збалансованого регіонального розвитку; задоволення соціальних потреб населення та створення сприятливих умов для розвитку людського капіталу; підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів; створення передумов для налагодження ефективної міжрегіональної взаємодії в рамках національної економіки; інтеграція регіональної економічної системи в систему світового економічного простору. В процесі досягнення цих цілей стратегічні орієнтири структурування економік регіонів повинні уточнюватися. Прикладом цього є відмінності в цілях Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року і Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. В основі цих відмінностей лежать зміни зовнішнього і внутрішнього середовища регіонів. Так, зокрема за період реалізації Стратегії регіонального розвитку до 2015 року відбулося: поступове підвищення рівня концентрації економічної активності в окремих

містах, посилення нерівномірності розвитку територій, зростання міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій, зниження економічної активності і зменшення чисельності населення в частині адміністративних районів і міст, про що емпірично доведено в параграфах 1.1 та 2.1 даної монографії, при консервації застарілого механізму взаємовідносин на рівні “держава - регіон” та регіонів між собою.

Події, що відбулися в 2014 р. на території півострова Крим та у південно-східних регіонах України, є не лише недоліком політики регіонального розвитку, в т.ч. структурування економіки регіонів, але й фактором ситуативної дії, на який слід реагувати, уточнюючи стратегічні орієнтири регіональної політики та цілі регіональної структурної політики.

В основі визначення цілей регіональної структурної політики та механізмів її реалізації має лежати нова парадигма розробки та впровадження державної регіональної політики, складовими якої за визначенням З.С. Варналія та Р.Р. Білика є:

- перехід від регіональної політики “єдиного центру” до політики врахування багатоієрархічних інтересів суб’єктів господарювання на регіональному рівні та інших регіональних гравців, усвідомлення “мультицентриської” сутності природи регіонального управління, врахування принципів вертикальної та горизонтальної координації управлінських заходів щодо стимулювання регіонального розвитку;

- поступова відмова від політики перерозподілу ресурсів, “вирівнювання” та мінімізації соціально-економічних диспропорцій регіонального розвитку до політики створення рівних можливостей та сприятливих інституційних передумов для комплексного розвитку регіонів України, підвищення їх конкурентоспроможності;

- перехід від застосування прямих інструментів стимулювання розвитку регіонів (субсидування, надання податкових пільг) до комплексного регуляторного впливу, застосування гібридних інструментів та механізмів стимулювання регіонального розвитку;

- удосконалення системи середньострокового та довгострокового стратегічного планування регіонального розвитку на засадах секторального територіально-просторового та управлінського підходу [16, с.3-11].

Для об'єктивізації цілей структурної корекції економіки регіону, які слід позиціювати в контексті досягнення стратегічних цілей розвитку регіональної економічної системи, доцільним є акцентування більшої уваги на стратегічному аналізі, який хоча і проводиться при розробці стратегій регіонального розвитку, але, як свідчать наші дослідження, дуже часто не є достатньо комплексним і системним щодо аналізу структурних диспропорцій, виявлення варіантів якомога повнішого використання наявних сильних сторін щодо забезпечення збалансованого розвитку регіону та можливостей розв'язання структурних проблем.

Можна погодитись з В.В. Паппом, який звертає увагу на те, що характер сучасних економічних процесів ставить на порядок денний необхідність комплексного аналізу структурних зрушень в регіоні, з тим, щоб більш точно визначити загальні і специфічні тенденції розвитку економіки території [115, с.34].

Важливим аспектом застосування стратегічного аналізу при формуванні системи цілей структурного реформування має стати його паралельна орієнтація як на виявлення ризиків та загроз, що порушують структурну збалансованість економіки регіону, так і на визначення проривних складових, елементів, найбільш прийнятних і гіпотетично можливих варіантів формування передумов гармонійного розвитку регіональної економічної системи.

Щодо першого аспекту, то в сьогоденних умовах підвищення агресивності зовнішнього середовища регіону, нарізла потреба в діагностиці загроз, пов'язаних із структурними дисбалансами, стосовно їх впливу на економічну безпеку регіону. При цьому слід виходити з того, що сутність економічної безпеки регіону полягає в можливості та здатності економіки забезпечувати якість життя населення на належному рівні, соціально-економічну та суспільно-політичну стабільність, запобігати виникненню, а в деяких випадках протидіяти впливу внутрішніх і зовнішніх загроз при оптимальних витратах ресурсів і раціональному їх використанні [29, с.20].

Заслуговує на увагу методичний підхід Гуменюка А.М. щодо діагностування взаємозв'язку структури економіки регіону і його економічної безпеки на основі виділення і типологізації економічних та соціальних загроз [29, с. 77]. При цьому, до переліку економічних загроз дослідником віднесено: зниження обсягів виробництва;

виснаження науково-технічного потенціалу; виробниче зростання в ресурсодобувних галузях та одночасне зниження обсягів виробництва в наукоємких галузях; зростання фінансової залежності; збільшення потреби в імпорті готової продукції. Серед соціальних загроз, наявність і появу яких слід розглядати через призму структурних дисбалансів, на особливу увагу заслуговують: зростання прихованого безробіття; зниження рівня та якості життя населення; відсутність мінімальних соціальних гарантій у незахищених верствах населення (пенсіонери, діти); зростання частки населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум у регіоні; погіршення екології.

Для оцінки впливу сукупності чинників-загроз на структурну збалансованість регіональної економіки та подальшого вироблення механізмів щодо запобігання або усунення їхніх наслідків за основу повинна братись система індикаторів економічної безпеки. Оскільки рівень економічної безпеки залежить від значної кількості чинників, які проявляються через кількісні і якісні параметри, характеризуються показниками-стимуляторами або дестимуляторами, його оцінка зазвичай здійснюється на основі інтегрального підходу. При цьому складність полягає в охопленні та врахуванні переліку найбільш оптимальних і репрезентативних індикаторів. Науковцями пропонуються різні підходи до формування комплексу індикаторів економічної безпеки, які різняться як за набором індикаторів, так і за їх кількістю. Так, методикою розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженою наказом Міністерства економіки України №60 від 2.03.2007 року, передбачено охоплення 117 індикаторів та порогових значень [148]. При формуванні переліку індикаторів оцінки структурної збалансованості за критерієм економічної безпеки регіону на увагу заслуговують теоретико-методологічні підходи, запропоновані вітчизняними вченими А. Сухоруковим, Ю. Харазішвілі [221], А. Гуменюком [29], які полягають в тому, що інтегральний показник розраховується спочатку для складників економічної безпеки (фінансової, зовнішньоекономічної, інвестиційної, інноваційної, енергетичної, виробничої, демографічної, соціальної, продовольчої, екологічної, духовно-культурної), а потім шляхом синтезування для економічної безпеки загалом. Для діагностики структури економіки регіону в контексті забезпечення його економічної безпеки доцільним, на нашу думку, вбачається зосередження уваги на таких складових останньої

та їх індикаторів як:

- інвестиційна – рівень інвестування, % до ВРП; обсяг ПІ на одну особу, дол. США;

- інноваційна – інноваційна активність промислових підприємств, %; частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, %; обсяг інноваційної продукції до загального обсягу реалізованої промислової продукції;

- фінансова – середньорічний рівень інфляції за рік, % приросту; річна вартість банківських кредитів; кредитування реального сектору, % до обсягу ВРП;

- зовнішньоторговельна – коефіцієнт відкритості економіки; покриття експортом імпорту; частка експорту високотехнологічної продукції у товарному експорті; коефіцієнт експортної залежності, % до обсягу ВРП; коефіцієнт імпортної залежності, % до обсягу ВРП;

- продовольча – споживання у розрахунку на одну особу на місяць (м'яса і м'ясопродуктів, кг; молока і молочних продуктів, кг; риби та рибопродуктів, кг; овочів і баштанних, кг; фруктів, ягід, горіхів, винограду, кг; картоплі, кг; хліба та хлібопродуктів, кг);

- соціальна – рівень безробіття, %; витрати домогосподарств на продовольчі товари, % до споживчих витрат; частка заробітної плати у структурі доходів населення, %.

З огляду на євроінтеграційну орієнтацію України та її регіонів, при визначенні нижнього та верхнього порогів індикаторів заслуговує на увагу запропонований науковцями [29, с. 93] методичний підхід щодо використання середніх значень найменш і найбільш розвинених країн Центрально-Східної Європи. Посилення відкритості регіональних економік в національному і світовому масштабах обумовлює необхідність спрямування процесів їх структурування з врахуванням поглиблення глобалізаційних та інтеграційних процесів. При цьому важливим є визначення для кожного регіону тих можливостей і загроз, які несуть в собі глобалізація та інтеграція, і тих структурних параметрів регіональної економіки, які дозволять адекватно на них реагувати. В цьому контексті актуалізується необхідність виявлення головних переваг та загроз конкурентоспроможності регіонів, обґрунтування пріоритетів та засобів реалізації моделі структурно-інноваційного розвитку. Очевидним є те, що

європейська інтеграція, попри надання значних можливостей регіонам України, може завдати суттєвих негативних соціально-економічних наслідків для тих регіонів, які не виробили власної стратегії конкурентоспроможності на основі структурної модернізації економіки. Тому однією з відправних засад структуризації економік регіонів має бути орієнтація на забезпечення їх міжнародної конкурентоспроможності, яка знаходить прояв в таких основних моментах: здатності витримувати поточну конкуренцію на ринках товарів і послуг (за допомогою переваг у витратах виробництва, забезпеченості природними ресурсами, якості продукції); адаптації до постійно змінних зовнішніх умов; стійкості і здатності до саморозвитку; конкурентоспроможності їх сукупного потенціалу (загальноекономічного, експортного, науково-технічного).

Виклики глобалізації вимагають при структуризації регіональної економіки передбачити необхідність підготовки регіону до конкурентних та інтеграційних взаємодій у світогосподарській системі. Деякі науковці вважають, що це розширить доступ регіону та його економічних суб'єктів до різноманітних фінансових інструментів і до великих обсягів вільного капіталу, що слід визнати основною перевагою фінансової глобалізації для України на сьогодні [195].

Враховуючи суттєві територіальні відмінності в розвитку регіонів, виявлені нами в параграфі 2.1 даної праці, очевидно є можливість використання в основі визначення цілей структурування економіки полікритеріального підходу, запропонованого нами в праці [85, с. 206-219]. Полікритеріальний підхід передбачає допустимість вибору кількох критеріїв при формуванні цілей і пріоритетів структурної перебудови (корекції) економіки. Задекларований нами принцип полікритеріальності в структуруванні національної економіки в умовах адміністративно-територіальної реформи буде прийнятний і для структурування економіки регіонів, оскільки обумовлений:

1) сутністю самого поняття “критерій”, що виражає вплив структурних зрушень на ефективність економіки регіону, на досягнення відповідності структури потребам населення, що тут проживає і потребам суб'єктів господарювання;

2) специфікою економічного потенціалу кожного окремого регіону, його багатомірністю;

3) множинністю викликів, що стоять перед розвитком

регіонів;

4) знаходженням регіонів країни у сферах різних геополітичних і гео економічних впливів;

5) очікуваним підвищенням самостійності регіонів.

За територіальною ознакою більшість регіонів (областей) України є більшими від багатьох європейських держав, але суттєво відрізняються від них за показниками, що характеризують ступінь їх самостійності у формуванні і виборі пріоритетів і напрямів економічного і соціального розвитку. Зважена децентралізація (як управлінська, так і фінансова) дозволить врахувати унікальність природо-ресурсного, виробничо-господарського та інноваційного потенціалу, створить умови для регіонів самостійно обирати критерії структурування їх економік та формувати регіональну структурну політику, а центральним органам влади застосовувати механізми селективного управління регіональним розвитком.

В якості можливих критеріїв визначення цілей і вибору механізмів структурування економіки регіонів можуть бути обрані: 1) зниження ресурсоемності економіки; 2) підвищення стандартів та якості життя до рівня високорозвинутих регіонів; 3) максимізація, як уже зазначалося, інтегрального показника економічної безпеки, максимізація інтегрального показника конкурентоспроможності економіки регіону; 4) скорочення розриву в рівні економічного розвитку і бюджетних надходжень регіону в порівнянні з середньо національними показниками; 5) орієнтація на експорт структурних пріоритетів регіону; 6) адаптація до умов транскордонного співробітництва з метою використання конкретних переваг регіону, що особливо актуально для прикордонних регіонів з країнами ЄС; 7) забезпечення екологічної безпеки.

В умовах обмеженості ресурсів, суттєвого відставання регіонів України від регіонів високорозвинутих країн за технологічною складовою структури, необхідності модернізації виробництва, на перший план має бути поставлене структурування економіки на засадах технологічного імперативу, зорієнтованого на перехід від статичного до динамічного розвитку, обґрунтоване в праці [228, с.6] та розвинуто в роботі [89, с.23] стосовно специфіки економічного розвитку регіонів.

В сьогоденнішніх умовах функціонування регіональних економік, коли одночасно спостерігається загострення цілого ряду

кризових явищ в їх розвитку, поява нових внутрішніх та зовнішніх загроз, посилення викликів та вимог з боку елементів внутрішнього та зовнішнього середовища, перед ними постає складне завдання забезпечити адекватне реагування та стратегічний прорив на основі якомога повного врахування та прояву своєї регіональної ідентичності. Вирішення цього важливого завдання, з врахуванням ідеології “нового регіоналізму”, має лежати в площині структурування економіки регіонів шляхом формування і розкриття “точок зростання”.

Концепція “точок зростання” базується на теорії полюсів зростання і центрів розвитку, висунута на початку 1950-х р.р. французьким вченим Ф. Перру [270]. У відповідності до неї формування полюсів економічного зростання відбувається в центрах і ареалах економічного простору, де розташовані підприємства галузей, що динамічно розвиваються. Саме такі центри і ареали економічного простору стають полюсами тяжіння чинників виробництва, оскільки забезпечують найбільш ефективно їх використання, зумовлюють концентрацію підприємств і полюсів економічного зростання. Розвиваючи теорію полюсів зростання, Ж. Будвіль [249] показав, що полюси зростання можна розглядати не тільки як сукупність підприємств лідируючих галузей, а й конкретні території (населені пункти), що виконують в економіці країни чи регіону функцію джерела інновацій і прогресу.

Положення теорії полюсів зростання та центрів розвитку знайшли застосування і демонструють свою ефективність в процесі структурування економіки багатьох зарубіжних країн. Прикладом успішного використання даної концепції є функціонування в Німеччині, починаючи з 1995 року, кластерів в сфері енергетики, транспорту і авіабудування, а також в інших сферах, пов'язаних з розвитком технологій. З використанням форм полюсів зростання активно розвивають свій науковий і технологічний потенціал деякі провінції Іспанії, зокрема Каталонія на основі такого підходу стала одним із світових лідерів у сфері мікроелектроніки і телекомунікацій. У Франції та Італії стратегія полюсів зростання втілюється в орієнтації на зближення промисловості, наукових розробок і освіти за активної участі держави.

“Точки зростання”, під якими слід розуміти і окремі організації, і галузь, і сукупність галузей та видів діяльності, і території, які

володіють сильним “ефектом захоплення”, здатні в результаті підвищення підприємницької та інноваційної активності забезпечити диверсифікацію і раціоналізацію структури економіки регіону, стимулювати появу і розвиток її нових елементів, сприяти сталому регіональному розвитку.

Ефект концепції “точок зростання” на сьогодні породив дискусію серед науковців в площині “регіоналізація” чи “локалізація”, появу нового етапу в дослідженнях регіонального економічного розвитку, пов’язаного з необхідністю формування і реалізації політики локального розвитку.

Застосування концепції “точок зростання” в якості структурування економіки регіонів вимагає вирішення такого складного комплексу завдань як:

- обґрунтування вибору точок зростання, ідентифікація видів діяльності – локомотивів регіональної економіки;
- вибір форм їх організаційно-правового закріплення;
- вироблення механізмів стимулювання розвитку полюсів зростання;
- включення регіональних “точок зростання” в систему міжрегіональної взаємодії та кооперації.

Формування регіонального комплексу “точок зростання” повинно здійснюватись виходячи з можливих варіантів взаємопоеднання та взаємопідсилення сильних сторін та можливостей регіонального розвитку на основі чітко сформованих критеріальних вимог.

До переліку основних критеріїв формування “точок зростання” слід віднести, на наш погляд, такі:

- сприяння збалансованому розвитку регіону, який проявляється через такий індикатор як вплив на підтримання певних пропорцій регіонального розвитку;
- соціальна орієнтація, індикаторами якого є прояв різних форм впливу на розв’язання соціальних проблем та забезпечення соціального розвитку регіону, підвищення рівня і якості життя населення;
- інноваційність та високотехнологічність виробництва, що виражається в приналежності виробництв до V-VI технологічних укладів, переважанні інноваційної продукції в загальному обсязі виробництва;
- забезпечення мультиплікативного ефекту галузями і видами

діяльності, індикаторами якого є зростання обсягів використання продукції, послуг цих галузей іншими галузями, або збільшення однією галуззю попиту на продукцію інших галузей;

- зорієнтованість на ефективне використання регіонального потенціалу, що знаходить прояв у частці регіональних ресурсів в загальному обсязі, які використовуються підприємством чи галуззю.

Структурування регіональної економіки через розкриття “точок зростання” у формі окремих видів діяльності чи галузей має бути пов’язаним з розвитком спеціалізації економіки регіону, специфікою регіонального потенціалу, умовами, що відображають регіональну ідентичність. Попри це, при розкритті регіональних “точок зростання”, на особливу увагу заслуговують галузі і види діяльності, функціонування яких забезпечує мультиплікативний ефект, і до таких, в першу чергу, слід віднести інфраструктурні галузі. Роль інфраструктури в структуруванні регіональної економіки виражається в таких основних моментах: 1) через підпорядкований, допоміжний характер функціонування, інфраструктурний комплекс формує загальні умови здійснення економічної діяльності, забезпечує сталий соціально-економічний розвиток регіону; 2) елементи регіональної інфраструктури впливають на формування тактичних й стратегічних цілей розвитку різних видів економічної діяльності та регіону в цілому, як цілісної відтворювальної системи.

Необхідність зосередження в процесі модернізації структури регіональної економіки особливої уваги на розвитку інфраструктури обумовлена тим, що її вплив на довготривале економічне зростання може здійснюватися за такими напрямками: 1) в якості прямого фактору виробництва – через прямий внесок інфраструктурних галузей і видів діяльності у виробничий процес та зростання ВВП; 2) в якості взаємозамінюючого елемента інших факторів виробництва – коли, з одного боку, модернізація інфраструктури може забезпечувати зниження витрат виробництва, а з іншого – хороший стан інфраструктури підвищує продуктивність всіх інших факторів виробництва, розширює діапазон прибуткових інвестиційних можливостей і стимулює притік інвестицій; 3) в якості стимулу акумуляції факторів виробництва або підвищення їх продуктивності; 4) в якості стимулу сукупного попиту – реалізація інфраструктурних проектів супроводжується зростанням інвестиційного попиту та

попиту на продукцію суміжних галузей; 5) в якості інструменту промислової політики – стимулюючи участь бізнесу в реалізації інфраструктурних проєктів, державні органи влади мають можливість спрямувати інвестиції приватного сектору на прискорення економічного зростання регіону в цілому. Зазначені напрями розкривають аспекти формування інфраструктурою передумов структуризації економіки.

Вплив інфраструктури на структурну трансформацію регіональної економіки здійснюється через реалізацію нею таких основних функцій: 1) забезпечуючої, яка полягає в формуванні умов безперервного функціонування господарських взаємозв'язків і взаємодії елементів регіональної економічної системи; 2) інтеграційної, що знаходить прояв у формуванні інтеграційних зв'язків між видами економічної діяльності, галузями, територіальними громадами регіону, регіонами; 3) стимулюючої, що виражається у стимулюванні розвитку суб'єктів економічної діяльності і регіональної соціально-економічної системи в цілому.

Важливою передумовою ефективної реалізації регіональною інфраструктурою наведених функцій має стати забезпечення її випереджаючого розвитку, що здатне створити основу оптимального використання регіонального потенціалу, і на цій основі – підґрунтя оптимізації структури всієї регіональної соціально-економічної системи та її складових елементів. Випереджаючий розвиток регіональної інфраструктури, поряд з належною реалізацією вже названих функцій, дозволить їй реалізувати таку важливу управлінську функцію як ціле-спрямування структурної трансформації регіональної відтворювальної системи.

З огляду на те, що структурне оновлення економіки регіонів має забезпечити прорив у підвищенні її ефективності та нову якість економічного зростання, на особливу увагу заслуговує формування “точок зростання” інноваційної спрямованості, які реалізуються у формі регіональних кластерів, технопарків, технополісів, національних проєктів, особливих економічних зон, туристично-рекреаційних зон, транспортно-логістичних вузлів.

Реалізація цілей структурної модернізації регіональної економіки пов'язана з пошуком оптимальних варіантів поєднання та виробленням дієвих механізмів підвищення інвестиційної, інноваційної, підприємницької активності, комплексним залученням складових

регіонального потенціалу та його відновленням, а відтак, забезпечення цих відправних моментів обумовлює доцільність застосування кластерного підходу до реалізації точок зростання в процесі структурного реформування економіки регіону. До переваг кластерів, що обумовлюють їх визначальну роль у забезпеченні структурних перетворень в економіці регіону, належать такі як:

- інноваційна орієнтованість і підвищення мультиплікативного ефекту інновацій;

- сприяння посиленню кооперації та інтеграційних процесів на рівні регіонів;

- розвиток на базі кластерів регіональної технологічної мережі розробки і поширення нових знань, технологій, продукції;

- забезпечення доступу підприємницьким структурам до спеціалізованих послуг і сприяння у зниженні їх трансакційних витрат;

- формування партнерських відносин між бізнесовими, науковими, освітніми установами і забезпечення синергетичного ефекту від спільного впровадження інновацій, застосування аутсорсингу, розподілу ризиків, використання інфраструктури та різних видів ресурсів;

- формування організаційних передумов для входження суб'єктів малого бізнесу до горизонтальних корпоративних структур і повнішого використання їх потенціалу;

- створення інституційного середовища для переформатування конкурентного протистояння між бізнесовими структурами в налагодження ефективних партнерських відносин між ними, і, розширення на цій основі можливостей для вирішення проблем та реалізації нарізних завдань соціально-економічного розвитку регіону.

Загострення проблеми пошуку нових джерел розвитку за умови обмеженості природних ресурсів, варіантів зменшення залежності економічного зростання від споживання ресурсів, шляхів запобігання деградації екосистем зумовило розвиток та уточнення концепції сталого розвитку, яка пов'язує благополуччя нинішнього покоління людей з благополуччям майбутніх поколінь, а відтак, з особливою гостротою актуалізувались питання удосконалення структури економіки на основі використання ресурсно-ефективних і еколого-орієнтованих технологій та інновацій. В цьому контексті сформувалась нова парадигма економічного зростання у XXI столітті – еколого-орієнтована “зелена” економіка, напрями переходу до якої

визначені в Європейській стратегії «Європа 2020: стратегія розумного, сталого та всеохоплюючого зростання» [260], прийнятій Європейською Комісією у 2010 році. Вона передбачає реалізацію трьох пріоритетів: розумне зростання економіки, що базується на знаннях та інноваціях; стале зростання: сприяння більш ресурсно ефективній, зеленій та конкурентній економіці; всеохоплююче зростання, що забезпечує високу зайнятість в умовах соціальної та територіальної єдності.

Зелена індустрія або зелені сектори економіки покликані матеріалізувати нові джерела зростання, пов'язані з ефективним використанням природних ресурсів та екоефективних технологій, у екологічну продукцію та послуги, а, відповідно, у додану вартість та прибутки компаній, що займаються цією діяльністю [206].

Досвід розвинених країн світу свідчить про активне використання ресурсного потенціалу «зеленої економіки» для формування «точок зростання», у т.ч. шляхом: запровадження інноваційних технологій у промисловості, сільському господарстві та у системі житлово-комунального господарства (ЖКГ); зменшення ресурсовитратності виробництва, підвищення ефективності роботи підприємств за рахунок задіяння альтернативних видів природних ресурсів (у т.ч. завдяки розвитку альтернативної енергетики); створення нових робочих місць (що є особливо важливим для стимулювання розвитку депресивних територій); забезпечення стійкого внутрішнього попиту на екологічно безпечне виробництво [185].

Прагнення України ввійти в русло основних тенденцій цивілізаційного розвитку має підкріплюватись структурними перетвореннями в напрямі: забезпечення еколого-техногенного розвитку регіонів шляхом усунення суперечностей між стратегічними цілями розвитку регіональних економік на інноваційних засадах та практичними інтересами розвитку «старопромислових» підприємств в регіональних господарських комплексах; удосконалення технологій сільськогосподарського виробництва з урахуванням європейських екологічних стандартів; запровадження механізмів переходу до загальної екологізації регіонального економічного розвитку; розробки і реалізації регіональних програм, спрямованих на ефективне використання та розвиток вітчизняного науково-технічного потенціалу; стимулювання розвитку галузей нової економіки, ґрунтованих на

екологічно безпечних та енергоощадних технологіях.

В Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року наведені цілі державної регіональної політики, реалізація яких передбачає розвиток «зеленої» економіки, що, в свою чергу, сприятиме модернізації структури економіки регіонів. Такими цілями визначено [34]:

- зниження рівня енергоємності виробництва одиниці продукції, виконаних робіт, наданих послуг;
- створення системи стимулювання підвищення рівня енергоефективності;
- зменшення втрат паливно-енергетичних ресурсів шляхом здійснення організаційних, технічних, технологічних та інших заходів, зокрема оновлення основних фондів, модернізація виробничих потужностей, запровадження енергоефективних технологій; оптимізацію структури регіонального енергетичного балансу шляхом заміщення природного газу енергоресурсами, отриманими з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива, насамперед на об'єктах соціальної сфери.

Досягнення цілей структурування економік регіонів в умовах посилення агресивного середовища їх функціонування і появи нових глобальних та внутрішньонаціональних викликів може бути ефективним за умови вироблення кожним регіоном своєї власної моделі поєднання та узгодження сучасного і майбутнього з використанням технологій форсайту.

3.2. Теоретико-методологічний аспект побудови механізмів регіональної структурної політики

Масштабність і складність цілей та завдань регіональної структурної політики обумовлює необхідність акцентування особливої уваги на виборі теоретико-методологічної бази механізмів її реалізації. Теоретико-методологічний аспект побудови механізмів регіональної структурної політики охоплює розкриття їх суті, функцій, принципів побудови, суб'єктів вироблення, послідовності та етапів вироблення, форм, методів, інструментів управлінського впливу.

Теоретико-методологічне обґрунтування побудови механізмів регіональної структурної політики вимагає врахування змістовного наповнення самого терміну «механізм». Так, в довідковій

економічній літературі механізм розглядається як “система ланок, пристрій, спосіб, які визначають порядок певного виду діяльності”, як “система прямих і опосередкованих взаємозв’язків між економічними явищами і процесами, передусім між їх протилежними сторонами, а також між підсистемами і елементами, які виникають у різних типах економічних систем та між ними [99, с. 496]”.

Оскільки регіональна структурна політика є складовою регіональної економічної політики і здійснюється з використанням інструментарію управління, то методологічні підходи до побудови її механізмів слід розглядати, виходячи з врахування цілей структурування регіональної економічної системи через призму поєднання економічного і управлінського механізмів. При цьому необхідно враховувати, що механізм економічний – це «сукупність форм і методів впливу на економічні процеси, їхнього регулювання» [178, с. 227], а управлінський механізм доцільно розглядати з використанням суб’єктно-об’єктного підходу як процес формування цілеспрямованої взаємодії суб’єкта й об’єкта управління з метою досягнення соціально значимих результатів.

Попри те, що в науковій літературі механізм реалізації структурної політики розглядається як “набір або сукупність організаційних, економічних, нормативно-правових інструментів, засобів і дій, що визначають економічні процеси реформування соціально-економічної системи та забезпечують реалізацію структурної політики регіону [64, с. 143]”, або як “сукупність методів і засобів впливу на економічні процеси задля реформування галузей та окремих виробництв на інноваційній основі, що забезпечить модернізацію конкурентоспроможної економічної системи регіону [129, с. 49]”, доцільним є розкриття його суті з врахуванням раніше наведених підходів, що дало б можливість чіткіше окреслити складові елементи, взаємозв’язки між ними та їх цільову спрямованість.

З огляду на це, механізм регіональної структурної політики – це система способів, форм, методів, інструментів, що виробляються і застосовуються суб’єктами державного і регіонального управління спільно з бізнесовими та громадськими інституціями з метою приведення структури регіональної економіки у відповідність до вимог середовища її функціонування та розвитку, окреслених у цілях і завданнях регіональної структурної політики.

Основними характеристиками і, в той же час, передумовами ефективності механізмів регіональної структурної політики мають бути: адаптивність до динамічних умов середовища економіки регіону, реальність і гнучкість; здатність забезпечувати системні структурні перетворення на основі дієвого управлінського впливу; різноманітність та узгодженість.

До переліку принципів, які можна вважати відправними при побудові механізмів регіональної структурної політики, слід віднести: перехресної орієнтації як на запобігання структурним кризам і дисбалансам, так і на забезпечення цілей розвитку; узгодження важелів власне регіональної структурної політики з механізмами державної регіональної політики та державної структурної політики; оптимального врахування специфіки та залучення всіх складових потенціалу регіонального розвитку; узгодження механізмів реалізації цілей структурної модернізації економіки регіону, що реалізуються в рамках окремих галузевих політик; орієнтації на специфіку цілей структурної корекції та структурної перебудови регіональної економіки; організаційного забезпечення вироблення і реалізації механізмів структурної політики на основі налагодження взаємодії владних, бізнесових і громадських структур в рамках формування мережових структур; закріплення механізмів структурної модернізації в нормативних актах.

Для забезпечення ефективності механізмів регіональної структурної політики їх побудову доцільно здійснювати на засадах системного підходу з використанням логічної схеми, що включає такі послідовні, чітко детерміновані етапи (елементи):

- 1) аналіз структури економіки регіону на основі розрахунку коефіцієнтів структурних зрушень за інтегральним показником та за показниками, що характеризують окремі компоненти зміни структури економіки, ідентифікація структурних дисбалансів;
- 2) стратегічний аналіз ендогенних та екзогенних чинників, що визначають трансформацію структури економіки регіону;
- 3) обґрунтування критеріїв та вибір індикаторів структурних зрушень в економіці регіону;
- 4) прогнозування та моделювання структурних зрушень в економіці регіону;
- 5) визначення пріоритетів та окреслення цілей структурної перебудови регіональної економіки;

б) формування функціональної структури реалізації цілей структурної перебудови регіональної економічної системи та вироблення функціональних механізмів управління структурними перетвореннями на основі оптимального поєднання форм, методів, інструментів та технологій управління;

7) формування організаційного забезпечення реалізації регіональної структурної політики;

8) запровадження моніторингу реалізації цілей регіональної структурної політики та їх коригування у відповідності до зміни середовища функціонування економіки регіону.

За своєю сутністю побудова механізмів регіональної структурної політики є складною управлінською системою, складові етапи якої включають сукупність дій, процедур, технологій і виступають свого роду певними підсистемами, між якими має дотримуватися чітка послідовність та жорстка детермінація. А це означає, що в умовах динамічного середовища функціонування регіональної економіки та постійної трансформації її структури механізми регіональної структурної політики повинні підлягати постійному перегляду та удосконаленню. Специфіка соціально-економічного розвитку, ресурсного потенціалу, структури економіки регіону детермінує специфіку механізмів регіональної структурної політики.

Що стосується перших п'яти етапів побудови механізмів регіональної структурної політики, то теоретико-методичні підходи щодо здійснення дій на кожному з них розроблені науковцями кафедри державного і муніципального управління ТНЕУ стосовно національної економіки [219] і можуть, за умови врахування регіональної специфіки, бути адаптовані для вироблення механізмів структурної модернізації економічних систем регіонального рівня.

Шостий етап побудови механізмів регіональної структурної політики – формування функціональної структури реалізації цілей структурної перебудови регіональної економічної системи, ґрунтується на інформаційно-аналітичній базі та прогностичних оцінках, сформованих на попередніх етапах і передбачає вироблення підходів щодо визначення і узгодження способів досягнення окреслених цілей через конкретні види управлінської діяльності. Оскільки реалізація регіональної структурної політики здійснюється через функціональні механізми, що реалізуються в рамках таких видів регіональних політик як: інноваційно-технологічна, інвестиційна,

соціальна, фінансово-бюджетна, екологічна, то дуже важливо їх узгодити та оптимально поєднати в розрізі таких узагальнюючих управлінських функцій як регулююча, розподільча, контрольна, стратегування. Зокрема, в рамках регулюючої функції слід окреслити механізми, які б забезпечували вплив на структуру економіки через переорієнтацію поведінки суб'єктів економічної діяльності. Розподільча функція об'єднує механізми, пов'язані із залученням і перерозподілом різних видів ресурсів, а контрольна – з їх ефективним використанням. Функція стратегування має забезпечити узгодження реалізації цілей регіональної структурної політики з реалізацією цілей, визначених в основних програмних документах стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіону.

Важливим питанням, яке має вирішуватись на цьому етапі є узгодження управлінських механізмів, що реалізуються в рамках державної регіональної та державної структурної політик з механізмами регіональної структурної політики. Так, Державною стратегією регіонального розвитку до 2020 року визначено інтегрований підхід до реалізації державної регіональної політики на основі поєднання таких складових частин: 1) секторальної – підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів шляхом оптимізації і диверсифікації структури економіки, забезпечення ефективної спеціалізації регіонів з пріоритетним використанням власного ресурсного потенціалу; 2) територіальної – досягнення рівномірного та збалансованого розвитку територій, розвиток міжрегіонального співробітництва, запобігання поглибленню соціально-економічних диспропорцій шляхом формування “точок зростання”, активізації місцевої економічної ініціативи та зміцнення потенціалу сільської місцевості, забезпечення соціально-економічної єдності і рівномірності розвитку регіонів з метою створення рівних умов для розвитку людини; 3) управлінської – застосування єдиних підходів до формування і реалізації політики регіонального розвитку, створення єдиної системи стратегічного планування та прогнозування розвитку держави і регіонів, оптимізація системи територіальної організації влади [34]. Даний підхід задає орієнтири для паралельного формування механізмів регіональної структурної політики за такими двома напрямками: 1) забезпечення збалансованого розвитку територій; 2) стимулювання “точок зростання”.

Реалізація завдань щодо забезпечення збалансованого розвитку територій в процесі реалізації структурної політики повинна здійснюватись через: розширення сфери дії таких фінансових інструментів стимулювання місцевого економічного розвитку як інвестиційні субвенції, бюджети розвитку в складі місцевих бюджетів; надання пільг по місцевих податках для суб'єктів господарювання, що створюються і функціонують в сферах діяльності, визначених пріоритетними в регіональному розвитку; формування сприятливого бізнес-середовища регіону; вироблення механізмів активізації міжрегіонального та транскордонного співробітництва; стратегування залучення і ефективного використання природно-ресурсного капіталу регіону; реалізацію регіональних програм інноваційно-технологічної реструктуризації економіки регіонів; підвищення ефективності управління державною і комунальною власністю; розроблення та виконання спеціальних державних програм економічного розвитку депресивних територій; підтримку розвитку інфраструктури малих міст; формування бренду територій; застосування механізмів усунення непрозорості економічного регіонального простору.

Структурне оновлення економіки регіону шляхом стимулювання “точок зростання” вимагає зосередження особливої уваги владних структур на виробленні й реалізації механізмів, які будуть розглянуті в наступних розділах, в тому числі механізмів, зорієнтованих на:

- виявлення і використання “ексклюзивних” конкурентних переваг регіону;
- стимулювання кластероутворення в регіоні;
- сприяння інтеграції суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм в процесі їх залучення до виконання пріоритетних завдань структурної модернізації;
- формування і забезпечення ефективного функціонування індустріальних парків;
- забезпечення комплексного розвитку інфраструктури населених пунктів регіону;
- використання переваг публічно-приватного партнерства в процесі реструктуризації економіки регіонів;
- формування передумов для використання можливостей, пов'язаних з реалізацією національних проектів на регіональному рівні;
- укладання і підвищення ефективності реалізації угод між

урядом та місцевими органами влади в контексті забезпечення реалізації цілей регіональної структурної політики;

- переорієнтацію інвестиційних потоків з використанням інструментарію проектного управління;
- фінансову селективну підтримку пріоритетних виробництв;
- використання системи державних регіональних замовлень і закупівель.

Слід зауважити, що дієвість кожного з наведених функціональних механізмів залежатиме від оптимального поєднання і використання в їх рамках методів адміністративного та економічного впливу, стратегічних і тактичних заходів, правових та організаційних форм прийняття управлінських рішень, точкових і комплексних важелів.

Ефективність регіональної структурної політики в значній мірі знаходиться в прямій залежності від рівня організаційного забезпечення її реалізації, яке, виходячи з системних засад побудови управлінських механізмів, має формуватись в орієнтації на відповідність реалізації функціональних механізмів структурного реформування і базуватись на організаційній структурі управління структурними перетвореннями, яка, в свою чергу, є відображенням сукупності владних структур, функціональна діяльність яких пов'язана з регулюванням структурних зрушень, і, між якими налагоджені організаційні взаємозв'язки.

Конструювання нового формату відносин по лінії “центр – регіон – громада” окреслює передумови формування дієвих організаційних структур реалізації цілей регіональної структурної політики на основі оптимального розподілу повноважень та налагодження взаємодії владних інституцій. Необхідність зосередження особливої уваги на питаннях розподілу повноважень органів влади в процесі реалізації механізмів регіональної структурної політики обумовлена: по-перше, значною кількістю владних структур, що функціонують на різних управлінських рівнях: загальнодержавному – Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади; регіональному – місцеві державні адміністрації, обласні та районні ради, територіальні органи центральних органів виконавчої влади; на рівні муніципальних утворень – органи місцевого самоврядування; по-друге, специфікою та різноманітністю функціональних механізмів реалізації структурної політики; по-третє, потребою дотримання основних вимог до побудови функціонально-організаційних структур управління, якими є:

об'єктивізація управлінських функцій; чітке закріплення функцій за конкретним органом влади, виходячи з того, що кожен вищий рівень має брати на себе реалізацію тільки тих управлінських функцій органів влади, які не в змозі здійснити нижчі за організаційно-правовим статусом; запобігання дублюванню функцій різними органами влади; досягнення оптимального поєднання централізації і децентралізації управлінських функцій, як передумови подолання відомчих тенденцій, зацикленості на місцевих проблемах, раціонального розподілу стратегічних та оперативних завдань структурного корегування між різними рівнями управлінської системи; забезпечення гнучкості й адаптивності оргструктур до умов реалізації структурної політики на різних управлінських рівнях; налагодження оптимальних управлінських взаємозв'язків між органами влади.

Структурна політика – це політика синергії, і, основою досягнення синергетичного ефекту в процесі реалізації її цілей виступає взаємоузгоджена діяльність органів влади, наділених конкретними повноваженнями з чітко сформованими критеріями їх виконання. Тому для ефективного управління структурними трансформаціями на основі узгодження державних, регіональних та місцевих інтересів важливим є забезпечення чіткого розподілу повноважень владних інституцій в рамках “моделі взаємодії”.

З метою ефективного розподілу повноважень органів влади в форматі поєднання зусиль щодо реалізації механізмів структурного реформування економіки регіонів доцільним є: окреслення переліку функцій, які слід закріпити за кожним з управлінських рівнів з розмежуванням тих, які варто передати на принципі виключної компетенції, і тих, для яких необхідно встановити спільну відповідальність органів різних управлінських рівнів; чітке закріплення розподілу повноважень органів влади в процесі спільної реалізації управлінських механізмів на основі укладання угод; запровадження механізмів координації діяльності органів влади в контексті досягнення цілей структурування економічних систем різних рівнів.

Забезпечення ефективного вироблення й реалізації механізмів структурної перебудови економіки регіонів вимагає такої моделі розподілу повноважень та взаємодії між органами влади, яка б через ситуативний підхід до корегування організаційних структур дозволяла максимально враховувати конкретні обставини

здійснення управлінського впливу і домагатись досягнення цілей структурної політики. Вихідним принципом формування такої моделі має стати принцип субсидіарності, у відповідності до якого критерієм віднесення функції до певного рівня є ефективність її виконання.

Формування адекватної реакції системи управління на сучасні виклики реалізації структурної політики потребує узгодження діяльності органів влади з використанням методу координації. Механізм дієвої координації суб'єктів реалізації регіональної структурної політики має забезпечувати ефективність останньої через синхронізовану у часі розробку стратегій структурної перебудови регіональної та локальних (муніципальних) економік, узгоджене нормативне забезпечення реалізації процесів структурного реформування, об'єднання зусиль в напрямі залучення та ефективного використання ресурсів в процесі здійснення структурних перетворень, впровадження та узгоджене застосування властивого кожному суб'єкту структурної політики інструментарію впливу на структуру економіки. З метою узгодження інтересів громадськості, бізнесу, держави в процесі реалізації регіональної структурної політики доцільним є формування її організаційного забезпечення на основі побудови мережевих структур.

Адаптивність механізмів регіональної структурної політики має досягатись через запровадження моніторингу реалізації її цілей та коригування останніх, у відповідності до зміни середовища функціонування економіки регіону. При цьому доцільним є формування системи індикаторів, яка б включала такі їх два типи як, основні і проміжні. В якості основних повинні виступати індикатори, визначені за означеними критеріями структурної перебудови економіки регіонів, а в якості проміжних слід розглядати якісні і кількісні критерії реалізації цілей кожного окремого функціонального механізму. Важливою передумовою забезпечення дієвості моніторингу має стати простеження кореляційного зв'язку між цими двома типами індикаторів та коригування на цій основі набору функціональних механізмів.

РОЗДІЛ 4

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

4.1. Механізм інноваційно-технологічної реструктуризації економіки регіонів

Наші дослідження, викладені у працях [219, с. 206; 89, с. 23], підтвердили, що деформації структурної будови регіональної підсистеми та національної економіки загалом ідентичні, хоча й мають особливості для різних регіонів.

Це дозволяє концептуально окреслити загальний підхід до побудови механізмів реалізації структурної політики, в рамках якого визначити інструменти, зорієнтовані на специфіку структурних проблем окремих регіонів і пріоритети їх економічного розвитку.

Серед пропонувананих в економічній літературі варіантів розв'язання даної проблеми найбільш прийнятні, на наш погляд: полікритеріальний [219, с. 206-219, та технологічного прориву [228, с. 6; 89, с. 23]. За першим підходом вибір механізмів реалізації регіональної структурної політики залежить від визначених критеріїв раціоналізації структури, зорієнтованих на: а) задоволення потреб соціального розвитку; б) зниження ресурсоємності; в) забезпечення економічної безпеки; г) збалансованого розвитку регіонів тощо, враховуючи, що це залежить від особливостей проблематики регіонів і стратегій розвитку регіонів.

В умовах обмеженості ресурсів, суттєвого відставання регіонів України від високорозвинутих країн за технологічною складовою структури, необхідності модернізації виробництва, на перший план мають бути поставлені механізми структурної політики на засадах технологічного імперативу, зорієнтованого на перехід від статичного до динамічного розвитку.

Загалом сукупність інструментів, що застосовуються в рамках механізмів реалізації структурної політики, доцільно імплементувати на національному (з боку центральних органів державного управління), регіональному (з боку органів місцевої виконавчої влади) та мікроекономічному (з боку підприємств) рівнях.

Структурні реформи, які здійснюються в процесі реалізації регіональної політики держави і власне регіональної політики регіонів, потребують:

- розробки та удосконалення існуючих стратегій соціально-економічного розвитку регіонів України з метою забезпечення раціонального врахування у процесі подальшої приватизації економічних інтересів регіону і збалансування їх із загальнодержавними, підкріпленими економічними стимулами; запровадження економічно обґрунтованої системи інвестиційних стимулів та засобів державної підтримки структурних зрушень на регіональному рівні; максимальної орієнтації на досягнення змін в структурі економіки регіону, усунення диспропорцій в інноваційній та експортній структурі виробництва, територіальній структурі, співвідношенні малих, середніх і великих підприємств, структурі зайнятості при обґрунтуванні інвестиційних переваг та заохочень;

- інституційного закріплення системи методів стимулювання структурних змін на регіональному рівні, координації зусиль науковців, представників підприємництва, фінансових інститутів, урядових інституцій для мобілізації наукового та фінансового потенціалу, забезпечення діалогу між бізнесом і владою.

Зазначене розглядається як важлива складова модернізаційної парадигми стратегії регіонального розвитку [133].

Акцентуючи на необхідності реалізації цього завдання, зупинимося детальніше на економічному та інституційному базисі, з якого має розпочатись старт по реформації регіональних стратегій і долучення до їх складу програм структурних перетворень.

Первинними суб'єктами, які реально могли б забезпечити технологічний прорив, неформальну реалізацію завдань структурного реформування економіки регіонів, є підприємства. Проте, більшість із них були створені на старій технологічній базі і продовжують функціонувати, не витрачаючи на технологічне оновлення виробництва, або в умовах високої монополізації ринку, утворюючись, орієнтувалися на зв'язки і ресурси, не беручи до уваги інноваційний прорив.

Теоретично процес структурних змін в національній або регіональній економіці забезпечується через активність підприємств-інноваторів, висвітлений в працях А. Сміта [197], П.

Самуельсона [191], Л. Гурвіца [54, с.4-26]. Згідно тверджень зазначених вчених в ідеальній ринковій економіці інформація, необхідна для ефективного функціонування ринків, розподілена серед незалежних суб'єктів, агрегується і передається через ціни, що встановлюються «класичною невидимою рукою ринку» [54, с.4-26]. З теорії економічного розвитку Й. Шумпетера відомо, що ціни на нові продукти, які не мають конкурентів, повністю або частково визначаються принципами монопольного ціноутворення [239, с. 302-304]. Утвердження технологічної, а слідом за нею і продуктивної інновації забезпечує підприємцю-інноватору тривале монопольне становище і усуває загрозу конкуренції з боку аутсайдерів. Підприємство одержує монопольний прибуток, який є вартісним виразом ринкового успіху запровадженої новачії. Після успіху підприємства-інноватора конкуренти, приваблені прибутком, переоснащують і свої підприємства на новій технологічній основі. Поступово відбувається повна реорганізація галузі: витісняються застарілі технології, збільшується виробництво, а, відповідно, часка технологічно-інноваційних виробництв в структурі економіки регіону, що в кінцевому рахунку може привести до технологічної модернізації і формування нового технологічного укладу.

Однак, в умовах перехідних економік такий логічний ланцюг досить часто не спрацьовує через відсутність досконалої конкуренції, збереження монополізму, браку власних фінансових коштів. Зазвичай, для фінансування інноваційної діяльності, технологічної модернізації, реструктуризації виробництва можуть використовуватися: 1) власні фінансові кошти підприємств і організацій (амортизаційні відрахування; прибуток підприємств і організацій; інші засоби підприємств); 2) залучені кошти підприємств (кредити вітчизняних та іноземних комерційних банків; поточні кошти інших організацій); 3) бюджетні кошти (кошти державного і місцевих бюджетів); 4) кошти інших фондів. Однак, їх успішне використання в Україні наштовхнулось на такі бар'єри, як: зростання частки споживання і зниження та недостатність обсягів нагромадження; інституційна нерозвинутість фінансової системи; збереження високого рівня фіскального вилучення коштів з суб'єктів господарювання; інвестиційна криза, що розпочалася у 2008 р. і триває досі; обмежена доступність використання банківських кредитних

ресурсів внаслідок їх дорожнечі; обмежені можливості бюджетних вливань через напруженість як державного, так і більшості місцевих бюджетів; вузькість вибору джерел фінансування в умовах обмеженої доступності їх пропозиції; нерозвинутість венчурного фінансування; нерозвинутість фондових ринків, що не дозволило поширити практику залучення коштів до інвестиційної діяльності за їх посередництвом.

З огляду на зазначене, стає зрозуміло, що Україна має використати комплексний підхід для стимулювання розвитку науково-технологічної сфери в регіонах, який би привів до структурної корекції технологічної та інших складових структури регіональної економіки. Такий підхід використовується у європейських країнах і передбачає наступні інструменти фінансового механізму:

1) використання різних податкових пільг для тих, хто вкладає кошти у реінвестування;

2) легальне зменшення розміру бази оподаткування за рахунок збільшення відрахувань у фонди, що включаються до виробничих витрат (зокрема, амортизаційний фонд);

3) оплата податку на прибуток не тільки окремою фірмою, а й материнською компанією (якщо така є, що на практиці дає змогу знизити базу оподаткування);

4) імплементація системи покриття збитків компанії за рахунок її майбутніх прибутків;

5) заохочення державою виробничих вкладень за допомогою податкових канікул, податкових інвестиційних відрахувань і податкових інвестиційних кредитів [228, с.30]. Зрозуміло, що з огляду на обмеженість бюджетних коштів та потреби фіскального збалансування, запровадження інноваційних пільг має здійснюватися поетапно.

Загалом фінансовий механізм корекції економіки слід розглядати як стратегічну взаємодію між економічними суб'єктами стосовно формування фондів фінансових ресурсів для даної цілі. Спостереження за міжгалузєвою варіацією рівнів рентабельності промислового виробництва в регіонах України, проведене вченими Інституту економіки та прогнозування НАН України [228, с. 6]., засвідчило, що вона не відповідає світовим тенденціям. В умовах сучасного технологічного прогресу у розвинених країнах наукомісткі галузі мають високі рівні прибутковості, що й

приваблює інвестиції у розвиток цих галузей [257; 262; 266]. Диспропорції у розподілі прибутковості технологічних укладів в Україні перешкоджають своєчасному перерозподілу фінансових ресурсів в освоєння високих технологій і гальмують прогресивні структурні зрушення.

Інноваційний варіант технологічної корекції структури економіки регіонів за рахунок самостимулів підприємств є бажаним, проте за сучасних умов, зокрема недосконалості механізмів економічного стимулювання інноваційно-технологічної модернізації виробництва, високої вартості кредитних коштів банків, практичної неможливості залучення зовнішніх коштів для реалізації довготривалих інноваційно-технологічних проектів, незавершеності формування системи інноваційної інфраструктури, передусім фінансово-кредитної, вимагає безпосередньої участі держави в технологічній модернізації і корекції технологічної, та паралельно інших структур економіки регіонів, а, відповідно, залучення бюджетного механізму фінансового забезпечення структурних змін.

Інституційним механізмом, спрямованим на розв'язання цієї проблеми, є розробка і реалізація цільових науково-технічних програм. Згідно Закону України «Про державні цільові програми» державну цільову програму можна трактувати як комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки, що здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням [140]. Фінансування цільових програм розглядається як особливий метод планування і витрачання бюджетних коштів, що забезпечує зосередження обмежених коштів державного бюджету на пріоритетних наукових та інноваційних напрямках задля досягнення гранично можливої економічної ефективності (рис. 4.1).

Запровадження в бюджетному процесі програмно-цільового методу в Україні, не зважаючи на певний досвід, є ще на початковій стадії і не достатньо результативним (табл. 4.1).

Основними проблемами використання програмно-цільового бюджетування наукової і науково-технічної діяльності з метою технологічної модернізації економіки є: розпорошення коштів серед численних програм і розпорядників; неоптимальне

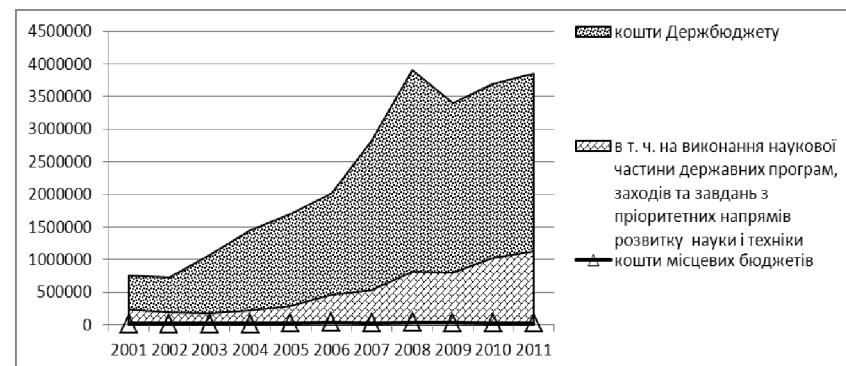

Рис. 4.1. Розподіл обсягу фінансування наукових та науково-технічних робіт за джерелами фінансування (у фактичних цінах; млн. грн.).

Примітка. Складено за: [4]

Таблиця 4.1

Витрати державного бюджету на фінансування виконання наукових та науково-технічних робіт та виконання наукової частини державних, міжгалузевих і галузевих програм, заходів та завдань з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки за 2001–2011 рр., тис. грн.

Рік	Кошти Держбюджету	в т. ч. на виконання наукової частини державних, міжгалузевих і галузевих програм, заходів та завдань з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки	Питомі витрати, %
2001	751611,9	236236,0	31,4
2002	733313,0	202020,6	27,5
2003	1070714,7	187475,9	17,5
2004	1449521,9	221488,5	15,3
2006	2017405,2	471982,0	23,4
2007	2815425,0	538594,1	19,1
2008	3909777,6	822215,0	21,0
2009	3398600,0	761286,4	22,4
2010	3704300,0	800128,8	21,6
2011	3859700,0	852993,7	22,1

Примітка. Складено за: [283; 4]

розміщення бюджетних коштів на пріоритетних напрямках науково-технологічної та інноваційної політики; бюджетування науково-технологічних та інноваційно-технологічних програм за відсутності узгодженої системи кількісних і якісних показників,

що характеризують виконання бюджетних програм і використання коштів; недостатня практична реалізація результатів науково-технічних програм і відсутність адекватної оцінки результативності виконання науково-технічних програм та їх ефекту для структурної корекції; відсутність стимулів для бізнесу брати участь разом з державою у фінансуванні науково-технічних програм. Не зважаючи на те, що в багатьох науково-технічних програмах опрацьовуються конкретні виробничо-технологічні питання, у яких зацікавлені сучасні виробничі підприємства, бізнес у більшості випадків не долучається до фінансування програм.

З метою підвищення ефективності програмування і програмно-цільового фінансування наукової та інноваційної діяльності в контексті корекції технологічної структури економіки необхідно врахувати процес формування і реалізації цільових програм в Стратегіях економічного розвитку регіонів, більш чітко визначити складові програмно-цільового методу в бюджетному процесі, імплементувати в практику бюджетування використовуваний у світовій практиці аналіз за методом «витрати-вигоди» [7, с. 130], акумулювати на цьому напрямі якомога ширше коло джерел фінансових ресурсів (власних коштів підприємств, коштів держави, венчурних коштів, коштів фінансових ринків тощо); застосовувати державою інструменти непрямої підтримки наукової і науково-технологічної діяльності.

Стимулювання державою цих видів діяльності в контексті структурної корекції економіки регіонів через прийняті у світі податкові пільги може дозволити залучити додаткові кошти бізнесу та інших недержавних джерел. Пільги в зарубіжній практиці реалізуються через зниження об'єкта та бази оподаткування, нарахованих сум податку, запровадження знижених податкових ставок (нормативів), надання відстрочення сплати податкового зобов'язання [261]. Зокрема, в індустріально-розвинених країнах ОЕСР застосовуються такі пільги для витрат на наукову та науково-технічну діяльність: нарахування прискореної амортизації (Австрія та Італія); списання за нормою 105% (Австрія); зменшення бази оподаткування на 100% на наукові та науково-технічні роботи (Бельгія, Велика Британія, Іспанія, Італія, Канада, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, США, Швеція, Швейцарія, Франція, Японія); списання на валові витрати витрат на наукові та науково-дослідні роботи у розмірі 25% (Австралія) [276].

Світова практика також підтверджує, що ефективність фінансових стимулів у масштабах економіки країни (її регіонів) досягається за умови їх концентрації у точках економічного зростання. В Україні ж, незважаючи на проголошену інноваційну модель розвитку, податкові пільги надавалися переважно низькотехнологічним галузям, що не стимулює структурні зміни в регіонах, де розміщені зазначені види економічної діяльності.

Проявом цільової концентрації фінансових коштів на структурну трансформацію економіки є розробка і реалізація проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку (національні проекти) з відповідним фінансовим забезпеченням [151].

Активне використання механізмів державно-приватного партнерства у бюджетній системі стримують і зовнішні негативні екстерналії. Учасники бюджетного процесу кожної країни сьгодні стикаються із певними обмеженнями глобалізації, що впливають на державну активність, зокрема, на використання бюджетних коштів для захисту національних інтересів, делегування повноважень між ланками бюджетної системи, здійснення контролю за цільовим використанням бюджетних коштів.

Механізм державно-приватного партнерства, як ключова умова ефективного позиціонування території в системі територіальної конкуренції, повинен отримати пріоритетну орієнтацію на формування конкурентоздатного регіонального середовища, ознаками якого мають стати: інноваційність (інформаційна підтримка інновацій, технічна підготовка майданчиків, ін.); контактність (концесії на будівництво та експлуатація транспортних сполучень транснаціональних транспортних коридорів, залучення транспортних компаній до вирішення питань оптимізації мікрорегіональної логістики); привабливість (введення стимулюючих принципів оподаткування, легітимізація і партнерське регулювання трудової міграції).

Важливим фактором технологічної реструктуризації економіки регіонів виступає розвиток інноваційного малого та середнього бізнесу. Підприємства цього сектора, частка яких в розвинутих ринкових економіках перевищує 95 %, забезпечують більше половини ВВП, дві третини загальної кількості робочих місць, чверть експорту та прямих іноземних інвестицій. В Україні ще не створено умови для розвитку та збільшення кількості малих

підприємств, тому рівень їх концентрації в регіонах не достатній (рис. 4.2).

Актуальною є імплементація таких прогресивних фінансових технологій підтримки, як: мікрокредитування; венчурне фінансування використання науково-технологічного й інтелектуального потенціалу, розвиток венчурного бізнесу й стимулювання виробництва високотехнологічної продукції; кредитні гарантії для малого підприємництва.

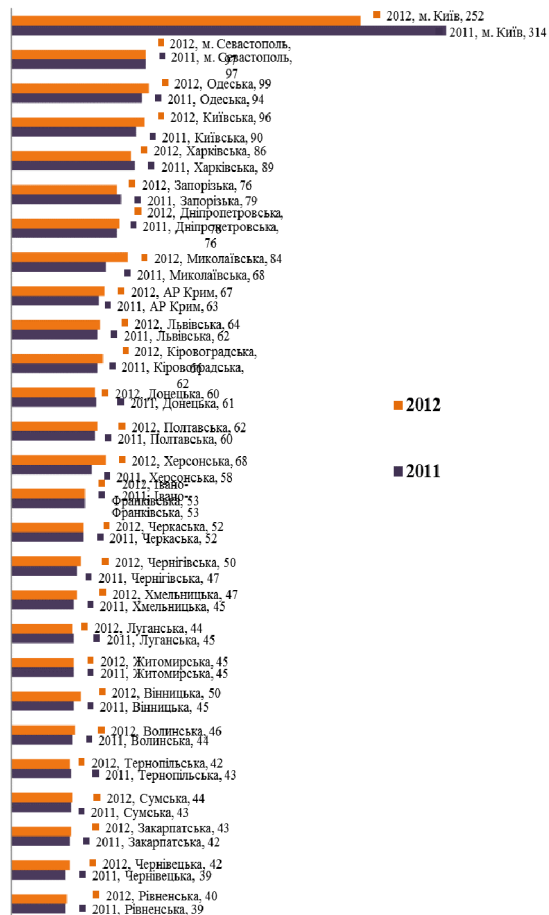

Рис. 4.2. Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення України за регіонами (одиниць)

Примітка. Наведено за: [4]

Зокрема, в основу державної політики мікрокредитування мають бути покладені такі принципи:

- визначення державою перспективної системи мікрофінансування для створення робочих місць, розвитку підприємництва та підтримки ініціатив приватного бізнесу;
- спрямування державної політики на створення однакових умов діяльності для всіх учасників ринку мікрофінансування;
- дозвіл небанківським фінансовим організаціям використовувати методи кредитування на власний вибір за умови, що послуги, дозволені законом.

З метою запровадження технологій венчурного фінансування вченими України було зроблено висновок про необхідність розроблення Концепції розвитку національної венчурної інституції, за якою головними суб'єктами здійснення державної політики мають стати Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг та Державна комісія регулювання ринку цінних паперів [133, с.17]. В цьому контексті заслуговує на увагу: вдосконалення законодавства з венчурного фінансування; модернізація системи захисту інтелектуальної власності резидентів; запровадження фінансових стимулів для венчурних фондів; створення умов для неформального фінансування, що вимагає законодавчого закріплення прав власності бізнес-агентів у венчурних проектах, створення системи коучинг-центрів з венчурного підприємництва.

Забезпечення кредитних гарантій для малого підприємництва передбачає створення незалежного гарантійного фонду, запозичення від організаторів-фондів та міжнародних фінансових інститутів необхідних знань та досвіду.

За умов дефіциту фінансових ресурсів для забезпечення структурного реформування економіки регіонів визначальне значення має створення сприятливого регіонального інвестиційного клімату прийому закордонних капіталів та ефективних регіональних систем залучення інвестицій. Особливість українських реалій полягає в тому, що іноземні інвестиції сконцентровані в галузях з швидким рухом капіталу (фінансовий сектор, торгівля, операції з нерухомістю) та в економічно потужних регіонах (рис. 4.3), що пояснюється концентрацією в них конкурентоспроможних галузей економіки, їх інфраструктурною комфортністю.

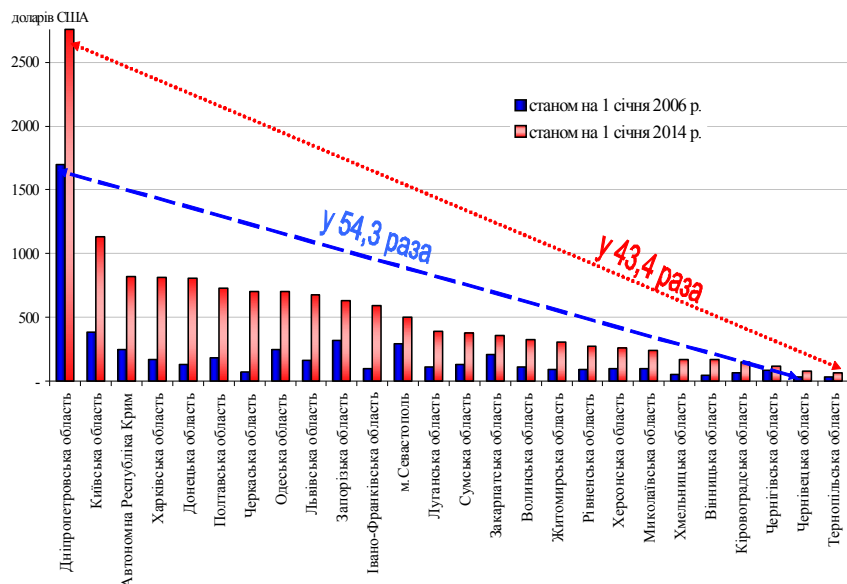

Рис. 4.3. Співвідношення максимального та мінімального обсягу прямих іноземних інвестицій на одну особу (без урахування м. Кієва), доларів США

Примітка. Наведено за [34]

Не зважаючи на те, що в Україні започаткований механізм переорієнтації інвестицій в пріоритетні галузі, сектори економіки, регіональні диспропорції зберігаються. Найменш привабливими для іноземних інвесторів упродовж останніх років були регіони з переважаючим розвитком у них галузей з незначною часткою валової доданої вартості, невисоким рівнем розвитку фінансової та соціальної інфраструктури.

Створення сприятливого інвестиційного клімату та ефективних регіональних систем залучення інвестицій вимагає розробки регіональних стратегій залучення іноземних капіталів як складових стратегій соціально-економічного розвитку регіонів, районів та окремих міст, узгодження їх з цільовими програмами. При цьому розширення програми залучення іноземних інвестицій має бути зорієнтоване на пріоритети регіональної структурної

політики, врахування не лише прямих, але й портфельних та неакціонерних форм інвестування для задоволення потреб у фінансових ресурсах. Важливими є створення сприятливого інвестиційного середовища для формування зростання і капіталізації активів малих і середніх технологічно орієнтованих, спеціалізованих підприємств, інноваційного підприємництва.

Реалізація національних та регіональних інвестиційних проектів та активізація завдяки мультиплікативному ефекту «ареалів економічного розвитку» на регіональному рівні дозволить сформуванню точок зростання, що супроводжуватиметься не лише структурною перебудовою економіки регіону, але й створенням додаткових робочих місць. Це відповідатиме політиці «нового регіоналізму», яка імплементується в країнах Європейського Союзу.

Водночас увага має бути повернута до якості іноземного інвестування, інноваційності та наукомісткості іноземних інвестицій. З огляду на це, заслуговує на увагу проведення моніторингу процесу іноземного інвестування, розроблення інвестиційних паспортів регіонів, оцінка впливу іноземного інвестування на структурні зміни.

Реалізація інноваційної політики, спрямованої на технологічну реструктуризацію економіки на регіональному рівні, вимагає цілеспрямованих заходів, спрямованих на збільшення питомої ваги наукових кадрів в структурі зайнятих, програм підготовки наукових кадрів, запровадження програм розвитку інноваційного бізнесу, посилення співробітництва між підприємствами і науково-дослідними інститутами. В цьому контексті актуалізується проблема підвищення ролі регіональної складової Національної інноваційної системи. Це вимагає: глибокого аналізу галузевих циклів інноваційного розвитку у економіці регіонів, концентрації секторальних пріоритетів масових структурних зрушень на інноваційній основі в сільськогосподарському виробництві, ресурсозбереженні, у комунальному господарстві, транспорті, промисловості; визначення пріоритетів структурно-інноваційної перебудови регіональної економіки; формування інфраструктури регіонального ринку інновацій.

Нерозв'язаність зазначених проблем недостатньо дієва регіональна політика фінансування інноваційної активності

призводять не лише до недостатньо результативного використання науково-технічного потенціалу в регіонах, але й до гальмування як технологічної, так і просторової реструктуризації економіки. Міжнародний досвід свідчить, що ефективним механізмом розв'язання цих завдань є формування кластерів.

Проведений компаративний аналіз дозволив виявити недоліки і проблеми застосування в Україні інших механізмів регіональної структурної політики, що застосовуються в зарубіжних країнах, в тому числі країнах Європейського Союзу: 1) механізму вибору пріоритетів; 2) механізму стратегування; 3) механізму угод між центральним урядом та регіонами; 4) механізму міжрегіонального співробітництва внутрі і зовні країни.

Механізм вибору пріоритетів. В Державній стратегії регіонального розвитку було інституалізовано пріоритети державної регіональної політики щодо окремих регіонів [84, с.41], визначено механізми фінансового їх забезпечення. Відсутність тенденцій в зниженні регіональних диспропорцій пов'язана з недосконалістю методики визначення пріоритетів. Є два підходи до цього: перший – усунення диспропорцій здійснюється через державну підтримку і субсидування підприємств різних галузей у депресивних регіонах; другий (модернізований) – через ефективне використання потенціалу регіонів, самостійне визначення ними пріоритетів у контексті розвитку їх бізнес-можливостей та налагодження зв'язків з іншими регіонами [53] Україна тяжіє до першого варіанту, бо не зважаючи на розроблення регіональних стратегій, угоди щодо регіонального розвитку укладаються між Урядом та органами місцевого самоврядування відповідно до державних пріоритетів розвитку регіонів. Це означає, що відхилення від цього може унеможливити укладання зазначених угод і фінансування відповідних заходів. Для прикладу, місцеві органи влади Словаччини самостійно визначають пріоритети (комунальні проекти, транспортні проекти, формування бізнесових зон, технологічних парків, фондів кадрових ресурсів).

Механізм стратегування. Незважаючи на розробленість регіональних стратегій розвитку в Україні, в більшості з них не виокремлено блоку, або програми структурної перебудови економіки. Це зумовлено відсутністю діючої програми структурної

перебудови економіки України, певною обережністю щодо вибору «стратегії прориву». Така ситуація створює середовище консервації технологічних, відтворювальних, галузевих диспропорцій в регіонах. Новою інституційною основою стратегування в Україні є Наказ Мінекономіки «Про затвердження методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку» від 29.07.2014 р. [149], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 08.08.2014 р. [34] та інші нормативні акти, що створює певне підґрунтя для покращення практики стратегування.

Механізм угод. Угоди щодо регіонального розвитку розглядаються як важливий інструмент узгодження діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у питаннях державного стимулювання розвитку регіонів, реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на загальнодержавному рівні, реалізації регіональних стратегій розвитку на місцевому рівні, по суті з метою усунення глибокої територіальної асиметрії економічного розвитку і укладаються між Кабінетом Міністрів України та місцевими органами влади в регіонах. Інституційною підставою для їх укладання є Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 р. та Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підготовки, укладання та виконання угоди щодо регіонального розвитку на період до 2020 р.» від 06.05.2007 р. Позитивними сторонами укладання угод є: концентрація ресурсів регіонів та держави на вирішенні гострих проблем структурної деформації економіки; узгодження інтересів центру та місцевого самоврядування щодо реалізації завдань регіонального розвитку; диверсифікація джерел залучення ресурсів регіонального розвитку; чітке визначення зобов'язань сторін, спільна відповідальність уряду і місцевої влади за структурні перетворення.

Аналіз реалізації механізму угод та практики їх фінансового забезпечення засвідчує, що: по-перше, активність регіонів щодо їх укладання є низькою, тобто зберігається конфлікт інтересів; по-друге, суттєво відрізняється співвідношення між обсягами фінансування з державного бюджету і місцевих бюджетів.

Якщо питома вага фінансування з державного бюджету в Донецькій області склала 85,3 %, то Херсонської 15,6%. Відносно низька частка фінансування з інших джерел, зокрема бізнесу в деяких регіонах (всього 7,3 % у Донецькій обл. та 2,3 % у Львівській обл.), що засвідчує недостатню зацікавленість бізнесу в розв'язанні проблем регіонального розвитку. Має місце невиконання зобов'язань щодо фінансування заходів, в першу чергу з боку центру, що може надалі набрати ще гіршої тенденції через ситуацію на Сході країни, зокрема військові дії. Іншими проблемами реалізації механізму угод є недосконалість практики визначення пріоритетів регіонального розвитку, недоліки методичного характеру (табл. 4.2).

В контексті проблеми, що розглядається, набирає уваги питання міжрегіонального співробітництва в рамках країни, яке має бути спрямоване на усунення недоліків і посилення переваг асиметрії регіонального економічного розвитку, кооперацію між підприємницькими структурами і місцевими владами.

Механізм міжрегіонального, в тому числі, транскордонного співробітництва. 19 з 25 регіонів України є прикордонними. Досвід країн ЄС підтвердив результативність євро регіонів для удосконалення структурування економіки регіонів, які до них ввійшли. На території України є 7 євро регіонів: «Буг» (Україна, Польща, Білорусія), «Карпатський євро регіон» (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія), «Нижній Дунай» (Україна, Молдова, Румунія), «Верхній Прут» (Україна, Молдова, Румунія), «Дніпро» (Україна, Росія, Білорусь), «Слобожанщина» (Україна, Росія), «Ярославна» (Україна, Росія), за ініціативою Ради Європи – Чорноморський регіон. Започатковані механізми, які мають позитивно вплинути та на структурні зрушення в регіонах, що ввійшли до євро регіонів, – фінансова підтримка проектів і програм транскордонного співробітництва, формування та розвитку транскордонних кластерів. Має місце співпраця з Асамблеєю прикордонних регіонів та євро регіонів. Незважаючи на те, що 4 євро регіони включають регіони країн Європи, що входять до складу ЄС, зберігається асиметрія розвитку українських і польських, зокрема, регіонів. Нажаль, ефективність участі в даних регіональних утвореннях є недостатня для покращення структури економіки областей України. Водночас активізація економічної співпраці у прикордонні і в євро регіонах має розглядатися як секторальна інтеграція України до ЄС.

Таблиця 4.2
Фінансування угод Кабінету Міністрів України з органами місцевого самоврядування за регіонами

Регіон	Дата підписання угоди	Термін дії	Обсяг фінансування заходів						
			всього	у тому числі за рахунок:		інших джерел			
				державного бюджету	місцевих бюджетів	грн.	%	грн.	%
Волинська область	12.01.2010 р.	до 31.12.2014	1941,806	1179,968	60,8	296,71	15,3	465,128	23,9
Вінницька область	26.01.2010 р.	до 31.12.2015	2852,005	1624,964	57,0	497,641	17,4	728,901	25,6
Івано-Франківська область	06.10.2010 р.	до 01.01.2011 до 31.12.2015	1060,63388	594,3155	56,0	237,67838	22,4	228,640	21,6
Львівська область	25.06.2009 р.	з 01.01.2009 до 31.12.2013	3255,8926	1842,0025	56,6	1339,081	41,1	74,8091	2,3
Херсонська область	19.10.2010 р.	до 31.12.2013	1113,320	173,445	15,6	123,805	11,1	816,0	73,3
Донецька область	15.09.2007 р., 20.10.2010 р. (доїдткова угода)	до 31.12.2011	4410,6779	3760,5427	85,3	327,8586	7,4	322,2766	7,3

примітка: складено за даними: [2012]

Підсумовуючи, зазначимо наступне: 1) економічний розвиток регіонів слід розглядати через призму підвищення його якості на засадах структурного реформування; 2) для країн, що пройшли етап перехідної економіки, необхідне структурування економіки через ринковий механізм переливу капіталів відбувається надто повільно, що супроводжується збереженням суттєвих територіальних диспропорцій; 3) для України характерне збереження відмінностей в структурній технологічній активності регіонів, яка супроводжується: формуванням ядра технологічного розвитку в незначній групі регіонів; певною зміною регіонів – лідерів інноваційної активності; асиметрією концентрації інноваційного потенціалу; консервацією в деяких регіонах старих технологічних укладів; повільним переходом на інноваційний шлях розвитку; 4) в основу регіональної структурної політики має бути покладений технологічний імператив, зорієнтований на інноваційний розвиток, який може стати поштовхом для корекції інших видів структури регіональної економіки: відтворювальної, галузевої, інституційної та просторової; 5) реальність структурних змін в регіонах може бути досягнута через перегляд філософії їх фінансового забезпечення. Очевидною є необхідність акумуляції джерел необхідних для цього коштів: а) грошових фінансових – акціонерного і пайового капіталів, амортизаційних відрахувань, надходжень від приватизації, цільових державних кредитів, кредитів Національного банку України та комерційних банків, фінансового лізингу, муніципальних облігацій, коштів державного і місцевих бюджетів, прибутку, прямих і портфельних інвестицій, грантів, міжнародних цільових кредитів, стабілізаційних кредитів МВФ, позик ЄБРР, позик міжнародних фінансових організацій для підтримки малого бізнесу, кредитів іноземних банків; б) негрошових фінансових ресурсів, зокрема податкових інвестиційних кредитів, гарантійних зобов'язань уряду; в) особливих підходів вимагає розв'язання цих проблем в зонах окупації і військових дій.

4.2. Стратегування та програмування у контексті реалізації регіональної структурної політики: проблеми практики

Регіональна структурна політика як керований суб'єктами державного управління процес повинна здійснюватись цілеспрямовано й системно, зі стратегічною далекоглядністю й

орієнтацією на досягнення очікуваних результатів. Вважаємо, що розв'язання цих завдань лежить в площині реалізації механізмів стратегування та програмування, які можуть стати дієвим важелем взаємоузгодження пріоритетів та цілей регіональної структурної політики у розрізі макро-, мезо- і мікрорівнів у процесі управління розвитком регіонів.

Слід зазначити, що за своїм змістом стратегування не є абсолютно новим поняттям як для вітчизняної науки, так і практики. Адже дефініції “strategizing”, “strategy (стратегія)”, “strategic planning (стратегічне планування)” знаходиться в одному етимологічному ряду з терміном “стратегічний”, який означає “той, що стосується стратегії” [196, с. 639].

І хоча стратегування не набуло широкого вжитку у вітчизняній теорії й характеризується лише в поодиноких працях (С.Дацюка [31], А.Мельник [91], Н.Кухарської [76]), різні аспекти його застосування на рівні регіону розкриті у дослідженнях З.Варналія, Я. Жаліла, Ж.Поплавської та ін. Комплексний методичний підхід Р. Брусака, Г. Дробенка, Р. Свірського [36] до стратегічного планування розвитку територіальних громад, у якому розкрито особливості сценарного планування та цілепокладання й інші елементи стратегування, знайшов відображення у розроблених на урядовому рівні «Методичних рекомендаціях щодо формування регіональних стратегій розвитку», які були прийняті ще у 2002 р. Важливі сфери стратегування, у т.ч. щодо розвитку стратегічного мислення управлінців, розкриті у ґрунтовних дослідженнях Ю.П.Шарова [237].

У праці Н.О.Кухарської [76] висувається думка щодо “необхідності переходу від стратегічного планування до регіонального стратегування як до нового підходу до управління регіоном та формування стратегій його соціально-економічного розвитку”. Підтримуючи позицію науковця у тому, що термін “стратегування” слід активніше використовувати у практиці регіонального управління, що, на наш погляд, сприятиме переорієнтації представників влади на стратегічні підходи в управлінні, не відволікаючись на можливість використовувати звичні для них підходи в плануванні та акцентуючи увагу на реальних результативних діях, а не лише діяльності з розроблення стратегії, в цілому не можемо погодитись із тим, що проблематика

стратегування регіонального розвитку є абсолютно новою як у теоретичній, так і практичній площині.

Н.О.Кухарська під ціллю стратегування регіонального розвитку розуміє “формування із розрізнених механізмів, які складають процес управління, єдиної цілісної взаємопов’язаної системи механізмів реалізації стратегії на базі формування регіонального технологічного комплексу, що об’єднує програмно-проектні засоби розроблення стратегії (концептуалізацію, прогнозування, сценарний підхід, моделювання, планування, проектування, програмування, моніторинг і т.д.) і механізми стратегічного управління (залучення стейкхолдерів, формування полісуб’єктних регіональних державно-приватних партнерств, контролінг та ін.)” [76, с. 24]. Вважаємо логічним зауважити, що окреслені елементи є складовими як стратегування, так і стратегічного планування, побудованого на засадах системного підходу. Також, у чинних “Методичних рекомендаціях щодо формування регіональних стратегій розвитку” [149], попри наявність низки недоліків, детально розкритих у праці [78], передбачено не лише процес розробки стратегій, але й заходи щодо їх реалізації та із проведення моніторингу. Водночас, вибірково (часткове) дотримання цих рекомендацій, невідповідність прийнятих стратегій змісту типової методики та несистемність дій зі стратегічного планування великою мірою вплинули на неефективність реалізації регіональних стратегій на практиці.

Відтак вважаємо, що проблема полягає не у тому, що досі не піднімалось питання щодо стратегування регіонального розвитку, а у тому, що наявна теоретико-методологічна наукова база з питань стратегічного планування та стратегування повноцінно не використовується у практичній управлінській діяльності. Керівникам владних структур зазвичай важко відійти від звичного для них програмування й застосовувати у практиці стратегічні підходи, пов’язані із значними ризиками та необхідністю стратегічно мислити.

Слід зауважити, що чинне законодавство, яке передбачає реалізацію різних видів програмних документів, досі недостатньо адаптоване до засад регіонального стратегування, адже:

- правове закріплення економічної політики, в тому числі економічної стратегії, здійснюється “шляхом визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, у прогнозах і програмах

економічного та соціального розвитку України і окремих її регіонів, програмах діяльності Кабінету Міністрів України, цільових програмах економічного, науково-технічного і соціального розвитку, а також відповідних законодавчих актах” [27, ст.9], але регіональні стратегії і стратегічні плани регіонального розвитку до цього переліку документів не віднесені;

- хоча у нормативно-правовому порядку визначено, що “регіональні стратегії розвитку є основою для розроблення: середньострокових програм економічного і соціального розвитку регіонів, які мають визначити показники видатків державного і місцевих бюджетів, необхідних на наступні бюджетні періоди для стратегічних цілей регіонального розвитку, здійснення яких триває більше одного бюджетного року; щорічних програм економічного і соціального розвитку регіонів, що визначають послідовні заходи першочергової реалізації регіональної стратегії розвитку та необхідні для цього втрати, що включаються до проекту бюджету відповідного регіону на наступний рік”, поняття “стратегічний план” чи “стратегія розвитку регіону” досі відсутні у переліку прогнозних і програмних документів соціального і економічного розвитку країни, визначеному ст. 4 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України». Згідно цього Закону, система прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку складається з: 1) прогнозів економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткостроковий періоди; 2) прогнозів розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період; 3) загальнодержавних програм економічного, соціального розвитку, інших державних цільових програм; 4) прогнозів економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на середньостроковий період; 5) програм економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на короткостроковий період [138].

Тому представники органів влади не приділяють належної уваги питанням реалізації стратегічних планів і часто ототожнюють стратегування із програмуванням, тоді як останнє мало б виступати засобом його реалізації на тактичному рівні. Це особливо негативно позначається на результатах виконання цих документів. Адже в сучасних умовах вплив чинників зовнішнього

середовища на функціонування регіонів несе ряд загроз та викликів відкритої економіки, а державні регулятори економіки спрацьовують із запізненням, і часто через брак фінансування виявляються неспроможними надати повноцінну підтримку регіонам. Як результат, замість очікуваного піднесення, маємо наявність значної асиметрії у розвитку регіонів, зниження якості життя населення у них і збільшення соціальної напруги в суспільстві. Ситуація особливо загострилась із посиленням військової загрози агресивного зовнішнього середовища.

Вважаємо, що вагомим недоліком чинної практики регіонального стратегічного планування є віднесення на задній план питання структурної корекції регіональної економіки, тоді як саме стан структури економіки визначає її цілісність та є вирішальним фактором у забезпеченні стабільного розвитку. Натомість, наявність регіональних структурних деформацій, асиметричність фінансування розвитку периферійних регіонів, неефективна структура зайнятості, екстенсивний розвиток і вузька спеціалізація економік та інші структурні дисбаланси призводять до поглиблення трансформаційної кризи в регіональній економіці. Як наслідок, більшість вітчизняних регіональних утворень не здатні ефективно протистояти змінам (економічним, політичним, соціальним, екологічним та ін.) й утримувати високі конкурентні позиції в умовах територіальної конкуренції, відтак посилюються соціальна напруга в суспільстві, недовіра до влади, загострюються проблеми безробіття, бідності населення тощо.

Слід зазначити, що на етапі перехідного періоду в Україні в цілому та у регіонах, зокрема, приділялось багато уваги питанням структурних перетворень, формувався їх нормативно-правовий супровід, було розроблено низку проектів індикативних програм структурної перебудови економіки та передбачалась реалізація понад 300 цільових програм. Проте більшість із цих програм так і залишилось на рівні проектів. Відсутність дієвих механізмів структурної перебудови та несистемна практика програмування (як елементу індикативного планування) не дозволили досягнути очікуваних результатів.

Так, зокрема, в прийнятій у 1999 р. “Програмі соціально-економічного розвитку “Тернопільщина-2010” були визначені напрями структурної перебудови економіки Тернопільської області, у рамках яких передбачалась зміна пріоритетів

економічного розвитку й поетапне досягнення суттєвих змін в галузях економіки (табл. 4.3). Однак, як свідчать результати проведеного (у підрозділі 2.3) аналізу, заплановані заходи залишились нереалізованими, а стан соціального та економічного розвитку, за низкою показників, до 2010 р. значно погіршився відносно рівня 1999 р.

Разом з тим, неефективна практика індикативного планування у ході реалізації структурної перебудови не була замінена адекватними ринковими механізмами, здатними протистояти викликам середовища, адже, наприклад, у процесі кількарізного прийняття (у 2001, 2008, 2010 рр.) регіональної стратегії розвитку Тернопільської області питання структурних перетворень відійшло на задній план, тоді як мало б стати ключовим при визначенні пріоритетів розвитку області та формуванні сценаріїв регіонального розвитку.

Таким чином, певні спроби розроблення програмних заходів зі структурної перебудови за традиційними підходами довгострокового планування в умовах впливу динамічних змін ринкового середовища зіштовхнулось із труднощами реалізації, пов’язаними із недостатністю фінансування, неефективною діяльністю посадових осіб, нераціональністю обраних пріоритетів та ін.

У цьому контексті зазначимо, що аналіз монографічних джерел [5; 237; 269] засвідчує, що у світовій практиці довгострокове планування вичерпало свою ефективність у 60-х роках ХХ ст., з настанням динамічних ринкових змін, які не піддавались екстраполяції. Цей же недолік проявився у ході довгострокового планування структурних змін у вітчизняній регіональній економіці на етапі перехідних відносин, адже заплановані заходи щодо структурної корекції (зокрема, наведені у табл. 4.3) через низку причин не були реалізовані повною мірою, що, у свою чергу, не дозволило досягнути необхідних результатів.

Розкрита у праці І.Ансоффа [5] еволюція підходів до корпоративного планування у високорозвинутих зарубіжних країнах відображає розвиток у 60-х - 70-х роках ХХ ст. стратегічного планування, метою якого було передбачення майбутніх тенденцій в умовах виникнення несподіваних явищ, для своєчасного реагування на них. Однак, реалізація стратегічного планування у цьому контексті також

Етапи структурної перебудови економіки Тернопільської області

Етап	Заплановані заходи	Очікувані результати
Перший етап (1999-2000 рр.) - стабілізація економіки та відновлення виробництва	Стабілізація мікроекономічних процесів, створення сприятливого інвестиційного клімату та активізація інвестиційної діяльності, вирішення проблеми несплатежів, стабілізація фінансової системи, структурна трансформація господарства.	Забезпечити максимальне завантаження наявних виробничих потужностей, виведення з експлуатації нерентабельних виробництв, накопичення і пошук засобів для реконструкції діючих виробництв, здійснення реструктуризації галузей. Відпрацювання економічного механізму управління переробними підприємствами, запровадження ринкового механізму заготівлі сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства. Інвестиційна політика має спрямовуватися на приватизацію об'єктів незавершеного будівництва. Інвестиційна політика має спрямовуватися на приватизацію об'єктів незавершеного будівництва.
Другий етап (2001-2005 рр.) - активізація економічного розвитку	Створення позитивних тенденцій у виробничій та інвестиційній діяльності. Стимулювання посилення процесів переорієнтації капіталів і підприємницької діяльності як власних, так і іноземних інвесторів.	Продовження інтеграційних процесів, що пов'язані з формуванням закільцевого циклу: "виробництво - переробка - збереження - реалізація продукції". Розвиток виробництва пакувальних матеріалів для харчової промисловості. Збільшення обсягів інвестицій у розвиток сфер заготівлі, зберігання, переробки і реалізації сільгосппродукції. Визначення оптимального балансу між виробництвом сільгосппродукції і її переробкою.
Третій етап (2006-2010 рр.) - становлення національної структури ринкової економіки	Становлення основних напрямів розвитку промисловості, капіталізація прибутку, ефективне функціонування суб'єктів підприємницької діяльності.	Повинно відбутись становлення національної структури продукції переробних підприємств, які забезпечують населення високоякісними товарами і наповнюють експорт продукції. Має посилитися режим енергозбереження (за рахунок повного та ефективного використання потужностей підприємств, впровадження сучасних енергозберігаючих технологій, інновацій).

Інституціоналізація механізмів реалізації структурної політики

супроводжувалась певними труднощами, зокрема через інтенсифікацію важкопрогнозованих змін. Так, починаючи з 80-х рр. ХХ ст., стратегічне планування (спочатку у корпоративному секторі, а згодом і в системі державного управління) модифікувалось у стратегічне управління (або, за висловом І.Ансоффа, "управління на основі екстреного прийняття рішень"), застосування якого придатне навіть в умовах, коли зміни середовища є настільки стрімкими, що не піддаються попередженню й вимагають від суб'єкта управління негайного втручання й надзвичайно термінового прийняття невідкладних рішень.

Відповідно, з виникненням потреби оперативного реагування на зміни у висококонкурентному середовищі, стратегічне управління розширило рамки стратегічного планування, а дефініція останнього зазнала змін: його почали розглядати у синергічній єдності із реалізацією, незважаючи на те, що вона виходить за межі планування, будучи елементом процесу управління.

Еволюція планування у світовій практиці довела необхідність не лише прогнозувати явища чи тенденції розвитку економіки, розробляючи відповідний документ, але й своєчасно реагувати на динамічні зміни, забезпечуючи результативність процесу планування. Усвідомлення необхідності синергічної єдності стратегічного планування та його реалізації й, відповідно, приведення цих процесів у систему дозволило б у вітчизняній практиці оминати еволюційний процес, означений І.Ансоффом [5] як "стратегічне планування", яке було зосереджене на процесі вироблення стратегії і у 80-х роках стало неефективним через динамізм ринкових змін, та одразу здійснювати "стратегічне управління на основі екстреного прийняття невідкладних рішень", затребуване вимогами ХХІ століття. Проте, ігноруючи нові підходи в теорії стратегічного планування, більшість вітчизняних практиків підійшла до розробки регіональних стратегій розвитку як до необхідної формальності, причому використовуючи традиційні методики аналізу і довгострокового планування й зосереджуючись не на досягненні стратегічно важливих результатів, а на процесі формування стратегічного плану чи стратегії розвитку регіону.

Тому, маючи низку передумов для здійснення стратегічного

регіонального планування (табл. 4.4), але приділяючи значну увагу лише процесу розробки регіональних стратегій, представники органів влади фактично змогли лише задекларувати стратегічно важливі наміри, тоді як результати їх здійснення залишились далекими від очікуваних. Закономірно, за цих обставин не вдалось використати переваги стратегічного планування, такі як:

- висока мотивуюча роль реального залучення учасників розроблення стратегії (як представників влади, так і місцевих бізнес-спільнот, науковців, інших членів територіальних громад) до управлінських процесів у регіоні, яке дозволило б із максимальною ефективністю використати потенціал та ресурси територій, що є дуже важливим в умовах обмеженості бюджетних ресурсів та міжрегіональної конкуренції;

- науково обґрунтоване вироблення альтернативних сценаріїв регіонального розвитку, яке б дало можливість маневрування і стратегування та дозволило б своєчасно реагувати на виклики зовнішнього середовища;

- партнерство і колегіальність при визначенні пріоритетів регіонального розвитку, що сприяло б їх більшій об'єктивності та прив'язаності до місцевих потреб;

- прозорість і відкритість процедур та інформативна доступність результатів реалізації стратегій, які зумовили б їх вищу результативність;

- консолідація зусиль органів державної влади та органів місцевого самоврядування і представників місцевих наукових кіл, бізнес-структур, громадських організацій та інших активних груп населення навколо консультування та реалізації важливих заходів для економічного, соціального та культурного піднесення регіонів, що мало б забезпечити більш ефективну реалізацію потенціалу регіонів тощо.

Цілком погоджуємось, що “суттєвою проблемою в реалізації структурних перетворень є те, що в Україні відсутня цілісна система стратегічного планування соціально-економічного розвитку; пріоритети й напрями соціально- економічного розвитку окреслюються в загальнодержавних стратегічних документах, у галузевих, міжгалузевих, державних цільових програмах, концепціях, стратегіях. Усі ці документи мало пов'язані між собою, містять надто широкий перелік пріоритетів розвитку, не супроводжуються реалістичними планами заходів із відповідним

Таблиця 4.4

Еволюція регіонального стратегічного планування в Україні

Етапи	Характеристика
1) законодавчо визначений алгоритм розроблення державної стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегій розвитку (2002, 2005 рр.)	Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» передбачено затвердження державної стратегії регіонального розвитку Кабінетом Міністрів України, регіональних стратегій розвитку – обласними радами
2) прийнята державна стратегія регіонального розвитку (2006 р.)	Ухвалені «Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку»
3) набула розвитку практика розроблення регіональних стратегій розвитку (2006-2008 рр.)	Заходи із реалізації «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» передбачались здійснити у два етапи: 1) 2006-2008 рр.; 2) 2009-2015 рр.
4) обласні державні адміністрації зобов'язувались готувати щорічні плани заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку (2011 р.)	Практично у всіх регіонах країни розроблені регіональні стратегії розвитку (за винятком Автономної Республіки Крим, де було прийнято «Державну програму соціально-економічного розвитку АРК на період до 2017 р.»), в окремих областях регіональні стратегії вже схвалені у новій редакції (Житомирська, Одеська та ін.).
4) державна стратегія регіонального розвитку затверджена у новій редакції (2014 р.)	Щорічний план заходів з реалізації регіональної стратегії розвитку формувався у розрізі стратегічних напрямів (завдань) розвитку регіону, включав зміст заходів, терміни виконання, відповідальних виконавців та очікувані результати і критерії щодо їх досягнення. Однак, така практика не набула єдності.
	Реалізація «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» запланована у два етапи (1-ий – 2014-2016 рр.; 2-ий – 2017-2020 рр.); усі регіони зобов'язані у шестимісячний строк привести у відповідність із ДСРР-2020 регіональні стратегії розвитку

ресурсним забезпеченням» [217, с. 60].

Аналіз вітчизняного досвіду застосування стратегічних підходів до управління регіональним розвитком засвідчує, що регіональне стратегічне планування досі обмежується лише рамками розроблення стратегій та переважно формальним передбаченням імовірних можливостей і загроз розвитку регіонів у описовій формі. Але сучасна практика управління регіональним розвитком потребує як системного далекоглядного планування, так і екстреного прийняття ситуативних рішень для попередження і нівелювання ризиків мінливого зовнішнього середовища, а відтак планування регіонального розвитку не можна зводити лише до процедури розроблення стратегії. Слід комплексно та системно використовувати сучасні технології стратегування. Водночас слід враховувати, що у ході стратегічного планування регіонального розвитку ігнорування науково-методологічних підходів до структурування регіональної економіки унеможливорює усунення регіональних диспропорцій та проведення стратегічно важливих системних структурних змін в регіональній економіці, які б забезпечили високий рівень розвитку регіонів та їх конкурентоспроможність у довгостроковій перспективі.

Проведений контент-аналіз дає підстави стверджувати про необхідність забезпечення у рамках стратегування синергічного зв'язку між процесами: вироблення державної стратегії регіонального розвитку, формування регіональних стратегій розвитку й визначення пріоритетів структурування.

Аналіз досліджень С.Дацюка [31] та авторське розуміння сутності і змісту стратегування дозволяє виділити наступні напрями імплементації переваг стратегування як механізму реалізації регіональної структурної політики:

по-перше, в процесі здійснення заходів структурної перебудови слід опиратись на чітко продумані та науково обгрунтовані стратегії, які дозволять заздалегідь змодельовати сценарії розвитку регіону й адаптувати їх, з одного боку, до стратегій територіальних громад та адміністративних районів, з другого боку – до державної стратегії регіонального розвитку й стратегій регіонів сусідніх країн;

по-друге, стратегії вищого та нижчого порядку повинні бути взаємоузгоджені між собою за принципом “знизу-вверх”, а не навпаки, як це мало місце при формуванні «Державної стратегії

регіонального розвитку на період до 2015 року» (аналіз результатів реалізації цієї стратегії [87] підтвердив нераціональність централізованого визначення урядом пріоритетів регіонального розвитку як основи формування стратегічних цілей регіонів);

по-третє, регіональні стратегії розвитку, як стратегії одного ієрархічного рівня, повинні формуватись і реалізуватись на засадах змагальності, добросовісної конкуренції та стратегічного суперництва між регіонами. Цьому сприятиме вдало сформована структура економіки, в основу формування якої повинно закладатись не лише бачення місцевих органів влади, але й візія¹ інших стейкхолдерів;

по-четверте, пріоритети структурних перетворень слід визначати із орієнтацією на технологічний та інноваційний розвиток регіону, для подальшого забезпечення конкурентоспроможності продуктованих у ньому товарів та послуг й конкурентоспроможності регіону в цілому. У протилежному разі його економіка стане тягарем для національної економіки, як це на сьогодні має місце стосовно старопромислових регіонів країни;

по-п'яте, оскільки реалізація стратегій – динамічний, а не статичний процес, то недостатньо лише розробити стратегію і програму її реалізації. Виконання цих документів потребує перманентного консультативного супроводу з боку експертів, науковців, представників місцевих громад, бізнес-структур тощо. Аналогічно, реалізація структурної перебудови економіки неминуче стикатиметься із агресивними чинниками зовнішнього середовища, тому систематичне відслідковування її результатів та проведення консультацій (у формі засідань робочих груп, експертних груп) сприятиме якісній адаптації заходів регіональної структурної політики до місцевих потреб та мінімізує конфлікт інтересів між суб'єктами управління та стейкхолдерами.

4.3. Переорієнтація інвестиційних потоків у процесі реалізації механізму управління проектами

Поглиблення кризових явищ в соціально-економічному розвитку регіонів, зумовлене в значній мірі стихійними структурними трансформаціями в регіональних економічних системах, з особливою гостротою актуалізує необхідність вироблення нових підходів до формування й реалізації активної регіональної структурної політики на основі удосконалення механізмів залучення й ефективного використання інвестиційних ресурсів. Складність вирішення даного завдання зумовлена погіршенням загальних умов залученням інвестицій з-за кордону та здійснення внутрішніх капіталовкладень, дефіцитом інвестиційних ресурсів, невідпрацьованістю механізмів спрямування наявних інвестиційних потоків на подолання ключових проблем структурної розбалансованості економік регіонів. За цих умов на особливу увагу заслуговує застосування механізмів управління проектами, здатних створити підґрунтя для переорієнтації інвестиційних потоків в напрямі реалізації цілей структурної трансформації економіки регіонів.

В сучасних умовах динамічної трансформації середовища функціонування регіональних економічних систем не лише зростають вимоги до їх структуризації, але й ускладнюються умови пошуку, акумуляції, залучення інвестиційних ресурсів для здійснення структурних перетворень. Структура економіки регіонів може бути ефективною за умови формування дієвих механізмів гнучкої переорієнтації інвестиційних потоків в пріоритетні галузі і види діяльності. При цьому важливо, щоб інвестування процесів структуризації економіки регіонів мало чітку цільову спрямованість, здійснювалось на основі об'єднання зусиль владних і бізнесових структур. Попри розуміння важливості інвестиційного забезпечення розв'язання структурних проблем, як основної передумови досягнення ефективності функціонування регіональних соціально-економічних систем, здійснення реальних перетворень в цьому напрямку в значній мірі гальмується порушенням базових засад цільовизначення та цілереалізації структурної політики, що проявляється у нечіткості окреслення цілей і завдань та їх неузгодженості, неналежній орієнтації заходів структурного реформування на конкретні кінцеві результати, низькій інтеграції інвестиційних ресурсів та

координації управлінських зусиль владних структур різних рівнів. Варіантом запобігання й усунення наведених недоліків є проектний підхід, який базується на механізмах управління проектами.

Під проектом у публічній сфері розуміють комплекс взаємопов'язаних логічно структурованих завдань і заходів, упорядкованих у масштабі часу, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки, адміністративно-територіальних одиниць чи територіальних громад, організацій та установ і здійснюються в умовах фінансових та інших ресурсних обмежень у визначені терміни [235, с.12].

Теоретичні й практичні напрацювання зарубіжних та вітчизняних науковців свідчать, що важлива роль проектів у переорієнтації інвестицій і розв'язанні структурних проблем в економічних системах різних рівнів та складності обумовлена наявністю у них таких основних ознак:

- спрямованість на досягнення чітко визначених цілей, які сформовані з використанням кількісних і якісних показників, узгоджені і взаємопов'язані між собою та представлені в певній ієрархії;
- проведення змін за результатами реалізації проекту в економічній системі, яка формує його середовище, в напрямі її цілеспрямованого переведення з наявного стану в бажаний;
- обмежена протяжність в часі, яка означає, що будь-який проект має визначений початок і завершення, які окреслюють тривалість здійснення проекту;
- неповторність проекту, яка пов'язана з специфікою як цілей так і умов розробки та реалізації проекту;
- обмеженість ресурсів, яка означає, що у всіх випадках затверджений варіант реалізації проекту повинен включати обґрунтування потреби в ресурсах, наведення джерел їх залучення та графіки освоєння;
- комплексність, що дозволяє розглядати проект як цілісну комплексну систему з певними характеристиками;
- координоване здійснення взаємопов'язаних заходів, яке передбачає синхронізоване виконання завдань як умови забезпечення системного підходу до реалізації проекту;
- специфічна організація проекту, що проявляється в формуванні

організаційної структури управління, зорієнтованої на забезпечення дотримання встановлених термінів, оптимальне використання ресурсів та досягнення належної якості результатів.

З огляду на наведені ознаки проекту, використання проектно-орієнтованого підходу з метою спрямування інвестиційних ресурсів на реалізацію цілей структурного оновлення економіки регіону розкриває додаткові можливості для гнучкої адаптації структури регіональної економіки до динамічних змін зовнішнього середовища з врахуванням наявних та можливих ризиків й невизначеностей, а також наявного економічного потенціалу, створює передумови для впровадження інновацій, які сприяють розв'язанню проблем конкретної соціально-економічної системи [179, с. 21-22].

Реалізація сукупності різноманітних проектів, що різняться за метою та характером діяльності, масштабами та розміром, складом і структурою, сферами діяльності, рівнем альтернативності, тривалістю складають основу процесів соціально-економічного розвитку регіону та трансформації структури регіональної економіки.

В контексті формування методичного підґрунтя використання інструментарію проектного управління, у науковій літературі [177, с.55-57] наводяться різні підходи до класифікації проектів, але оскільки, обов'язковою умовою здійснення будь-якого проекту є інвестування, то всі вони за своєю суттю є інвестиційними. Кількість, видова структура інвестиційних проектів та обсяги реалізованих в їх рамках інвестицій визначають активність інвестиційного процесу в регіоні, а відтак, і динамічність структурних перетворень.

У відповідності до Закону України «Про інвестиційну діяльність», інвестиційний проект – це сукупність цілеспрямованих організаційно-правових, управлінських, аналітичних, фінансових та інженерно-технічних заходів, які здійснюються суб'єктами інвестиційної діяльності та оформлені у вигляді планово-розрахункових документів, необхідних та достатніх для обґрунтування, організації та управління роботами з реалізації проекту [160]. Переорієнтація інвестиційних потоків в процесі структурного реформування регіональної економіки може здійснюватися через участь держави у розробленні та реалізації інвестиційних проектів, шляхом: фінансування реалізації інвестиційних проектів за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів; співфінансування інвестиційних проектів з державного та місцевих бюджетів; надання відповідно до законодавства для реалізації інвестиційних проектів державних і місцевих гарантій з метою

забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єкта господарювання та кредитування за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів; повної або часткової компенсації за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів відсотків за кредитами суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних проектів.

Державна підтримка інвестиційних проектів на регіональному рівні здійснюється з використанням коштів державного фонду регіонального розвитку (ДФРР), що передбачається в обсязі не менше одного відсотка прогнозного обсягу доходів загального фонду проекту Державного бюджету України на відповідний бюджетний період [14]. Бюджетні кошти спрямовуються на фінансування інвестиційних програм (проектів), що забезпечують виконання: державної стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегій розвитку; державних цільових програм та інвестиційних програм (проектів) у частині виконання заходів регіонального розвитку; угод щодо регіонального розвитку та програм подолання депресивності територій; державних програм розвитку транскордонного співробітництва; програм і заходів соціально-економічного розвитку регіонів, включаючи програми і заходи розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць (зокрема малих міст, гірських населених пунктів, населених пунктів зон спостереження тощо) [131].

У відповідності до порядку відбору проектних пропозицій та інвестиційних проектів, для розроблення або реалізації яких надається державна підтримка, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13.11.2013 року №835 [153], форма та обсяг державної підтримки для реалізації кожного інвестиційного проекту визначаються за такими критеріями: підвищення технологічного рівня виробництва; економічна ефективність проекту; впровадження енергоефективних та ресурсозберігаючих технологій; вплив реалізації проекту на розвиток внутрішнього виробництва та підвищення конкурентоспроможності продукції національного виробника; забезпечення охорони навколишнього природного середовища; створення нових робочих місць; впровадження інновацій; реалізація проекту за рахунок недержавних джерел фінансування в розмірі не менш як 40 відсотків загальної кошторисної вартості проекту (для державної підтримки шляхом співфінансування інвестиційних проектів з державного та місцевих бюджетів); розмір

частки боргових зобов'язань, виконання яких передбачається забезпечити державною гарантією, становить не більш як 80 відсотків суми запозичення та рівень ризиків, пов'язаних з наданням державних або місцевих гарантій, є прийнятним (для державної підтримки шляхом надання державних і місцевих гарантій). Однак, призначення державного фонду регіонального розвитку не реалізується в повній мірі. Так, у Законі України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» [139] обсяг ДФРР складав 987534,6 тис. грн, тоді як обсяг доходів загального фонду Державного бюджету на 2013 р. передбачався на рівні 315 224 383,6 тис. грн. Тобто, у 2013 році на видатки з ДФРР було передбачено, фактично, лише третину коштів від обсягу, визначеного статтею 24-1 Бюджетного кодексу України.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.05.2013 року № 508-р [150] було затверджено перелік 160 інвестиційних програм (проектів), що фінансувалися у 2013 році за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку в обсязі 619048,391 тис.грн. Аналіз переліку інвестиційних програм (проектів), що фінансувалися у 2013 р. за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку показав, що вони не здійснюють суттєвого впливу на трансформацію структури економіки регіонів, оскільки, в більшості випадків, спрямовуються на вирішення поточних проблем функціонування регіональних соціально-економічних систем, а не капітальних проектів, при цьому не враховуються інноваційно-інвестиційні пріоритети розвитку регіонів. Так за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, у 2013 році об'єкти, які фінансувалися з ДФРР, реалізувалися в таких сферах: в освіті – 73; у сфері медицини – 32, житлово-комунального господарства – 37; культури і спорту – 14; соціального забезпечення – 4 [150]. Поглиблення соціально-економічної та політичної кризи на початку 2014 року, а також військові дії на сході України зумовили значний дефіцит державного бюджету і в державному бюджеті на 2014 рік не були закладені кошти на фінансування державного фонду регіонального розвитку.

Чинником структуризації економіки окремих регіонів також в певній мірі виступають інвестиційні проекти, що реалізуються у спеціальних (вільних) економічних зонах та на територіях пріоритетного розвитку. Згідно з чинним законодавством на кінець

2013р. в Україні функціонувало 11 спеціальних (вільних) економічних зон (С(В)ЕЗ) та 72 території пріоритетного розвитку із спеціальним режимом інвестиційної діяльності (ТПР) в Автономній Республіці Крим та 12 областях України. Однак, тільки у 6 С(В)ЕЗ та на 14 ТПР реалізувалися 109 інвестиційних проектів, тоді як у 2012 році таких проектів було 134 і реалізувалися вони у 7 С(В)ЕЗ та 23 ТПР (табл. 4.5). Цими проектами передбачалось надходження інвестицій в обсязі 1121,3 млн. дол. США проти 2022,7 млн. дол. США у 2012 р., з них у С(В)ЕЗ – 526,9 млн. дол. (533,1 млн. дол. у 2012 р.), на ТПР – 594,4 млн. дол. (1489,6 млн. дол. у 2012 р.). За інвестиційними проектами, що реалізуються, фактично надійшло всього 1016,8 млн. дол. інвестицій (1490,7 млн. дол. у 2012 р.), що становить 90,7% передбачених обсягів, з них 628,6 млн. дол. (61,8% обсягу надходжень) – у С(В)ЕЗ, 388,2 млн. дол. (38,2%) – на ТПР. Із загального обсягу інвестицій 63,7% було здійснено українськими інвесторами та 36,3% іноземними [102; 103].

Таблиця 4.5

Надходження та освоєння інвестицій у спеціальних (вільних) економічних зонах та на територіях пріоритетного розвитку України за інвестиційними проектами

	Роки	
	2012	2013
Кількість спеціальних (вільних) економічних зон - всього	11	11
- в яких реалізувалися інвестиційні проекти	7	6
Території пріоритетного розвитку із спеціальним режимом інвестиційної діяльності - всього	72	72
- в яких реалізувалися інвестиційні проекти	23	14
Кількість проектів, що реалізуються	134	109
Передбачено надходження інвестицій всього, млн. дол.	2022,7	1121,3
з них		
- у спеціальні (вільні) економічні зони	533,1	526,9
- у території пріоритетного розвитку	1489,6	594,4
Фактично надійшло інвестицій всього, млн. дол.	1490,7	1016,8
%	73,7	90,7
з них		
- у спеціальні (вільні) економічні зони, млн. дол.	619,2	628,6
%	41,5	61,8
- у території пріоритетного розвитку, млн. дол.	871,5	388,2
%	58,5	38,2

Продовження табл. 4.5

Вкладено українськими інвесторами, млн. дол.	992,1	648,2
%	66,6	63,7
Вкладено іноземними інвесторами, млн. дол.	498,6	368,6
%	33,4	36,3

Примітка. Складено за: [102; 103]

Починаючи з 2005 року, коли в Україні реалізувалось 163 проекти у вільних економічних зонах та 386 проекти на територіях пріоритетного розвитку, спостерігається тенденція їх скорочення [241]. Така ситуація свідчить про неналежне використання проектного підходу в рамках територіально-організаційних механізмів структурування економіки регіонів, що в значній мірі пов'язано з порушенням системності при застосуванні проектного інструментарію в процесі розв'язання проблем регіонального розвитку.

В системі важелів переорієнтації інвестиційних потоків на вирішення завдань в пріоритетних напрямках соціально-економічного та культурного розвитку регіонів важлива роль відводиться національним проектам [151]. Так, зокрема, згідно постанови Кабінету Міністрів України від 8.12.2010 р. № 1256 було визначено 10 проектів з трьох пріоритетних напрямів (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Перелік проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку (національні проекти)

Найменування пріоритетного напрямку	Найменування проекту
Нова енергія	«LNG Україна» – створення інфраструктури постачання скрапленого газу в Україну;
	«Енергія природи» – будівництво комплексу вітрових, сонячних та малих гідроелектростанцій, виробництво твердого альтернативного палива
Нова якість життя	«Доступне житло» – система проектів комплексного будівництва доступного житла;
	«Нове життя» – нова якість охорони материнства та дитинства;
	«Чисте місто» – система комплексів з переробки твердих побутових відходів;
	«Якісна вода» – забезпечення населення України якісною питною водою;

Продовження табл. 4.6

	«Відкритий світ» – створення інформаційно-комунікаційної освітньої мережі національного рівня на базі технологій радіозв'язку четвертого покоління (4G);
	«Місто майбутнього» – формування стратегічного плану та системи проектів розвитку міста;
	«Вчасна допомога» – утворення єдиних регіональних оперативно-диспетчерських служб з використанням сучасних GPS-технологій для зменшення часу прибуття бригад швидкої медичної допомоги до пацієнта
Нова інфраструктура	«Повітряний експрес» – залізничне пасажирське сполучення м. Київ – міжнародний аеропорт «Бориспіль» і будівництво інших інфраструктурних об'єктів Київського регіону; «Дунайський коридор» – розвиток транспортного сполучення та судноплавства в дунайському регіоні;
	«Індустріальні парки України» – створення промислово-виробничої інфраструктури;
	«Технополіс» – створення інфраструктури інноваційного розвитку та високих технологій
Олімпійська надія – 2022	«Олімпійська надія – 2022» – створення спортивно-туристичної інфраструктури
Агроперспектива	«Зерно України» – програма розвитку зерновиробництва з високими виробничими та економічними показниками;
	«Відроджене скотарство» – розроблення та реалізація програми розвитку скотарства;
	«Зелені ринки» – створення мережі регіональних оптових продовольчих ринків

Примітка. Складено на основі [151]

Національні проекти розглядаються як проекти із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку, що мають стратегічно важливе значення для забезпечення технологічного оновлення та розвитку окремої галузі реального сектору економіки, розвитку регіону, розв'язання соціальних проблем, а також впливають на покращення якості життя громадян України, що внесені до переліку проектів із пріоритетних напрямів та Державного реєстру національних проектів. Забезпечення реалізації національних проектів здійснюється Держінвестпроектом.

Національні проекти фінансуються за рахунок: коштів приватних інвесторів; міжнародних фінансових організацій; кредитних ресурсів та інших джерел; коштів державного та місцевих бюджетів. Національним проектам може надаватися

державна підтримка, зокрема у формі: надання державних гарантій; компенсації державою відсотків за кредитами, залученими для реалізації національних проектів. Держава також може брати участь в реалізації національних проектів на умовах державно-приватного партнерства. Перелік проектів готується Держінвестпроектном, чому передують техніко-економічне обґрунтування кожного національного проекту, яке передбачає: резюме проекту; аналіз ринку, концепцію маркетингу, план продажів; опис продукту; план реалізації проекту; фінансовий аналіз та обсяги інвестицій. У рішенні Кабінету Міністрів України про затвердження попереднього техніко-економічного обґрунтування національного проекту зазначається форма участі держави або форма надання державної підтримки.

Встановлений порядок, згідно якого Держінвестпроект після затвердження попереднього техніко-економічного обґрунтування національного проекту звертається у разі потреби до органів місцевого самоврядування з питань гарантій або інших форм підтримки національного проекту, якщо зазначені питання належать до повноважень таких органів, здійснює вибір інвестора для реалізації національного проекту та укладає з ним відповідний договір, забезпечує розроблення та погодження з уповноваженими державними органами проектно-кошторисної документації.

Успішна реалізація національних проектів вимагає відповідного фінансового ресурсу, тобто коштів, залучених державою, або під державні гарантії від міжнародних фінансових організацій. В цьому контексті на особливу увагу заслуговує інститут державно-приватного партнерства. Державно-приватне партнерство у світовій практиці трактується двоюко: 1) як система відносин держави і бізнесу, що широко використовується як інструмент економічного і соціального розвитку на міжнародних, національних, регіональних, місцевих рівнях; 2) як конкретні проекти, реалізовані спільно державними органами й приватними компаніями на базі об'єктів державної і комунальної власності. Українські дослідники подають державно-приватне партнерство як форму співпраці для реалізації суспільно значимих проектів [28, с. 55-56; 83, с. 7172].

З точки зору проблеми, яку ми розглядаємо, державно-приватне партнерство треба розглядати як специфічну форму фінансування проектів і розподілу ризиків між учасниками угоди.

Серед основних видів ризиків у такому партнерстві – фінансовий ризик, який пов'язаний з варіативністю предметних ставок, курсів обліку валют та інших факторів, що впливають на витрати, пов'язані з фінансуванням проекту. Це вимагає розроблення інституційного інструментарію його пом'якшення для приватного капіталу.

При зменшенні державної власності, приватна участь у фінансуванні державних програм та проектів зростає, але фінансова роль держави залишається важливою. Державно-приватне партнерство має будуватися на формуванні бюджетної дисципліни, жорстких правил оподаткування і залучення позичкових коштів, які зазвичай є джерелом фінансування державних інвестицій. У 2001 р. ЄБРР прийняв стратегію фінансування концесійних угод, яка описує підхід ЄБРР до відбору і схвалення концесійних проектів. Вона визначає найважливіші фактори ефективності державно-приватного партнерства: 1) інституціональна база; 2) конкурсний порядок відбору і реалізації проектів партнерства; 3) справедливість контрактів на основі довгострокових зобов'язань; 4) ефективний і збалансований розподіл фіскального ризику між державою і приватним сектором; 5) прозорий бюджетний облік і повне розкриття всіх фіскальних ризиків [256]. Важливими аспектами забезпечення реалізації проектів на засадах державно-приватного партнерства є: 1) гарантії інвестицій приватного сектора в реалізацію або інфраструктуру (гарантії мінімального доходу, прибутковості, безпосереднє страхування від коливань процентних ставок і валютних курсів); 2) прямі та непрямі гарантії фінансовим посередникам і вкладникам бюджетної системи. Прямі і непрямі гарантії мають такі особливості – вони не завжди прозорі; стимулюють приватні інвестиції в період економічного буму; платежі за гарантіями здійснюються в періоди кризи [4, с. 30].

Проблемою розвитку інституту державно-приватного партнерства, як механізму структурного реформування економіки регіонів, є високі ризики як з боку державного (комунального), так і приватного секторів. Спостерігається тенденція подорожчання існуючих проектів у порівнянні з первинною їх вартістю, що обумовлено постійним зростанням цін на сировину, матеріали, послуги, прорахунки і помилки розробників проектів. Основним бар'єром фінансово-економічного характеру розвитку

державно-приватного партнерства в Україні є нестача ресурсів, зокрема бюджетних в усіх ланках бюджетної системи для участі у проєктах з організаціями приватного сектору.

Так, в 2013 році в Україні здійснювалась підготовка та реалізація 15 національних проєктів. Однак для 6 з них була відсутня бюджетна програма для розробки попереднього техніко-економічного обґрунтування. Практично повністю не була профінансована реалізація національного проєкту “Відкритий світ” [243].

Підсумки розробки і реалізації національних проєктів протягом 2011-2013 років свідчать, що більшість національних проєктів досі перебувають на початкових етапах реалізації, перші практичні кроки здійснено лише за проєктами у соціальній сфері, що фінансуються за рахунок бюджетних коштів, інші знаходяться на стадії погодження різноманітних супровідних документів та розробки техніко-економічних обґрунтувань [109].

Використання можливостей національних проєктів для розв’язання проблем структурування національної економіки в цілому та окремих регіонів стримується такими проблемними моментами: абсолютним переважанням державного фінансування національних проєктів та слабким залученням прямих іноземних інвестицій; дублюванням національними проєктами державних цільових програм; деякою розпорошеністю управлінських зусиль та коштів через постійно зростаючу кількість національних проєктів; недооцінкою ролі національних проєктів як дієвого важеля активізації та стимулювання економічного зростання, зокрема на регіональному рівні, що дозволяє задіяти довгостроковий мультиплікативний ефект стимулювання економічного зростання на регіональному та загальнонаціональному рівнях; відсутністю системного підходу та критеріїв вибору пріоритетів для національного проєктування [109, с.20-24].

У напрямі розв’язання назрілих соціальних проблем територіальних громад регіону і формування підґрунтя їх збалансованого розвитку значну роль відіграють мікропроєкти, що реалізуються в рамках спільного Проєкту Європейського Союзу та Програми розвитку ООН “Місцевий розвиток орієнтований на громаду - II” (розпочався 7 червня 2011 р.). Фінансова підтримка проєкту Європейським Союзом сприяла

значному поширенню позитивного досвіду Програми розвитку ООН у впровадженні проєктів, орієнтованих на соціальну мобілізацію громадян. Проєкт підтримує впровадження місцевих ініціатив, відображених у вигляді “мікропроєктів” чи “проєктів громад” через надання невеликих грантів на принципах рівності, готовності працювати, співфінансування витрат. Ці пріоритети розробляються організаціями громад та спрямовуються в плани місцевого розвитку завдяки процесу спільного прийняття рішень. Загальна вартість усіх схвалених мікропроєктних пропозицій складає близько 196,3 млн. грн. Відповідно до домовленостей щодо співфінансування, мікропроєкти профінансовані з місцевого бюджету (44,9 %), 12,8 % якого складає внесок з сільського/селищного/міського бюджету, 29,3 % — з районного бюджету і 2,9 % - з обласного бюджету; середній внесок Проєкту склав 46,5 %. У середньому внесок організацій громад склав 7,2 %. До того ж, громадам вдалось залучити приватний сектор до співфінансування власних ініціативних пропозицій (1,3 %). Схвалені мікропроєкти можна розподілити за такими пріоритетами: 59 % спрямовані на енергозбереження, 21 % - на охорону здоров’я, 15 % - комунальне водопостачання, 4 % - комунальне транспортування, 1 % - захист навколишнього середовища [94].

Розгляд різних типів інвестиційних проєктів, які реалізуються на регіональному рівні, свідчить, що попри активізацію зусиль органів влади у напрямі інформаційно-методичного забезпечення застосування проєктного підходу до розв’язання назрілих проблем на засадах взаємодії з бізнесовими структурами, дієвість проєктного управління щодо спрямування інвестиційних потоків на реалізацію цілей функціонування регіональних економічних систем через удосконалення їх структури залишається низькою. Це актуалізує необхідність пошуку підходів до удосконалення проєктного управління структурними перетвореннями економіки регіонів. При цьому, слід відштовхуватись від того, що управління проєктами у публічній сфері – це процес інституалізації у програмно-цільовий формат способів втручання державних органів влади чи органів місцевого самоврядування у соціальну дійсність з метою розв’язання публічної проблеми [235, с.12].

З огляду на вітчизняний та зарубіжний досвід застосування

проектного підходу до розв'язання публічних проблем, основними напрямками формування якісно нового механізму проектного управління структурною трансформацією регіональної економіки мають стати: 1) запровадження механізму структуризації та ув'язки одиничних проектів в єдину систему, зорієнтовану на досягнення цілей структурної перебудови; 2) модернізація управління проектами, що реалізуються на засадах державно-приватного партнерства, зокрема національними проектами; 3) створення сприятливого середовища для реалізації проектів суб'єктами господарювання різних форм власності на основі: опанування службовцями органів державної влади і місцевого самоврядування технологіями проектного управління, формування проектних організаційних структур на засадах мережевого підходу, розвитку інфраструктури для швидкого втілення проектів, в тому числі і через створення такого елементу як індустріальні парки.

Передумовою ефективного застосування інструментарію проектного управління, орієнтованого на залучення і ефективного використання ресурсів для досягнення цілей структурної перебудови економіки регіону, має виступати системна розробка взаємопов'язаних проектів таких типів: 1) мегапроектів – стратегії розвитку регіону та програми структурної перебудови економіки в її рамках; 2) мультипроектів – комплексних програм, зорієнтованих на реалізацію окремих цілей структурної перебудови регіональної економіки; 3) монопроектів – окремих проектів, які реалізуються бізнесовими структурами в рамках завдань мультипроектів. Це дозволить сформувати гнучку систему цілей структурних перетворень та механізмів їх реалізації, спроможну адаптуватись до змін середовища.

Вся сукупність різноманітних типів проектів, що реалізуються в рамках регіональної соціально-економічної системи формує певний портфель проектів. Тому дуже важливо сформувати механізм їх взаємоузгодження і взаємодоповнення в контексті забезпечення реалізації цілей структурної перебудови економіки регіону, використовуючи портфельний підхід до управління проектами. Головною перевагою портфельного підходу до управління проектами є можливість поглянути на проекти в глобальному загальносистемному контексті. Це, як вірно зазначає Лащук А.М. [79, с.102], забезпечує адекватність і цілісність

відображення існуючої ситуації та сприяє прийняттю збалансованих управлінських рішень.

В процесі управління портфелем проектів в орієнтації на цілі структурної перебудови економіки регіону важливим є належне виконання місцевими органами влади таких функцій як: відбір з Державного реєстру інвестиційних проектів та проектних (інвестиційних) пропозицій таких проектів, реалізація яких могла б забезпечити вплив на збалансування соціально-економічного розвитку регіону, і, які можуть претендувати на державну підтримку; ініціювання органами влади переліку проектів, які є особливо значимі для регіону і для реалізації яких здійснюється пошук партнерів; узгодження цілей проектів, які передбачається здійснювати за державної підтримки, та представлення їх у вигляді чітко структуризованого «дерева» цілей; координація реалізації проектів на підставі діагностики їх економічної взаємозалежності; моніторинг виконання всього портфеля проектів та коригування його структури з урахуванням змін середовища функціонування регіональної соціально-економічної системи.

Обов'язковою умовою ефективного використання механізмів проектного управління в процесі реалізації цілей щодо забезпечення структурної збалансованості регіональної економіки, на наш погляд, має стати формування відповідної організаційної структури, здатної гнучко реагувати на виклики середовища розвитку регіону та забезпечувати компроміс інтересів владних, бізнесових та громадських інституцій. Це обумовлює необхідність формування на регіональному рівні спеціальної структури на засадах мережевої організації, яка б поєднала зусилля місцевих органів влади, громадських та бізнес-організацій в питаннях реалізації спільного інтересу, що лежить в площині структурної збалансованості економіки. Така організаційна структура може бути сформована на матричній основі з використанням ефективних форм координаційної взаємодії обласних державних адміністрацій, регіональних представництв Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України, агентств регіонального розвитку, наукових установ.

Одним з найважливіших завдань, яке постає перед органами влади в процесі проектного управління структурними змінами в регіональних економічних системах, є створення організаційних та економічних умов для реалізації інвестиційних

проектів. Досвід зарубіжних країн свідчить, що дієвим організаційно-економічним інструментом прискорення розв'язання структурних проблем через створення сприятливих умов для реалізації інвестиційних проектів могли б стати індустріальні парки, як елемент інноваційної індустріальної інфраструктури. Прийнятий у 2012 р. Закон України «Про індустріальні парки» заклав інституційний базис формування на регіональному рівні механізмів стимулювання реалізації інвестиційних проектів в напрямі удосконалення структури регіональної економіки та формування «точок регіонального зростання». З ініціативами про створення індустріальних парків вийшли всі регіони України, при цьому в більшості областей ініціюється створення декількох індустріальних парків. В результаті проведення інвентаризації запропонованих понад 100 земельних ділянок та промислових майданчиків, 43 з них визначені придатними для створення індустріальних парків [56]. Попри зростання зацікавленості місцевих органів влади у використанні значних можливостей, пов'язаних з розвитком реального сектору економіки на засадах проектного підходу, на кінець 2013 року в реєстрі індустріальних (промислових) парків не було зареєстровано жодного проекту. Наявність в системі стимулювання створення та функціонування індустріальних парків в Україні значних вад організаційного та фінансового характеру [242] виступає бар'єром використання цього економічного інструментарію для розв'язання структурних проблем в регіонах і обумовлює необхідність вироблення заходів щодо їх усунення.

4.4. Механізм кластеризації та публічно-приватного партнерства в системі реалізації регіональної структурної політики

4.4.1. Кластеризація регіональної економіки як прояв мережевого розвитку

Серед механізмів реалізації регіональної структурної політики на особливу увагу заслуговують механізми кластеризації та публічно-приватного партнерства.

На сьогодні ефективність використання економічного

потенціалу національної і, особливо, регіональної економіки все більше пов'язується з розвитком нових виробничих систем – мереж, альянсів, партнерств і вищої форми сучасної кооперації – кластерів.

Формування локальних, регіональних, національних, транскордонних і навіть транснаціональних кластерів, що має місце в світовій практиці, підтвердило їх ефективність як явища мережевої економіки, здатного об'єднати знання, вміння, таланти, здібності влади, бізнесу, представників науки для розв'язання проблем економічного і соціального розвитку. Питання розбудови ефективної системи економічних відносин зазначених суб'єктів залишаються особливо актуальними для країн, де процеси формування кластерних утворень знаходяться на початковій стадії, не забезпечуються автоматично дією ринкових факторів через їх недостатню розвиненість, зокрема для України.

Проблеми кластеризації економіки стали предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема Г.Бекера, А. Маршала [267], М. Портера [272], Де Брессона [253], А. Вебера [277], І. Левіна [80], Картрайта [252], С. Соколенка [198-200] та інших.

Більшість вчених - інституціоналістів пов'язує формування кластерів з метою підвищення ефекту кооперації в ринковій економіці. Так, Г.Бекер акцентує, що кластери в ринкових умовах формуються, насамперед, завдяки їх підприємницькій діяльності і мінімальній участі держави. При цьому кластероутворення стимулюється відповідними ринковими інститутами (мобільними ринками робочої сили, гнучкими фінансовими інститутами, розвинутими ринками освітньо-консалтингових послуг тощо) [267]. Представники неокласицизму вважають, що кластероутворення слід розглядати як феномени намагання окремих економічних агентів об'єднувати власні зусилля, навички, уміння з метою отримання нової якості товарів і послуг з метою підвищення конкурентоспроможності їх учасників на основі досягнення вищого рівня ефективності при здійсненні поділу праці між ними [232].

При подібності таких оцінок зазначимо, що кластероутворення дозволяє отримати синергетичний ефект територіальної агломерації [233, с.154], що важливо для структурування регіональної економіки.

Попри значні теоретичні напрацювання щодо ролі і сутності мережевих структур, виокремлення специфіки кластерів як їх особливого виду, емпіричних оцінок і проблем кластеризації на різних рівнях економічного простору, питання кластеризації як інституційного механізму структуризації економіки регіонів не знайшли достатнього розвитку.

Контент-аналіз засвідчує, що як елементи економічної системи кластери за сутнісними характеристиками відрізняються від ділових мереж. Якщо ділові мережі є групами фірм, що поєднуються з метою використання своїх особливостей, ресурсів, специфічних переваг для спільного функціонування при реалізації спільних взаємопов'язаних проектів розвитку, то кластери, на відміну від них, поєднують значно ширше коло учасників, зокрема інститути підтримки, виробничі і комерційні структури, серед яких виробники, постачальники компонентів, дистрибутори, а також часто регіональні і національні уряди. Це обумовлює необхідність і закономірність формування специфічних інституційних відносин між учасниками кластеру.

Обговорення проблем кластеризації в аспектах регіоналізації дозволило зробити вченим висновки, що це явище доцільно розглядати з огляду на феномен «нової регіоналізації» [72]. В рамках цього підходу слід констатувати, що де-факто є два підходи до їх утворення: перший – ринковий, пов'язаний з самоорганізацією бізнес-структур, спробою кооперування, формуванням ланцюга взаємодії у напрямку їх об'єднання; другий – ініційований регіональними органами управління в рамках реалізації стратегій, цільових програм на території регіону [72].

Кластерну модель (як модель регіональної економіки) було теоретично обґрунтовано А. Маршалом [267], а пізніше як модель господарювання поставлено в центрі уваги і адаптовано М. Портером в його теорії національної, регіональної і місцевої економіки [272]. Згідно цієї теорії в мікроекономічному діловому навколишньому середовищі, де всі елементи зібрані разом, кластери відіграють провідну роль, є будівельними блоками в продуктивній, інноваційній економіці. За визначенням С. Соколенка «Кластер або мережево-промислово-комерційна група – це група близьких географічно, взаємозалежних компаній і організацій, що співробітничать з ними, які характеризуються спільністю напрямів діяльності і взаємодоповненням один одного

[199, с. 50].

Розглядаючи механізм кластеризації в контексті структуризації регіональної економіки, доцільно враховувати критерії щодо динамічних кластерів, визначених Європейським меморандумом:

- кластер як рушійна сила інновацій, що забезпечує виробничу унікальність регіону;
- природний шлях формування на конкурентних ринках;
- концентрація в конкурентоспроможних регіонах;
- орієнтація співпраці між компаніями, державними установами, освітніми і науковими закладами на високі результати, міжкластерне співробітництво.

Таким чином, формування і функціонування кластера може розглядатися і як механізм структурної корекції територіальної структури національної економіки, і як механізм реалізації внутрішньої регіональної структурної політики в контексті формування інноваційно-технологічної структури економіки, або удосконалення секторної та територіальної структури економіки регіону.

Попри ґрунтовність визначення даного С.Соколенком, в ньому поза увагою залишилась проблема специфічності і складності інституційного внутрішнього і зовнішнього середовища формування і функціонування кластера. Мова йде про характер партнерства. Кластерні утворення зазвичай засновані на принципах державно-приватного чи публічно-приватного партнерства.

Відповідно, можна окреслити певні дотичності кластеризації економіки і розвитку публічно-приватного (державно-приватного) партнерства:

- 1) як публічно-приватне (державно-приватне) партнерство, так і кластери формуються на транснаціональному, національному, регіональному, транскордонному і локальному рівнях;
- 2) як публічно-приватне (державно-приватне) партнерство так і кластери, формуються як колективна ініціатива;
- 3) і формування публічно-приватних (державно-приватних) партнерств і створення кластерів розглядається як спосіб збільшення переваг регіону шляхом залучення інвестицій і досягнення в ньому синергії;

4) і різного роду партнерства, і кластери мають своєю метою залучення ресурсів в розвиток [90].

Не зважаючи на доволі широке обговорення проблематики публічно-приватного партнерства, проблематики кластеризації економіки, зазначені вище спільні ознаки, як аспекти взаємопов'язаного впливу, розкриті недостатньо. Водночас, саме кластеризація дозволяє забезпечити створення умов тривалих стабільних відносин між партнерами (урядами всіх рівнів і бізнесу, науково-дослідними інститутами, іншими учасниками кластеру), більшою мірою усунути явища недовіри, які часто притаманні публічно-приватним (державно-приватним) партнерствам, що виникають за межами кластерів.

Водночас, в умовах мінливого світу, від загальної ефективності партнерства уряду чи місцевої влади з бізнесом, науково-дослідними інститутами і т. п. залежить результативність формування і функціонування кластерів. При цьому варто зазначити, що саме у створенні і функціонуванні кластерів проявляється специфічна роль уряду і місцевих органів влади. Мова йде про: інформаційне забезпечення цих процесів; вплив на попит і пропозицію, поставки технологій і робочої сили через фіскальну, монетарну, торгову політику, законотворчу (регуляторну) конкурентну політику; сприяння у наданні освітніх послуг.

Зазначимо певні відмінності в завданнях між провідними країнами, в яких сформовані ринкові відносини і процеси кластеризації відбулися під «самовпливом» [198, с. 184], і в країнах, в яких ринкові відносини лише розвиваються (як, наприклад, Україна). Останні, на наш погляд, мають проводити в рамках регіональної структурної політики політику стратегічної кластеризації.

Оцінюючи інституційні та інші бар'єри кластеризації, які вимагають партнерства з боку публічної влади, можна окреслити наступні проблеми: 1) недостатня поінформованість бізнесу, особливо малого і середнього про можливості, що надає їм співробітництво з іншими компаніями чи інститутами; 2) недосконалість законодавства в сфері конкурентної політики і публічно-приватного (державно-приватного) партнерства; 3) потреба підвищення ділової активності в країні чи регіоні; 4) необхідність досягнення зовнішнього позитивного ефекту від

впровадження продукту, який є результатом роботи кластеру; 5) підвищення прибутковості діяльності в процесі співробітництва. Фактично участь місцевої влади як партнера у створенні і функціонуванні кластера виглядає як своєрідне державне чи муніципальне підприємництво, яке націлене на те, щоб там, де є потреба, а ринком не створюються кластери, створити їх, координувати зусилля інших структур в цьому процесі.

Світова практика засвідчує, що для формування кластерів уряд і місцева влада зазвичай використовують: засоби цілеспрямованої структурної політики; інструменти політики вимогливого споживача (відміни регуляторних дій, що стримують інновації, тендерних процедур закупівель, інфраструктурних проектів); засоби брокерської політики, спрямовані на надання інформації, задоволення попиту і пропозиції. На відміну від розвинутих і використовуваних широко форм партнерств, в рамках кластерів уряд чи органи місцевої влади виступають як кластерні брокери, які беруть на себе місію організації зустрічей владних структур і ділових кіл, надають допомогу в налагодженні відносин між ними. Тим самим публічно-приватне партнерство робить позитивний вплив на процеси кластеризації.

В свою чергу кластери і кластерний підхід за М. Портером дозволяє змінити природу відносин влади і бізнесу [272]. Якщо в традиційному секторальному підході діалог з владою (урядами різних рівнів) як правило спрямований на отримання субсидій, протекціонізм та обмеження конкуренції, то в умовах кластеру він є форумом для конструктивнішого та ефективнішого діалогу між урядом та діловими колами.

Кластерний аналіз, який зазвичай використовується при формуванні, функціонуванні і розвитку кластерів, дозволяє інтегрувати кластерну концепцію в процес формування регіональної структурної політики. Це дозволяє уточнити стратегічне бачення і стратегію розвитку того чи іншого регіону, уряду країни або місцевій владі виробляти ефективний набір обмежень при визначенні кластеру. Отримані дані забезпечують ефективніші орієнтири для розробки специфічних настановних ініціатив. Акцент робиться на пріоритет вироблення основ стратегії і її реалізацію. За оцінками С. Соколенка [9, с. 100] цей напрям набув визнання в країнах ОЕСР.

На сучасному етапі регіонального структурування економіки

значна частина розроблених економічних ініціатив пов'язана з формуванням кластерів різного рівня – від локальних до національних і міжнародних, де провідна роль належить лідерам ділового світу. Натомість, як показує емпіричний аналіз, в Україні процеси кластеризації, знаходяться на початкових стадіях свого розвитку і характеризуються певними особливостями.

В країні є певний досвід формування і функціонування кластерних утворень – формування кластерної моделі господарювання в м. Хмельницькому, яка виявилася прикладом публічно-приватного партнерства Хмельницької обласної державної адміністрації, місцевих ділових та наукових кіл, допоміжних агентів і асоціацій в напрямку створення ефективної структури ринкової економіки, орієнтованої на інноваційність продукції, що випускається. Досвід формування перших кластерів – швейного, будівельного, агропромислового отримав підтримку муніципальних структур регіону, Вінницької, Тернопільської, Івано-Франківської областей. В країні розроблена «Національна стратегія формування та розвитку транскордонних кластерів (розпорядження КМУ від 10.09.2008 р. № 1214-р «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Стратегії національної безпеки України на 2008 рік»); Концепція кластеризації економіки України. В україно-польському транскордонному регіоні з польського боку функціонує два потужні кластери – «Авіаційна долина» і «Долина органічної їжі», що передбачають долучення учасників з української сторони, у м. Львові – ІТ-кластер (Аутсортинговий форум). В свій час було обґрунтовано необхідність формування потужного науково-технологічного транскордонного кластера на кордоні з Росією, реалізація цього проекту нереальна в умовах конфлікту на сході України. Визнано за доцільне створення транскордонних логістичних кластерів.

В контексті проблематики нашого дослідження зазначимо, що в розрізі територіальних утворень і галузей економіки України кластеризація розвивається нерівномірно. За оцінками, наведеними в [72, с.134] найбільшого розповсюдження вона набула у будівництві, туризмі, харчовій і швейній промисловості (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Кластери в економіці регіонів України за видами економічної діяльності

Вид економічної діяльності	Назва кластера		Регіон
Рекреація, туризм та виробництво сувенірної продукції	«Херсонес» «Байдари-тур» «Сузір'я»	– – –	м. Севастополь м. Севастополь Івано-Франківська обл.
Художні промисли	Ліжникарство та художні промисли на Прикарпатті	–	Івано-Франківська обл.
Транспорт і логістика	Транспортно-логістичний Кластер «Південні ворота України»	–	Херсонська обл.
Деревообробка	Кластер «Деревообробка»	–	Рівненська обл.
Землеробство та тваринництво	Кластер землеробства і зеленого сільського туризму Кластер свинарства та м'ясних виробів	–	Одеська обл. Харківська обл.
Харчова промисловість	Кластер екологічно чистого дитячого харчування	–	Полтавська обл.

Примітка. Сформовано автором

Міжнародний досвід свідчить, що формування кластерів є ефективним механізмом фінансування інноваційної активності, більш результативного використання науково-технічного потенціалу в регіонах, сприяння як технологічній, так і просторовій реструктуризації економіки. Започаткована практика їх створення в Україні засвідчила певні фінансові та організаційні проблеми функціонування кластерів в різних регіонах. В контексті формування і реалізації регіональної структурної політики на сьогодні очевидно є необхідність:

- розроблення програм розвитку промислових кластерів на основі диверсифікації міжсекторальних зв'язків;
- формування регіональних стратегій розвитку кластерів і мереж у базових видах економічної діяльності з відповідною інституційною підтримкою;
- враховуючи актуалізацію транскордонного співробітництва з країнами ЄС, розроблення конкретних регіональних програм формування і підтримки транскордонних кластерів, зокрема в

таких пріоритетних сферах як логістика, ІТ - технології, соціальний маркетинг, альтернативна енергетика, туризм і рекреація. На сьогодні, зокрема, на Європейському ринку логістичних послуг фахівці виділяють 25 базових і 60 другорядних логістичних кластерів. Враховуючи значний транспортно-транзитний потенціал західних регіонів України, тенденції розвитку транспортної інфраструктури з заходу на схід, перспективу має утворення глобального логістичного кластеру по осі «Балтика – Чорне море» з відповідним набором логістичних центрів біля найбільших міжнародних пунктів пропуску («Ужгород», «Ягодин», «Рава-Руська», «Шегені», «Краківець», «Чоп» та ін.), що дозволить дати імпульс для економічного (структурного) розвитку західних областей з відповідним фінансовим забезпеченням;

- створення інформаційної бази, електронної бази даних для потенційних учасників кластерів, платформи для взаємодії дослідницьких і підприємницьких організацій.

4.4.2. Публічно-приватне партнерство: можливості в реалізації регіональної структурної політики

Згідно узагальненого визначення, яке впливає з визначень ООН, ОЕСР, МВФ, Європейського інвестиційного банку, Інституту з державно-приватного партнерства США, Німецького міжнародного співробітництва, партнерство – формальна чи неформальна угода, досягнута заздалегідь, стосовно спільних дій чи співпраці з метою виробництва певної продукції, виконання робіт чи надання послуг, що базується на спільному прийнятті рішень, розподілі ролі, відповідальностей, ризиків і зв'язків [238].

Сутнісні характеристики публічно-приватного (державно-приватного) партнерства найбільш чітко, на наш погляд, визначено Гай Петерсом [271]. За його визначенням це наступне: 1) два і більше учасників (один державний); 2) кожен учасник є головним; 3) тривалі та стабільні відносини між партнерами; 4) кожен додає щось до партнерства; 5) існує розділена відповідальність за результати.

В економічній літературі виділяють наступні переваги публічно-приватного партнерства в господарській практиці: цінність за гроші (нижчі витрати – вища якість); запровадження інновацій для підвищення ефективності; залучення компетенцій

приватного сектору при розбудові інфраструктури загального користування; перенесення частини ризику на приватного партнера; більш ефективного використання активів для будівництва соціальних об'єктів; забезпечення прибутковості і податкових надходжень; економія часу при здійсненні проектів публічно-приватного партнерства [238, с. 35-38].

Що стосується останнього, то мова може йти про глобальні, міждержавні, загальнодержавні, регіональні, міжрегіональні, транскордонні, муніципальні проекти публічно-приватного партнерства.

За зрілістю ринку публічно-приватного (державно-приватного) партнерства Україна знаходиться на нульовій стадії, тоді як Росія, Болгарія, Чехія, Польща, Китай, Словаччина, Латвія, Угорщина, Індія, Бельгія, Мексика, Фінляндія, Бразилія – першій, Італія, Франція, Канада, США, Нідерланди, Греція, Португалія – третій, Великобританія, Австрія, Ірландія – четвертій [250].

У світовій практиці сформувалися різні моделі публічно-приватного партнерства: контракт на послуги; контракт на управління; лізинг; відновлення-експлуатація; відновлення-експлуатація-утримання; відновлення-експлуатація-утримання-передача (концесія). Загалом в 1990-2011 рр. в регіонах світу було укладено 5238 угод публічно-приватного партнерства. В Європі основна частина угод стосується транспорту (12%), громадського порядку (12%), загальних громадських послуг (23%), освіти (23%) [254; 259]. Все більше поширюється публічне партнерство на сферу охорони здоров'я.

В Україні вже в період 1992-2011 рр. були реалізовані публічно-приватні партнерства в сфері енергетики (23%), телекомунікацій (14%), транспорту (1%), водопостачання і каналізації (2%) загальним обсягом 11,93 млрд. дол. Була розроблена низка програм розвитку, які передбачають публічно-приватні партнерства як механізм їх реалізації: Загальнодержавна програма реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009-2014 рр., Концепція розвитку транскордонного комплексу до 2015 року і на подальший період, Державна програма розвитку автомобільних доріг загального користування на 2007-2011 рр., Програма створення та функціонування міжнародних транскордонних коридорів в Україні, Державна цільова програма підготовки і проведення Євро-

2012 і т. п. В Україні знайшли впровадження такі форми публічно-приватного партнерства як лізинг, спільні підприємства, концесія. Укладено дві угоди концесії у будівництві доріг. На муніципальному рівні були реалізовані окремі форми публічно-приватного партнерства в житлово-комунальному господарстві (концесія в сфері водопостачання – Луганська обл., концесія в сфері водопостачання, водовідведення і тепlopостачання – м. Артемівськ, оренда в сфері водопостачання – м. Одеса, оренда в сфері тепlopостачання – м. Кіровоград, надання послуг з вивезення сміття – м. Чернівці, м. Тернопіль).

При розв'язанні завдань регіональної структурної політики необхідно врахувати особливості застосування механізму партнерства: 1) в рамках кластерів; 2) при реалізації проектів; 3) в процесі використання інституту власності.

Умови застосування публічно-приватного партнерства в рамках кластерів на сьогодні чітко не визначені. Разом з тим можна окреслити три стратегічні проблеми, які стосуються реалізації публічно-приватного партнерства при формуванні, функціонуванні і удосконаленні організаційної діяльності кластерів: 1) підвищення можливостей фінансування розвитку території, на якій знаходиться кластер, шляхи мобілізації фінансових ресурсів приватного партнерства; 2) підвищення ефективності публічних фінансів; 3) запровадження менеджменту, орієнтованого на споживача.

Напрацьована певна інституційна база публічно-приватного партнерства в Україні, основу якої складають Закони України: «Про державно-приватне партнерство» (01.07.2010 р.), «Про угоди та розподіл продукції» (14.09.1999 р.), «Про концесії» (16.07.1999 р.), «Про особливості передачі в оренду чи концесію об'єктів централізованого водо-тепlopостачання і водовідведення, що перебувають у комунальній власності» (21.10.2010 р.); постанови Кабінету Міністрів України: «Про затвердження порядку надання приватним партнером державному інформації по договору, укладеному в рамках державно-приватного партнерства» (09.02.2011 р.), «Про затвердження методики виявлення ризиків, пов'язаних з державно-приватним партнерством» (16.02.2011 р.), «Про затвердження порядку надання державної підтримки здійсненню державно-приватного партнерства» (17.03.2011 р.), які прийнятні для регулювання партнерських відносин.

Не зважаючи на певну напрацьованість нормативно-правової бази, вона не достатньо досконала для регулювання партнерства в рамках кластера, як і для укладання договорів публічно-приватного партнерства поза його межами. За оцінками зарубіжних експертів законодавча та нормативно-розпорядча база публічно-приватного партнерства в Україні на 40-50% відповідає міжнародним стандартам за якістю і на 38-62% – за ефективністю [255]. Недоліки інституційного середовища публічно-приватного партнерства в Україні криються в «Законі про державно-приватне партнерство в Україні», який розглядає державно-приватне партнерство лише як форму договору між державним (публічним) і приватним партнером, а не як комплексний фінансово-правовий механізм, що допускає використання різних інститутів, фінансових інструментів, організаційно-правових об'єднань (зокрема кластерів). Окрім правових рамок, причинами недостатньої розвинутості і недостатньої ефективності публічно-приватного партнерства є: відсутність дієвих механізмів стимулювання співпраці в межах публічно-приватного партнерства; недостатня прозорість механізмів визначення повноважень і відповідальності сторін; високий ступінь недовіри до співпраці з органами влади (корупція, непрозорість тендерних процедур, недостатній рівень поінформованості партнерів про моделі публічно-приватного партнерства, існування перешкод для реалізації чинних проектів, порушення або невиконання зобов'язань).

Проведений аналіз дозволяє визначити шляхи підвищення ефективності публічно-приватного партнерства в процесі кластеризації економіки.

В принципі в рамках кластеру можливе використання майже всіх зазначених вище моделей публічно-приватного партнерства. Найбільші можливості для підвищення ефективності публічно-приватного партнерства в рамках формування і функціонування кластерів існують при розробці і реалізації проектів щодо розвитку інфраструктури на території розміщення кластера. До таких проектів слід віднести, зокрема: проекти розбудови сучасної транскордонної інфраструктури, проекти спорудження виставкових територій, ярмарок, виставкових і ділових центрів, проекти створення майданчиків під житлову і промислову забудову, проекти створення сучасних науково-дослідних центрів тощо.

Має бути визначений механізм публічно-приватного партнерства в рамках кластеру – 1) модель взаємовідносин у межах публічно-приватного партнерства – контракту на надання послуг, управління, лізингу тощо; 2) розподіл ризиків між учасниками публічно-приватного партнерства і кластера; 3) термін дії угоди публічно-приватного партнерства; 4) методи розрахунку тарифів за послуги.

В рамках публічно-приватного партнерства участь уряду повинна полягати у розробленні державних стандартів для визначення характеристик кластерів, в т. ч. стосовно характеру партнерських відносин. Це особливо важливо для виникаючих кластерних структур для постійного коригування кроків згідно із стандартною моделлю. Можна згодитися з С. Соколенком, що вироблення стандартних умов формування і функціонування кластерів буде також корисним не лише з погляду збору однакових статистичних даних, але й дозволить уряду країни і місцевим органам влади, як суб'єктам партнерства, контролювати фактори концентрації трудової зайнятості, виявляти концентрацію експортно-орієнтованих структур, приводити експортно-орієнтований потенціал у відповідність зі стандартизованими кластерними групами [199, с. 101-102].

Особливої уваги заслуговує проблема розподілу ризиків між партнерами-учасниками кластеру. Треба розглянути всі ризики, притаманні проектам державно-приватного (публічно-приватного) партнерства, визначити принципи їх розподілу між залученими сторонами, розробити алгоритм управління ризиками, відобразити розподіл ризиків у контракті публічно-приватного партнерства.

В процесі формування кластерів, зокрема при проведенні кластерного аналізу, створюється можливість, яка має бути використана органами влади, для виявлення в економічному інструментарії регіону (кластера) недоліків у ланцюгу створення доданої вартості. Виявлення «слабких ланок» дозволить суб'єктам публічно-приватного партнерства, координуючи створення (функціонування) кластерів, ефективно орієнтувати інвестиційні програми, оптимізувати зусилля по залученню інвестицій і виробляти рішення щодо розвитку інфраструктури в місцях можливої локалізації кластерів. Кластеризація економіки України не можлива без сучасної інфраструктури. Досвід Японії, Південної Кореї, Сінгапуру, країн Північної Європи засвідчує, що

партнерство влади і бізнесу у розбудові власної, спеціалізованої для відповідного кластера (кластерів) інфраструктури дозволило підвищити не лише ефективність роботи і стійкість підприємств і організацій, але й ефективність партнерства, що проявляється в раціональному використанні цієї інфраструктури.

Участь влади як суб'єкта публічно-приватного партнерства і учасника кластера має бути активізована в контексті забезпеченості кластерів професійним пулом. На сьогодні в рамках партнерства у кластерах ще не достатньо задіяні можливості науково-освітніх закладів в здійсненні цільових дослідницьких проектів, підготовці, підвищенні кваліфікації, перепідготовці персоналу. Механізм партнерства «університет-влада-підприємство» в рамках кластеру може і має проявлятися в: заключенні контрактів на виконання дослідницьких проектів; виконанні спільних проектів; виконанні цільових дослідницьких програм, які дозволили б комерціалізувати результати не лише прикладних, але й фундаментальних досліджень; наданні грантів на дослідження і навчання; реалізації короткострокових і довгострокових програм навчання дорослого населення відповідного для потреб кластеру профілю.

В контексті нашого дослідження заслуговують на увагу ще дві важливі проблеми: 1) вибір критеріальної бази для оцінки синергетичного ефекту дій з кластеризації і розвитку публічно-приватного партнерства; 2) формування аналітико-інформаційної бази, адекватної потребам публічно-приватного партнерства у кластері та виконання функцій координації в процесі його функціонування, враховуючи участь не лише вітчизняних, але й зарубіжних учасників кластеру.

Синергетичний ефект кластеризації і публічно-приватного партнерства на регіональному або локальному рівні, на наш погляд доцільно оцінювати за такими критеріями: покращення структури регіональної економіки у відповідності до обраних критеріїв; правильність організації кластерів (в порівнянні з відомими стандартизованими рішеннями); підвищення економічної диверсифікованості сектора виробництва і сектора послуг; підвищення концентрації кваліфікованої робочої сили; підвищення якості організації комунікацій; покращення організаційних можливостей для залучення і об'єднання державних, приватних і місцевих ресурсів; підвищення рівня

якості робіт, продукції, послуг; підвищення операційної ефективності; досягнення більш організованого, економічного, екологічного, соціального і культурного середовища проживання на території локалізації кластера; скорочення вартості трансакцій; підвищення ступеня залучення інвестицій; підвищення рівня збалансованості елементів економічного потенціалу.

Реформування структури регіональної економіки (виробничої, соціальної, транспортної) зазвичай пов'язано з необхідністю розбудови інфраструктури, що вимагає, як уже вказувалося, реалізації низки проектів, а відповідно фінансових ресурсів, які за даних умов розподілу фіскальних та фінансово-бюджетних повноважень недостатні. Принцип партнерства, який може бути застосований при розв'язанні цієї проблеми передбачає співпрацю між органами влади різних рівнів, суб'єктів господарювання, різних інструментів громадянського суспільства. В Стратегії державної регіональної політики до 2020 р. зазначається, що Кабінет Міністрів України підтримує принципові позиції ЄС до реалізації регіональної політики, які базуються на поєднанні політики щодо підвищення рівня конкурентоспроможності територій та політики, спрямованої на недопущення зростання регіональних диспропорцій, але обмежений на даний час у відповідних за обсягами ресурсах для здійснення ефективних заходів у рамках такого підходу [34, с.4]. Відповідно, матимуть зміни підходи до стратегічного розвитку регіонів України. Зазначені зміни полягатимуть у «переході від прямих короткострокових галузевих заходів впливу та реалізації інвестиційних проектів у конкретних регіонах для розв'язання проблем їх розвитку...».

Оскільки важливим фактором стає посилення ролі інституційного, соціального та економічного середовища на регіональному та місцевому рівні для економічного та соціального розвитку, то роль публічно-приватного партнерства в цьому процесі зростає.

Розвиток публічно-приватного партнерства в системі взаємодії «органи місцевого самоврядування – бізнес – територіальна громада» при реалізації проектів не знайшов ще значного поширення в регіонах, а започатковані і реалізовані проекти партнерств не завжди були успішними. Основними причинами цього, як показує аналіз, є проблема довіри і проблема

розподілу ризиків. Синергетичний ефект публічно-приватного партнерства в реалізації регіональної структурної політики проявляється в тому, що: по-перше, приватний бізнес, компенсуючи дефіцит бюджетних, водночас посилює контроль за ресурсами; по-друге, передаючи технології проектного менеджменту, приватний бізнес формує середовище інноваційного розвитку, що важливо для реструктуризації економіки регіону. Опитування громадськості щодо підтримки застосування публічно-приватного партнерства, проведене П. Шелепницьким [238], засвідчило, що найбільш прийнятними для споживачів послуг є проекти в сфері збору і утилізації сміття, тепло і водопостачання, водовідведення, каналізації і очищення сточних вод, громадського транспорту, будівництва соціального життя.

В контексті удосконалення використання державної та комунальної власності в рамках структурних реформ знайшли поширення такі форми партнерств як: концесія (для прикладу проект «Артемівськмережа» в галузі теплопостачання в м.Артемівськ, проект з водопостачання, водовідведення в м. Харкові, проект з водопостачання і водовідведення в м. Луганську); оренда (передання цілісного майнового комплексу з водопостачання та водовідведення ТОВ «Ідокс» на 49 років); надання послуг (з вивозу сміття підприємством з 100% іноземною інвестицією «Альтфатер» – м. Тернопіль, м.Чернівці) та ін.

Дослідники даної проблематики схиляються до спільної думки, що причинами, які гальмують використання механізму публічно-приватного партнерства в регіонах України, є: недосконалість законодавства та нормативно-розпорядчої бази укладання договорів ППП; недостатньо прозорі механізми визначення повноважень і відповідальності сторін; недостатній рівень поінформованості представників влади для впровадження ППП; відсутність організаційних, фінансових та інших ресурсів і стимулів активізації співпраці; незначна кількість успішних прикладів ППП в Україні; існування перешкод для реалізації діючих проектів (невиконання зобов'язань); високий ступінь недовіри до співпраці з органами влади (корупція, непрозорість тендерних процедур).

Аналіз ситуації в Україні та вивчення зарубіжного досвіду, зокрема в Німеччині, Франції, Англії, Польщі з використання партнерств в реалізації регіональної структурної політики

свідчить, що для ефективного використання цього механізму необхідне: удосконалення інституційного забезпечення розвитку ППП; спрощення процедури укладення договорів; для службовців створення прозорих стимулів за розвиток партнерств; розробка програм активізації перспективних напрямів залучення приватного капіталу; активізація просвітницьких та інформаційних проектів в регіонах для висвітлення перспектив ППП та переваг; підвищення відповідальності за корупційні дії при визначенні учасників реалізації спільних проектів; для підвищення ефективності ППП – формування кластерів (прийняття концепції створення кластерів); внесення змін до регіональних стратегій; кадрове забезпечення реалізації ППП; визначення квот державного і місцевих бюджетів, які скеровуватимуться на реалізацію проектів, формування полюсів конкурентоспроможності, брендінгу територій.

4.5. Механізм укладання угод між урядом та місцевими органами влади у процесі реалізації регіональної структурної політики

Оскільки регіональна структурна політика об'єднує регіональну структурну політику держави і внутрішню структурну політику регіону, то формування сприятливого інституційного середовища для структурної перебудови у регіонах потребує активних, цілеспрямованих та узгоджених дій з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Одним із важливих інструментів узгодження їх діяльності у питаннях державного стимулювання розвитку регіонів, як основи структурних трансформацій, виступають угоди щодо регіонального розвитку, які укладаються між Кабінетом Міністрів України та обласними радами.

Угоди щодо регіонального розвитку, які уклалися упродовж останніх років між Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою АР Крим, обласними, Київською, Севастопольською міськими радами, розглядалися як важливий інструмент узгодження діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у питаннях державного стимулювання розвитку регіонів. Для таких угод законодавством визначена ключова роль при реалізації державної стратегії регіонального розвитку та регіональних

стратегій. Акцент на їх ролі в реалізації структурної політики не зроблено. Однак, оскільки договірні відносини, з одного боку, покликані забезпечити бюджетну підтримку регіону при реалізації пріоритетних цілей, з другого боку, уможливають взаємоузгодження діяльності органів влади й органів місцевого самоврядування при реалізації заходів структурної перебудови, то очевидно, що практика укладання таких угод та їх реалізації повинна бути прив'язана до регіональної структурної політики.

Сфера укладання та виконання угод щодо регіонального розвитку між Урядом та обласними радами в Україні врегульована низкою чинних законодавчих і нормативно-правових актів, зокрема: Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8.09.2005 р., постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підготовки, укладення та виконання угоди щодо регіонального розвитку і відповідної типової угоди» від 23.05.2007 р., постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 6.08.2014 р. та ін.

Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів», який визначає правові, економічні й організаційні засади подолання депресивності територій [173], досить детально регламентує порядок укладення угод щодо регіонального розвитку та встановлює основні вимоги до них. Так, угода щодо регіонального розвитку повинна передбачати: 1) спільні заходи центральних і місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування з реалізації в регіоні державної стратегії регіонального розвитку; 2) спільні заходи центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування з реалізації регіональної стратегії розвитку; 3) порядок, обсяг, форми та строки фінансування спільних заходів, визначених сторонами, відповідно до Державного бюджету України та місцевих бюджетів; 4) порядок інформування про реалізацію угоди сторонами угоди щодо регіонального розвитку; 5) відповідальність сторін угоди за невиконання або неналежне виконання передбачених нею заходів; 6) порядок внесення змін до угоди; 7) порядок набрання чинності та строк дії угоди. За згодою сторін угода щодо регіонального розвитку може включати й інші положення [173]. Ініціатива щодо укладення угоди може виходити як від Кабінету Міністрів України та центральних

органів виконавчої влади, так і від обласних рад (Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Київської та Севастопольської міськрад), інші органи місцевого самоврядування можуть подавати свої пропозиції щодо укладення такої угоди, а також про внесення змін до неї.

Постановою Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 751 [156] схвалено порядок, який визначає процедури ініціювання, підготовки й підписання угоди щодо регіонального розвитку, а також процедуру проведення моніторингу її виконання, а також типову форму угоди й форму звіту про її виконання.

Із ухваленням оновленої «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 6.08.2014 р. угоди щодо регіонального розвитку не втратили своєї актуальності та знову розглядаються як інструмент реалізації Стратегії, з метою розв'язання регіональних та міжрегіональних проблем розвитку, що сприятиме посиленню вертикальної та горизонтальної координації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування під час здійснення заходів щодо динамічного зростання центрів економічної активності та інтеграції до них територій, що мають менший потенціал розвитку, насамперед сільських районів та невеликих населених пунктів [34]. Укладання таких угод також розглядається як одне із завдань щодо посилення міжгалузевої координації в процесі формування й реалізації регіональної політики, як засіб узгодження державних та регіональних стратегічних пріоритетів на довгостроковий період.

Таким чином, можна констатувати, що нормативно-правове підґрунтя для розробки й реалізації угод щодо регіонального розвитку, яке прийнятне для застосування в процесі реалізації регіональної структурної політики, в Україні в цілому створене, що, у свою чергу, передбачає низку переваг.

В.Жук, характеризуючи переваги укладання угод щодо регіонального розвитку, відносить до них: «можливість концентрації ресурсів регіонів та держави на вирішенні найгостріших проблем; узгодження інтересів органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації стратегічних завдань регіонального розвитку; диверсифікацію джерел ресурсів регіонального розвитку» [43]. Погоджуючись із цим твердженням, зауважимо, що практика укладання угод між

Кабінетом Міністрів України та обласними радами у рамках реалізації стратегічних підходів до управління регіональним розвитком на сьогодні недостатньо поширена на усі регіони. За даними звітів про виконання угод щодо регіонального розвитку [289], станом на 2014 рік такі угоди були укладені лише по шести областях: Донецькій, Львівській, Вінницькій, Волинській, Івано-Франківській, Херсонській (див. табл. 4.2), а в контексті регіональної структурної політики взагалі не розглядалися, хоча формально їх укладення тісно пов'язують із необхідністю імплементації визначених пріоритетів розвитку регіонів.

Практика показала, що укладення угод ускладнюється низкою проблем, пов'язаних із їх формуванням та реалізацією.

Так, колегія Рахункової палати, за результатами аудиту виконання у 2009-2011 роках угод щодо регіонального розвитку, укладених між Кабінетом Міністрів України та Вінницькою, Волинською, Донецькою і Львівською обласними радами, резюмувала, що «Міністерство економічного розвитку та торгівлі України, Міністерство фінансів України й інші центральні органи виконавчої влади не забезпечили створення дієвого механізму реалізації цих угод за рахунок коштів державного бюджету. Як наслідок, жоден із заходів за цими угодами, починаючи з 2009 року, в повному обсязі не був виконаний, а отже, не відбулося суттєвого впливу на зменшення диспропорцій економічного росту та розвитку виробничої, соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури областей» [180].

За результатами реалізації угод у Донецькій, Львівській, Херсонській, Волинській областях можна констатувати, що в цілому фактичний обсяг фінансування спільних заходів був значно нижчим від запланованого. По угодах у Вінницькій та Івано-Франківській областях, реалізація яких ще триває, також прослідковуються негативні тенденції щодо суттєвого недофінансування заходів у розрізі попередніх етапів їх виконання (табл. 4.8). Низький рівень фінансування угод обґрунтовується обмеженістю ресурсів бюджетів усіх рівнів внаслідок складної політичної та економічної ситуації в країні [47; 48], але також пов'язаний із відсутністю дієвих механізмів залучення бюджетних коштів до виконання угод та із «недотриманням законодавчо встановленого механізму планування у державному бюджеті відповідних (окремих) бюджетних програм на фінансування угод» [180].

Недостатній рівень фінансування реалізації угод за рахунок усіх джерел (табл. 4.8) унеможливило досягнення очікуваних при їх укладанні результатів та свідчить про недостатню фінансову підтримку державою якісних структурних перетворень в регіональних економіках.

На сьогодні угоди щодо регіонального розвитку в Україні не виконують своєї важливої ролі при реалізації регіональної структурної політики, адже досі значними залишаються міжрегіональні диспропорції щодо обсягів новоствореної доданої вартості, залучення іноземних інвестицій, розміру заробітної плати та рівня бідності; має місце периферійність розвитку окремих регіонів; у більшості областей підвищується ступінь зношеності основних фондів тощо. При збереженні таких негативних тенденцій, наростанні внутрішніх проблем в країні та посиленні зовнішньої агресії з боку Росії, підвищується імовірність ще більшого зниження рівня життя населення у регіонах та загострення соціальної напруги в суспільстві.

Таблиця 4.8

Стан фінансування спільних заходів у рамках угод щодо регіонального розвитку між Кабінетом Міністрів України і відповідними обласними радами станом на 2014р.¹

Область	Тривалість дії угоди, роки	Запланований орієнтовний обсяг фінансування, тис. гривень	Фактичний обсяг фінансування спільних заходів з усіх джерел	
			тис. гривень	% від передбаченого угодою
Донецька	2008-2011	4 410 677,9	2 179 392,7	49,4
Львівська	2009-2013	3 255 892,6	1 974 493	60,6
Херсонська	2011-2013	1 113 250	434 319,8	39
Волинська	2010-2014, в т.ч.:	1 941 806		
	2010	130 560	x ²	x
	2011	215 063	146 272,2	68
	2012	318 751	98 577,42	30,9
	2013	659 889	174 468,79	26,4
Вінницька	2010-2015, в т.ч.:	2 852 005		
	2010	185 692	x ²	x
	2011	472 548	162 313,1	34,3
	2012	591 082	149 379,6	25,3
	2013	584 438	106 702,4	18,3
	2014	552 026	48 480,1 ³	8,8 ³

Продовження табл. 4.8

Івано-Франківська	2011-2015, в т.ч.:	1 060 633,88		
	2011	99 333,88	49 293,8	49,6
	2012	127500,0	37 452	29,4
	2013	131 300,0	16752,37	12,8
	2014	142 000,0	3883,7 ²	2,7 ²

Примітки:

¹- Складено за даними: [289]

²- Інформація не оприлюднена;

³- Дані наведені станом на I півріччя

Угоди щодо регіонального розвитку досі не стали дієвим інструментом стимулювання розвитку регіонів і усунення структурних диспропорцій навіть в тих областях, на які практика їх укладання поширювалась. А, зважаючи на те, що такими угодами передбачалась реалізація найбільш пріоритетних заходів у відповідних регіонах, їх недофінансування унеможливило своєчасне здійснення необхідних дій, тоді як мало б сприяти концентрації ресурсів на реалізації перспективних проектів, здатних принести реальне збільшення надходжень до бюджетів, підвищити конкурентоспроможність регіонів, залучити нові інвестиції, виконати важливі соціально значущі функції для суспільства.

Так, оскільки при реалізації «Угоди щодо регіонального розвитку Херсонської області між Кабінетом Міністрів України та Херсонською обласною радою» на фінансування спільних заходів фактично було спрямовано тільки 39% від передбаченого обсягу, із 9 завдань (в рамках 6 спільних заходів за період виконання Угоди) лише одне було виконано в повному обсязі, 5 – частково, 3 – не було виконано [3]. При виконанні «Угоди щодо соціально-економічного розвитку Львівської області між Кабінетом Міністрів України та Львівською обласною радою» спільні заходи були профінансовані лише на 60,6%, і, внаслідок недофінансування, із 82 завдань (у рамках 14 спільних заходів за період виконання Угоди) повністю було виконано тільки 20 завдань, 33 – частково, а 29 – не виконано взагалі [2]. «Через недостатню концентрацію ресурсів при реалізації пріоритетних завдань у Донецькій області не фінансувалися і не проводилися

передбачені угодою роботи з модернізації вакуум-насосних станцій, дегазаційних систем, з будівництва когенераційних станцій, тобто не виконана поставлена мета щодо гарантування безпеки праці, стабілізації рівня видобутку вугільної продукції, зростання обсягів альтернативного палива, щорічної економії не менш як 1,6 млрд. грн. бюджетних коштів; у Вінниці не введено в експлуатацію пусковий об'єкт 2010 року – хірургічний корпус обласної лікарні ім. Пирогова» [180].

Окрім того, що угоди щодо регіонального розвитку у повній мірі не виконали покладених на них функцій, розподіл бюджетних ресурсів при визначенні орієнтовних обсягів фінансування передбачених угодами заходів здійснювався без чітко визначених критеріїв. Так, зокрема, для Донецького регіону фактичний обсяг фінансування спільних заходів більш як у 5 разів перевищував обсяг фінансування заходів угоди для Херсонської області (2 179 392,7 тис. грн. проти 434 319,8 тис. грн., відповідно (див. табл. 4.8)). Це суперечить засадам державної підтримки розвитку конкуренції в регіонах і тільки посилює патерналістські очікування мешканців Донецької області.

Чинний механізм укладення угод щодо регіонального розвитку, в силу окреслених недоліків, не дозволяє забезпечити належної відповідальності місцевих органів влади за ефективне використання ресурсів при розв'язанні економічних і соціальних проблем областей. Якщо у світовій практиці на сьогодні органи влади переходять на технології результативно орієнтованого менеджменту, то в Україні представлені органами державної влади звіти про виконання угод щодо регіонального розвитку [34] констатують факти невиконання передбачених ними заходів через відсутність належної бюджетно-фінансової підтримки та загострення кризових явищ. Проблема є особливо критичною саме тому, що ці угоди позиціонуються як дієвий інструмент реалізації стратегій розвитку областей, а відтак негативний досвід їх реалізації засвідчує наявність значних бар'єрів у стратегічному розвитку регіонів.

За цих обставин необхідність підвищення конкурентоспроможності регіонів потребує здійснення дієвих, а не декларативних заходів у рамках регіональної структурної політики.

У даному контексті, для вдосконалення механізму укладення

і реалізації угод щодо регіонального розвитку, вважаємо за доцільне на законодавчому рівні передбачити реалізацію дієвих важелів підтримки й захисту економічної конкуренції в регіонах.

Ігнорування необхідності забезпечення конкурентних основ їх розвитку унеможливує й досягнення високих темпів розвитку національної економіки. Важливість конкурентоспроможності для економічного зростання та якісного структурного перетворення економіки є загальноновизнаною у світовій практиці. Як стверджують зарубіжні фахівці, «у конкурентних економіках має місце дія факторів, політики та інститутів, які забезпечують вищий рівень продуктивності, що, у свою чергу, забезпечує зростання добробуту» [246]. Водночас зворотній процес матиме недооцінювання ролі розвитку конкуренції на регіональному рівні. У вітчизняному законодавстві підвищення конкурентоспроможності регіонів як основи їх динамічного розвитку хоч і констатується в «основних засадах внутрішньої політики у сферах розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів» [143] у рамках розроблення та впровадження проєктів міжрегіональних економічних зв'язків і транскордонного співробітництва, проте у цьому засадничому акті не приділяється окрема увага питанням розвитку конкуренції в регіонах. У цьому ж контексті слід зазначити, що згідно положень Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» [173], який став підґрунтям формування державної стратегії регіонального розвитку та укладення відповідних угод, стимулювання розвитку регіонів здійснюється на засадах: збалансування загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів розвитку, визначення державою з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування науково обґрунтованих пріоритетних напрямів регіонального розвитку; програмно-цільового підходу до розв'язання проблем соціально-економічного розвитку, створення сприятливого інвестиційного середовища в регіонах; максимального наближення послуг, що надаються державними органами та органами місцевого самоврядування, до споживачів цих послуг; концентрації на конкурсній основі коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, а також інших ресурсів з метою досягнення найбільш ефективного їх використання для цілей регіонального розвитку; співробітництва та взаємної відповідальності центральних і місцевих органів виконавчої влади,

органів місцевого самоврядування, наукових і громадських організацій та інших суб'єктів у виконанні завдань регіонального розвитку [173]. Таким чином, з одного боку, за своїм змістовним наповненням усі ці заходи мали б сприяти розвитку конкуренції у регіонах. Але, з другого боку, імовірно, відсутність у Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» понять «конкуренція», «конкурентоспроможність регіонів» тощо упродовж тривалого часу мала наслідком формування надмірних очікувань від держави з боку регіонів, що при обмеженості бюджетних ресурсів та непрозорій практиці перерозподілу коштів між областями призвело до гальмування розвитку належних конкурентних відносин на регіональному рівні й, в цілому, не дозволило реалізувати визначені цілі щодо стимулювання регіонального розвитку.

Для вдосконалення практики укладення угод та реалізації регіональної структурної політики вважаємо за необхідне раціоналізувати процеси формування й реалізації регіональних стратегій розвитку. Так як пріоритетні напрями узгодженої діяльності сторін щодо здійснення спільних заходів у рамках укладання і виконання угод щодо регіонального розвитку переважно формуються згідно пріоритетів, визначених регіональними стратегіями, останні на сьогодні потребують перегляду й коригування, як згідно вимог «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року», якою передбачається провести відповідні заходи у шестимісячний термін, так і за наслідками їх неуспішної реалізації. Тому вдосконалення практики укладання угод щодо регіонального розвитку має бути пов'язаним із необхідністю удосконалення методичних, організаційних та інших засад стратегування.

На наш погляд, на підготовчому етапі укладення угоди щодо регіонального розвитку доцільно закріпити чіткий розподіл завдань і відповідальності за її виконання з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, представників місцевих бізнес-структур та інших стейкхолдерів. Відповідно, планування фінансових ресурсів на реалізацію заходів у графі «з інших джерел» доцільно конкретизувати. Така прозорість дозволить підвищити мотивацію різних суб'єктів до виконання завдань і їх відповідальність за фактичне виконання запланованих заходів, а також прискорить досягнення стратегічно важливих цілей.

Також потрібно підвищити відповідальність органів влади за реалізацію регіональних стратегій через забезпечення альтернативних договірних відносин. Запровадження договірних засад у відносинах між Кабінетом Міністрів України та органами місцевого самоврядування у контексті реалізації регіональних стратегій розвитку було і залишається важливим аспектом інституціоналізації стратегічних планів. Водночас, запровадження спільної відповідальності центральних і місцевих органів виконавчої влади та обласних рад за реалізацію у регіонах заходів, визначених регіональними стратегіями розвитку, має силу тільки на період перебування посадових осіб при владі. Тому паралельно з угодою щодо регіонального розвитку, на засадах цивільного законодавства, може бути укладений договір суспільної згоди як домовленість між представниками центральних та місцевих органів влади й представниками територіальних громад регіону (підприємцями, науковцями, лідерами громад тощо) з питань: формування та реалізації стратегічного бачення, стратегічних цілей, стратегій і стратегічних планів розвитку регіону. Тоді кадрові зміни в органах влади суттєво не вплинуть на зміст стратегічного документу, не спричинять його повного ігнорування, адже узгодження договірних умов також залежатиме від позиції решти учасників договору.

Надалі укладання угод щодо регіонального розвитку в Україні не повинно зводитись до необхідності здійснення певного процесу чи процедури, а має проводитись системно, прозорливо, задля досягнення очікуваних результатів та забезпечення результативності в управлінні регіональним розвитком й здійсненні ефективних структурних реформ.

4.6. Формування бренду території в контексті реалізації регіональної структурної політики

Реалізація регіональної структурної політики зорієнтована на забезпечення умов, що дозволяють кожному регіону мати необхідні і достатні ресурси для соціально-економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів. Соціально-економічний розвиток регіонів останнім часом у більшості країн світу досягається через стимулювання економічного розвитку шляхом: створення нових центрів економічного зростання в регіонах на основі конкурентних

переваг; координацію інвестиційних стратегій бізнесу в регіонах з урахуванням пріоритетів регіонального розвитку та ресурсних обмежень; скорочення диференціації в рівні та якості життя населення в регіонах за допомогою ефективних механізмів соціальної та бюджетної політики. Реалізації зазначених напрямків можна домогтися за допомогою технології територіального брендингу.

В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Механізми формування регіональних пріоритетів розвитку» [93] визначено що «брендування» територій є вагомим чинником, що позитивно впливає на регіональний розвиток. Зокрема, саме завдяки «бренду» тієї чи іншої території залучаються туристи, формується внутрішня, регіональна індустрія розваг, місцевих промислів (виробництво сувенірної продукції), розвивається сфера послуг (готелі, ресторани, кав'ярні, транспортно-транзитні перевезення) тощо. Це позитивно позначається на формуванні «точок економічного зростання», створенні нових робочих місць та зростанні всіх форм економічної активності на місцевому і регіональному рівні.

Кожна територія (місто, область, країна, регіон) прагне зайняти своє унікальне місце в свідомості потенційних споживачів (населення, інвесторів, туристів тощо), сформувати конкурентні переваги та ідентичність, що дозволяють території протягом тривалого часу бути привабливою. Згідно з оцінками зарубіжних дослідників, глобальна конкуренція між територіями охоплює 27 млн. малих міст, 3 тис. великих міст і 455 мегаполісів [275].

В Україні про намір створити свій бренд заявили міста Дніпропетровськ, Хмельницький Чернігів, Чернівці, Кривий Ріг, Хотин, У столиці України та м. Одесі, проходив конкурс робіт щодо розроблення бренду території, активно оновлюється бренд м. Львова.

Таким чином, «брендування територій» належить до переліку ключових пріоритетів регіонального розвитку в Україні, що має бути враховано у стратегіях регіонального розвитку, та програмах структурної перебудови економіки.

Актуалізація питання брендування території в Україні обумовлюється наступними тенденціями.

1) зростанням конкуренції в умовах глобалізації світової економіки. Території конкурують за створення найбільш привабливих

умов проживання та ведення бізнесу. Фактично глобальний ринок територій знаходиться в стадії активного формування. Ті території, які першими почнуть використовувати філософію та інструменти брендингу для свого позиціонування та просування, будуть мати конкурентні переваги перед тими територіями, які не приділяють належної уваги розвитку своєї привабливості. Так, дослідження зарубіжних фахівців засвідчують, що в умовах глобалізації світового господарства конкуренція з локального рівня перейшла на глобальний, території нарощують конкуренцію один з одним за залучення туристів, інвесторів, компаній, нових жителів і висококваліфікованої робочої сили [247; 279]. Якщо у минулому основними конкурентами вважалися компанії (організації, підприємства), що виробляють однотипні продукти і розташовані в одних географічних зонах, то в умовах глобалізації конкурують між собою не лише компанії, але й території. Території в сучасному світі конкурують за залучення обмежених ресурсів. При цьому все більша частина ресурсів (фінансових, інформаційних, матеріально-технічних, людських) стають дефіцитними, особливо висококваліфікована робоча сила та креативний клас;

2) зростанням конкуренції між регіонами. Зростаюча конкуренція змушує території вдаватися до використання інструментів брендингу, нарощувати витрати на просування бренду території. Наприклад, адміністрація Берліна витрачає щороку на брендінг міста 5 млн. євро [265]. Бренд як нематеріальний актив створює маркетинговий потенціал території та її додаткову цінність в очах споживачів, що, по-перше, дозволяє проінформувати потенційних споживачів про переваги території і, по-друге, робить її більш привабливою у порівнянні з територіями-конкурентами;

3) розвитком туризму, який здатний приносити істотні і стійкі доходи в місцеві бюджети. Конкуренція між територіями найбільш очевидна у сфері туризму. Туризм є однією з галузей економіки, яка практично не постраждала в період світової економічної кризи 2008р. Міжнародний туризм розвивається високими темпами, його роль в економіці багатьох територій різного рівня постійно зростає. При цьому слід враховувати вплив традиційного туризму на діловий туризм, а отже, на залучення інвесторів. Не брати участь в конкуренції за залучення туристів - це означає втратити можливості по залученню потенційних інвесторів.

Як засвідчує практика розвитку туризму, рекламні кампанії досить часто сприяли не лише підвищенню впізнаваності території, але і повної заміни її іміджу, що привернуло увагу мільйонів туристів та інших споживачів до неї (іммігрантів, інвесторів і т.п.)

Сьогодні багато країн і міст виділяють спеціальні бюджети на просування свого іміджу та бренду. Наприклад, Сінгапур витрачає \$ 60 млн. на рік, Малайзія - \$ 150 млн, а Лондон в 2003-2004 році виділив \$ 40 млн. Нью-Йорк в 2006 році витратив 9 млн. дол., з міського бюджету на фінансування агентства міського маркетингу (з 19,9 млн. дол. сукупного бюджету агентства), яке займається залученням в місто туристів, а в 2009 р бюджет міського агентства склав 38,7 млн. дол., з них 18,9 млн. - кошти міського бюджету. Таке збільшення коштів дозволило Нью-Йорку збільшити кількість туристів, що приїжджають в місто до 50 млн. чол. (міжнародний і внутрішній туризм) [1].

Відповідно, цілеспрямоване формування іміджу території, який згодом трансформується в бренд, є найважливішою складовою успіху та її конкурентоспроможності.

Має місце активізація використання концепції брендингу територій в Україні. Аналіз досвіду брендуння територій в Україні свідчить, що більшість регіонів України стали брендами не в процесі ціленаправлено сконцентрованих зусиль реалізації концепції брендингу, а в результаті історичного та культурного розвитку (бренд м. Львова, м. Одеси та м. Полтави). Однак, слід відзначити, що декілька регіонів уже презентували нову концепцію бренду, новостворені бренди міст Харкова «Smart city», Кривого Рогу «Місто довжиною в життя», а також Києва «Місто, де все починається». Усі вказані міста визначили свою нішу, наприклад, Харків робить акцент на інформаційних технологіях, розвитку науки, Кривий Ріг – найдовше місто у Європі по протяжності (його довжина 126 км), Київ позиціонує себе як першооснову у знайомстві з Україною, на початку кар'єри, бізнесу, романтичних відносин (рис. 4.4).

Хоча брендинг території у сьогоденні не лише інноваційне поняття, а й життєва необхідність території, міста Житомир, Миколаїв, Тернопіль, Полтава, Рівне, Суми, Ужгород ще не створили концепцію своїх брендів (рис. 4.4).

Важливо, відзначити, що територіям, які сформували свою концепцію брендингу, доцільно продовжували її реалізацію

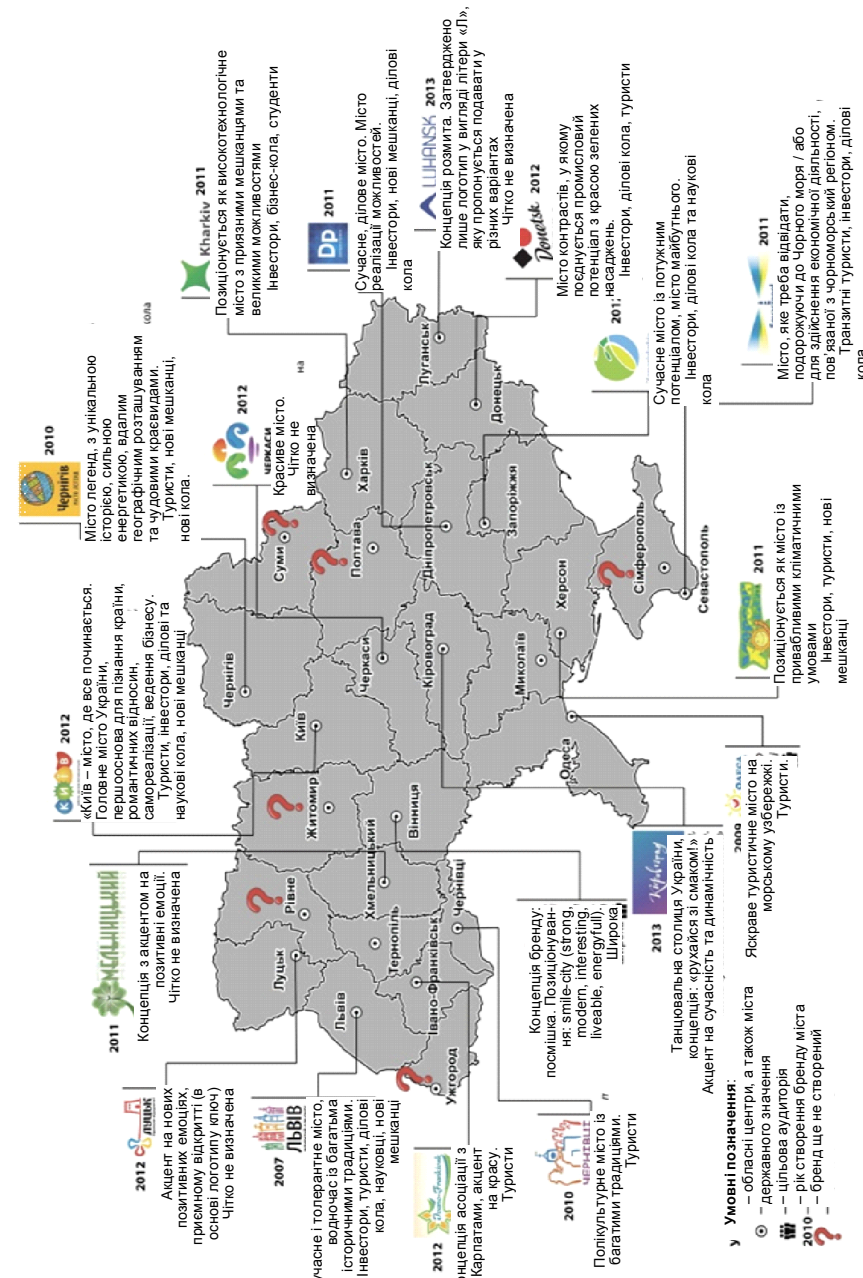

Рис. 4.4. Атлас міст – брендів України

Примітка. Наведено за [290]

використовуючи увесь інструментарій формування та просування брендингу. Нажаль в Україні це супроводжується наступними проблемами: 1) має місце тривалий та затяжний процес проведення адміністративної реформи, де факто і де-юре не розпочалась адміністративно-територіальна реформа; 2) застосування концепції брендингу території зводиться лише до формування логотипу та слогану; 3) брендинг не враховується в стратегічному розвитку регіонів як нематеріальний актив, що може приносити прибутки. Таке обмежене використання концепції брендингу регіонами України вимагає розгляду піднятої проблеми в першу чергу в теоретичній площині, яка може бути ефективно імplementована в практику.

Важливим чинником, що актуалізує проблему формування брендингу території є необхідність розвитку системи підтримки місцевих виробників товарів і послуг, особливо при експорті їх товарів за межі території, а також за кордон. Практика розвитку підприємництва засвідчує, що бренд місцевості (країни, області, міста) тісно пов'язаний з брендами товарів і послуг, які на ній виготовляються, наприклад, вітчизняні товари та послуги - Миргород (Миргородська мінеральна вода), Вінниця (Неміров), Львів (Львівська кава), Одеса (порт); зарубіжні - японська техніка, швейцарські годиники, венеціанське скло.

Аналіз практики застосування концепції територіального брендингу в процесі розвитку територій України, дозволив виявити ряд проблем:

- брак розуміння у керівників територіальних адміністрацій важливості розробки та реалізації програм створення та просування брендів територій. Програми створення брендів передбачають кропітку попередню роботу з виявлення сильних і слабких сторін, конкурентних переваг території, обґрунтування стратегії її позиціонування в порівнянні з конкуруючими територіями;
- нестача коштів на розвиток брендингу території. Кошти необхідні не лише на просування бренду, а й на утримання територіальних маркетингових агентств, які могли б організувати і координувати роботу стейкхолдерів території, зацікавлених у її просуванні (бізнес-співтовариств, організацій некомерційного сектора, простих жителів міста і т.п.);
- відсутність зрозумілих і апробованих механізмів управління брендом територій, а також методик оцінки ефективності витрат

на брендинг території. Складнощі в розробці методик управління полягають, перш за все, в тому, що зростає динаміка змін механізмів просування.

Концепція брендингу території знаходиться все ще на початковому етапі свого розвитку та вимагає детального дослідження як термінологічного апарату, так і методів та інструментів його формування та управління.

При дослідженні проблем формування бренду території в контексті реалізації регіональної структурної політики ми ґрунтувалися на роботах Ф.Котлера, Д.Хайдера та І.Рейна [67], які вперше чітко обґрунтували використання маркетингу як механізму всебічного просування територій, досліджували питання специфіки сучасного брендингу та ролі брендів країн в умовах глобалізації, а також на наукових працях фундатора територіального брендингу С.Анхольта, який увів в ужиток поняття “брендинг території”, розробив комплексний, диверсифікований підхід і концепцію конкурентної ідентичності, представивши її у вигляді шестикутника, систему оцінки результатів національного брендингу “Anholt Nations Brand Index”, а також запропонував поняття «конкурентної ідентичності території» [6].

С. Анхольт стверджував, що формування територіального бренду є однією із форм протидії викликам та кризовим явищам глобального світу. У довгостроковому періоді потужний територіальний бренд сприяє забезпеченню та підтримці конкурентоспроможності тій або іншій території за рахунок концентрації необхідної для її розвитку ресурсної бази: інвестицій, об'єктів інфраструктури, людського інтелектуального капіталу тощо. Науковець стверджував, що реклама території, яка не підкріплена реальними діями для покращення інвестиційного клімату, туристичної інфраструктури, рівня життя, - це не брендинг. Це лише реклама території. Реклама може обіцяти, та не виконувати, а брендинг – виконує обіцяне [6]. Широкий огляд прикладних аспектів цієї проблематики наведено в наукових працях Д.Візгалова, П. Берга, С. Девіса, М. Кавараціса, С. Зенкера, А. Лукареллі, Н. Мартін, А. Моргана, Х. Різенбека, Б. Якобсена, І. С. Березіна, Д. Т. В. Мещерякова, Г. Ю. Никифорової, Е. Серегіної та ін.

Як в теоретичних, так і в прикладних дослідженнях немає єдиної точки зору, щодо сутності та ролі бренду території.

Узагальнене трактування сутнісно-термінологічного апарату терміну «бренд території» наведено у табл. 4.9.

Таблиця 4.9

Основні визначення терміну «бренд території»

Визначення	Автор
Бренд території - це багатовимірний конструкт, що складається з функціональних, емоційних і матеріальних елементів, які в сукупності створюють унікальний набір асоціацій з місцем в суспільній свідомості	Kavaratzis and Ashworth, 2005
Бренд території - це конкурентна ідентичність місця	Anholt, 2007
Бренд території - це більше, ніж просто виявлення унікальності міста на основі позитивних асоціацій, це формування самих асоціацій	Kavaratzis, 2008,
Бренд території - це враження, яке справляє місто на цільову аудиторію, сума всіх матеріальних і символічних елементів, які роблять місто унікальним	Moilanen and Rainisto, 2009
Бренд території - це система асоціацій у свідомості «споживачів» міста, що базуються на візуальних, вербальних і ментальних проявах. бренд міста формується через постановку цілей, налагодження комунікацій і пропаганду цінностей	Zenker and Broun, 2010
Бренд території - стратегія підвищення конкурентоспроможності міст, областей, регіонів, географічних зон і держав з метою завоювання зовнішніх ринків, залучення інвесторів, туристів, нових мешканців та кваліфікованих мігрантів	Серегина Е. 2010
Бренд території спрямований на подолання дефіциту матеріальних і нематеріальних ресурсів у регіоні, в його основі лежить ідея донесення до широкої громадськості уявлення про унікальність території	О. М. Олєфиренко, М. Ю. Карпищенко, 2011
Бренд території являє собою символічну віртуальну психо-емоційно-соціальну конструкцію в сприйнятті споживачів території, відображає сукупність геополітичних, еко-соціально-культурних, історичних, економічних і інших характеристик території, які формують їхні уявлення про привабливість даного місця і його переваги порівняно з іншими територіями. Бренд території є її нематеріальним маркетинговим активом і формує її комунікативний капітал	Мещеряков, 2011
Бренд території - міська ідентичність, системно виражена в яскравих і привабливих ідеях, символах, цінностях, образах, яка знайшла максимально повне і адекватне відображення в іміджі міста. Це візуальний або віртуальний символ міста, позитивна «фірмова» ознака, за якою споживачі розпізнають місто, «розкручена» товарна марка міста, що формує або підтверджує його імідж і репутацію	Визгалов, 2011

Розглянуте сутнісно-термінологічне поняття терміну «бренд території», погоджуючись з думкою Н.О. Котової, має включати три обов'язкові аспекти:

- існуючий у свідомості різних груп реальних і потенційних споживачів комплекс сприйнять, образів, асоціацій, очікувань стосовно території, яка представляє собою раціональну та / або емоційну цінність, що формується в процесі взаємин між брендом і його споживачами;
- платформа для конструктивного діалогу і взаємодії між представниками адміністрації та ділових кіл з різними цільовими групами;
- найважливіший інструмент реалізації стратегії розвитку території, що дозволяє забезпечити залучення основних цільових аудиторій у процес впровадження цільових програм [68].

Таким чином, бренд території доцільно розглядати як багатофакторну систему, структуру якої утворюють економічна, соціально-політична і культурно-ідеологічна складові. Визначення першої складової полягає в розумінні економічної ролі території, її спеціалізації, тенденцій розвитку і кінцевої мети розвитку.

Формування другої складової є складним процесом співробітництва з центральною владою, спрямованим на створення на території інфраструктури, яка забезпечить сприятливий інвестиційний і туристичний клімат. Третя, культурно-ідеологічна складова, реалізується через уособлення неповторності кожної території [208].

Брендинг території невідемний від процесів підвищення його конкурентоспроможності, оскільки бренд за своєю природою є демонстрацією конкурентних переваг і, відповідно, більшої вартості. Чим більше територія здатна залучити зовнішні ресурси, трансформувати їх, модернізувати свою структуру та створити продукт, тим ефективніше її життєдіяльність.

Повномасштабне вирішення завдання формування та управління брендом території має стати неодмінною складовою формування конкурентоспроможного суспільства, зорієнтованого на забезпечення високих показників добробуту громадян, створення комфортного та безпечного середовища життєдіяльності людини у кожному регіоні української держави.

Сьогодні територіальний брендинг – цілеспрямований процес формування, презентації і просування певної території на

світовому ринку як його конкурентноздатної і ліквідної одиниці. З функціональної точки зору бренд території виконує два основні завдання. З одного боку, він забезпечує привабливість території для різних цільових груп: будучи впізнаваною торговою маркою, бренд дозволяє заздалегідь припускати якісні характеристики території, і, отже, гарантувати ступінь задоволення потреб комплексним продуктом території. З іншого боку, бренд задає чіткі рамки уявлення про систему цінностей, закладених в основу територіального розвитку.

Виходячи з аналізу категоріального апарату, можемо говорити що територіальні бренди – це сучасна зброя для конкурентної боротьби між регіонами, містами за ресурси (матеріальні, людські, інформаційні), одночасно вони стають найважливішим фактором конкурентних переваг і доходів території, цінним активом економіки.

Водночас, брендинг територій можна вважати своєрідною стратегією підвищення конкурентоспроможності міст, областей, регіонів, географічних зон і держав, з метою завоювання зовнішніх ринків, залучення інвесторів, туристів, нових мешканців та кваліфікованих мігрантів. Брендинг території повинен бути спрямований на подолання дефіциту матеріальних і нематеріальних ресурсів території, в його основі лежить ідея донесення до широкої громадськості уявлення про її унікальність. Тому беззаперечною є доцільність включення стратегії територіального бренду в систему планування стратегічного розвитку території і відповідного структурування її економіки. На рис. 4.5 відображено місце стратегії територіального бренду в стратегічному розвитку території.

Враховуючи функціональне навантаження процесів стратегування та структурування регіональної економіки, стратегія брендуння території, на нашу думку, повинна бути спрямована на досягнення наступних основних цілей:

- підтримка просування товарів (у тому числі товарів на експорт), які виробляються на певній території, особливо за умов структурної кореляції економіки регіону в контексті адаптації до зміни умов внутрішнього і зовнішнього ринку;
- залучення інвестицій, зокрема в пріоритетні сектори економіки регіону, які забезпечують оптимізацію структури його економіки;
- підтримка туризму, тобто перетворення регіону на привабливу

Рис. 4.5. Місце стратегії територіального бренду в загальному процесі управління стратегічним розвитком території

Примітка. Сформовано за [192]

для відвідування територію, для регіонів, де туризм відноситься до пріоритетів в структурному реформуванні;

- залучення кваліфікованої робочої сили.

Найголовнішим аргументом у наукових працях, присвячених проблематиці територіального брендингу, є той факт, що територія є комплексним концептом, і не можна проводити паралель між стратегією з побудови бренду продукту або підприємства, з одного

боку, і території з її унікальною історією, багатими традиціями і різноманітною культурою - з іншого.

Вважаємо, що ідея про те, що територія – це бренд, є метафоричною. У реальності територія – це комплексний конструкт, який не можливо «забрендувати» як товар. Тому, коли ми говоримо про брендинг територій, то розуміємо, що в основі цього складного терміна лежать дослідження, які дають змогу ідентифікувати цінності бренда території, що позитивно впливають на імідж і створюють конкурентні переваги. У табл. 4.10 наведено відмінності щодо формування бренда підприємства від бренда території.

Бренд території не створюється природним шляхом, він є продуктом свідомого й керованого осмислення, організованої суспільної рефлексії і проектування.

Формування бренду території передбачає: управління його створенням і просуванням; наявність замовника, кваліфікаційної групи розробників, інформаційних і фінансових ресурсів, чітко сформульованого технічного завдання, програми створення і просування бренда; моніторинг його ефективності; визначення механізму його підтримки та розвитку. Усе це вкладається в поняття брендингу або ж бренд-менеджмент території.

Таблиця 4.10

Відмінності щодо формування бренда підприємства від бренда території

Відмінна ознака	Бренд підприємства	Бренд території (міста)
Цілі створення бренда	Домінують економічні цілі: - максимізація доходів за рахунок формування позитивної ділової репутації та довіри у потенційних партнерів по бізнесу; - - ріст і підтримка вартості акцій. Соціальні : - досягнення довгострокової стійкості підприємства формування лояльності споживачів.	Домінують соціальні цілі: - ріст якості життя населення міста за рахунок формування привабливого для потенційних інвесторів образу міста. Економічні цілі: - максимізація доходів у місцеві бюджети; - ріст вартості місцевих цінних паперів.
Цільові сегменти споживачів	Внутрішні (персонал організації). Зовнішні (партнери, споживачі, постачальники, банки, держава). Домінують зовнішні цільові сегменти	Внутрішні (населення, місцеве підприємство, органи влади). Зовнішні (туристи, інвестори). Домінують внутрішні цільові сегменти.

Продовження табл. 4.10

Бренд-платформа(ідентифікація бренда)	Відображає одну найбільш важливу конкурентну перевагу підприємства, що забезпечує впізнаність бренда споживачами	Не може бути побудована на одній конкурентній перевазі, оскільки це знецінює образ міста. Повинна всебічно відображати образ міста, його цілісність.
Дизайн бренда візуальна політика	Обирається вільно	Повинен відповідати існуючій геральдиці. Вітається використання місцевої символіки
Життєвий цикл бренда	Може бути як коротким так і довгим	Довгостроковий
Можливість продажу	Може бути проданим	Не може бути проданим
Бренд-менеджмент, організаційно-економічний механізм	Погоджений, плановий, високо централізований, самофінансування	Низька централізація висока ступінь розбіжностей у зв'язку із великою кількістю зацікавлених у брендингу сторін, спільне фінансування (державно-приватне партнерство)
Суб'єкти брендингу	Топ-менеджмент підприємства, бренд-менеджер підприємства	Місцеві органи влади, муніципальні органи, місцеві підприємницькі структури
Оцінка капіталу бренда	Бренд-має ринкову вартість, має місце бренд-капітал	Бренд не має ринкової вартості. Має місце лише символічний бренд-капітал.

Примітка. Сформовано автором за [278]

Для того щоб створити успішний бренд території необхідно врахувати три важливі складові:

- економічна. Для визначення економічної складової необхідно зрозуміти, чим регіон може бути корисний іншим територіям, визначити можливості регіональної економіки, її структури, врахувати рівень її розвитку, проаналізувати всю сукупність бізнес-брендів території;
- соціально-політична. Для окреслення цієї складової потрібно врахувати стратегію побудови відносин регіону з іншими територіями, в тому числі з центром, виділити найбільш сильні сторони соціальної політики регіону;
- культурна, ідеологічна. В культурно-ідеологічній складовій необхідно визначитися з тим, чим може бути цікавий регіон на культурному, ціннісному, ідейному рівні, які культурно-історичні

об'єкти, заходи і цінності можуть бути цікаві цільовим групам інших регіонів.

В контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговує механізм формування бренду території.

На основі аналізу наявних вітчизняних та іноземних розробок з брендінгу, їх узагальнення, врахування цілей структурного реформування економіки регіонів, пропонуємо наступний механізм формування бренду території (рис. 4.6).

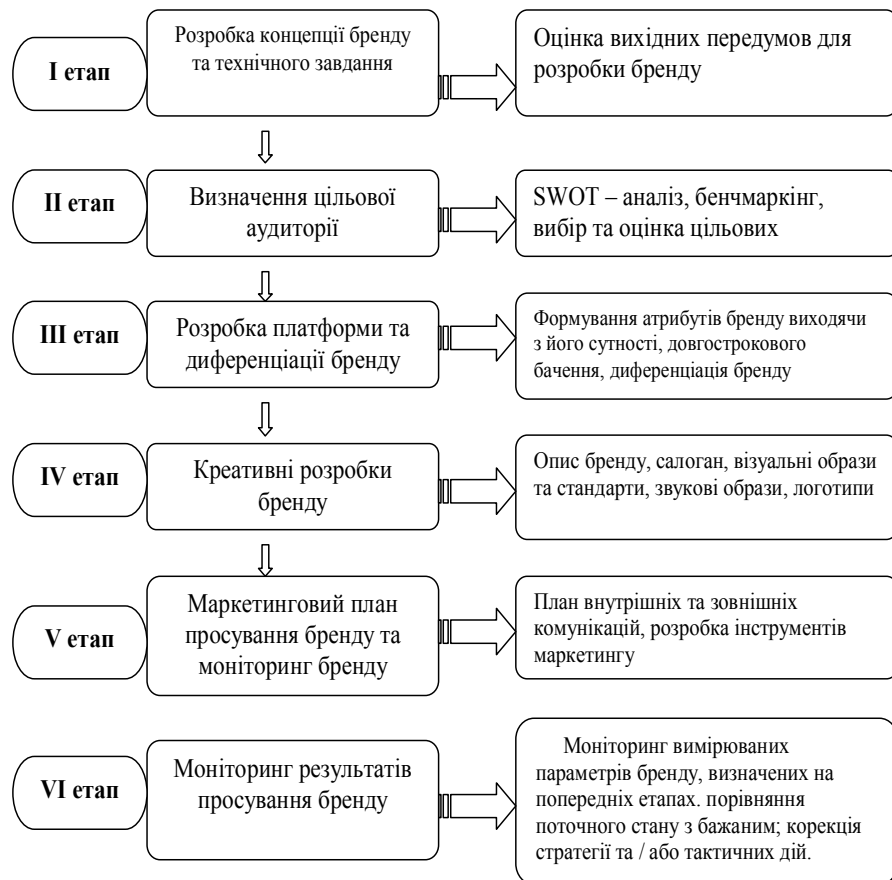

Рис. 4.6. Механізм формування бренду території

Примітка. Сформовано за: [248]

Перший етап пропонованого механізму полягає у розробці концепції бренду та технічного завдання брендінгу. Реалізація першого етапу передбачає виконання наступних підетапів:

1) аналіз стратегії розвитку території, визначення стратегічних цілей і завдань структурного реформування економіки.

Опираючись на програми стратегічного розвитку території (регіональні стратегії), що відображають цілепокладання їх розвитку, можемо відзначити, що більша їх частина націлена на підвищення рівня життя мешканців території, що передбачає: розвиток виробничої та соціальної інфраструктури місцевого та загальнодержавного значення; збільшення обсягів інвестицій у пріоритетні галузі економіки території, сприяння створенню та впровадженню інновацій, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, систем управління якістю та екологічного управління; сприяння розвитку малого і середнього підприємництва; розбудова інфраструктури охорони навколишнього середовища, покращення екологічної ситуації; захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; підтримка мистецького та культурного потенціалу і традицій; розвиток сучасної туристично-рекреаційної інфраструктури та туристичних продуктів; створення умов для продуктивної зайнятості працездатного населення, запобігання безробіттю; функціонування ефективної системи надання соціальних послуг;

2) розробка концепції бренду території. Основним інструментом другого підетапу має стати проведення вступного семінару з маркетингу та брендінгу території серед громадськості. Вважаємо даний захід важливим, оскільки основне завдання, яке покладається на семінар - висвітлити методологію територіального маркетингу та брендінгу, продемонструвати успішні практики маркетингу зарубіжних міст і регіонів, а також представити інноваційні інструменти брендінгу.

Це зумовлено тим, що більшість українських управлінців розглядають брендінг з позиції невірних стереотипів. Тому, доцільно на першому етапі проекту домовитися про поняття, альтернативні моделі застосування брендінгу, продемонструвати, як це було зроблено в інших містах та регіонах. Ініціатором проведення семінару, як правило, повинна виступати адміністрація території. У наших умовах це сьогодні найбільш зацікавлений і

одночасно повноважний учасник процесу;

3) розробка технічного завдання. Оскільки існує безліч зовнішніх і внутрішніх чинників, які можуть вплинути на процес формування бренду, то його створення не можна спланувати від початку і до кінця, і не можна гарантувати що заходи, бюджет і неухильне виконання плану дадуть території бренд, хорошу репутацію і процвітання. Брендінг - це венчурний, інноваційний проект, ймовірність успіху якого складає 50%. Тому, в брендінгу території не застосовують точне планування, розробку багатофакторних моделей поведінки цільових аудиторій, математичні розрахунки термінів появи бренду та інші точні методи. Основним способом зазвичай є покрокове планування. Після завершення першого етапу, якщо реалізація його успішна, приступають до другого, а якщо ні – повертаються до додаткового плану дій.

Розробка технічного завдання є результатом першого етапу механізму формування бренду, в якому зазначені стратегічні цілі і завдання території, бажані переваги і цінності бренду, які сприятимуть досягненню зазначених цілей. У документі також формулюються ключові показники ефективності бренду, моніторинг яких дозволить оцінити досягнення стратегічних і тактичних цілей території, оперативно реагувати на будь-які зміни поточної ситуації, а також виявити та виключити неефективні дії в процесі вирішення поставлених завдань; здійснюється узгодження термінів і визначень у сфері маркетингу і брендінгу території, а також найбільш важливих цілей і завдань брендінгу території; виявляються розуміння учасниками проекту існуючих проблем іміджу території та основних його іміджевих ресурсів; проводиться узгодження методології та інструментів територіального маркетингу на основі бренду території; виявляються можливі зацікавлені сторони проекту.

Другий етап, як правило, характеризується визначенням цільової аудиторії. Вибір цільової аудиторії критично важливий, оскільки він зумовлює зміст концепції бренду території. Цільових аудиторій в брендінгу території може бути п'ять: 1) туристи; 2) місцеве населення; 3) бізнес і промисловість; 4) інвестори; 5) експортні ринки.

Результатом діяльності другого етапу є: визначення головних цільових аудиторій брендінгу території; складання «портрету»

цільових аудиторій; проведення якісних досліджень; перевірка гіпотез кількісними дослідженнями, вимір актуальних рейтингів ЗМІ; аналіз отриманих даних та складання звіту згідно з технічним завданням.

Третій етап механізму формування бренду території має включати розробку платформи бренду та передбачати перш за все маркетингові дослідження існуючого іміджу території, його впливу на її соціально-економічний розвиток. Маркетингові дослідження - це систематичний моніторинг показників, необхідних для виконання поставлених завдань брендінгу. Такі дослідження дуже важливі при організації брендінгових проектів, оскільки без них неможливо розробити адекватну програму дій. Інформацію, яку необхідно отримати в процесі маркетингових досліджень, можна розділити на чотири групи: 1) інформація про територію (об'єкт брендінгу): характер соціально-економічного розвитку; сильні і слабкі місця територіального розвитку; аналіз внутрішнього та зовнішнього іміджу території; 2) інформація про потенційну цільову аудиторію: потреби та пріоритети (включаючи їх зміни) діяльності цільових аудиторій; прогноз реакції цільової аудиторії на маркетингові заходи; 3) інформація про конкурентів, отримана в ході вивчення маркетингових ініціатив територій-конкурентів та їх цільових визначень; 4) інформація про ринок: потенціал і тенденції ринку; нові методи та інструменти територіального брендінгу;

Окрім того, в рамках маркетингових досліджень можливі наступні види робіт: контент-аналіз української та зарубіжної преси про територію; інтерв'ю з експертним співтовариством території (політична та бізнес еліта, підприємці, фахівці з історії та культури міста, а також лідери громадських рухів, журналісти); анкетування громади з приводу перспектив розвитку території та її іміджу за репрезентативною вибіркою; анкетування цільових аудиторій, що знаходяться за межами території (для виявлення «зовнішнього» іміджу) за репрезентативною вибіркою; розробка іміджевої карти міста та її аналіз. Маркетингові дослідження можна (і бажано) проводити на всіх етапах проекту - на етапі планування, на етапі позиціонування, а також у процесі просування бренду території.

Результатом проведення маркетингових досліджень повинні бути: підготовка аналітичного звіту-доповіді про стан іміджу території за наступними параметрами: головні характеристики іміджу

території; сильні і слабкі сторони іміджу; спроможність («сила») і тимчасова стійкість іміджу території; «географія» іміджу і його носіїв; основні джерела формування іміджу території; відповідність іміджу реальній ситуації; аналіз впливу іміджу території на її соціально-економічний розвиток, інвестиційну та туристичну привабливість; розробка іміджевої (когнітивної) карти території.

Оскільки будь-яка територія є конгломератом різних (часто протилежних) інтересів, то обов'язковим елементом має стати аналіз зацікавлених сторін.

Наприклад, для влади великих американських міст у 1980-1990-х роках було майже нездійсненним завданням умовити платників податків, які проживають на околицях, схвалити фінансування дуже поширених у той час в США програм з ревіталізації міських центрів [20]. Те, що для одних проблема, для інших - благо. Тому, при ініціюванні брендингу, завжди є ті, хто за, і ті, хто проти. Щоб визначити ступінь впливу на ситуацію різних соціальних інтересів, доцільно використовувати метод аналізу зацікавлених сторін (АЗС). Основне завдання полягає у тому, щоб сформувати не стратегію, яка задовільнить більшість у територіальній спільноті, а компроміс, який задовільнить усіх.

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що розробка концепції бренду території передбачає: роботу експертних тематичних груп за участю різних представників територіальної спільноти у напрямках: соціокультурне проектування; соціологічні дослідження (опитування різних категорій населення, націлене на виявлення пропозицій для розробки концепції бренду території); використання конкурсних механізмів, наприклад оголошення конкурсу на кращу ідею бренду території, кращий проект логотипу; аналіз ідеї (альтернативних ідей): проведення консультацій з територіальними та зовнішніми по відношенню до території експертами з обговорення ідей, які могли б лягти в основу бренду території; вибір та розробка пріоритетної ідеї бренду території [279].

Результатом такої роботи є розроблення платформи бренду, яка повинна містити опис основної ідеї та місії бренду, цінностей і атрибутів бренду, систему цінностей бренду (функціональних, соціальних, емоційних), значення бренду для різних груп інтересів і соціальних верств території.

Четвертий етап передбачає креативні розробки брендування

території і включає: 1) розробку логотипу; 2) створення елементів ідентифікації бренду; 3) розробку модельних правил розміщення і моніторингу систем візуальних комунікацій.

Результатом четвертого етапу є створення візуального образу бренду, який буде відображати сутність бренду, його цінності і переваги. Також в рамках цього етапу розробляються ключові елементи ідентифікації бренду та правила використання логотипу, елементів ідентифікації, що дозволить успішно просувати основну ідею та цінності бренду території її цільовим аудиторіям.

П'ятий етап, зазвичай, передбачає формування маркетингового плану просування бренду який складається з двох складових.

1) розробка креативної стратегії бренду (визначення цілей, які повинні бути досягнуті завдяки креативній стратегії; формування креативної стратегії з урахуванням аналізу існуючих бар'єрів у просуванні бренду; створення ключової ідеї бренду; розробка комунікативного послання; створення ключового візуального образу). У креативній стратегії повинні бути описані ключові бар'єри цільових груп, що гальмують просування ідеї бренду та комунікативне повідомлення, яке виражає основну його ідеологію. Саме на цьому етапі отримується завершений образ бренду території, який надалі буде реалізований в медіа - каналах;

2) розроблення медіа-стратегії (цілеспрямованість; розробка попереднього плану комунікацій з основними цільовими групами; складання відповідного фінансового плану реалізації комунікативної активності; визначення найбільш ефективних медіа - носіїв для цільових груп з урахуванням бюджету; формування остаточного медіа - плану; розробка процедур з моніторингу бренду та оцінки ефективності маркетингових заходів). Результатом цього етапу є медіа-план, який повинен включати такі розділи: необхідний обсяг цільової аудиторії, частота контакту з рекламним повідомленням, вибір медіа та їх взаємодія в ході рекламної кампанії, період проведення рекламної кампанії, формат рекламних повідомлень. Обов'язковим є визначення ключових показників ефективності, які дозволять оцінювати досягнення стратегічних і тактичних цілей бренду території.

Шостий етап охоплює моніторинг результатів брендингу. В процесі шостого етапу реалізуються розроблені плани попередніх етапів, здійснюється адаптація ключового візуального образу для

реалізації плану просування бренду; виготовлення рекламної продукції та матеріалів; розміщення реклами згідно медіа-плану; моніторинг вимірюваних параметрів бренду, визначених на попередніх етапах; порівняння поточного стану з бажаним; корекція стратегії та/або тактичних дій.

В процесі реалізації механізму брендингу території важливо оцінити його цінність. До найбільш важливих критеріїв оцінки успішності брендингу можна, на наш погляд, віднести: 1) ефективність (ефект - брендинга до затрачених коштів); 2) соціальну рівність, соціальну справедливість (в яких пропорціях розподіляються доходи, отримані в результаті брендингу, серед різних категорій громадян території); 3) адміністративна легкість (наскільки легко реалізувати концепцію бренду території з точки зору адміністративних зусиль і витрат); 4) правомірність (чи потрібно в процесі брендингу приймати нові нормативні акти і наскільки великі ризики нормативно-правового забезпечення проекту); 5) час (швидкість формування бренду території); 6) політична прийнятність (в якій мірі проект буде підтриманий представниками ключових груп інтересів, що впливають на його виконання, а також в цілому територіальним співтовариством); 7) ризики (вірогідність впливу сторонніх чинників на можливість формування бренду).

Для розширення можливостей розвитку і зростання добробуту свого населення, територіям важливо володіти навиками щодо залучення інвесторів, туристів, а також уміти формувати чіткий і позитивний бренд своєї території. Територіальний брендинг – це найбільш ефективний інструмент позиціонування території, процес побудови, розвитку та управління брендом, мета якого – створення сильного і конкурентоспроможного регіону. Наявність позитивного бренду дозволить довести завдання регіональної структурної політики до реального втілення, підвищити конкурентоспроможність, якість життя, залучити зовнішні та активізувати внутрішні ресурси, сформувавши привабливий імідж території.

Зважаючи на те, що цей напрямок досліджень є достатньо новим, ряд проблем, як наприклад, вибір найбільш відповідних інструментів брендингу території, вибір компетентних експертів для проведення SWOT-аналізу території, пошук найбільш ефективної стратегії та моделі розвитку території, вибір найбільш ефективного механізму реалізації стратегічного плану брендингу, та

інші потребують подальшого дослідження.

Запропонований у роботі теоретичний підхід до формування бренду території, в основу якого покладено шість етапів, із відповідним інструментарієм, на наш погляд, може відіграти важливу роль не лише для створення ефективного бренду території, але й для реалізації цілей регіональної структурної політики.

4.7. Механізми усунення непрозорості регіонального економічного простору

Значна тінізація економіки регіонів, недостатність державних зусиль щодо її подолання призводять до викривленої картини про структуру економіки регіонів, ускладнюють об'єктивізацію управлінських рішень щодо структурного реформування або структурної корекції, не сприяють налагодженню торговельно-економічних стосунків українських підприємств із зарубіжними партнерами, стримують євроінтеграційні зусилля України. Все це об'єктивно зумовлює необхідність здійснення активних дій щодо усунення непрозорості економічного простору.

Зрозуміло, що детінізація економіки повинна передбачати цілісну систему заходів, спрямовану, передусім, на викорінення причин та передумов виникнення проявів тіньової економіки, охарактеризованих у попередніх розділах. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов щодо залучення тіньових капіталів до легальної економіки та примноження національного багатства. Виведення в офіційний сектор тіньових капіталів сприятиме суттєвому збільшенню національного інвестиційного потенціалу, матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, слугуватиме зміцненню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки та економіка окремих регіонів на зростання і розвиток, сприятиме забезпеченню їх економічної безпеки.

Слід зазначити, що декларативно детінізація економіки входила до стратегічних засад державної політики протягом усього періоду незалежності України. Системну роботу з протидії тіньовим проявам в економіці розпочато лише у 2001 р. з виданням Указів Президента України від 20 березня 2001 р. Про

рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 січня 2001 р. «Про заходи щодо детінізації економіки» [170] та «Про заходи щодо детінізації економіки України на 2002-2004 роки» від 5 березня 2002 р. [159]. Подальшими документами були Указ Президента «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» від 18 листопада 2005 р. [168], «Про засади запобігання і протидії корупції» від 2011 р. [145], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми «Контрабанді – СТОП» на 2005-2006 роки» [146] та інші.

Зазначена низка заходів привела до окремих позитивних результатів (зокрема, відбулися: часткова лібералізація правового поля для підприємництва – було скорочено кількість та тривалість перевірок підприємств, певною мірою впорядковано процедуру реєстрації та ліцензування; зниження рівня бартерних операцій з 42,4% у 1997 р. до 2,3% у 2003 р. [283]; підвищення якості використання бюджетних коштів шляхом обмеження негрошових форм розрахунків з бюджетом та переходом на казначейську форму обслуговування операцій). Однак, такий позитивний вплив, водночас, характеризувався несистемністю та фрагментарністю, а також мінімальними позитивними наслідками для вітчизняної соціально-економічної системи. Зокрема, аналіз стратегії Міністерства доходів і зборів (МДЗБУ) [285] засвідчує, що була створена певна окреслена комплексна система запобігання та протидії тінізації економіки, яка передбачає дорожню карту раннього виявлення та недопущення формування сумнівного податкового кредиту суб'єктами господарювання шляхом автоматизованого критеріально-фільтраційного відбору. Метою її реалізації було визнано – збільшення надходжень до державного та зведеного бюджетів. До основних завдань зараховано: забезпечення збільшення збору платежів до бюджетів усіх рівнів шляхом руйнування схем мінімізації податкових зобов'язань, виявлення і припинення протиправної діяльності суб'єктів господарювання та ліквідація схем ухилення від оподаткування підприємств – «вигодонабувачів». Основний очікуваний результат передбачає: виконання поставлених перед податковими органами завдань із забезпечення надходження платежів до бюджету, у тому числі за рахунок детінізації економіки, відпрацювання ризикових платників податків, які мінімізують сплату податків шляхом

використання схем мінімізації, припинення діяльності конвертаційно-транзитних груп, збільшення податкової віддачі від підприємств реального сектора економіки.

Для уніфікації та налагодження ефективної діяльності робочих груп регіональних (районних) органів МДЗБУ з відпрацювання цієї категорії платників було підготовлено пакет документів щодо організації роботи із суб'єктами господарювання (юридичними та фізичними особами) за п'ятьма окремими категоріями.

Переваги цього комплексу заходів, на думку розробників, полягають у запровадженні автоматизованого критеріально-фільтраційного відбору підприємств, що повністю виключає ручне втручання [285]. Проте, попри такий позитив, запропонована система містить виключно контролюючо-каральні механізми протидії тінізації, не враховує усі чинники тінізації економіки в регіонах. Як засвідчує позитивний світовий досвід протидії тіньовому сектору, вказані заходи необхідно поєднувати із розвитком соціально-економічної, політичної системи та комплексом стимулюючих заходів. Про неефективність проведення реформ та політики детінізації вказували результати соціологічних опитувань ще у 2005 р. Хоча слід зазначити, що після Революції гідності 2014 р. рівень довіри до дій влади істотно зріс. Проте це, швидше, свідчить не про ефективність діяльності органів влади (занадто малий термін для оцінки реальних дій), а про великий кредит довіри на майбутнє.

Таким чином, формальне прийняття нормативно-розпорядчих документів та створення інституційної бази протидії тінізації, більшою мірою, виглядає як необхідність у процесі подальшої євроінтеграції, ніж реальна політична воля щодо подолання цього екстратегативного для національної безпеки і економічної безпеки регіонів (як було показано у попередніх підрозділах) явища.

Тому сьогодні слід говорити про розроблення і прийняття нової стратегії детінізації економіки, яка повинна полягати у створенні сприятливих умов для легальної економічної діяльності на основі максимального врахування конструктивних інтересів суб'єктів господарювання, які зараз часто змушені працювати у тіньовій сфері. Поряд з витісненням кримінальних та інших незаконних сфер тіньового економічного обігу, що посилюється у ході проведення антитерористичної операції (а по суті військових

дій) на Сході України, існує необхідність впровадження більш ефективних механізмів повернення до офіційного обігу коштів некримінального походження.

Подальше обмеження впливу чинників тінізації економіки не може базуватися лише на силових методах, які приносять тимчасовий ефект. Каральні дії, якщо вони не підкріплені комплексними заходами щодо створення сприятливого економічного середовища і поширення правової культури, сьогодні неефективні. В контексті нашого дослідження слід погодитися з [95], що високий рівень тінізації економіки є наслідком недосконалої структури та недостатньо ефективного реформування інституційного базису вітчизняної економіки.

У інституційному розрізі до найсуттєвіших передумов високого рівня тінізації економіки регіонів належать такі:

1) недостатня ефективність регулювання підприємницького середовища, що підтверджується погіршенням глобального індексу конкурентоспроможності, умов здійснення підприємницької діяльності та зниженням конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Недостатня ефективність діяльності законодавчих, виконавчих органів влади, судової системи та складність регуляторних процедур спричинюють корупцію у сфері державних послуг та тінізацію окремих видів економічної діяльності;

2) непослідовне, нецільове та несистемне здійснення структурних реформ і недостатня цільова орієнтація заходів Програми економічних та соціальних реформ на 2010-2014 рр. на детінізацію економіки. Це призвело до негативних ефектів навіть у тих секторах та сферах, у яких реформи здійснюються. Програмою не передбачені механізми посилення контролю над вітчизняними фінансовими та капітальними активами, розташованими в офшорних юрисдикціях. До країн, що за різними рейтингами відносяться до класичних офшорів, належать Кіпр, Віргінські Британські острови, Антильські Нідерландські острови, Швейцарія, до умовних офшорів – Австрія. Проте ці країни не містяться у переліку офшорних юрисдикцій, затвердженому Кабінетом Міністрів України, що створює можливість їх використання для мінімізації оподаткування та відмивання коштів суб'єктами господарювання України;

3) суперечливість та дублювання законодавчої та нормативно-розпорядчої бази в окремих секторах, що підтверджується зниженням

показників структурних складників індексу економічної свободи. Прогалини та суперечності законодавства породжують безкарність при здійсненні господарської діяльності поза легальним сектором, зумовлюють проблеми щодо функціонування правоохоронних органів, що знижує ефективність протидії тінізації суспільно-економічних відносин;

4) недовіра організаційно-інституційних механізмів антикорупційного законодавства. За оцінками експертів GRECO, неефективність дій української влади щодо протидії корупції пов'язана з недостатнім законодавчим забезпеченням боротьби з корупцією [95].

Узагальнюючи отримані у попередніх розділах аналітичні регресійні оцінки, зауважимо, що найважливішими інституційними чинниками тінізації на посттрансформаційному етапі розвитку економіки маємо вважати поширення корупції, неефективність функціонування судової системи, неефективне адміністрування податків, ускладненість доступу до земельних ресурсів, високий рівень злочинності, істотну бюрократизацію регулювання підприємницької діяльності та низьку ефективність діяльності митної служби.

Не слід також забувати про теоретичні і прикладні основи потенційної конфліктогенності взаємодії основних елементів суспільства (у більш ширшому розумінні – держави як цілісного організму), коли умови функціонування державних органів влади та їх співіснування з громадянами (з суспільством) побудовані таким чином, що у довгостроковій перспективі неефективність таких зв'язків невідворотно може спричинити посилення соціального напруження у суспільстві і призвести до революційних змін (що й відбулося у нашій державі у 2013-2014 рр).

Соціальна неузгодженість між очікуваним і реальним, між ціннісними орієнтаціями суспільства, цілями, мотивами окремих верств або значної частини населення із ступенем їх дійсного задоволення реаліями життя, існуючим станом справ сприяє виникненню різного роду напруженості в суспільстві, що посилюється стереотипним сприйняттям населення. На рівні масової свідомості стереотипи створюються і підтримуються засобами масової інформації (що ми спостерігаємо й зараз під час російсько-української війни 2014 р.). Останнє пояснює також різну реакцію населення у розрізі регіонів України на тотальну тінізацію

економіки. У Східних та Південних регіонах України, незважаючи на подекуди катастрофічні для економіки регіону незаконні дії влади, значна частина населення і під час військового вторгнення на територію України намагається виправдати діяльність часто злочинних фінансово-промислових груп.

Поява і розвиток тіньового сектора економіки значною мірою пояснюється характером процесів трансформації. Оцінка якості трансформаційних процесів в Україні за індексом ВТІ 2014 свідчить, що при загальній рейтинговій позиції – 57 (рис. 4.7), позиції України за окремими показниками є надзвичайно низькими (максимально можливе значення цього індексу становить 10,0). Якщо за показником державності Україна досягла певних успіхів (значення показника становить 8,8), то за такими важливими для трансформації суспільства показниками, як верховенство закону (5,0), політична та соціальна інтеграція (5,3), стабільність демократичних інститутів (5,5), економічні показники (5,0) та право власності (5,5) Україна знаходиться на рівні з такими країнами, як Гондурас (55 загальна рейтингова позиція), Замбія (56), Малаві (58), Кенія (59) [55].

Така ситуація посилює передумови для подальшого поглиблення процесу тінзації економіки. У нашому випадку – це різке зростання частки тіньового сектора економіки, внаслідок нелегітимного тіньового накопичення державної власності невеликою кількістю представників українського соціуму на початку 90-х рр. ХХ ст. З трансформацією всіх сфер життєдіяльності суспільства під дією тіньової економіки накопичується незадоволення існуючим станом справ. Невдоволення, як зазначає дослідник конфліктогенного суспільства Є. Перов, обумовлене низькими доходами, внаслідок постійного тіньового перерозподілу власності, інфляцією, безробіттям, відсутністю особистої безпеки та ін., викликає недовіру до владних структур, соціальну напруженість на поведінковому рівні – конфлікти, мітинги, демонстрації, страйки, міграцію в інші регіони чи країни [124, с.6243-6250].

Збереження високого рівня тінзації національної економіки загалом, та економіки регіонів деформує інституційне середовище. Тому можна погодитися з З.Варналієм, що при формуванні соціально-економічної політики за таких умов необхідно враховувати існуючі протиріччя: «держава – ринок»; «влада – бізнес»; «податкові та інші контролюючі

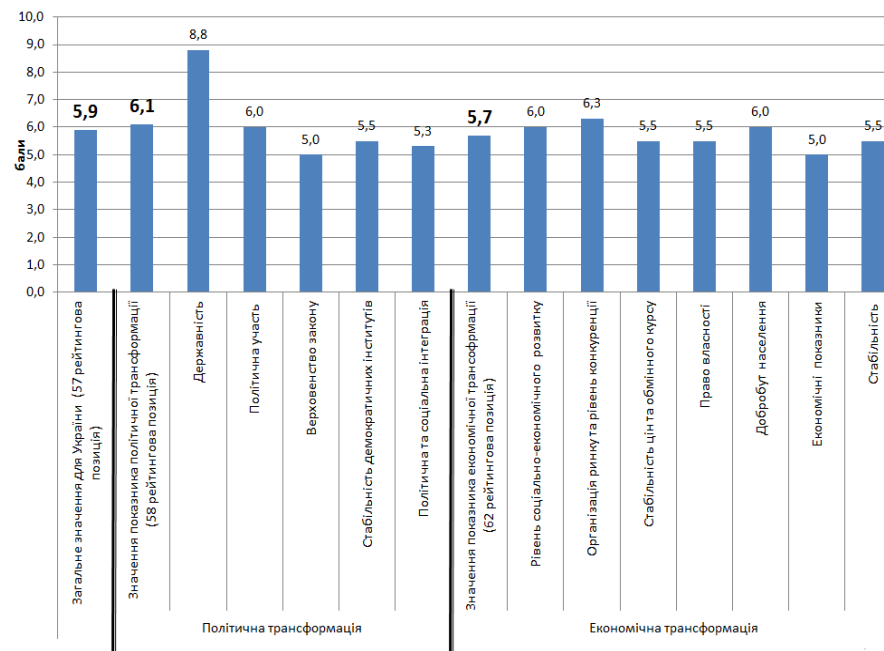

Рис. 4.7. Структура індексу трансформації ВТІ для України у 2014 р.

Примітка. Наведено за [55]

органи – платники податків».

В українських умовах ці протиріччя намагаються вирішити суб'єктивними, науково не обґрунтованими методами, що призводить до діаметрально протилежних наслідків. Зокрема, намагаються підпорядкувати інтереси держави бізнесу, а як наслідок – має місце зрощення влади і бізнесу, розвиток корупції. З іншого боку при намаганні підпорядкувати інтереси бізнесу державі – одержуємо різку реакцію підприємницького середовища у вигляді тотальної тінзації господарської діяльності. Відтак, оптимальний варіант – це консолідація інтересів держави та бізнесу на основі конструктивного діалогу, розвитку приватно-державного партнерства і т.д. [15].

Як наслідок, реальних реформ ні в період 2010-2013 рр., ні в 2014 р

не відбулося. Деякі спрощення (як, наприклад, запровадження Єдиного соціального внеску внаслідок кодифікації податкового законодавства) та структурування політики (як-от у бюджетному плануванні) були самі по собі позитивними кроками, як і довгоочікуване розкриття інформації про власників банків на сайті НБУ. Але вони не набрали системного ефекту, і саме тому за цими напрямками не спостерігаються істотні успіхи. Однак, навіть там, де «покращення» мало місце, його часто було зведено нанівець, що обумовило «провал» відповідних системних реформ.

Так, зокрема, із 15 передбачених Програмою Президента В. Януковича реформ, які були кваліфіковані як системні, певні зрушення присутні лише по 5-6. Найбільшого успіху досягнуто за тими напрямками, де у проведенні реформ зацікавлені потужні бізнес-адміністративні групи. Фактично не вдалось запровадити: прозору систему відповідальності співробітників податкової служби, перехід до державних закупівель послуг у закладів охорони здоров'я, здійснення виключно прозорої приватизації, створення конкурентного середовища на ринку житлово-комунальних послуг, підвищення фінансової незалежності місцевих бюджетів, що зумовлює консервацію тіньової економіки.

Слід виділити такі ризики з боку тінізації економіки для результативності реформ:

1) збереження високого рівня тінізації фінансових потоків загрожує досягненню цілей стабілізації державного бюджету та знижує потенціал реформування фінансової системи;

2) недостатня надійність вітчизняного фондового ринку та страхових інститутів, спричинені їх інтегрованістю у тіньові схеми, є ризиком для запровадження II рівня пенсійної системи та переходу на страхову модель охорони здоров'я;

3) спотворення механізмів конкуренції внаслідок значних масштабів тінізації діяльності економічних суб'єктів та недостатня надійність вітчизняного фондового ринку через високий рівень тінізації фінансових потоків негативно позначаються на результативності реформ, спрямованих на покращення бізнес-клімату та залучення інвестицій;

4) неформальна зайнятість та тінізація заробітних плат негативно позначаються на розмірах страхових внесків до Пенсійного фонду, фондів соціального страхування та обсягах надходжень до бюджету, що негативно впливає на стабільність системи державних фінансів та солідарної пенсійної системи, стримують нагромадження коштів накопичувальної складової пенсійної системи та розвиток її

інвестиційного потенціалу;

5) маніпуляції з розміром офіційних доходів дозволяють нелегально працюючим та працюючим, що отримують частку заробітної плати «у конвертах», необґрунтовано отримувати від держави соціальну підтримку, що може негативно позначитися на результативності вирішення завдань реформи системи соціальної підтримки;

6) тінізація земельних відносин перешкоджає формуванню ефективних механізмів управління ринком землі у контексті земельної реформи. Реалізація земельної реформи без належного забезпечення інвентаризації, обліку, оцінки та контролю використання земель сприятиме подальшій тінізації ринку землі та створюватиме умови для легалізації правопорушень, що, відповідно, загрожує національній безпеці.

Зважаючи на зазначені ризики, стратегічними пріоритетами детінізації економіки у контексті реалізації економічних реформ на період до 2020 р. слід вважати: детінізацію фінансових потоків; легалізацію ринку праці; детінізацію земельних відносин; підвищення рівня економічної безпеки загалом.

Основні проблеми тінізації фінансових потоків пов'язані з використанням фінансових інститутів, зокрема банків, страхових компаній, торговців цінними паперами, кредитних спілок у схемах непродуктивного відпливу капіталів, ухилення від оподаткування та легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Проблеми та ризики, пов'язані з використанням фінансових інструментів у тіньових схемах, були проаналізовані у аналітичній записці НІСД «Щодо першочергових заходів детінізації фінансових потоків в Україні» [293]. Отримані результати засвідчили, що поряд з втратами державного бюджету, це стримує розвиток вітчизняних фінансових інститутів, негативно впливає на інвестиційну привабливість фондового ринку та надійність фінансових інструментів.

Високий рівень тінізації оплати праці пов'язаний із: 1) значним розривом між вартістю трудових ресурсів для роботодавця та фактичною сумою, яку працюючий отримує за свою працю; 2) толерантним ставленням працюючих до практики виплати неофіційних заробітних плат та, відповідно, позбавлення їх гарантій щодо пенсійного та соціального забезпечення; 3) відчуттям невідповідності сплачених податків та внесків якості державних послуг, що призводить до необхідності значних додаткових витрат з

боку населення з метою отримання цих послуг на належному рівні; 4) відчуттям несправедливості системи розподілу пенсій, пов'язаної з наявністю великої кількості спеціальних, професійних, особливих та пільгових професійних режимів; 5) наявністю механізмів, які забезпечують легке вилучення коштів підприємств у нелегальний сектор економіки з метою виплати тіншових заробітних плат; 6) фактичною безкарністю порушень у сфері оплати праці.

До основних причин тінізації земельних відносин належать: 1) відсутність ефективно діючої системи обліку земель; 2) недосконалі процедури безоплатної передачі, продажу та відведення в оренду фізичним та юридичним особам земельних ділянок державної та комунальної власності; 3) заборона відчуження земель сільськогосподарського призначення (за інформацією Держземагентства, 98 % схем тінізації земельних відносин пов'язано з недотриманням цієї заборони); 4) недієві механізми викупу та оренди земельних ділянок під приватизованими об'єктами нерухомості; 5) недієві механізми контролю використання земель, відхилення фактичних даних щодо площ посівів сільськогосподарських культур від офіційних у 2013 р. складало у середньому понад 20 %).

Отже, для забезпечення ефективного та послідовного поступу реформ має бути створено умови, за яких перебування у нелегальному секторі стає надто ризикованим та коштовним. При цьому, при здійсненні реформ необхідно дотримуватися принципу не погіршення умов ведення бізнесу та оплати праці сумлінних платників податків. В іншому випадку, такі заходи створюватимуть умови для подальшої тінізації економіки та підриву довіри до влади.

Певні кроки у напрямі детінізації економіки вже зроблено.

Податковим кодексом, прийнятим на виконання економічних реформ, передбачено зменшення податкового навантаження на бізнес-середовище, спрощення адміністративних процедур і вдосконалення процедур адміністрування податків, перехід до загальної системи оподаткування прибутку страховиків, що сприятиме зменшенню масштабів «схемного» страхування. З метою вдосконалення правових та організаційних засад протидії корупції схвалено Національну антикорупційну стратегію на 2011-2015 рр., прийняті Закони України «Про засади запобігання та протидії корупції» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні порушення». На виконання Національного плану дій на 2011 р. щодо впровадження «Програми

економічних реформ на 2010-2014 роки» вжито заходи щодо спрощення дозвільної системи та процедур ліцензування, зокрема, законодавчо затверджено вичерпний перелік документів дозвільного характеру, забезпечено перехід від принципу «єдиного офісу» до принципу «єдиного вікна» під час видачі документів дозвільного характеру, спрощено дозвільні процедури у будівництві, скорочено перелік видів діяльності, що підлягають ліцензуванню тощо.

Законодавство у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, приведено у відповідність з рекомендаціями ФАТФ; Україну виключено зі списку країн, що мають стратегічні недоліки системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму («сірого» списку ФАТФ).

Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) затверджено програму попередження фактів випуску та організації обігу цінних паперів, які можуть використовуватись для непродуктивного відпливу капіталів, ухилення від оподаткування та легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, що дозволило здійснювати моніторинг емітентів цінних паперів з ознаками фіктивності, осіб, пов'язаних з випуском і обігом фіктивних цінних паперів, та учасників фондового ринку, які здійснюють операції з ними, а також зупиняти обіг та скасовувати реєстрацію цінних паперів з ознаками фіктивності.

Разом з тим, реалізація зазначених заходів є недостатньою для забезпечення досягнення цілей економічних реформ, передбачених Стратегією сталого розвитку «Україна - 2020».

У будь-якому випадку, подальше розширення сфери тіншової економіки в Україні є недопустимим. Поглиблене вивчення тенденцій виникнення і поширення, сутності та причин тіншової економіки, висвітлене у р.2.5, дозволяє проаналізувати причини неефективності заходів, що впроваджуються з метою детінізації економіки та, на основі узагальнення світового досвіду, запропонувати напрями вдосконалення інституційного базису і механізмів протидії та усунення цього деструктивного явища.

Запропоновані засоби і механізми протидії тіншовій економіці направлені на зменшення витратності та зростання ефективності легальної економіки, а також створення паритетних умов для функціонування різноманітних форм бізнесу, що, своєю чергою, має підвищити конкурентоспроможність легальної економіки і зробити не вигідним приховування її результатів.

4.8. Формування „зеленої” економіки регіону як чинника її структурування в контексті сталого розвитку (на прикладі Тернопільської області)

В умовах розвитку ринкової економіки все більше простежуються: необхідність використання еколого-політичних підходів на регіональному рівні; потреба розгляду економічної політики як системи, яка повинна функціонувати з позиції необхідності її екологізації; питання значимості реалізації „зеленої” (екологічної) політики в системі структурної політики на різних рівнях національної економіки задля зниження антропогенного пресингу на навколишнє природне середовище і забезпечення сталого розвитку.

Парадигма сталого розвитку передбачає врахування вимог до захисту довкілля, соціальної справедливості та відсутності расової й національної дискримінації. У країнах, де на державному рівні зазначені вимоги ігноруються, в поняття сталого розвитку намагаються вкласти „зручний” зміст, вихолощуючи справжній. Так, в Україні термін «сталий розвиток» часто вживають для означення лише неухильного зростання економічних показників країни, її регіонів, міст, сіл та окремих галузей економіки. Інколи до цього додають здійснення безсистемних заходів щодо збереження довкілля та поліпшення санітарних умов проживання й праці людей. Таке тлумачення терміну розкритиковане Г. Дейлі і є не лише грубою помилкою, але і його профанацією [116].

На думку експертів ООН екологічні та громадські основи сталого розвитку повинні бути зрівняні в правах з економічними. Існують переконливі економічні та соціальні аргументи на користь інвестування 2% світового ВВП в „озеленення” десяти найважливіших секторів економіки для того, щоб змінити сам характер розвитку та направити потоки державного і приватного капіталу на зменшення викидів вуглецю та ефективно використання ресурсів. Такі трансформації здатні стимулювати економічну активність, як мінімум, так само, як звичайні інвестиційні стратегії, однак при зниженому ризику виникнення криз та потрясінь, що характерні для існуючої моделі розвитку.

„Зелена” економіка є механізмом реалізації сталого розвитку. ЮНЕП визначає „зелену” економіку як таку, що підвищує добробут людей і забезпечує соціальну справедливість, при цьому істотно знижує ризики для навколишнього середовища та збільшення бідності населення [32]. Таким чином формування „зеленої” економіки

виступає чинником її структурування в контексті сталого розвитку.

Концепцією переходу України до сталого розвитку визначено, що умовою переходу до моделі сталого розвитку є структурна перебудова економіки на засадах обов’язкової інтеграції екологічної політики в стратегію економічних реформ. Головні напрямки діяльності в цій сфері наступні: розвиток соціально орієнтованої ринкової економіки, збалансованої з потребами збереження довкілля; екологізація виробництва з метою зниження рівня техногенного навантаження на довкілля, перехід на екологічно безпечні технології; обов’язкове проведення екологічної експертизи і аудиту та оцінки впливу на довкілля проектів планів соціально-економічного розвитку; створення правових та економічних передумов для випуску конкурентноспроможної продукції; прискорений розвиток екологічно орієнтованого бізнесу, формування ринку екологічних технологій та екологічних послуг, включаючи екологічне страхування [161].

Сьогодні еколого-економічна політика – це система пріоритетів, програмних заходів та ціленаправленої діяльності органів державної влади, інституцій ринкової інфраструктури та суб’єктів господарювання, яка реалізується через систему еколого-економічних заходів, і спрямована на забезпечення економічної і екологічної безпеки держави та екологічних потреб населення, екологізацію державних функцій управління, господарської діяльності, суспільства в цілому, враховує напрацьований світовий досвід, стан і особливості власного соціально-економічного розвитку та віддзеркалює перспективи національного розвитку країни [69, с.38].

Екологічна політика: по-перше, пов’язана з політичним, економічним, соціальним та іншими видами діяльності суспільних інституцій; по-друге, реалізується через цілеспрямовану екологічно орієнтовану діяльність державних органів, громадських організацій, суб’єктів господарювання, а також їх вплив на формування цілей екологічного розвитку держави та її регіонів, реалізацію цих цілей.

Тобто, економічні, соціальні, технологічні та біологічні процеси в навколишньому світі нині настільки взаємозв’язані, що нинішнє світове виробництво слід розглядати як єдину багатofункціональну соціально-еколого-біологічно-економіко-технічну систему (соцекобіоекономтехсферу), а не протиставляти економічну і природну системи одна одній [194]. Відповідно, на сьогодні першорядного значення при оцінці всієї виробничої діяльності суспільства повинен набути еколого-економічний аспект. Успішне управління сучасним

суспільним виробництвом потребує інтегрування методів управління економічним розвитком із методами управління природними біологічними процесами в єдину методологію управління еколого-економічною системою [194]. Більше того, сучасні дослідники звертають особливу увагу на прикладні аспекти - насамперед на можливості економістів та правників впливати на управління політикою і методами екологічного регулювання й відповідальності.

Практика проведення українською державою екологічної політики була пов'язана і продовжує характеризуватися переважним проведенням природоохоронних заходів лише тією мірою, як цього вимагає конкретна ситуація. Підтвердженням цього є перелік основних проблем екологічної політики, які ще не розв'язані, зокрема:

- невідповідність сучасним вимогам до нормативно-правового забезпечення екологічної політики системного об'єкта управління, яким є процес раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища. Вирішення проблеми має знаходитися у площині відмови від управління розв'язанням окремих проблем на користь системного управління об'єктом в цілому;
- неефективна рента політика у природокористуванні, тобто відсутність механізмів реалізації конституційного права власності українського народу на природні ресурси, що передбачає вилучення надприбутків за їх використання на користь держави (суспільства), жорстке регулювання надання права на користування природними ресурсами;
- низька пріоритетність екологічної політики, особливо у питанні фінансування, по відношенню до інших складових загальнонаціональної політики держави;
- ізольованість (дистанціювання) екологічної політики від інших, зокрема секторальних політик, структурної політики, що призводить до відсутності екологічної складової при їх реалізації або виникнення конфліктів при реалізації конкретних програм;
- загальність „Основних напрямів державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки” [166], як основного нормативно-правового акту щодо екологічної політики, тобто відсутність чітких орієнтирів, яких необхідно досягнути, що зумовлює неможливість контролю.

Поряд із цим, зазначимо, що така „загальність” сьогодні певною мірою нівельована системою законодавчих і нормативно-правових

актів, які формують передумови нової державної екологічної політики. Такими актами є: розпорядження Кабінету Міністрів України (від 17 жовтня 2007 року №880-р), яким була прийнята Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року; Рамкова Угода між Урядом України та Комісією Європейських Співтовариств (ратифікована Законом України від 03.09.2008 № 360-VI); План першочергових заходів щодо інтеграції України до ЄС на 2010 рік (затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19.05.2010 №1073); Угода між Урядом України та ЄС про фінансування програми: “Підтримка реалізації Стратегії національної екологічної політики України”; Постанова Верховної Ради України про схвалення проекту Закону України “Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України до 2020 року” від 21 грудня 2010 року (Стратегія); розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 року № 577-р “Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011 по 2015 роки” (НПД) [10].

Така „загальність” має своїм недоліком те, що в ній не враховується специфіка структури економіки регіонів, що дуже важливо, оскільки екологічні ризики залежно від неї в регіонах різні. Звідси, враховуючи основні принципи національної екологічної політики (рис. 4.8) та інструменти її реалізації, маємо адаптувати їх до специфіки структурування економіки окремих регіонів.

Інструменти реалізації національної екологічної політики, які вимагають адаптування їх до специфіки структурування економіки окремих регіонів, охоплюють: міжсекторальне партнерство та залучення зацікавлених сторін; оцінку впливу стратегій, програм, планів на стан навколишнього природного середовища; удосконалення дозвільної системи у сфері охорони довкілля; екологічну експертизу та оцінку впливу об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища; екологічний аудит; системи екологічного управління і екологічного менеджменту; екологічне маркування; екологічне страхування; технічне регулювання, стандартизацію та облік у сфері охорони навколишнього природного середовища, природокористування та забезпечення екобезпеки; законодавство у сфері охорони навколишнього природного середовища; освіту та наукове забезпечення формування і реалізації національної екологічної політики; економічні та фінансові механізми; моніторинг стану довкілля та контроль у сфері охорони навколишнього

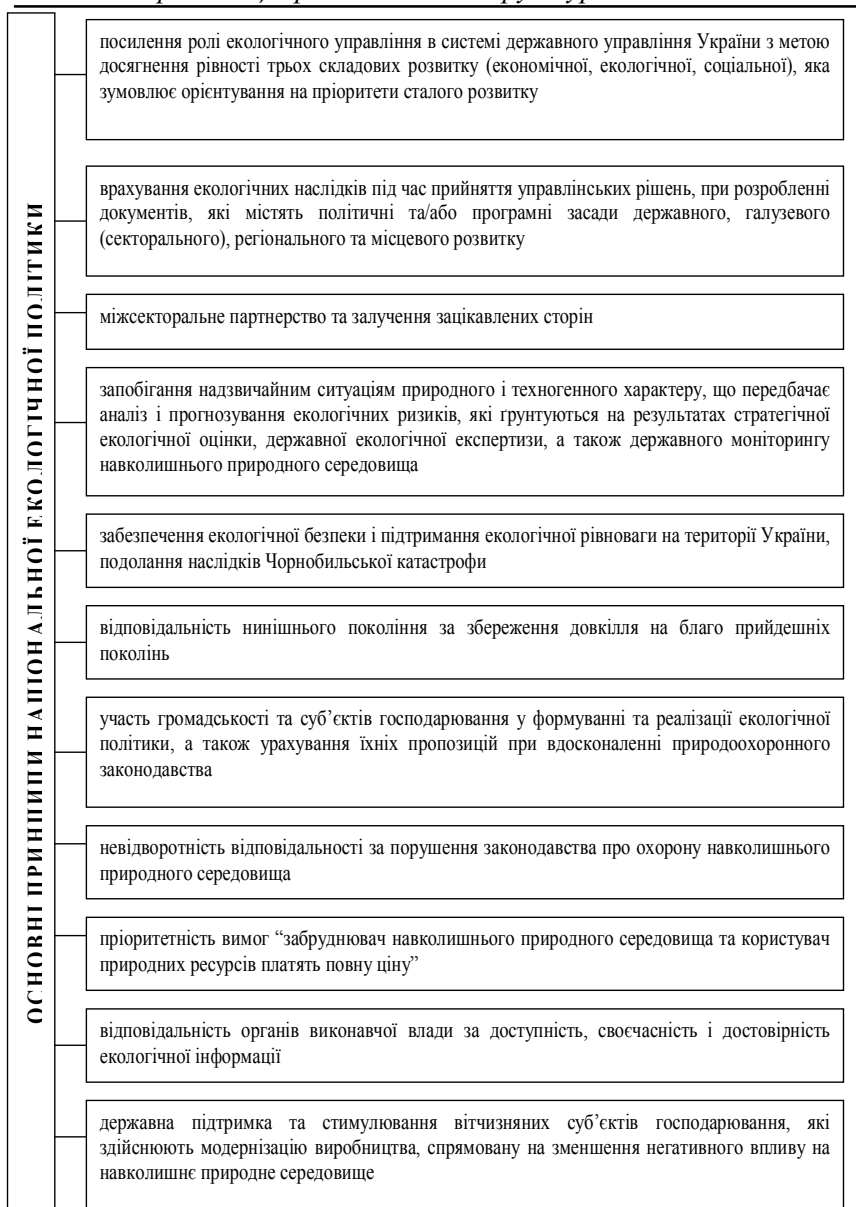

Рис. 4.8. Основні принципи національної екологічної політики

Примітка. Наведено за [10]

природного середовища і забезпечення екологічної безпеки; міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки [10].

Особливості соціально-економічних процесів у регіонах в історичному, культурному, природному, соціальному, економічному відношенні є відмінними і неоднорідними. Відповідно, екологічна ситуація в Україні має своє територіальне забарвлення, яке різниться як характером і гостротою проблем, так і реальними можливостями їх практичного вирішення. Зазначене зумовлює необхідність регіональної диференціації управлінських рішень та заходів, спрямованих на запобігання погіршенню стану природного середовища, стабілізацію і покращення екологічної ситуації та раціональне використання природних ресурсів. Тобто об'єктивно необхідним є процес регіоналізації екологічної політики та врахування в ході реалізації такої політики специфіки структурування окремих регіонів. Сутність та зміст регіональної екологічної політики відображається у двох її зрізах. Перший – це екологічна політика, яка проводиться державою по відношенню до регіонів (державна регіональна екологічна політика), другий – природоохоронна політика, здійснювана самими регіонами (внутрішня екологічна політика регіонів). Державна регіональна екологічна політика реалізується центральними органами державної влади і передбачає здійснення державою заходів, зорієнтованих на збалансований розвиток територій, раціональне використання природних, трудових, фінансових ресурсів регіонів та створення екологобезпечних умов для життєдіяльності населення. Природоохоронну політику, здійснювану самими регіонами, реалізують місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Вона спрямована на створення умов, котрі б сприяли максимально ефективному використанню регіонального природоресурсного потенціалу, зменшення екологічних ризиків, які є наслідком сформованої структури економіки регіонів.

Комплекс заходів природоохоронного характеру формується у кожній адміністративно-територіальній одиниці. Однак, основним типом регіону, на прикладі якого слід розглядати склад і функції такого управління, є область, як адміністративно визначена, замкнута відтворювальна система, де є значні ресурсні можливості для покращення її екологічного стану та реалізації природоохоронних заходів. Регіональні підсистеми нижчого рівня

(район, місто, село) мають обмежену ресурсну базу та можливості здійснення заходів екологічного характеру, що передбачає їх розгляд, як основи територіальної структуризації системи природоохоронної діяльності (місцева підсистема) [71, с. 26-27].

Основні пріоритети розвитку економіки та соціальної сфери регіону на довгострокову перспективу визначені Стратегією розвитку Тернопільської області на період до 2015 року [214], яку затверджено рішенням Тернопільської обласної ради від 27 травня 2008 року № 280. У цьому документі екологічна домінанта розвитку регіону не була виділена в самостійний блок. Це об'єктивно пов'язано з тим, що й сьогодні економічне стимулювання здійснення природоохоронної діяльності суб'єктами господарювання є неналежним і не мотивує суб'єктів ринку використовувати менш ресурсо- і матеріаломісткі технології виробництва. Економічні механізми природокористування і природоохорони також недостатньо ефективні. Це ускладнює виокремлення екологічних пріоритетів при розробці стратегії розвитку регіону у самостійний блок. Стратегією розвитку Тернопільської області на період до 2015 року [214] було визначено стратегічне завдання „Тернопільщина - регіон чистого природного середовища, високорозвиненої культури, туризму та рекреації”, в рамках якого були зазначені відповідні пріоритетні напрями розвитку області.

Розвиток будь-якої системи, в тому числі регіону, як адміністративно визначеної, замкнутої відтворювальної системи, залежить від того, що закладено в її основу, що є опорою її стабільного руху вперед, а що дестабілізує цей рух. Усе це повинно бути відображено у відповідній політиці, в тому числі, екологічній.

До основних чинників дестабілізації навколишнього природного середовища на регіональному рівні, в тому числі, Тернопільської області, віднесемо:

- природоресурсний шлях розвитку, що зумовлює деградацію довкілля і виникнення екологічного ризику. Так, природокористування як джерело ризику, слід розглядати в таких аспектах: ресурсоспоживання (ризик недопоставки природних ресурсів); нераціонального використання природних ресурсів (ризик швидкого вичерпання природних ресурсів); неналежного поводження з природними ресурсами (ризик погіршення якості природних ресурсів) [69, с. 14];
- низьку ефективність механізму регулювання охорони навколишнього середовища;

- недостатню дієвість організаційних структур управління природоохоронною діяльністю регіону і, відповідно, слабкий фаховий рівень управлінських рішень, що стосується регіонального екологічного розвитку;
- низький технологічний і організаційний рівень суб'єктів господарювання, високий ступінь зношеності основних засобів [205];
- наслідки економічної кризи і зниження рівня життя населення [205];
- низький рівень екологічної свідомості і екологічної культури населення.

Головною стратегічною метою „зеленої” (екологічної) політики регіону має стати підвищення якості життя населення регіону, передусім, за рахунок покращення екологічного стану довкілля як середовища життєдіяльності населення, підвищення конкурентоспроможності продукції регіону шляхом впровадження нових наукоємних, ресурсозберігаючих технологій, створення екологічнобезпечного господарсько-виробничого комплексу, який зможе ефективно функціонувати і розвиватися у сформованих економічних умовах. Досягнення цієї стратегічної мети можливе за таких умов:

- 1) усунення існуючих диспропорцій в галузевій структурі економіки регіону (у галузевій структурі регіональної економіки переважають галузі первинного і вторинного секторів економіки). Це спричиняє виникнення загроз, пов'язаних із зростанням рівня забруднення через зношеність основних фондів, та спричиняє виникнення ризику збільшення антропогенного тиску на довкілля області. Оскільки одним із пріоритетних напрямів Стратегії розвитку Тернопільської області на період до 2015 року було визначено раціональне використання природних ресурсів, то воно передбачає проведення повної інвентаризації мінерально-сировинних та інших природних ресурсів і їх оцінювання з точки зору нинішнього та перспективного використання; запровадження механізмів щодо забезпечення комплексного використання мінеральної сировини [214]. Для регіону це є вкрай важливим, оскільки Тернопільська область має запаси мінералів (Полупанівське родовище), які можуть використовуватися у будівниці або для виробництва будівельних матеріалів — цементної сировини, глини, будівельного та облицювального каміння, піску. Однак, це родовище не розробляється;

2) зменшення антропогенного тиску на довкілля регіону через розбудову інфраструктури охорони навколишнього природного середовища, а також реалізацію заходів організаційного, проектно-будівельного, експлуатаційного і економічного характеру, покращення екологічної ситуації. На сьогодні проблематика поводження з твердими побутовими відходами регіону і міста Тернополя пов'язана із: відсутністю належно облаштованого місця розміщення твердих побутових відходів; відсутністю технологій сортування і переробки твердих побутових відходів; низькими тарифами на вивезення твердих побутових відходів. Тому, пріоритетними напрямками поводження з твердими побутовими відходами регіону і м. Тернополя мають стати заходи різного характеру, зокрема: спорудження сміттесортувальної станції (захід організаційного характеру); спорудження полігону твердих побутових відходів міста (захід організаційного характеру); будівництво необхідних споруд для забезпечення належного функціонування і безпеки полігону твердих побутових відходів міста (захід проектно-будівельного характеру); дотримання природоохоронного режиму санітарно-захисної зони в межах якої знаходиться місце розміщення твердих побутових відходів регіону і міста (захід експлуатаційного характеру); залучення приватних інвестицій у сферу поводження з твердими побутовими відходами (захід економічного характеру);

3) усунення існуючих диспропорцій у відтворювальній структурі економіки регіону (свідченням нераціональності відтворювальної структури економіки Тернопільської області, як уже зазначалося в праці А.Ф.Мельник [219], наприклад, є зростання рівня ресурсо- і матеріаломісткості регіональної економіки на фоні фізичного і морального зносу основних фондів, недостатньої інвестиційно-інноваційної активності суб'єктів господарювання).

Наприклад, свідченням недостатньої інвестиційно-інноваційної активності суб'єктів господарювання є інформаційні дані про капітальні інвестиції підприємств, організацій, установ

Показник	2010	2011	2012
1	2	3	4
Капітальні інвестиції підприємств, організацій, установ Тернопільської області у 2010-2012 рр. на охорону та раціональне використання природних ресурсів, всього	7626,9	6652,7	4619,3

1	2	3	4
Капітальні інвестиції підприємств, організацій, установ Тернопільської області у 2010-2012 рр. на охорону та раціональне використання природних ресурсів за рахунок коштів Державного бюджету	5070,0	5394	1,6
Капітальні інвестиції підприємств, організацій, установ Тернопільської області у 2010-2012 рр. на охорону та раціональне використання природних ресурсів за рахунок коштів Державного фонду охорони навколишнього природного середовища	4170,0	2000,0	-
Капітальні інвестиції підприємств, організацій, установ Тернопільської області у 2010-2012 рр. на охорону та раціональне використання природних ресурсів за рахунок коштів місцевих бюджетів	1102,8	536,0	446,1
Капітальні інвестиції підприємств, організацій, установ Тернопільської області у 2010-2012 рр. на охорону та раціональне використання природних ресурсів за рахунок коштів місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища	572,0	-	331,0

Примітка. Наведено за [209]

Наведені у табл. 4.11 показники засвідчують тенденцію до зниження інвестиційно-інноваційної активності суб'єктів господарювання щодо охорони довкілля. Так, загальні капітальні інвестиції підприємств, організацій, установ Тернопільської області впродовж 2010-2012 рр. на охорону та раціональне використання природних ресурсів стійко зменшувались. Порівняно з 2010 роком у 2011 та 2012 роках вони знизились на 974, 2 тис. грн. (12,8%) і 3007,6 тис. грн. (39,4%) відповідно. Капітальні інвестиції підприємств, організацій, установ Тернопільської області у 2010-2012 рр. на охорону та раціональне використання природних ресурсів за рахунок коштів Державного бюджету у 2012 році проти 2010 року зменшилися на 5068,4 тис. грн. (99,9%), а за рахунок коштів місцевих бюджетів – на 656,7 тис. грн. (59,6%). Капітальні інвестиції підприємств, організацій, установ Тернопільської області у 2010-2012 рр. на охорону та раціональне використання природних ресурсів за рахунок коштів Державного фонду охорони навколишнього природного середовища скоротилися на 100%, а за рахунок коштів місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища – на 241,0 тис. грн. (42,1%).

Крім того, сама ідеологія подачі даних є невірною. Це обґрунтовується тим, що суб'єкти господарювання є і забруднювачами довкілля (як виробничий об'єкт), і споживачами природних ресурсів. Інформаційні ж дані не відображають цих моментів, а наводяться єдиним масивом (без розмежування на інвестиції у природоохорону та інвестиції у охорону і раціональне використання природних ресурсів).

Проведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки: інвестиційно-інноваційна активність суб'єктів господарювання щодо охорони довкілля є низькою; утвердження пріоритету захисту довкілля на макро-, мезо- і мікрорівнях є неналежним; фінансово-кредитний механізм охорони навколишнього природного середовища є недосконалим.

Структура капітальних інвестицій і поточних витрат підприємств, організацій і установ Тернопільської області на охорону і раціональне використання природних ресурсів у 2012 році відображена в табл. 4.12.

Таблиця 4.12

Структура капітальних інвестицій і поточних витрат підприємств, організацій і установ Тернопільської області на охорону і раціональне використання природних ресурсів у 2012 році, тис. грн.

Фактично витрачено	У тому числі:			Із загального обсягу капітальних інвестицій – інвестицій у капітальний ремонт	Поточні витрати
	Капітальні інвестиції				
	Всього	з них:			
в очищення		в інтегровані технології			
24330,5	4619,3	3247,7	1343,7	400,6	19711,2

Примітка. Наведено за [209]

Дані табл. 4.12 ілюструють, що у структурі капітальних інвестицій і поточних витрат підприємств, організацій і установ Тернопільської області на охорону і раціональне використання природних ресурсів у 2012 році витрати на інтегровані технології становили лише 28,1% в той час як в очищення – 70,3%.

Недостатню пріоритетність захисту довкілля і недосконалість фінансово-кредитного механізму охорони навколишнього природного середовища віддзеркалюють дані

табл. 4.13 щодо нарахування та сплати екологічних платежів суб'єктами господарювання Тернопільської області за забруднення навколишнього природного середовища.

Таблиця 4.13

Обсяги нарахувань та сплати екологічних платежів за забруднення навколишнього природного середовища суб'єктами господарювання Тернопільської області у 2010-2012 роках, тис. грн.

Нараховано за 2010р.	Сплачено за 2010р.	Нараховано за 2011р.	Сплачено за 2011р.	Нараховано за 2012р.	Сплачено за 2012р.
3633,1	3610,8	1998,4	17361,8	1676,2	1735,9
Відхилення: – 22,3		Відхилення: – 266,6		Відхилення: + 59,7	

Примітка. Наведено за [209]

Дані табл. 4.13 показують, що системним і негативним є факт, пов'язаний з неповною сплатою екологічних платежів за забруднення навколишнього природного середовища суб'єктами господарювання Тернопільської області упродовж 2010-2012 років, яка у 2010 році становила 22,3 тис. грн., а у 2011 році – 266,6 тис. грн. Попри часткову компенсацію боргу по сплаті екологічних платежів за забруднення навколишнього природного середовища суб'єктами господарювання Тернопільської області у 2012 році (59,7 тис. грн.), за підсумками 2010-2012 рр. має місце недоплата по екологічних платежах на суму 229,2 тис. грн. Вказана тенденція є одним із факторів, що унеможлиблює активне проведення науково-дослідних робіт природоохоронного спрямування і блокує об'єктивно необхідне проведення „зеленої” політики регіону;

4) раціонального використання рекреаційного потенціалу як складової регіональної моделі еколого-збалансованого природокористування (повноцінне використання туристично-рекреаційних переваг окремих територій, насамперед у Гусятинському, Заліщицькому, Теребовлянському районах і, відповідно, розвиток екотуризму);

5) формування ефективної інноваційної політики регіону, яка б базувалася на останніх науково-технічних досягненнях, та моделі інвестиційно-інноваційного розвитку регіону, що забезпечить умови трансформації результатів наукових досліджень в ресурсозберігаючі, маловідходні технології та конкурентоспроможні

товари і послуги. Чинна практика капітальних інвестицій та поточних витрат підприємств, організацій та установ на науково-дослідні роботи природо-охоронного спрямування свідчить про те, що на ці цілі у 2012 році було витрачено 333,1 тис. грн., з яких поточні витрати становили 333,1 тис. грн. Тобто, усі витрати підприємств, організацій та установ на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування у 2012 році були поточними і здійснювалися на підтримку (утримання, експлуатацію) основних засобів природоохоронного призначення в робочому стані. Підвищення конкурентоспроможності продукції регіону шляхом впровадження нових наукоємних, ресурсозберігаючих технологій, створення екологічнобезпечного господарсько-виробничого комплексу, який зможе ефективно функціонувати і розвиватися у сформованих економічних умовах, як стратегічна мета „зеленої” політики регіону, вимагають здійснення витрат на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення. Це дозволить покращити основні засоби природоохоронного призначення, що в підсумку зумовить збільшення майбутньої економічної вигоди, перш за все, від використання цих основних засобів, та дасть можливість досягти стратегічної мети „зеленої” політики досліджуваного регіону;

б) цільового спрямування фінансово-кредитного механізму охорони навколишнього природного середовища шляхом переходу до програмно-цільових методів управління ресурсами для захисту довкілля;

7) розбудови інфраструктури охорони навколишнього природного середовища через розвиток екологічного бізнесу. Зокрема, доцільними шляхами розв’язання цієї проблеми можуть стати: проведення екологічного аудиту впливів на довкілля процесів виробництва, сировини, матеріалів, а також способів зменшення їх негативних впливів на довкілля; здійснення екологічного лізингу з метою сприяння поширенню еколого безпечних технологій; надання послуг бізнес інкубаторами з організації адміністративної роботи в екологічній сфері; страхування екологічної підприємницької діяльності через укладення страхових угод, надання страхових зобов’язань, здійснення страхових відшкодувань, розвиток добровільних страхових екологічних фондів; активізація участі підприємницьких структур у розробці державних та недержавних природоохоронних програм; сприяння зростанню рівня екологічної свідомості суб’єктів

екологічного бізнесу шляхом здійснення інформаційної діяльності; здійснення навчання працівників підприємницьких структур основам екологічних знань; використання підприємцями нових видів екологічного інформування про результати власної діяльності (наприклад, рекомендації з екологічнобезпечного споживання продукції та ін.); використання форм суспільної кооперації (формування корпоративних об’єднань виробничо-комерційного характеру, які сприятимуть поглибленню ступеня переробки сировини, відходів, створенню циклів повторного використання відходів; укладення добровільних обмежувальних угод з питань використання компонентів довкілля між юридичними особами в межах певної території).

Розбудові інфраструктури навколишнього природного середовища регіону сприятиме інформаційне забезпечення природоохоронного процесу та процесу виробництва і споживання екологічної продукції та послуг. Засобами такого регулювання повинні стати: створення інформаційно-рекламних агентств, функціонування яких визначається потребою споживачів у послугах рекламно-інформаційного характеру, необхідністю поширення передового досвіду в природоохоронній сфері; розвиток системи екологічного менеджменту, яка зорієнтована на реалізацію дій, направлених на контроль забруднень і зниження навантаження підприємств на довкілля регіону; розвиток маркетингових послуг (наприклад, інформаційних, рекламних).

Так, система екологічного менеджменту дозволить активізувати процеси саморегулювання та інтегрувати екологічний фактор у діяльність суб’єктів ринку. Економічна зацікавленість підприємств, які імплементують таку систему у власну діяльність, пов’язана з можливістю скорочення ризику фінансової відповідальності за нанесений екологічний збиток, з економією енергії, матеріалів, перспективою набуття іміджу “чистого” підприємства у споживачів, що в подальшому може сприяти збільшенню попиту на продукцію останнього.

Використання екологічного менеджменту має бути націлене на забезпечення конкурентоспроможності рішень у галузі охорони навколишнього природного середовища. Це створить умови для формування таких конкурентних переваг підприємств: зниження експлуатаційних витрат (наприклад, завдяки економії сировини і енергії; зменшення розміру сплати по екологічному податку за забруднення навколишнього природного середовища та ін.);

збільшення прибутку (наприклад, внаслідок встановлення більш високих цін на екологічно чисту продукцію, збільшення частки певного продукту на ринку, пільгового оподаткування і кредитування, підвищення конкурентноздатності виробів з екологічними характеристиками та ін.); досягнення цілей стратегічного характеру (наприклад, формування іміджу виробника екологічно чистої продукції в очах споживачів; налагодження хороших стосунків з державними і громадськими природоохоронними організаціями) [69, с. 28-29].

В контексті розв'язання досліджуваної проблеми актуалізується необхідність формування передумов для активного використання екологічного менеджменту. Його розвиток в Україні повинен супроводжуватись активізацією діяльності в напрямку удосконалення фінансово-кредитного механізму охорони навколишнього природного середовища через подальший розвиток і зміцнення методичних основ екологічного податку за забруднення навколишнього природного середовища, що забезпечить збільшення надходжень та виплат з фондів охорони навколишнього природного середовища різних рівнів на природоохоронні цілі, перегляд практики використання пільг в природоохоронній сфері (залежно від виду діяльності суб'єкта господарювання), що сприятиме покладенню відповідальності за забруднення довілля на конкретного забруднювача [69, с. 34].

Загальновідомою небезпекою ринку виступає пріоритетне становище виробника по відношенню до споживача. Негативним проявом останнього є диктат виробника і, відповідно, звуження кола вибору товарів споживачем, великий перелік продукції, яка не відповідає екологічним вимогам, використання технологій, які забруднюють довкілля. Виходом із наведеної ситуації є спроба "прив'язки" споживача до товару, при забезпеченні їх потреби і паралельному випуску безпечної для здоров'я продукції. З цього моменту розпочинається становлення ринку споживача і практичне впровадження концепції маркетингу.

Ліквідація диктату виробника дозволить здійснювати: виявлення цільових маркетингових груп, зацікавлених у певному виді екологічної продукції; збір доступної інформації про стан екологічного ринку, що формується, аналіз тенденцій, створення обласного і міського банку даних з тенденцій попиту і пропозиції екологічних товарів і послуг; надання додаткових послуг на комерційній основі (створення анонімного комп'ютерного банку пропозицій про реалізацію (купівлю) твердих та інших видів відходів) тощо; збір додаткових даних про

еколого-економічну ситуацію регіону шляхом опитування населення, керівників підприємств державного і приватного сектору, проведення інтерв'ю з представниками окремих груп, семінарів і конференцій, здійснення аналізу публікацій та ін.; надання можливості підприємствам здійснити рекламу екологічної діяльності шляхом звернення у спеціалізовані рекламні агентства, які створюють позитивний імідж суб'єктів ринку у населення, конкурентів, місцевих органів влади, формують попит на екологічну продукцію.

Підходи, напрацьовані в сфері маркетингу, можуть використовуватися в: ході моніторингової діяльності та здійснення екологічної експертизи, еколого-просвітницькій діяльності, в процесі здійснення екологічного менеджменту і екологічного аудиту та ін. [71, с. 145-146].

Емпіричний аналіз, проведений на матеріалах Тернопільської області, врахування зарубіжного досвіду дозволяє зробити висновок, що екологізація структурної політики регіону вимагає: формування регіонального плану дій з охорони навколишнього природного середовища на засадах „зеленої” економіки; напрацювання регіональної стратегії „зеленої” економіки; удосконалення механізмів „зеленого” розвитку регіональної економічної системи і стратегічних напрямків підвищення їх ефективності в контексті забезпечення належного рівня еколого-економічної безпеки. Критеріями розвитку „зеленої” економіки в регіоні повинні стати: тенденції і динаміка трансформаційних зрушень щодо технологічного рівня екологічної модернізації; чинні реалії економічного зростання регіону через призму зміни використовуваних моделей виробництва та споживання; стан розвитку світогляду населення регіону щодо інноваційних напрямів „озеленення” економіки.

ВИСНОВКИ

Адміністративно-територіальна реформа в Україні не буде результативною, якщо в регіонах не відбудуться структурні перетворення.

У цьому контексті має бути чітко відпрацьована регіональна структурна політика, з відповідним набором механізмів її реалізації. Регіональну структурну політику доцільно розглядати як складову державної регіональної політики і економічної політики держави.

Національній економіці та економіці окремих регіонів притаманні регіональні диспропорції, які в останні роки не усуваються, а поглиблюються, що призводить до негативних процесів у соціальній і гуманітарній сферах.

Проведений аналіз засвідчив, що чинні механізми регіональної економічної політики є недостатньо дієвими і недостатньо враховують фактор структури економік регіонів.

Концептуально структурування економік регіонів в умовах посилення дії агресивного середовища їх функціонування і появи нових глобальних та внутрішньонаціональних викликів має здійснюватися на чіткій критеріальній базі, в рамках стратегії їх розвитку, а модель перебудови структури, від діагностованого наявного стану до бажаного, має бути моделлю стратегічного прориву.

Розглянуті механізми регіональної структурної політики (механізм інноваційно-технологічної реструктуризації; стратегування та програмування; переорієнтація інвестиційних потоків у процесі управління проектами; механізми кластеризації та публічно-приватного партнерства; механізм укладання угод щодо регіонального розвитку між урядом та місцевими органами влади у процесі реалізації регіональної структурної політики; формування бренду території; механізми усунення непрозорості регіонального економічного простору; формування «зеленої» економіки регіону) підлягають модернізації, з врахуванням: перманентних змін інституційного середовища; завдань економічного розвитку в рамках виконання Угоди про асоціацію з ЄС; нових інструментів впливу центральної та місцевої влади, що з'явилися і з'являться у ході здійснення економічних реформ в Україні.

Реалізація регіональної структурної політики, використання

модернізованих механізмів структурного реформування в сучасних умовах можливі на основі багатосуб'єктності управлінського впливу, заснованої на використанні потенціалу органів державного управління, місцевого самоврядування, бізнесу і територіальних громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агентство міського маркетингу Нью-Йорка : щорічний звіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nycgo.com/articles/nyc-statistics-page>.
2. Аналітична записка щодо результатів проведення оцінки ефективності здійснення спільних заходів, передбачених Угодою щодо соціально-економічного розвитку Львівської області між Кабінетом Міністрів України та Львівською обласною радою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.
3. Аналітична записка щодо результатів проведення оцінки ефективності здійснення спільних заходів, передбачених Угодою щодо регіонального розвитку Херсонської області між Кабінетом Міністрів України та Херсонською обласною радою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.
4. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. / Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dktr.gov.ua/info/3226>.
5. Ансофф И. Стратегическое управление / Ансофф И. ; пер. с англ. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
6. Анхольт С. Брендинг : дорога к мировому рынку / С. Анхольт. – М. : Кудиц-Образ, 2004. – 272 с.
7. Афанасьев М. Бюджетирование, ориентированное на результат (новые тенденции) // Вопросы экономики. – 2004. - № 8. - С. 130.
8. Бекер Г. Вырастить свою Кремниевую Долину / Г.Бекер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www/project-syndicate.org/commentary/grow-your-own-silicon-valley/russian>.
9. Біла С.О. Пріоритети структурної регіональної економічної політики в Україні : завдання регіонального вирівнювання та політика щодо проблемних регіонів / Біла С.О., Шевченко О.В. // Воротін В. Є. Державне управління регіональним розвитком України : монографія / [Воротін В.Є., Жаліло Я.А., Біла С.О. та ін.] ; за заг. ред. В.Є.Воротіна, Я.А.Жаліло / Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2010.
10. Білоконь В.М. Пріоритетні напрямки державної екологічної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://enpi-seis.ew.eea.europa.eu/east/ukraine/countryvisit/presentations/4_bilokon.pdf/download.
11. Бреев В. Развитие сферы услуг и экономический рост / Бреев В., Галецкий В. // Российский экономический журнал. – 2000. – № 10. – С. 56.
12. Бублик М.І. Екологічний маркетинг як інструмент механізму розвитку соціо-еколого-економічної системи / Бублик М.І. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12311/1/029_-Ekologichnij%20marketing%20_202_207_706.pdf.
13. Бурлуцький С. В. Регіональні особливості неформальної активності домашніх господарств в аспекті реалізації державної соціальної політики / С. В. Бурлуцький // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. 2012. - №1 (26). – С.44-49.
14. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
15. Варналій З.С. Налоговая безопасность Украины в контексте институциональных деформаций / З.С. Варналій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ndi-fp.asta.edu.ua/files/doc/simp./Varnaliy.ppt.
16. Варналій З.С. Інституційні засади та організаційні механізми політики регіонального розвитку : завдання реформ європейського зразка / Варналій З.С., Білик Р.Р. // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна політика в Україні : сучасний стан та шляхи активізації : [Зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В.С. Кравців (відп. ред.) – Львів, 2014. – Вип.3 (107). – С.3-11.
17. Васильева М.И. Государственная экологическая политика как часть экологического права / Васильева М.И. // На пути к устойчивому развитию России. – 2006. – Вып. 33. – С. 21-33.
18. Ведернікова І. Південний Схід : гілка дерева нашого / І.Ведернікова, Ю.Мостова, С.Рахманін // Дзеркало тижня. – 18 квітня 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

- <http://gazeta.dt.ua/internal/pivdenniy-shid-gilka-dereva-nashogo.html>.
19. Велков В.М. Взаємодія влади та бізнесу на регіональному рівні : стан і шляхи вдосконалення / Велков В.М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-2/doc/2/08.pdf>.
 20. Визгалов Д.В. Маркетинг міста / Д.В. Визгалов. – М. : Інститут економіки міста, 2008. – 110 с.
 21. Виноградова М.В. Організація і планування діяльності підприємства сфери сервісу / М.В. Виноградова, З.І. Паніна. – М. : Торгова корпорація «Дашков і К0», 2006. – 464 с.
 22. Габрель М.С. Дослідження структурних зрушень в економіці Закарпатської області / М.С.Габрель // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна політика в Україні : сучасний стан та шляхи активізації : [Зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2014. – Вип. 3 (107). – С.133-144.
 23. Гальчинський А. Інноваційна стратегія українських реформ / А. Гальчинський, В. Геєць, А. Кінах. – К. : Знання України, 2002. – 336 с.
 24. Геєць В.М. Нестабільність та економічне зростання / Геєць В.М. – К. : Інститут економічного прогнозування, 2000. – 344 с.
 25. Голян В.А. Економіка природокористування і охорони навколишнього природного середовища / Голян В.А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.univer.km.ua/visnyk/1042.pdf>.
 26. Гонта О.І. Структуризація зовнішніх впливів на економіку регіонів України в умовах глобалізації / Гонта О.І. // Чернігівський науковий часопис. – 2011. – №1(1). – С. 22 (Серія 1. Економіка і управління).
 27. Господарський кодекс України. – [чинний від 2003-16-01] // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №№ 18, 19-20, 21-22, ст.144. – (Кодекс законів). – Ст.9.
 28. Гриценко Л.Л. Концептуальні засади державно-приватного партнерства / Гриценко Л.Л. // Вісник СумДУ. – 2012. – № 3. – С. 55-56 (Серія «Економіка»).
 29. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону : теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія / А.М. Гуменюк. – К. : НІСД, 2014. – 468с.
 30. Гуцаленко Л.В. Екологічний аудит та інспектування : [навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл.] / Л.В. Гуцаленко, В.А. Фостолович. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 278 с.
 31. Дацюк С. Популярно про стратегію та стратегування / С.Дацюк. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vybory.org/articles/1145.html>.
 32. Державна політика сталого розвитку на засадах „зеленої” економіки” : аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1237/>.
 33. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.liga.kiev.ua>.
 34. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1-КР140385.html.
 35. Додонов Б. Рейтинг енергоефективності областей України / Додонов Б. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.svb.org.ua/-sites/default/files/uei_13_3.pdf.
 36. Дробенко Г.О. Стратегічне планування розвитку територіальних громад : методичний посібник / Дробенко Г.О., Брусак Р.П., Свірський Ю.І. – Львів : СПОЛОМ, 2001. – 117 с.
 37. Дубровський В. «Реформи» на півдорозі : консолідація «старого» ладу замість модернізації / В.Дубровський, Д.Боярчук, К.Руських, І.Орлова. – К. : Центр соціально-економічних досліджень. – жовтень 2012. – 13 с.
 38. Економічна складова угоди про асоціацію між Україною та ЄС : наслідки для бізнесу, населення та державного управління / Інститут економічних досліджень і політичних консультацій. – К., 2014. – 139 с.
 39. Енергоефективність у регіональному вимірі. Проблеми та перспективи. – Дніпропетровськ, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/energoefekt-b40dc.pdf>.
 40. Ерке Ю. Пропозиції щодо детінізації економіки України / Ю.Ерке, О.Беллій, Р.Кірхнер, Р.Джуччі / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Німецька

- консультативна група. – Берлін/Київ, червень, 2011. – 23 с.
41. Єрхоін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічні аспекти): наук. монографія / С.А.Єрхоін. - К. : Світ знань, 2002. – 528 с.
 42. Жарова Л.В. Стратегічні засади та нормативно-правове забезпечення формування національної екологічної політики / Жарова Л.В. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.essuir.sumdu.edu.ua/-bitstream/123456789/9070/1/Zharova.doc.
 43. Жук В. Підвищення ефективності реалізації угод щодо регіонального розвитку між Кабінетом Міністрів України та обласними радами / В.Жук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : old.niss.gov.ua/monitor/septem-ber09/18.htm.
 44. Заблоцька Р.О. Система інституційного регулювання світової торгівлі послугами: монографія / Р.О. Заблоцька. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 368 с.
 45. Зайнашева З.Г. Регіональна політика у сфері послуг / Зайнашева З.Г. // Вестник Моск. ун-та. - 2005. - №3 (Серия 6. Економіка).
 46. Звіт “Про виконання Державної програми приватизації на 1999 р. // Сайт Фонду державного майна України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.spfu.gov.ua/_layouts/SPFUSiteDefinition/ReportsMFI.aspx.
 47. Звіт про виконання Угоди щодо регіонального розвитку Вінницької області між Кабінетом Міністрів України та Вінницькою обласною Радою за I півріччя 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.
 48. Звіт про виконання Угоди щодо регіонального розвитку Івано-Франківської області між Кабінетом Міністрів України та Івано-Франківською обласною радою за I півріччя 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.
 49. Звіт про роботу Фонду державного майна України та хід виконання Державної програми приватизації за відповідний рік // Сайт Фонду державного майна України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.spfu.gov.ua/_layouts/

- SPFUSiteDefinition/ReportsMFI.aspx.
50. Звіт про управління корпоративними правами держави в господарських товариствах за 2013 р. // Сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
 51. Звіт “Про хід виконання Державної програми приватизації на 2000-2002 рр.” // Сайт Фонду державного майна України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.spfu.gov.ua/_layouts/SPFUSiteDefinition/ReportsMFI.aspx.
 52. Звіт Фонду ефективного управління “Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2013” // Сайт Фонду “Ефективне управління” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://competitiveukraine.-org.ua/ua/reports/2013>.
 53. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС : порівняльний аналіз / Зіллер Ж. ; пер. з фр. Ховхун В. – К., 1996. - 420 с.
 54. Измалков С. Теория экономических механизмов / Измалков С. – С. 4-26.
 55. Індекс трансформації ВТІ-2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bti-project.org/index/status-index>.
 56. Індустріальні парки : запитання-відповіді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.investukraine.com/uk/regions/industrial-parks/faq>.
 57. Інноваційна активність промислових підприємств / Головне управління статистики у Тернопільській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.te.ukrstat.gov.ua/statinfoSZERP.html>.
 58. Інформація Міністерства фінансів України щодо виконання Державного бюджету України за 2013 рік. / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua> [дата доступу: 29.01.2015].
 59. Інформація про стан соціально-економічного розвитку Тернопільського району за 9 місяців 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.te.gov.ua/ternopilsk/ua/6103.htm>.
 60. Історико-етнографічне районування України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.arheolog-ck.ru/>

- ?page_id=2.
61. Кисельов М.М. Методологія екологічного синтезу / Кисельов М.М., Крисаченко В.С., Гардашук Т.В. – К. : Наукова думка, 1995. – 158 с.
 62. Ковальов Є.В. Фінансово-аналітична оцінка тінізації економіки України і регіонального виробництва Харківської області / Є.В.Ковальов, О.О.Леонова, С.А.Голуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/finbezpeka/43_kovalev.pdf.
 63. Ковальчук В.М. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб. / Ковальчук В.М. – К. : Знання, 2008.
 64. Коломицева О.В. Важелі управлінської діяльності в забезпеченні оптимального регіонального розвитку / О.В.Коломицева // Сталий розвиток України. – 2013. – №1(18). – С.143.
 65. Концепція державної регіональної політики : Затверджено Указом Президента України від 25 травня 2001 року № 341/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/341/2001>.
 66. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/-laws/show/880-2007-%D1%80>.
 67. Котлер, Ф. Маркетинг мест : привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы / Котлер, Ф., Асплунд, К., Рейн, И., Хайдер, Д. ; пер. с англ. – СПб. : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2005. – 371 с.
 68. Котова Н.О. Територіальний маркетинг, територіальний брендинг: визначення сутності та особливості / Н. О. Котова [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2010-1/doc/2/10.pdf>.
 69. Кривокульська Н.М. Екологічний менеджмент [Навчальний посібник] / Кривокульська Н.М. – Тернопіль : Поліграфічний центр „Матвей”, 2013. – 212 с.
 70. Кривокульська Н.М. Моніторинг екологічних ризиків і загроз, пов'язаних зі структурною трансформацією економіки регіону (Тернопільської області) / Н.М.Кривокульська // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. - № 4. – С.167-172.
 71. Кривокульська Н.М. Організація управління і регулювання природоохоронної діяльності: дис. на здоб. наук. ст. канд. ек. наук: 08.02.03 / Кривокульська Наталія Михайлівна. – Л., 2006. – 204 с.
 72. Крисоватий А. Кластери у світовій та Європейській економіці : Аналітична записка за підсумками Сімнадцятої міжнародної конференції / Крисоватий А., Є.Савельєв, О.Кириленко, В.Козюк, А.Мельник, О.Сохацька, М.Каліфея (Халкідіки, Греція), 18-25 вересня 2013р.) // Вісник ТНЕУ. – 2013. - №4. - С.132.
 73. Крючкова В.І. Структурні чинники розвитку економіки України : монографія / В.І. Крючкова. - К. : Наукова думка, 2004. – 319 с.
 74. Куйбіда В. Нова державна регіональна політика ; під загальною редакцією В.С. Куйбіди. – К. : Крамар, 2009. – 232 с.
 75. Кумановський Є.О. Зміна структури земельного фонду України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://niwfm.edu.ua/images/content/radamv/Visnyk_2/V2-17.pdf.
 76. Кухарская Н.А. Стратегирование социально-экономического развития региона как новый подход к разработке и реализации стратегий регионального развития / Н. А. Кухарская // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна політика в Україні : сучасний стан та шляхи активізації: зб. наук. пр. / ред. кол. : В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2014. – Вип. 3 (107). – С.24.
 77. Кучуков Р. Государственный сектор как локомотив модернизации / Кучуков Р. // Экономист. – 2010. – № 9. – С.6.
 78. Лаврів Л. Оцінювання методичного забезпечення стратегічного планування в Україні /Л.Лаврів// Наука молода : зб. наук. праць молодих вчених Тернопільського національного економічного університету. – 2008. – № 9. – С. 39-42.
 79. Лашук А.М. Формування і управління портфелем проектів/ А.М. Лашук // Глобалізація та управління проектами у ХХІ столітті : матеріали наук.-практ. конф. –Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2003. – С.100-109.
 80. Левин И. Б. Индустриальные округа Италии как путь альтернативной индустриализации / Левин И. Б. // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. - № 6. - С. 71-

- 81.
81. Луцків О.М. Інституційне середовище регіональної структурної політики / О.М. Луцків, М.В. Максимчук // Регіональна економіка. – 2014. – №3 (73). – С. 38.
82. Луцків О.М. Структурні зрушення в економіці Львівської області: тенденції, закономірності, пріоритети / О.М.Луцків // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна політика в Україні: сучасний стан та шляхи активізації : [Зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; ред.кол. : В.С. Кравців (відп. ред.) – Львів, 2014. – Вип. 3(107). – С.96-105.
83. Максимов В.В. Государственно-частное партнерство в транспортной инфраструктуре : критерии оценки концессионных конкурсов / Максимов В.В. - М. : Альпина Паблишерз, 2010. - 178 с.
84. Марку Ж. Консолідований експертний звіт щодо нової концепції державної регіональної політики / Марку Ж., П.Хілдріт // Нова державна регіональна політика в Україні ; під ред. В.С.Куйбіди, К., 2009. - С.41.
85. Мельник А. Концептуальні засади визначення та обґрунтування критеріїв раціоналізації структури національної економіки Мельник А.Ф. // Структурні трансформації в національній економіці : проблеми діагностики та інституційного забезпечення : монографія ; за ред. А.Ф. Мельник. – Тернопіль, 2012. - С. 206-219.
86. Мельник А. Регіональна політика ЄС та України в умовах поглиблення суперечностей глобалізації / Мельник А., Адамик В // Журнал європейської економіки. – 2013. - № 1. – С. 57-78.
87. Мельник А. Узгодження пріоритетів розвитку адміністративно-територіальних утворень у рамках державної регіональної політики: концептуальні засади та проблеми практики / А.Мельник, Л.Лаврів // Вісник ТНЕУ. - 2012. - № 4. – С.7-19.
88. Мельник А.Ф. Асиметрія структурного розвитку регіонів України та її соціально-політичні наслідки / Мельник А.Ф. // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна політика в Україні : сучасний стан та шляхи активізації : Зб. наук. праць / НАН України, Інститут

- регіональних досліджень. – Львів, 2014. - Вип. 3 (107). - С. 54-66.
89. Мельник А.Ф. Ідентифікація структурно-технологічної деформації економіки регіонів як бази вибору механізмів регіональної структурної політики / А.Ф. Мельник // Вісник ТНЕУ. – 2014. – №1. – С.23.
90. Мельник А.Ф. Кластеризація як фактор підвищення ефективності публічно-приватного партнерства / А.Ф. Мельник, В. Г. Мельник // Журнал Європейської економіки. – 2013. - № 5.
91. Мельник А.Ф. Стратегування як основа моделювання економічного та соціального розвитку регіонів / Мельник А.Ф., Лаврів Л.А. // Державне регулювання економічних процесів в умовах глобалізації : Збірник тез доповідей Ювілейної науково-практичної конференції (30 вересня 2011 р.). – Харків. – С.17-21.
92. Мельник А.Ф. Структурні дисбаланси розвитку економіки регіонів України / А.Ф. Мельник // Журнал європейської економіки. – Том 11 (№1). – 2012. – С. 125.
93. Механізми формування регіональних пріоритетів розвитку : аналіт. доп. – К.: НІСД, 2013. – 88 с.
94. Мікропроекти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cba.org-ua/one/ua/activities/microprojects>.
95. Мокій А.І. Підвищення ефективності інституційного середовища як чинник детінізації економіки : Аналітична записка / А. І. Мокій, М. І. Флейчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/716/>.
96. Мокій А. Проблеми структурних та інституційних змін на регіональному рівні /А. Мокій // Державна регіональна політика України : особливості та стратегічні пріоритети ; за ред. З.С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. - С. 197-223.
97. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2012 рік / Департамент регіональної політики. – К., 2013.
98. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за січень-жовтень 2014 р. / Департамент регіональної політики Міністерства економічного розвитку та торгівлі. – К., 2014.
99. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник : у 2-х томах / Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. ;

- за ред. С.В. Мочерного. - Т. 1. – Львів : Світ, 2005. – 616 с.
100. Мушинська Н.Ю. Впровадження оцінки рівня тінзації економіки на регіональному рівні / Н.Ю. Мушинська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.kname.edu.ua/1292/1/61-66_%D0%9C%D1%83%D1%89%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf.
 101. Мушинська Н.Ю. Регіональні особливості зниження рівня тінзації економіки / Н.Ю. Мушинська // Автореферат дисертації канд. екон. наук. – Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – 20 с.
 102. Надходження та освоєння інвестицій у спеціальних (вільних) економічних зонах та на територіях пріоритетного розвитку України за інвестиційними проектами у 2012 році // Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
 103. Надходження та освоєння інвестицій у спеціальних (вільних) економічних зонах та на територіях пріоритетного розвитку України за інвестиційними проектами у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
 104. Назаркевич І.Б. Моніторинг структурних змін у Волинській області / І.Б. Назаркевич, О.Б. Назаркевич // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна політика в Україні : сучасний стан та шляхи активізації : [Зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; ред.кол. : В.С. Кравців (відп. ред.) – Львів, 2014. – Вип. 3(107). – С.106-115.
 105. Національна антикорупційна стратегія на 2011-2015 рр. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011>.
 106. Національний план дій з енергоефективності до 2020 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://naer.gov.ua/forum/userfiles/files/-draft_national_renewable_energy_action_plan_through_2020_uk.pdf.
 107. Національний план дій на 2011 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки. – К., 2011.
 108. Національні проекти в новій економічній моделі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/

- [public/File/2014_table/0617_-text.pdf](http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_table/0617_-text.pdf).
109. Національні проекти в стратегії економічної модернізації України ; за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2013. – 57 с.
 110. Обласна комплексна програма енергоефективності та енергозбереження Тернопільської області на 2010-2014 роки [Електронний ресурс]. - Режим доступу : www.oda.te.gov.ua/data/upload/publication/.../program_efekt2014.doc.
 111. Олієвська М.Г. Засоби та механізми протидії тіншовій економіці / М.Г.Олієвська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gisap.eu/ru/node/526>.
 112. Основні тенденції соціально-економічного розвитку регіонів України за січень-жовтень 2014 р. / Департамент регіональної політики Міністерства економічного розвитку та торгівлі. – К., 2014.
 113. Оцінка і напрямки зменшення загроз біорізноманіттю України ; відповід. ред. Дудкін О.В. – К. : Хімджест, 2003. – 400 с.
 114. Оцінка результатів діяльності Ради Міністрів АРК, обласних, Київських та Севастопольських міських державних адміністрацій за 2013 р. // Сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/publish/-article/main?art_id=230288&cat_id=225883.
 115. Папп В.В. Структурування економіки в регіональних суспільних системах : теорія, методологія, практика Папп В.В. – Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2007. – 71 с.
 116. Парадигма сталого розвитку [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток#.D0.95.D0.BA.D0.BE.D0.BB.D0.BE.D0.B3.D1.96.D1.87.
 117. Пахомова Н. Экологический менеджмент / Пахомова Н., Эндрес А., Рихтер К. - СПб., 2003. - С. 95-111.
 118. Пахомова Н. Экономический анализ экологического права / Н.Пахомова, К.Рихтер // Вопросы экономики. - 2003. - № 10. - С. 43.
 119. Пепа Т.В. Регіональні нерівності соціально-економічного розвитку та напрями їх пом'якшення і подолання / Т.В. Пепа // Збірник наукових праць ВНАУ. – 2013. - №2 (77). – С. 67 (Серія «Економічні науки»).

120. Перелік державних цільових програм, яким присвоюються облікові коди : Додаток 1 до наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 23.01.2014 р. №63// <http://www.me.gov.ua-/Documents/List?lang=ukUA&tag=DerzhavniTsiloviProgrami>.
121. Перов Е.В. Когнитивное моделирование конфликтогенности общества / Е.В. Перов // XII всероссийское совещание по проблемам управления ВСПУ-2014 (г.Москва, 16-19 июня 2014 г.). – М. : Научный центр изучения социально-экономических конфликтов. – С. 6243-6250.
122. Перспективи забезпечення прав власності як підґрунтя для розвитку підприємницької діяльності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1659/>.
123. Перший етап модернізації економіки України : досвід та проблеми / О.М. Алимов, О.І. Амоша та ін. ; за заг. ред. В.І.Ляшенка ; ІЕП НАН України, КРУ. – Запоріжжя : КПУ, 2014. - С. 607-608.
124. Петров А. Н. Оценка объема теневой экономики и ее влияния на развитие региона / А. Н. Петров, А.Н. Ильченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lukuanyenko.at.ua/_ld/7/754.pdf.
125. Пирог О.В. Моделі розвитку національного господарства України в умовах постіндустріального суспільства : Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук / Пирог О.В. - Львів, 2014.
126. Політика регіональна : Енциклопедичний словник з державного управління ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П.Тропненського, Ю.П. Сурміна [та ін.]. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.
127. Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України / А.Пonomарьов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://libr.org.ua/book/78/2389.html>.
128. Поняття екологічного ризику та його місце в системі правовідносин екологічної безпеки [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://ukr.vipreshebnik.ru/ekologichne-pravo/4245-ponyattya-ekologichnogo-riziku-ta-jogo-mistse-v-sistemi-pravovidnosin-ekologichnoji-bezpeki.html>.
129. Попадинець Н.М. Аналіз структурних змін в економіці

- регіону/ Н.М. Попадинець // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна політика в Україні : сучасний стан та шляхи активізації : [Зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; ред.кол. : В.С. Кравців (відп. ред.) . – Львів, 2014. – Вип. 3(107).– С.116-126.
130. Попадинець Н. М. Суть механізму реалізації регіональної структурної політики / Н.М. Попадинець // Регіональна економіка. – 2014. – №3. - С. 49.
131. Порядок використання коштів державного фонду регіонального розвитку : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 4 липня 2012 р. №656 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua-/laws/show/656-2012-%D0%BF#n87#n87>.
132. Президент представив «Стратегію реформ-2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/31289.html>.
133. Проблеми соціально-економічного розвитку регіонів в умовах глобалізації : Рекомендації IV Міжнародного науково-практичного семінару (20-21 травня 2011 р.). – Запоріжжя, 2011.
134. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні порушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3207-17>.
135. Про Генеральну схему планування території України : Закон України від 07.02.2002 р. № 3059-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3059-14>
136. Програма соціально-економічного розвитку «Тернопільщина – 2010» / Тернопільська обласна державна адміністрація. – Тернопіль, 1999.
137. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Тернопільської області на 2014 рік [Електронний ресурс]. - Режим доступу : www.oda.te.gov.ua/data/upload/publication/.../proekt_ekon_kul2014.doc.
138. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України від 23.03.2000 № 1602-III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=-1087.461.0>.

139. Про Державний бюджет України на 2013 рік : Закон України від 6.12.2012 р. № 5515-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5515-17>.
140. Про державні цільові програми : Закон України від 18.03.2004 № 1621-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 25. - Ст.352.
141. Про державно-приватне партнерство : Закон України: від 01.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/-laws/show/2404-17>.
142. Проект загальнодержавної програми розвитку конкуренції в Україні на 2013-2023 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/92901>.
143. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України № 2411-VI від 01.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1146.540.2&nobreak=1>.
144. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 5.02.2015р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
145. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07.04.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>.
146. Про затвердження Державної програми «Контрабанді – СТОП» на 2005-2006 роки Постанова Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/260-2005-%D0%BF>.
147. Про затвердження методики виявлення ризиків, пов'язаних з державно-приватним партнерством : Постанова КМУ від 16.02.2011 р. – К., 2011.
148. Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економіки України від 2.03.2007 р. № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.expert-ua.info/document/archivepa/law5xwqoi/index.htm>.
149. Про затвердження методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку : Наказ від 29.07.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uaradlc.org.ua/ukrmisto/N8-1.htm>.

150. Про затвердження переліку інвестиційних програм (проектів), що фінансуються у 2013 році за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.05.2013 р. №508-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/508-2013-%D1%80>.
151. Про затвердження переліку проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку (національні проекти) : Постанова Кабінету Міністрів України від 8.12.2010 р. № 1256 (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 335 від 28.03.2011 р., № 1169 від 16.11.2011 р., № 1208 від 16.11.2011 р., № 134 від 20.02.2012 р., № 661 від 11.07.2012 р., № 540 від 01.08.2013, № 71 від 05.03.2014) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1256-2010-%D0%BF> [дата доступу: 20.10.2014].
152. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Стратегії національної безпеки України на 2008 рік : розпорядження КМУ від 10.09.2008 р. № 1214-р.[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>.
153. Про затвердження Порядку відбору проектних (інвестиційних) пропозицій та інвестиційних проектів, для розроблення або реалізації яких надається державна підтримка : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 листопада 2013 р. № 835. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/>.
154. Про затвердження порядку надання державної підтримки здійсненню державно-приватного партнерства : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>.
155. Про затвердження порядку надання приватним партнером державному інформації по договору, укладеному в рамках державно-приватного партнерства : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.02.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>.
156. Про затвердження Порядку підготовки, укладення та виконання угоди щодо регіонального розвитку і відповідної типової угоди : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 75 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/>

- doc/?code=751-2007-%EF.
157. Про затвердження Програми розвитку інвестиційної діяльності та інноваційної діяльності в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 2.02.2011 р. № 389 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389-2011-%D0%BF>.
 158. Про затвердження стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : постанова КМУ від 08.08.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>.
 159. Про заходи щодо детінізації економіки України на 2002-2004 роки : Закн України від 5 березня 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/216/2002>.
 160. Про інвестиційну діяльність : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.
 161. Про Концепцію переходу України до сталого розвитку : Закон України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm>.
 162. Про концесії : Закон України від 16.07.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon.nau.ua>.
 163. Промисловість Тернопільщини : Статистичний збірник за 2013 р. / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2014.
 164. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua>.
 165. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua>.
 166. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1998. – № 38-39. – С. 24.
 167. Про особливості передачі в оренду чи концесію об'єктів централізованого водо-теплопостачання і водовідведення, що перебувають у комунальній власності : Закон України від 21.10.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua>.
 168. Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції : Указ Президента від 18.11.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1615/2005>.
 169. Про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства : протокол № 2787-VI (2787-17) від 15.12.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a27.
 170. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 січня 2001 р. «Про заходи щодо детінізації економіки» : Указ Президента України від 20 березня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/183/2001>.
 171. Про соціально-економічне становище Тернопільської області за 2014 рік [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.te.ukrstat.gov.ua/-katalog_zved.html.
 172. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 р. [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>.
 173. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України №2850-IV від 08.09.2005р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2850-15>.
 174. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua/konceptsiya-reformuvannya-miscevogosamovryaduvannya-ta-teritorialnoyi-organizaciyi-vladi-v-ukrayini-333230/rozporядzhennya-kabinetuminist-rivukrayini-vid-01-04-2014-r--n-333-r-pro-shvalennya-konceptsiyi-reformuvannya-miscevogo-samovry-669451/?print=1>.
 175. Про угоди та розподіл продукції : Закон України від 14.09.1999р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon.nau.ua>.
 176. Радіна О.І. Методи оцінки ефективності об'єктів побутової інфраструктури регіону / О.І. Радіна. - Ростов н / Д : Терра, 2003. - 120 с.
 177. Разу М.Л. Управление программами и проектами : 17-модульная программа для менеджеров «управление развитием организации». Модуль 8. /М.Л. Разу, В. И. Воропаев,

- Ю.В.Якутин. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 320с.
178. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / РайзбергБ.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. – М. : Инфра-М, 2001.–480 с.
179. Рач В. А. Управління проектами: практичні аспекти реалізації стратегій регіонального розвитку : навч. посіб. / В.А. Рач, О.В.Росошанська, О.М. Медведєва ; за ред. В.А. Рача. – К. : К.І.С., 2010. – 276 с.
180. Регіональний розвиток має хороший закон, та не має вправних виконавців / Рахункова палата України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article-/16738797;jsessionid=343_D72E54ECF169922705018F4918BDB.
181. Регіони України : Статистичний збірник. – К., 2013. – С.17-18.
182. Регіони України : статистичний збірник. – Ч. 1. – К., 2014.- 733с.
183. Регіони України. Статистичний збірник. –Ч. 2. – К., 2014.
184. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів 2013 / Київський міжнародний інститут соціології у партнерстві, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – К., 2013.
185. Ресурсний потенціал “зеленої економіки” як підґрунтя для формування “точок зростання” на регіональному рівні [Електронний ресурс].
186. Ретунських В.В. Теоретичні підходи до дослідження тіньового сектора економіки : регіональний аспект / Ретунських В.В. // Вісник ЧДЕІ «Регіональна економіка». – 2010. – № 6 (2). – С.56-63.
187. Реформи у глобальній економіці та Україна : Аналітична записка за матеріалами шістнадцятої підсумкової міжнародної конференції (м. Гувес, о. Крит – Греція, 23–30 вересня 2011 р.) / Юрій С., Савельєв Є., Кириленко О., Мельник А. [та ін.] // Вісник ТНЕУ. – 2011. - № 4. - С. 173-190.
188. Різник Н.С. Ситуаційний підхід до оцінки рівня тіньової економіки регіонів держави / Різник Н.С. // Економічний форум. – 2013. - № 4. – С.69-75.
189. Річний звіт НКЦПФР 2013 “Рух ринку цінних паперів України до світових стандартів задля економічного зростання держави” [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=2-47382911&cat_id=244277212.
190. Романюк С.А. Основні вимоги до моделі інституційного забезпечення сучасної регіональної політики / Романюк С.А. // Вісник СумДУ. – 2013. – № 1. – С.46 (Серія “Економіка”).
191. Самуельсон П. Економіка / Самуельсон П. ; пер. с англ. - Т. 1 – М., 1997 – С. 33.
192. Сачук Т.В. Территориальный маркетинг / Т.В. Сачук. – СПб. : Питер, 2009. – 368 с.
193. Семенов В.Ф. Регіональна економіка : Навчальний посібник / Семенов В.Ф. – К. : МП “Леся”, 2008.
194. Симоненко В. Економіка й екологія: взаємозв’язок і проблеми управління / В.Симоненко // Вісник Національної академії наук України. – 2008. – №12 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16722724;jsessionid=6FE94770BDDEE5D619C530784CFCDC01>.
195. Ситоренська І.З. Фінанси регіону в контексті формування конвергентної моделі регіонального розвитку / Ситоренська І.З., Максимчук М.В. // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна політика в Україні : сучасний стан та шляхи активізації : [Зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол. : В.С. Кравців (відп. ред.) – Львів, 2014. – Вип 3(107). – 570 с.
196. Словник іншомовних слів ; за ред. О.С. Мельничука. – К. : Головна редакція УРЕ Академії наук Української РСР, 1975. – С. 639.
197. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А.Смит, И. Глазунова. – Т.3. – Кн.V: О доходе государя или государства. – СПб, 1866. – 395 с.
198. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці / Соколенко С.І. – К. : Логос, 2004. – 848 с.
199. Соколенко С. Кластери (регіональні мережеві системи) – структура, перспективи, можливості / Соколенко С. // Економічні есе. - Випуск 2 (10) / Інститут реформ. – К., 2001, - С. 98-106.
200. Соколенко С. Стратегії економічного росту та формування нових виробничих систем в умовах глобалізації / Соколенко С. // Економічний часопис – XXI, - К., 2003. - № 5. - С. 11-16.
201. Соколін В.Л. Російський статистичний щорічник / Соколін В.Л. - М. : СТАТ, 2004. - 722 с.
202. Сокур М.І. Економічні аспекти екологічного маркетингу /

- Сокур М.І., Самойленко І.В. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.kdu.edu.ua/visnik_ekon/ARHIV/2013-4/27.pdf.
203. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна політика в Україні : сучасний стан та шляхи активізації : [Зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол. : В.С. Кравців (відп. ред.) – Львів, 2014. – Вип 3(107). – 570 с.
204. Спільні заходи, що здійснюються за пріоритетними напрямками [Електронний ресурс]. - Режим доступу : www.oda.te.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/4178/dod2.doc.
205. Срібний В.М. Екологічна доктрина - генеральний базис розроблення концепції сталого розвитку території / Срібний В.М., Фітьо А.М. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eco-mir.net/show/1087>.
206. Стан і перспективи розвитку зеленої економіки та зеленого бізнесу в Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу eep.org.ua/.../Конія%20Musina%20Green%20Business%2029%2005%2.
207. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень : 2007–2009, 2011 // Звіт за результатами соціологічних досліджень. – К., 2011. – 47 с.
208. Стась А. Брендінг регіонів : як бренд регіону сприяє розвитку продуктів і послуг підприємства на міжрегіональному і експортному ринку [Електронний ресурс] / А. Стась. – Режим доступу : <http://evgenysolomin.livejournal.com/282508.html>.
209. Статистичний збірник за 2012 рік «Довкілля України» [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/-Arhiv_u/07/Arch_dov_zb.htm.
210. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2013 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2014.
211. Статистичний щорічник “Україна у цифрах 2013 рік” / Держкомстат України. – К.: Техніка, 2014. – С. 54-55.
212. Стратегія та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності регіону : Монографія / За ред. А.І.Мокія, Т. Г. Васильціва. – Львів : Ліга Прес, 2010. – 488 с.
213. Стратегія розвитку Тернопільської області : [офіційний документ]. – Тернопіль, 2001.
214. Стратегія розвитку Тернопільської області на період до 2015 року. – (3-тє видання, доп. і перероблене) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.te.gov.ua/economics>.
215. Стратегія розвитку Тернопільської області на період до 2018 року. – Тернопіль, 2010.
216. Стратегія сталого розвитку “Україна - 2020”. – К., 2015.
217. Структурні перетворення в Україні : передумови модернізації економіки / А. П. Павлюк, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [та ін.]; за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2012. – 104 с.
218. Структурні реформи економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України : монографія / О.І. Амоша, С.С. Аптекарь, М.Г. Білопольський, С.І.Юрій та ін. – ІЕПНАН України, ТНЕУ. МОН України. – Тернопіль : Економічна думка, 2011. – 848 с.
219. Структурні трансформації в національній економіці: проблеми діагностики та інституційного забезпечення: монографія ; за ред. д-ра екон. н., проф. А.Ф. Мельник. – Тернопіль : ТНЕУ. – 532 с.
220. Структурно-інституціональна трансформація та безпека економіки регіонів України // Рекомендації V Міжнародного науково-практичного семінару (27–28 травня 2012 року). – 84с.
221. Сухоруков А. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави / А. Сухоруков, Ю. Харазішвілі // Банківська справа. – 2001. – №4 (98). – С. 13–33.
222. Сфера послуг: проблеми та перспективи розвитку: в 4 т. ; За редакцією Ю.П. Свириденко. - М., 2000.
223. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні; наук. редактор В.С.Кравців / НАН України. ДУ „Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України”. – Львів, 2015. – 246 с. (Серія „Проблеми регіонального розвитку”).
224. Технологічна модернізація в європейській економіці : монографія / О.С. Бурміч, О.Д. Лук’яненко, Є.Г. Панченко, В.І. Чужиков ; за наук. ред. В.І. Чужикова. – К. : КНЕУ, 2013. – 266 с.
225. Тишук Т.А. Щодо пріоритетних напрямів детінізації економіки України : Аналітична записка / Т.А. Тишук, О.В. Іванов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/>

- articles/676/.
226. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_UkraineEU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_UkraineEU_Association_Agreement_(body).pdf).
227. Федулова Л. Технологічна готовність економіки України до нових викликів в умовах відсутності технологічної політики / Л. Федулова // Економіка України. – 2010. – № 9. – С. 12-25.
228. Федулова Л. Технологічний імператив як базовий принцип стратегії розвитку // Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України : монографія за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.І.Федулової / НАН України; Ін-т екон. та прогноз. - К., 2011. – С.6.
229. Федулова Л.І. Оцінка рівня інноваційно-технологічного розвитку регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/MONITOR/oktober08/18.htm> [дата доступу:24.10.2014].
230. Філіпенко А.С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А.С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.
231. Філіпченко А. Тенденції розвитку світового ринку послуг в сучасних умовах / Філіпченко А. // Вісник ТАНГ. – 2005. № 5. – С. 45–56.
232. Фридман О. Кооперации участников свободного рынка [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://adamharris.Ivejournal.com/1120.Html>.
233. Ціхановський О.М. Кластеризація як новий методичний механізм розвитку сільських територій/ О.М. Ціхановський // Економіка АПК. - 2007. – №2. – С.153-155.
234. Чайковський Р.Й. Причини існування тіньової економіки прикордонному з європейським союзом регіоні / Р.Й.Чайковський [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/15_33.pdf.
235. Чемерис А. Розроблення та управління проектами у публічній сфері : європейський вимір для України. Практичний посібник ; [Чемерис А.] / Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К. : ТОВ «Софія-А». – 2012. – 80 с.

236. Чужиков В.І. Технологічна модернізація в Європейській економіці : монографія / В.І.Чужиков ; за наук. ред. В.І. Чужикова. – К., 2013.
237. Шаров Ю.П. Стратегічне планування в муніципальному менеджменті : концептуальні аспекти : [монографія] / ШаровЮ.П. – Дніпропетровськ : УАДУ, 2001. – 303 с.
238. Шелепницький П.І. Державно-приватне партнерство : теорія і практика : монографія / П.І. Шелепницький / Інститут регіональних досліджень НАН України. – Чернівці, 2011. – 455с.
239. Шумпетер Й. Теория экономического развития : Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Шумпетер Й. – М., 1982. – С. 302-304.
240. Шумпетер Й.А. История экономического анали за / Шумпетер Й.А. // Истоки : вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли. – М., 1989. - Вып. 1. - С. 248.
241. Щодо вдосконалення територіально-організаційних механізмів стимулювання інвестиційної діяльності в Україні : Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.
242. Щодо заходів стимулювання створення та функціонування індустріальних парків в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1340/>.
243. Щодо моніторингу реалізації національних проектів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrproject.gov.ua/page/zvityvannya>.
244. Юдін М.А. Інновації в енергозбереженні як засіб підтримання енергетичної безпеки держави / М. А. Юдін // Економічні інновації : [збірник наукових праць]. – 2010. – № 41. – С. 310-311.
245. Ярчак В. Про екологічний ризик джерел підвищеної екологічної небезпеки ; Ярчак В. // Вісник Львів. ун-ту. - 2009. - Вип. 48. – С. 209–210 (Серія юрид.).
246. Akinmade Emejulu D. Global Agenda Council on Competitiveness 2012-2014 / D.Akinmade Emejulu, M.Drzeniek, J. Blanke, available at: <http://www.weforum.org/content/global-agenda-council-competitiveness-2014-2016>.
247. Anholt S. Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions / S. Anholt. – 1st edition. – Palgrave

- Macmillan, 2007. – 160 p.
248. Ashworth G. J. Personality associations as an instrument of place branding: Possibilities and pitfalls. In: G.J. Ashworth and M. Kavaratzis (eds.) *Towards Effective Place Brand Management – Branding European Cities and Regions*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2010. – P. 222 – 233.
249. Boudeville J. R., *Problems of Regional Economic Planning, Part I*. Edinburgh 1996.
250. Closing the Infrastructure Gap: the Role of Public-Private Partnerships, available at : <http://www.deloitte.com>.
251. CorruptUA – платформа моніторингу корупційних правопорушень [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://corruptua.org>.
252. Cortight Joe. “Nigh-Tech Specialization: A. Comparison of Nich-Conters” Washington, De, 2001. P. 91.
253. De Bresson. Les Poles Technologiques du Development: Vers un Concept Onertionnel, *Revue Tiers, Mondes*, 1989, P. 245-270.
254. Delivering the PPP promise: A review of PPP issues and activity, available at : http://www.pwc.com/gx/en/government_infrastructure/pdf/promisereport.pdf.
255. EBPD legal assessments 2000-2005, available at : <http://www.ebrd.com>.
256. EBRD Financing of Private Parties to Concessions. Document of the EBRD, available at: <http://www.ebrd.com/downloads/procurement/concess.pdf>.
257. Eric C. Wang Determinants of R&D investment: The Extreme-Bounds-Analysis approach applied to 26 OECD countries // *Research Policy*. – Vol. 39, issue 1, February 2010. – P. 103-116.
258. ESA 95 manual on government deficit and dept – Long term contracts between government units and non government partners (Public-Private Partnerships) (Part IV), available at: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/-portal/product_details/publication?p_product_code=KC-BE-04-004.
259. Europa – EU website, available at: <http://www.eib.org/epec/resources/dla-european-ppp-report-2009.pdf>
260. European Commission. Europe 2020: a European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, COM(2010) 2020] – 37 p., available at: http://europa.eu/press_room/pdf.
261. Fiscal measures to promote R&D innovation // General Distribution. – Paris: OCDE 1996, № 165, available at: <http://www.oecd.org/science/ino/2101604.pdf>.
262. Grampe Ch., Sofka W. Search patterns and absorptive capacity: Low – and night-technology sectors in European countries // *Research Policy*. – Vol. 38, issue 3. April 2009. – P. 495-506.
263. Granger C.W.J. Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing // *Econometrica*. 1987. Vol. 55.
264. Index of Economic Freedom. Promoting Economic Opportunity & Prosperity / The Heritage Foundation & The Wall Street Journal, 2014, available at: <http://www.heritage.org/index/explore?view=by-region-country-year>.
265. Jacobsen B. P. Investor-based place brand equity: A theoretical framework // *Journal of Place Management and Development*. – 2009. – № 2 (1). – P.70 – 84.
266. Lichtenther Ulrich The role of corporate technology strategy and patent portfolios in low-, medium- and high-technology firms // *Research Policy*. – Vol. 38, issue 3. April 2009. – P. 559-569.
267. Marshall A. *Principles of Economies, An Introductory Volume*, 9 th Edition, 1961.
268. OECD Science? Technology and Industry: Scoreboard 2007. Innovatio and Performance in the Clobal Economy, available at: <http://www.eocd.org>.
269. Pearce, John A. *Strategic management : Formulation, Implementation, and Control / John A. Pearce II, Richard B.Robinson, Jr – 7th ed. – Homewood, Illinois, 1988.*
270. Perroux F. Economic space: theory and applications // *Quarterly Journal of Economics*, Vol.64, 1950. – P. 89-104.
271. Peters G. B. With a litte help frof our friends’: public-private partner – ships as institutions and instruments / G. B. Peters // *Partner ship in Urban Governance: European and American Experience / Edited by Jon Pierre. – New York: St. Martin’s Press, 1998. – 206 p.*
272. Porter M. *Competitive Advantage Aeg Comeration Economies and Regional Policy*, International Regional Science Reviet, 1996.
273. Schneider, F. *Shadow Economies and Corruption All Over the World: Revised Estimates for 120 Countries /Schneider Friedrich., Andreas Buehn // Economics. The Open-Access, Open-Assessment E-Journal 1(2007-9) version 2*, available at: <http://www.econovics-ejournal.org/economics/journalarticles/2007-9>.
274. Schneider, Friedrich und Gånther Pull (1998): *Schattenwirtschaft //*

- In: Wilhelm Korff (ed.) Handbuch der Wirtschaftsethik, Gьthersloh, Germany: Gьtersloher Publishing Company, forthcoming 1998. - S.4-13.
275. Simon, G. & Simon, M. Understanding Sustainable Cities: Competing Urban Futures, University of Newcastle, European Urban and Regional Studies. – 1999. – N 6 (3).
276. The OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2007: Innovation fund Performance in the Global Economy. – OECD Publishing 2008. – P. 221.
277. Weber A. Theory of the Location of Industries, Chicago: University of Chicago Press, 1929.
278. Zenker S., Braun E. Branding a city – a conceptual approach for place branding and place brand management // Paper presented at the 39th European Marketing Academy Conference, 1st – 4th June, 2010, Copenhagen, Denmark.
279. Zenker, S. Who’s your target? The creative class as a target group for place branding. // Journal of Place Management and Development. – 2009. – N 2 (1). – P. 23–32.
280. Офіційна веб-сторінка Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rada.gov.ua.
281. Офіційна веб-сторінка Генеральної прокуратури України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gr.gov.ua.
282. Офіційна веб-сторінка Головного управління статистики у Хмельницькій області <http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm>
283. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
284. Офіційна веб-сторінка Міністерства внутрішніх справ України <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>; www.ukrstat.gov.ua; Офіційна веб-сторінка Генеральної прокуратури України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gr.gov.ua
285. Офіційна сторінка Міністерства доходів і зборів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minrd.gov.ua>.
286. Офіційна веб-сторінка Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/>.
287. <http://deputat.pp.net.ua/menedgment/situation.htm>.
288. www.dkrs.gov.ua.
289. www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=ZvitiProVikonanniaUgodRegionalnogoRozvitku&pageNumber=3
290. <http://mmr.ua/faces/id/at/atlas-ukrainskih-siti-brendov-37833/>.

291. http://news.dt.ua/ECONOMICS/tilki_35_zhitlovih_budinkiv_ukrayintsiv_osnascheni_lichilnikami_tepla-110578.html
292. <http://nikorupciji.org/>.
293. www.niss.gov.ua/articles/554/.
294. <http://www.trubyna.org.ua/novyny/majzhe-350-tys-hrn-mytnyh-platezhiv-cherez-zlovzhyvannya-posadovtsiv-chopskoji-mytnytsi-nenadijshly-v-derzhbyudzhet/>.
295. <http://zakon4.rada.gov.ua>.
296. http://zik.ua/ua/news/2014/06/06/na_volyni_firma_podala_nezakonnu_zayavku_na_vidshkoduvannya_640_tys_grn_pdv_495592.

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

МОНОГРАФІЯ

За загальною науковою редакцією
доктора економічних наук, професора, Заслуженого діяча
науки і техніки України **А.Ф. Мельник**

Редактор **Інна Калачик**
Дизайн обкладинки **Марії Одобецької**

Підписано до друку 27.03.2015р.
Формат 60x84_{1/16}. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублькаторі.
Умов. друк. арк. 27,0. Облік-вид. арк. 28.
Зам. № М-006-15. Тираж 100 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Львівська, 3, м. Тернопіль, 46004
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua